

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

**BİR KUR'AN-I KERİM KISSASININ ROMANA DÖNÜŞÜMÜ:
YUSUF KISSASI ÖRNEĞİ**

Selim ÜMÜTLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2018

**BİR KUR'AN-I KERİM KISSASININ ROMANA DÖNÜŞÜMÜ:
YUSUF KISSASI ÖRNEĞİ**

Selim ÜMÜTLÜ

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hiclâl DEMİR

Çorum 2018

KABUL VE ONAY

.....Selim ÖMÜTLÜ..... tarafından hazırlanan "Bir Kur'an-ı Kerim
Kissasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kısası Örneği" başlıklı bu çalışma,
29.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak
yüksek lisans/ ~~doktora~~/ ~~sanatta yeterlilik~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mehmet Azimli

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)

İmza

Yrd. Doç. Dr. Hicli DEMİR

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)

İmza

Prof. Dr. Yavuz Bayram

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

(Unvan Adı Soyadı)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (29/01/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Salim ÜMÜTLÜ

İmzası

ÖZET

ÜMÜTLÜ, Selim, "Bir *Kur'an-ı Kerim* Kıssasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kıssası Örneği", Yüksek Lisans Tez Çalışması, Çorum, 2018.

Kur'an-ı Kerim kıssaları, anlatılan olaylar ve kişiler aracılığıyla insanlığa ibretlik örnekler sunar. Bu kıssalarda anlatılan müspet ya da menfi duygular insana aittir ve evrenseldir. Bizzat *Kur'an* tarafından kıssaların en güzeli olarak nitelenen Yusuf Kıssası, gerek tahkiye unsurlarının mükemmelliği gerekse alınacak ibretlerin çeşitliliği açısından şair ve yazarların ilgisini çekmiş; yüzyıllar boyu birçok edebî eserin oluşumuna ışık tutmuştur. Yusuf Kıssası, *Tevrat*'ta kabile merkezli ve detaylı bir anlatımla ifade edilirken *Kur'an*'da tevhid merkezli ve özlü bir anlatım tercih edilmiştir. *Kur'an* tefsirlerinde ise kıssada olmayan birçok olay çeşitli râvilere dayandırılarak zikredilmiştir. Mesnevi şairleri, *Kur'an*'da anlatılan olayların yanında, tefsirlerde geçen olayları da eserlerine alarak Allah'ın mutlak hâkimiyetini anlatan kıssayı, merkezinde aşk olan bir anlatıya dönüştürmüşlerdir. Kıssa, romanın imkânlarıyla ifade edilirken anlatıya gelenekte bulunmayan yeni olaylar dâhil edilmiş ve metinlerarası unsurlarla anlatının anlam katmanları genişletilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yusuf Kıssası, mesnevi, roman, metinlerarasılık, dönüşüm

ABSTRACT

ÜMÜTLÜ, Selim, "The Transformation of a Qur'anic Narrative into a Novel: The Story of Joseph", Master Thesis, Çorum, 2018.

The stories of the Quran, present humanity exemplary incidents through events and persons. Positive or negative emotions narrated in this stories is that they belong to human and they are universal. The Story of Joseph described by Quran "the most beautiful of stories" draws attentions of poets and authors in terms of both its perfection of the narrative elements and its various exemplary events. The story has lighted the way for creating a lot of literary work throughout centuries. The Story of Joseph is narrated as tribe-centered in Torah but in Quran it is is narrated in a oneness-centered and more laconic way. On the other hand in tafsirs of Quran a lot of events which don't exist in Quran are adverted based upon narrators. Mathnawi poets transform the story which narrates God's absolute dominance into a love centered narration by including various events in tafsirs beside the events narrated in Quran. While the story is being narrated within the conditions of the novel, new events which didn't exist in tradition has been added to the narration and semantic stratum has been expanded by means of intertextual elements.

Key Words: The story of Joseph, mathnawi, novel, intertextuality, transformation

KISALTMALAR

age	:Adı geen eser
agm	:Adı geen makale
agt	:Adı geen tez
agb	:Adı geen bildiri
akt.	:Aktaran
B.	:Baskı
bkz.	:Bakınız.
C.	:Cilt
ev.	:eviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	:Hazırlayan
Hz.	:Hazreti
MÖ	:Milattan önce
ö.	:Ölüm tarihi
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa araları
S.	:Sayı
TDK	:Türk Dil Kurumu
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğeri
vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayımları
yy.	:Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	iv
ÖN SÖZ.....	vi

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1. METİNLERARASI İLİŞKİLER KURAMI	4
2. METİNLERARASI İLİŞKİ YÖNTEMLERİ	10
2.1. Ortakbirliktelik İlişkileri	10
2.1.1. Alıntı ve Gönderge	10
2.1.2. Gizli Alıntı (Aşırma)	11
2.1.3. Anıstırma.....	12
2.2. Türev İlişkileri	12
2.2.1. Yansılama (Parodi)	12
2.2.2. Alaycı Dönüştürüm.....	13
2.2.3. Öykünme(Pastiş).....	14
2.2.4. Ana Metinlerin Ciddi Düzendeki Dönüşümü.....	15
2.2.5. Klişe-Basmakalıp Söz	16
2.2.6. Anlatı İçinde Anlatı.....	17
3. METİNLERARASI İMGELER	17
3.1. Palempsest	17
3.2. Kolaj	18
3.3. Yeniden yazma	18
4. METİNLERARASI KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	19

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF İLE ZÜLEYHA ANLATILARININ KAYNAKLARI

1. <i>TEVRAT'TA</i> HAZRET-İ YAKUP VE YUSUF KISSASI	24
2. <i>KUR'AN-I KERİM'DE</i> YUSUF KISSASI.....	30
3. <i>KUR'AN-I KERİM</i> VE <i>TEVRAT</i> ANLATIMLARI ARASINDAKİ FARKLAR	39
3.1. Olay Akışı	39
3.1.1. Yusufun Çocukluğunda Rüya Görmesi	39
3.1.2. Yusufun Kuyuya Atılması ve Bir Kervana Satılması	40
3.1.3. Yusufu Mısır Azizi'nin Satın Alması ve Sonrasında Yaşananlar	41
3.1.4. Yusufun Zindandaki Mahkûmların Rüyalarını Yorumlaması	44
3.1.5. Yusufun Firavun'un Rüyasını Yorumlaması	45
3.1.6. Yusufun Kardeşlerinin Mısır'a Gelmesi	46
3.1.7. Kardeşlerin Hırsızlıkla Suçlanması ve Bünyamin'in Alıkonulması	48
3.1.8. Yusufun Kimliğini Açıklaması ve Yakup'un Mısır'a Gelişi	49
3.2. Kişiler	51
3.2.1. Yakup	51
3.2.2. Yusuf	51
3.2.3. Yusufun Kardeşleri	52
3.2.4. Aziz/Potifar ve Karısı	53
3.3. Zaman	54
3.4. Mekân	54
3.5. Karşıtlık İfade Eden Unsurlar.....	55
3.6. Değerlendirme.....	56
4. YUSUF KISSASI'NIN TARİHSEL GERÇEKLİĞİ	60
5. <i>KUR'AN-I KERİM</i> TEFSİRLERİNDEKİ YORUM FARKLILIKLARI.....	63
5.1. Yusufun Köle Olarak Satılması	64
5.2. Yusufun Evlatlık Olarak Alınması	64
5.3. Yusufun Aziz'in Karısına Meyletmekten Korunması	65
5.4. Kadının Ailesinden Birinin Şahitlik Yapması	66
5.5. Aziz'in Karısının Yusuf'a Âşık Olması	67
5.6. Yusufun Aziz'e/Aziz'in Karısının Yusuf'a Yokluğunda İhanet Etmemesi	67
5.7. <i>Kur'an'da</i> Geçmeyip Tefsirlerde Geçen Bazı Detaylar	69

6. TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONUSUNU YUSUF KISSASI'NDAN

ALAN ROMANLARIN İNCELENMESİ

1. TANITIM	73
1.1. <i>Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün</i> (N. Bekiroğlu)	74
1.2. <i>Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha</i> (H.İ. Polat)	75
1.3. <i>Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha</i> (S. Yağmur)	75
1.4. <i>Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ile Züleyha</i> (A. Koçin).....	75
1.5. <i>Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf</i> (M. Koçak).....	76
1.6. <i>Yusuf ve Züleyha</i> (C. Mutlu)	76
1.7. <i>Züleyha</i> (Z. Bulduk)	76
1.8. <i>Zindandan Saraya Hz. Yusuf</i> (M. Çakmak)	77
1.9. <i>Kuyu</i> (R. Özdenören)	77
2. YAPI UNSURLARI	78
2.1. Olay Örgüsü	78
2.1.1. Yakup, Evlilikleri ve Kenan'a Dönüşü	79
2.1.2. Yusuf'un Rüyası ve Kardeşlerinin Kıskançlıkları	81
2.1.3. Kardeşlerinin Yusuf'u Kuyuya Atmaları ve Kurdu Suçlamaları	82
2.1.4. Yusuf'un Bir Kervana Satılması ve Mısır'a Götürülmesi	83
2.1.5. Züleyha'nın Rüyası ve Yusuf'a Âşık Olması	84
2.1.6. Züleyha'nın Yusuf'tan Murat Almak İstemesi	85
2.1.7. Mısırlı Kadınların Ellerini Kesmeleri ve Yusuf'un Zindana Atılması	88
2.1.8. Züleyha'nın Manevi Olarak Yükselmesi ve Hakk'ı Bulması	89
2.1.9. Yusuf'un Zindandaki Hâli ve Rüya Yorumları	93
2.1.10. Yusuf'un İkbali ve Züleyha'nın Vuslatı.....	95
2.1.11. Yusuf'un Ailesine Kavuşması	99
2.2. Kişiler	101
2.2.1. Aslı Kişiler	101
2.2.1.1. Yusuf	101
2.2.1.2. Züleyha	103

2.2.1.3. Yakup	106
2.2.2. Yardımcı Kişiler	107
2.2.2.1. Yusuf'un Kardeşleri	107
2.2.2.2. Aziz Kıtıfır/Kutıfır/Kuteyfer/Potıfar	108
2.2.2.3. Cebrail	109
2.2.2.4. Malik/Amir/Lahitar	109
2.2.2.4. Firavun ve Karısı	110
2.2.2.6. Zindandaki İki Genç	111
2.2.2.7. Şeytan	111
2.2.2.7. Kurt	112
2.2.2.8. Dadı	112
2.2.2.9. Yusuf'un Halası/İnas/Talibah	112
2.2.2.10. Leyya	112
2.2.2.11. Taymus	113
2.2.2.12. Diğer Kişiler	113
2.3. Zaman	113
2.4. Mekân	117
2.5. Anlatıcı ve Bakış Açısı	120
3. DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ.....	123
3.1. Kitlenin Beğenisini Gözeten Romanlarda Dilin Kullanımı	124
3.2. Estetik Ölçüleri Gözeten Romanlarda Dilin Kullanımı	128
3.3. Romanlarda Kullanılan Anlatım Teknikleri	130
3.3.1. Mektup Tekniği	131
3.3.2. Leitmotif Tekniği	132
3.3.3. Montaj Tekniği	134
3.3.4. Özetleme Tekniği	135
3.3.5. Geriye Dönüş Tekniği	135
3.3.6. Diğer Teknikler	136
4. GENEL DEĞERLENDİRME	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KONUSUNU YUSUF KISSASI'NDAN ALAN ROMANLARDA
METİNLERARASI UNSURLAR

1. <i>KUR'AN-I KERİM</i> ÂYETLERİ	146
1.1. "Rabb'im!" Hitabıyla Başlayan Cümleler	146
1.2. <i>Kur'an-ı Kerim</i> 'deki Yemin İfadeleri	146
1.3. Kesmeyen Bıçak: Züleyha'nın Çaresizliği, İsmail'in Teslimiyeti	147
1.4. Asr Suresi ve Yusuf'un İmtihanı	148
1.5. Yusuf'un Duasından Züleyha'nın Duasına	148
1.6. Kâlû Belâ: Aşkta Ezeliyet Düşüncesi	150
1.7. "Korkma!" İfadesi	151
1.8. Levh-i Mahfûz ve Kader Vurgusu	153
1.9. Kün Fe Ye-Kün	154
1.10. Zerre Kadar Hayır Zerre Kadar Şer	155
1.11. Züleyha'nın İman Etmesi ve <i>Kur'an</i> Âyetleri	155
1.12. Firavun'un İman Etmesi ve <i>Kur'an</i> Âyetleri	156
1.13. Yusuf'un Mahkûmlara Tebliği	158
1.14. "Fetâ" Kelimesi ile Âyete Gönderme	159
1.15. Züleyha'nın Hatasının Havva ile İlişkilendirilmesi	159
1.16. Hikâyenin Hüsni/Aslı	162
1.17. Sen Onlara Bu Kıssayı Anlat	163
1.18. Gömlekteki Lekeden İnsanın Yaradılışına	163
2. <i>TEVRAT</i> ÂYETLERİ	163
2.1. Düş Hastası Suçlaması	164
2.2. Yakup'un Esav ile Mücadelesi ve Evlilikleri	164
2.3. Yakup'un Mısır'a Dönmeden Önce Allah'tan İzin İstemesi	165
2.4. Sık Kullanılan "ve" Bağlaçları	166
2.5. Yusuf'un On Kenti Kâhini'nin Kızı Asenat ile Evlenmesi	167
3. HADİS-İ ŞERİFLER.....	167
3.1. Dilini Tutmak ve İffetini Muhafaza Etmek	167
3.2. Gülümsemenin Sadaka Oluşu	168
3.3. Hiçbir Duanın Cevapsız Kalmaması	170

4. PEYGAMBER HAYATLARI	170
4.1. Hz. Muhammed'in Hayatı	171
4.2. Diğer Peygamberlerin Hayatları	173
5. DİVAN EDEBİYATI UNSURLARI	175
5.1. Mesnevi Geleneğine Saygı	175
5.2. Şiirsel İfadelerle Anlatımı Renklendirme	177
5.3. Divan Şiiri Mazmunları	180
5.4. Söz Sanatlarını Kullanma	182
5.5. Züleyha'nın İlk Duası/Mecnun'un Dilinden Gazel	183
5.6. Divan Şairlerinden Çeşitli Mısralar	185
6. HALK EDEBİYATI UNSURLARI	187
6.1. İfade Kalıpları Taklidi	190
6.2. Karavelli ve Atışma Geleneği	190
6.3. Formülistik Sayılar	192
6.4. Nazım-Nesir Karışık Olma	193
7. YENİ TÜRK EDEBİYATI UNSURLARI	193
7.1. Yusufkar Zindanda	195
7.2. Züleyha'nın Sırdaşı: İncir Ağacı	196
7.3. Evlilikte Huzursuzluk ve Aldatma: <i>Aşk-ı Memnu</i>	197
7.4. Mısraların Diyaloğlaşması	199
8. TASAVVUFİ UNSURLAR	200
8.1. Züleyha'nın Hâlleri	202
8.2. Zühd ve Riyazet	204
8.3. Âh	206
8.4. Kâf u Nûn ve Yaradılış	206
8.5. Fenâfillah	208
8.6. Nefs	209
8.7. Vahdet-i Vücûd ve Tecelli	213
8.8. Seyr u Sülûk	215
8.9. Mutasavvıf Şahsiyetler	217
9. POSTMODERN ANLATI UNSURLARI	218
9.1. Üstkurmaca	221

9.2. Çoksesli Yapı/Züleyha'nın Yükselen Sesi	225
9.3. Karnavallaşan Metinler	228
9.4. Anlatı İçinde Anlatılar	230
9.5. Geleneğin Parodisi	232
10. MOTİFLER	234
10.1. Rüya	235
10.2. Gömlek	236
10.3. Ayna	237
10.4. Diğer Motifler	239
SONUÇ	241
KAYNAKÇA	245

ÖN SÖZ

Türk-İslam edebiyatının ana kaynağı olan *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan kıssalardaki kişilikler bütün insanlık için birer modeldir. Kıssalar aracılığıyla insanlığa ibretlik olayların yanında olumlu ve olumsuz özellikleriyle tarih boyunca var olabilecek insan tipleri de sunulur. İlahî mesaj, kıssalar aracılığıyla evrenselleşir ve çağlar ötesine ulaşan ibretlik örneklerle dönüşür.

Bir müfessirin tabiriyle, Firavun ölür, firavunluk ölmez. Züleyha ölmüştür; lakin yeryüzü kaim olduğu müddetçe aşk duygusu hep var olacak, nefis ve şeytanın âdemoğlunu yolundan çevirme gayreti ilelebet sürecektir. Aşk denilince Züleyha, güzellik denilince Yusuf, hüznü denilince her daim Yakup akla gelecektir. Önemli olan Yusuf gibi başı dik, Yakup gibi vakur ve mütevekkil olabilmek, Züleyha gibi hatadan ders alabilmektir. Yeryüzünde yaşayan her insan Yusuf misali bir rüyaya sahiptir. Dünyayı bir imtihan yeri bilip başına gelen olaylara karşı sabrettiğinde, nefis ve şeytana tabi olmayıp doğru istikamette seyrettiğinde ölüm perdesi aralanacak, rüyası gerçeğe dönüşecektir. Bu bağlamda Rabb'imiz tarafından "Ahsenü'l-kasas" olarak nitelenen Yusuf Kıssası, gerek verdiği mesajların evrenselliği gerekse tahkiye unsurlarının mükemmelliği sayesinde çağlar boyu şair ve yazarların dikkatini çekmiştir. Kıssanın mühim bir özelliği de *Kur'an-ı Kerim*'de olayların bütüncül bir şekilde anlatıldığı yegâne kıssa olmasıdır. Oysa diğer kıssalar, çeşitli surelerin içinde pasajlar hâlinde anlatılmaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, 2000 sonrası Türk edebiyatında konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanları metinlerarası ilişkiler bağlamında inceleyerek bir *Kur'an-ı Kerim* kıssasının romana dönüşüm sürecini ortaya koymaktır.

Bu konu üzerinde çalışmamı teşvik eden, araştırma yolunda beni cesaretlendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hiclâl Demir'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de "kıssaların en güzeli" olarak nitelendirilen Yusuf Kıssası, anlatımının mükemmelliği ve anlamsal zenginliğiyle yüzyıllar boyunca şair ve yazarlara ilham kaynağı olmuştur. Tefsirler ve kısas-ı enbiyalar aracılığıyla kıssaya yeni olay halkaları dâhil edilmiş; mesnevi şairlerinin muhayyilesinde genişleyen kıssa zaman içinde bir anlatı geleneğine dönüşmüştür. Yûsuf u Züleyha hikâyelerinin Türk edebiyatındaki mesnevilerde işleniş bir çok araştırmanın konusu olmuş ancak mesnevi yazma geleneğinin ardından kıssanın edebî anlatılara yansımaları yeterince araştırılmamıştır. Böylece yüzyıllar süren bir anlatı zincirinin son halkası olarak konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Melike Gökcan Türkdoğan'ın hazırladığı "Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma" adlı doktora tezinde Türk edebiyatındaki kaynağını Yusuf Kıssası'ndan alan mesneviler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Mete Halıcı'nın hazırladığı "Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları" adlı yüksek lisans tezinde ise Yusuf ile Züleyha mesnevilerine konu olan olayların kaynakları tespit edilmiştir. Bunların dışında, Yusuf Kıssası, çeşitli alanlarda çalışma yapan birçok araştırmacının tezine ya da makalesine farklı yönleriyle konu olmuştur. Bizim çalışmamızın konusunu ise 2000 sonrası Türk edebiyatında Yusuf Kıssası'ndan esinlenen romanların incelenmesi, romanların bünyesindeki metinlerarası unsurların tespit edilmesi, bu sayede bir *Kur'an-ı Kerim* kıssasının romana dönüşüm sürecinin araştırılması oluşturmaktadır.

Bünyesinde birçok anlam katmanını barındıran Yusuf Kıssası'nın yüzlerce yıllık bir anlatı geleneğinin devamı olarak yeniden yorumlanması, hem yaşadığımız çağın çıkmazlarına yeni açılımlar getirecek hem de bu birikimin gelecek kuşaklara edebiyat yoluyla aktarılmasını sağlayacaktır. Ancak 2000 sonrası Türk edebiyatında konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların geleneği geleceğe aktarmada yeterli estetik duyarlılığa ve sanatsal yetkinliğe sahip olup olmadıkları tartışma konusudur. Bu bağlamda çalışmamızın ana gayesi, konusunu Türk İslam edebiyatının en temel kaynağı olan *Kur'an-ı Kerim*'deki bir kıssadan alan romanların incelenerek gelecekte daha özgün ve yetkin eserler verilmesine katkı sağlamaktır.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde metinlerarasılık kavramı hakkında kuramsal bilgi verildi. Bu bölümde özellikle Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler*, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık* adlı eserlerinden yararlanıldı. Ayrıca Hakan Sazyek ve Gonca Gökalp Alpaslan'ın çalışmalarından da istifade edildi. İkinci bölümde Yusuf ve Züleyha anlatılarının kaynakları değerlendirildi. Bu bölümde kıssanın *Kur'an* ve *Tevrat* anlatımları arasındaki farklar üzerinde duruldu. *Kur'an* ve *Tevrat* anlatımlarının karşılaştırılması yapılırken Yaşar Kurt'un *Hız. Yûsuf'un Tarihsel Hayatı* adlı eserinden yararlanıldı. *Kuran-ı Kerim* tefsirlerinde geçen ve edebî anlatıların oluşmasına etki eden çeşitli olaylar ve müfessirler arasındaki yorum farklılıkları değerlendirildi. Yûsuf Kıssası'nın tarihsel gerçekliğine ilişkin çeşitli görüşlere yer verildi. Türk edebiyatında Yusuf u Züleyha hikâyesini nazmeden şairler zikredildi. Üçüncü bölümde, konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan sekiz adet roman ve bir adet uzun öykü; tanıtım, yapı, dil ve anlatım, genel değerlendirme başlıkları altında incelendi. Bu bölümde Mehmet Tekin'in *Roman Sanatı*, Nurullah Çetin'in *Roman Çözümleme Yöntemi*, Hakan Sazyek'in *Roman Terimleri Sözlüğü* adlı eserlerinden ve Hece dergisinin *Türk Romanı ve Modernizmden Postmodernizme* adlı özel sayılarından büyük ölçüde yararlanıldı. Dördüncü bölümde ise söz konusu edebî eserlerde yer alan metinlerarası unsurlar *Kur'an-ı Kerim* âyetleri, *Tevrat* âyetleri, hadis-i şerifler, peygamber hayatları, Divan edebiyatı unsurları, halk edebiyatı unsurları, yeni Türk edebiyatı unsurları, tasavvufî unsurlar, postmodern anlatı unsurları ve çeşitli motifler adını taşıyan toplam on başlık altında tasnif edildi. Metinlerarasılık kavramının farklı disiplinlere kapı aralayan yapısından dolayı, bu bölümde siyer kaynaklarından edebiyat tarihlerine, tasavvufî eserlerden günümüz romanını inceleyen çalışmalara kadar geniş bir alanı kapsayan kaynaklara başvuruldu. Bununla birlikte özellikle Yusuf ile Züleyha anlatılarının kaynakları incelenirken konuyla ilgili Türkçeye henüz çevrilmemiş bazı İngilizce yayınlardan da istifade edildi.

Türk edebiyatının yönü Tanzimat'tan günümüze uzanan süreçte Batı'ya dönmüş, bunun doğal bir sonucu olarak edebiyatımızda birçok yeni edebî tür ve biçim kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm içerisinde, yüzyıllar boyunca olay odaklı anlatımlar için tercih edilen mesnevi türü de yerini Batılı bir türe, yani romana bırakmıştır. Tanzimat dönemi Türk edebiyatı, roman türünün edebiyatımızdaki emekleme çağı olarak görülebilir. Servet-i Fünûn ve Millî Edebiyat dönemlerinde türün

daha yetkin ürünleri verilmiş, Cumhuriyet döneminde ise uzun süren bir gerçekçi anlayış roman türüne hâkim olmuştur. 2000 sonrası Türk edebiyatında, postmodernizmin gelenekle barışan yeni anlayışı yüzyıllar süren bir anlatı geleneğinin küllerinden doğmasını sağlamış, popülizmin gölgesinde dahi olsa konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlar kaleme alınmaya başlanmıştır. Kutsal kitaplardan mesnevilere, mesnevilerden romana tevarüs eden bu kadim geleneğin ancak metinlerarası bir okumayla anlaşılabilceğini düşünmekteyiz. Öte yandan her ne kadar yüzyıllar içerisinde biçimler ve türler değişse de İslamî muhteva, edebî eserlerde işlendiği müddetçe, bu eserler Türk İslam edebiyatı alanında yapılan çalışmalara konu olacaktır. Bu noktada kadim bir anlatı geleneğinin yeniden canlandırılarak roman türünün imkânlarıyla 21. yüzyıl okuruna sunulması zengin kültürel mirasımıza temas etmenin yolunu açacaktır. Söz konusu romanların metinlerarası yaklaşımla incelenmesi eserlerin sanat değerini ve onları oluşturan unsurların mahiyetini belirleme açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1. METİNLERARASI İLİŞKİLER KURAMI

Bir metnin başka metinlerle olan her türlü anlam alışverişini kapsayan metinlerarasılık, postmodernizm kavramıyla birlikte 20. yüzyıl edebiyat eleştirisi bağlamında ön plana çıkan bir kavramdır. Mihail Bakhtin'in söyleşimcilik kuramıyla temelini oluşturduğu bu kavram ilk kez 1965 yılında Paris'e göç eden Bulgar asıllı Fransız kültürbilimci, psikoanalizci ve göstergebilimci Julia Kristeva'nın 1967 yılında yayımladığı bir makalede kullanılmıştır.¹ Metinlerarasılık, postmodern yazınsal metinlerin çokseslilik özelliğinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Metnin dışı kapalı bir sistem olarak kendi içinde çözümlenmesi onu değerlendirme konusunda yeterli görülmemiş, bu yüzden metnin diğer metinlerle ilişki hâlinde olduğu varsayılarak metinlerarası ilişkinin araştırılması yoluna gidilmiştir.²

Metinlerarasılık kavramını ilk kez gündeme getiren Julia Kristeva olsa da kavramın özünü oluşturan fikirler Mikhail Bakhtin'e aittir. Bakhtin, Rus Biçimcilerin aksine bir yapıtın başka yapıtlarla alışveriş içinde olduğunu düşünerek "söyleşimcilik" adını verdiği kuramı geliştirir.³ Bakhtin, metni bir sözcüler arası etkileşim ve söyleşi yeri olarak görür. Bu durumda her metin bir alıntılar mozaığı, başka metinlerin dönüşümüdür.⁴ Ona göre, her söylem başka söylemlerle karışır ve bu durum romandaki söz alışverişlerini çoğaltarak çoksesliliği ortaya çıkarır. Kendi tâbiriyle "Yalnızca 'yalnız Âdem' bütünüyle söyleşimci yöntemden kurtulabilir."⁵ Bu yönüyle bakıldığında her metin kendinden önce yazılmış metinlere ya da aynı dönemde yazılmış öteki metinlere verilen bir yanıt niteliğindedir.

Bakhtin'in söz konusu çalışmalarını Fransa'da tanıtan Kristeva'nın çabaları neticesinde söyleşimcilik (fr. dialogisme) kuramı, metinlerarasılık adıyla Batı

¹ Tevfik, Ekiz, "Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?" *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 47, s. 124.

² Bkz. Kubilây Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yay., Ankara 1999, ss. 7-10.

³ Rıza Filizok vd., *Eleştiri Kuramları*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013, s. 134.

⁴ Kubilây Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 91.

⁵ Mikhail Bakhtine, *Esthétique et Théorie du Roman*, Paris, Gallimard, 1975, s. 102 ; aktaran Kubilây Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 1999, s. 27.

eleştirisindeki yerini alır.⁶ Kristeva'ya göre her yazı, önceki metinlere ait sözcelerin bağlam değiştirilerek yeniden dağıtılmasıdır.⁷ Kristeva, yazınsal yapıtı önce kapalı bir metin olarak görüp kendi içinde eşsüremli olarak incelemeyi, ardından artsüremli bir çizgide metnin öteki metinlerle ilişkilerini, tarihsel ve toplumsal konumunu belirlemeyi önerir.⁸ Kristeva'nın görüşlerini benimseyen Roland Barthes de metinlerarasılığı yazınsallığın temel unsuru olarak görür.⁹ Okuma edimini bireysel bir uğraş olarak gören Barthes, Kristeva'dan farklı olarak metinlerarası göndergelerin anlaşılmasında okurun rolüne dikkat çeker.¹⁰ Michail Riffaterre ise Barthes'in okur hakkındaki görüşlerini daha ileri götürerek metinlerarasılıktan bahsedebilmek için okurun en az iki metin arasında yaklaşımlar yapmasının zorunlu olduğunu ileri sürer.¹¹ Riffaterre'e göre metinlerarası ilişkiyi kavrayacak ve ortaya çıkaracak olan okurdur.¹² Kubilay Aktulum, Riffaterre'nin metinlerarası yöntemine değinirken iki tür okurdan bahseder. Bunlardan birincisi metinlerarası göndergeyi kolaylıkla çözümleyebilecek bilgin okur, ikincisi ise böyle bir kültürel birikime sahip olmayan dolayısıyla metinlerarası göndergenin tam olarak ayırımına varamayan sıradan okurdur.¹³

Metinlerarası kavramını *Palimpsestes* adlı eseriyle belirli bir düzene oturtan Gérard Genette olmuştur.¹⁴ Genette, iki yapıt arasındaki olası her türlü alışverişi "metinselaşkınlık" kavramıyla adlandırır.¹⁵ Metinlerarası ise metinselaşkınlık adı verilen beş temel ilişkiden yalnızca birisidir. Böylece Genette, kavramın anlam alanını sınırlandırmış, onu dar bir çerçevede ele alarak bir model oluşturmuştur. Genette'nin sözünü ettiği beş tip metinselaşkınlık ilişkisi şu şekildedir:¹⁶

1. Metinlerarası (intertextualité): Metinlerarası, bahsi geçen metinselaşkınlık ilişkilerinden biridir. Genette, metinlerarası kavramını "iki ya da daha fazla metin arasındaki ortakbirliktelik ilişkisi, yani temel olarak ve çoğu zaman bir metnin başka bir

⁶ Kubilây Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 25.

⁷ *Age*, s. 44.

⁸ *Age*, ss. 46-49.

⁹ Rıza Filizok vd., *age*, s. 135.

¹⁰ *Age*, s. 136.

¹¹ *Age*, s. 136.

¹² Gonca Gökalp Alpaslan, *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamiş Destanı'nın Çağdaş Yorumları*, Multilingual Yay., İstanbul 2007, s. 12.

¹³ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, ss. 191-192.

¹⁴ *Age*, s. 81.

¹⁵ *Age*, s. 82.

¹⁶ *Age*, ss. 83-90.

metindeki somut varlığı¹⁷ olarak tanımlar. Ayraç içinde verilen alıntı, alıntısız gönderge, gizli bir alıntı olan aşırma ve dolaylı bir alıntı olan anıştırma bu başlık çerçevesinde ele alınan kavramlardır.

2. Ana-Metinsellik (hypertextualité): "Bir B metninin (yani ana metin: 'yalın ya da dolaylı bir dönüşüm işlemiyle önceki bir metinden türeyen her metin') ondan türeyen bir A metnine (alt metin-gönderge metin) yalın bir dönüşüm ve öykünme ile bağlayan ilişkidir."¹⁸ Pastiş (öykünme), parodi (yansılama) ve alaycı dönüştürüm bu başlık altında yer alan kavramlardır.

3. Yan Metinsellik (paratextualité): "Genette'nin yan metin adını verdiği ve Seuils adlı yapıtında ele aldığı kavram, bir metnin ilk bakışta aynı metnin dışında kalan, ikinci dereceden metinsel unsurlarla yani başlıklar, alt başlıklar, ara başlıklar, önsözler, sonsözler, uyarılar, notlar, tanımlıklar, yer verilen resimler, kapağı ve metin öncesi unsurlar (yani karalamalar, taslaklar) ile olan ilişkilerini kapsar."¹⁹

4. Üst-Metinsellik (architextualité): Burada, bir metnin türsel olarak hangi kategoriye dâhil olduğunun okur tarafından belirlenmesi söz konusudur.

5. Yorumsal Üst-Metin (metatextualité): "Metin-ötesinin son biçimi yorumsal üst metin'dir. Bu tür ilişki, bir metni sözünü ettiği bir başka metne zorunlu olarak alıntı yapmadan, hatta adını anmadan bağlayan bir eleştiri ilişkisidir."²⁰

Görüldüğü gibi Rus Biçimcilerinin sanat yapıtını salt kendi içerisinde ele alma ilkesinden vazgeçip onu öteki yapıtlarla ilişkilendirme yoluna gitmeleri, metinlerarası kavramının doğuşunu müjdelemiştir. Mikhail Bakhtin, söyleşimcilik kuramıyla metinlerarası alışverişin kapısını aralamış, Kristeva ise kavramın Batı'da tanınmasını sağlamıştır. Roland Barthes ve Michael Riffaterre metinlerarası göndermelerin algılanmasında okurun rolüne dikkat çekmişlerdir. Gérard Genette ise türettiği yeni sözcüklerle metinlerarası olguların çerçevesini çizmeye çalışmıştır. Sonuçta bahsi geçen bütün kuramcılar metinlerarası kavramına farklı yaklaşımlar getirirler de onu yazınsallığın önemli bir ölçütü olarak görmüşlerdir.

¹⁷ Gérard Genette, *Palimpsestes, la littérature au second degré*, Paris, Suil, 1982, s.7 ; akt. Aktulum, *age*, s. 83.

¹⁸ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 84.

¹⁹ *Age*, s. 85.

²⁰ *Age*, s. 88.

Metinlerarası, daha çok bir ülkenin kültürünü başka ülkelere ait kültürlerle kıyaslamayı içeren "karşılaştırmalı yazın eleştirisi"nden farklı bir kavramdır. Çünkü karşılaştırmalı yazın eleştirisi, belli bir geleneğe ait en az iki metin arasındaki benzerlik ya da ayrımları araştırır; oysa metinlerarası yaklaşımda önceki yapıttan gelen bir unsurun bağlam değiştirerek yeni metinde kazandığı anlamı bulmak söz konusudur. Öte yandan bağlam değiştirme yönüyle sahip olduğu bu değişkenlik özelliği, metinlerarasını durağan bir kökene işaret eden "kaynak eleştirisi"nden ayırmaktadır.²¹

Metinlerarasılık, 20. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen bir kavram olsa da bahsi geçen kuramcılarının sözünü ettiği metinlerarası ilişkilerin benzerlerine Türk edebiyatının geçmişinde rastlamak mümkündür.²² Divan edebiyatındaki nazire geleneği, zincire eklenen bir halka misali aynı konuda yazılan onlarca mesnevi, halk edebiyatımızdaki usta-çırak ilişkisi, repertuarlarındaki halk hikâyelerini gelenekten geleceğe aktaran meddahlar arasında 20. yüzyılda adı konulan bir kavramın bizde bir gelenek hâlinde ve belli kurallar dâhilinde var olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu gelenekte metinlerarası ilişkinin sınırları dahi sanatçılar tarafından belirlenmiştir. Örneğin Şeyh Galip *Hüsn ü Aşk*'ta şöyle der:

Esrârını Mesnevî'den aldım
Çaldım velî mîrî malı çaldım

Fehm etmege sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirkat eyle²³

Şeyh Galip, büyük şairlerin topluma mâl olmuş sözlerinden yararlanmakta beis görmemektedir. Hatta anlam hazinesinden mücevher çalmayı marifet bilmekte, başka şairlere meydan okumaktadır.²⁴ Şiir geleneğimizde önemli bir yer tutan nazîre yazma geleneği de metinlerarasılık olgusu bağlamında düşünülebilir. Cem Dilçin, nazîre kavramını şu şekilde açıklar:

²¹ Rıza Filizok vd., *age*, ss. 131-132.

²² Bkz. Ferhat, Korkmaz, "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* (Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı), 2017, S. 7, ss. 85-86.

²³ Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk Metin-Nesre Çeviri ve Açıklamalar*, Haz. Muhammet Nur Doğan, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 406.

²⁴ Bkz. Handan, Belli, "Aşkın Tasavvufî Seyri Hüsn ü Aşk Mesnevisini Metinlerarası İlişkilerle Yeniden Okumak", *Turkish Studies*, Winter 2015, Volume 10/4, s. 204.

Bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü uyak ve redifte yazılan benzerine nazîre denir. Divan şairlerince bir şairin şiirini tanzîr etmek, ona karşı bir saygı duyulduğunu ve onun şiirinin ve üslûbunun beğenildiğini anlatmak içindir. Nazîrenin, asıl şiirin bir taklidi olmaması ve en az onun kadar güzel olması gerekir.²⁵

Şairler, yüzyıllar boyunca beğendikleri şiirlerin benzerlerini yazmaya çalışmışlar, kimi zaman sanat değeri bakımından onları aşmayı başarmışlardır. Nazîrecilik bir gelenek olarak şairler arasında doğal karşılanırsa da kendi şiirine nazire yazılmasına tepki gösteren şâirler de olmuştur:

Ey benüm şi'rüme nazîre diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer

Dime ki işde vezn ü kâfiyede
Şi'rüm oldı Necâtî'ye hem-ser

Harfî üç olmak ile ikisinün
Bir midür fi'l hakîka 'ayb u hüner²⁶

Necâtî'nin Mihrî Hatun'a gösterdiği tepkinin sebebi, şiirine nazîre yazılmasından ziyade bu nazîrenin bir kadın şair tarafından yazılmasından duyduğu rahatsızlık olarak düşünülebilir. Divan edebiyatında irsal-i mesel, iktibas, telmih gibi sanatlar da metinlerarası ilişki çerçevesinde değerlendirilebilir. Adı konulmasa da gerek edebî sanatlar yoluyla gerekse ortak kültürel mirasın çeşitli biçimlerde aktarımı yoluyla gelenek içinde metinlerarasılığın sınırları çizilmiş, özgün söyleyişin ve sanat değerinin esas alındığı bir ilişki benimsenmiştir.

Oysa intihal (aşırma) şairler tarafından hoş karşılanmamış, hatta eleştiri konusu olmuştur. Örneğin Nâbî, nazım erbâbını mâna çalmakla şöyle suçlar:

İntihâlât-ı hayâlât-ı Acemle Nâbîyâ
Şâhid-i eş'âr bir udhûke sûret bağladı

İstirâk-ı istiârâtıyla şi'r-i Şevketün
Şimdi düzdân-ı meânî şân-ı Şevket bağladı"²⁷

²⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 269.

²⁶ Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 310.

²⁷ Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkikâtı*, Haz. Halil Çeltik, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 66.

Nâbî, bazı şâirleri, İrânlılardan çaldığı hayallerle şiiri gülünç bir şekle sokmakla suçluyor. Mânâ hırsızı olarak vasıflandırdığı söz konusu şairlerin Şevket'in şiirlerindeki istiareleri çalarak onun kadar şöhretli olmaya çalıştıklarını ifade ediyor.

Latîfî de yeteneksiz şairlerden bazılarının başka şairlerin güzel beyitlerini çalarak gülünç duruma düştiklerini, bazılarının ise şiirlerin anlamlarını şeklen değiştirdiklerini dile getirmiştir. Ardından da bu şairleri söz hırsızı ve taklitçi olarak nitelendirmiştir. Oysa tıpkı metinlerarası ilişkiler kuramında vurgulandığı gibi başka sanatçılara ait metinleri farklı bir bağlamda kullanarak yeni bir anlam ortaya çıkaran şairleri övmüş, onları el değmemiş düşünceler ve kendine has hayallere sahip olabilen yaratıcı şairlere denk tutmuştur:

Bir kısmı da usta bir şairin şiirinde yer alan bir mazmunu görür ve onu ince bir nükteye vesile kılar. Temiz yeteneği ve güzel anlayışıyla o mazmundan yeni bir mânâ daha hayal eder ve o sanattan bir başka sanata geçer. Bu zümrede yer alan şairler yaratıcı olanlar gibi, sayılan kısımlardan daha iyi ve yaratıcı şairler gibi hepsinden üstündür.²⁸

Gonca Gökâlî Alpaslan Modern Türk edebiyatının oluşumunda "Halk ve Divan edebiyatlarıyla ilişki, Batı edebiyatı ile ilişki" olmak üzere iki tür metinlerarası ilişkiden söz eder. Türk edebiyatı konu, biçim ve tür bakımından yenilenirken eskiyle bağlarını korumuş; bir yandan da Batılı metinler ile ilişki kurmuştur. Ahmet Mithat'tan Murathan Mungan'a, Şinasi'den Orhan Asena'ya, Nazım Hikmet'ten Attila İlhan'a uzanan çizgide metinlerarası ilişkiler edebiyatın ve sanatın her dalında karşımıza çıkmaktadır. Hatta popüler kültürde ve günlük yaşamda da sık sık metinlerarası ilişkilerle karşılaşılır. Don Kişotluk yapmak, Robin Hoodluk yapmak gibi günlük konuşmalara; çok bilen mi kazanır çok yarışan mı, sigortalasak da mı kazansak kazansak da mı sigortalasak şeklindeki reklamlara; Hayal Mahsulleri Ofisi, Uçuk Öğretim Fakültesi, Ayça Harikalar Diyarında gibi televizyon programlarına günlük hayatımızda sıkça rastlamak mümkündür.²⁹

²⁸ Latîfî, *age*, s. 34.

²⁹ Alpaslan, *age*, ss. 25-31.

2. METİNLERARASI İLİŞKİ YÖNTEMLERİ

Metinlerarasılık, postmodernist edebiyatın sıkça başvurduğu teknikler arasında yer almaktadır. Yıldız Ecevit'in tespitiyle, metinlerarası doğa bu tür metinlerde çayırılı çimenli somut doğadan daha çok yer kaplamaktadır.³⁰ Nurullah Çetin de aynı konuya şöyle değinir:

Klasik ve modern romancı, başka metinlerden aldığı malzemeyi değiştirmeden, bozmadan, onun aslı karakterine saygı duyarak işine yaradığı ölçüde kullanıyordu. Postmodern romancı ise tam tersine aldığı malzemenin yapı ve mahiyetini değiştirerek, bozarak, yeniden üreterek, oyun hâline getirerek kullanmaya çalışıyor.³¹

O hâlde özellikle postmodern unsurlar taşıyan edebî metinleri çözümleyebilmek ve metni oluşturan metinlerarası ilişkileri anlamak için belli yöntemler kullanmak gerekmektedir. Kubilay Aktulum, Genette'nin çalışmalarından hareketle iki çeşit metinlerarası ilişki yönteminden bahseder.³² Bunlar, ortakbirliktelik ve türev ilişkileridir. Ortakbirliktelik ilişkileri; alıntı ve gönderge, gizli alıntı, anıştırmayı içerir. Türev ilişkileri ise yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm ve öykünmeyi içerir. "Ana Metinlerin Ciddi Düzeyde Dönüşümleri", "Klişe-Basmakalıp Söz" ve "Anlatı İçinde Anlatı" diğer metinlerarası yöntemlerdir.

2.1. Ortakbirliktelik İlişkileri

2.1.1. Alıntı ve Gönderge

Alıntı, bir yazarın başka bir metinden aldığı parçaya tırnak veya ayraç içinde kendi metninde yer vermesi, eski tabirle onu iktibas etmesidir. "Yay ayraç" ,"italik yazı" ve "tırnak işareti", bir metinde alıntıyı gösteren temel unsurlardır. Bunları kullanmadan yapılan alıntı, söz konusu ifadeleri yazarın kendine mâl etmesi anlamına gelir.³³ Alıntılanan metin, alıntılayan metnin bağlamında yeni bir anlam kazanarak

³⁰ Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 56.

³¹ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap Yay., Ankara 2012, s. 211.

³² Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 93.

³³ Kubilay Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, Kanguru Yay., Ankara 2011, s. 410.

metinlerarası/söylemlerarası ilişkinin yolunu açar.³⁴ Kimi durumlarda alıntıdan farklı olarak bir metin içinde başka bir yazarın ya da yapıtın adı anılmakla yetinilir. Böylece okuyucu söz konusu esere yönlendirilir.³⁵ Buna gönderge, gönderme ya da atıf denir. Kubilay Aktulum gönderge hakkında şu açıklamayı yapar:

Gönderge bir metinden alıntı yapmadan okuru doğrudan metne gönderir.(...) Geniş anlamıyla bir metinde bir çağın, bir türün, bir geleneğin vb. yanmetinsel göstergelerden biriyle olduğu kadar yalnızca yapıt başlıklarının, yazar adlarının ya da bir roman, trajedi, şiir kişinin, tarihi bir kahramanın, kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılması alıntısız göstergeleri işin içerisine sokar.³⁶

2.1.2. Gizli Alıntı (Aşırma)

Metnin alıntı olduğunu belirten herhangi bir noktalama işareti yahut italik yazı kullanılmaksızın yazarın adı anılmadan yapılan alıntıya gizli alıntı ya da aşırma denir. Kubilay Aktulum, gizli alıntıyı şöyle tanımlar:

Gerçekten de gizli alıntı, bir sözcenin ayraçlar ya da italik yazı kullanılmadan, sözcenin geldiği yapıt ya da yazarın adı belirtilmeden yapılan alıntıdır. Bir yazarın kendi düşünsel çabasının sonucu olmayan bir yapıttan, kimi bölümleri ya da bütünü ayraçlarla belirtmeden, aşırıya varacak derecede, olduğu gibi kopyalanması, yazarın adının yerine kendi adını yazması, böylelikle bir başkasının metnini kendi metniymiş gibi göstermesi, onu sahiplenmesi olarak da tanımlanabilir.³⁷

Bir eser içerisinde yer alan alıntının niceliği ve eserin bütünlüğü içinde bir dönüşüm işlemine maruz kalıp kalmadığı bu noktada büyük önem taşımaktadır. KubilayAktulum, bu durumu Montaigne'den aktardığı şu benzetmeyle açıklar:

Arılar çiçeklerin şurasından burasından aşırırlar, ancak aşırı olduklarıyla bal yaparlar, bu onların balıdır; artık geriye ne kekik ne mercanköşk bitkisi kalır: Başkalarından alınan parçalar da böyledir, bunlar dönüştürülür ve eritilir, ortaya kendi ürünü bir yapıt çıkar.³⁸

³⁴ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, ss. 94-95.

³⁵ Alpaslan, *age*, s. 17.

³⁶ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, ss. 101-102.

³⁷ *Age*, s. 103.

³⁸ Montaigne, *Essais (Denemeler)*, Çev. Hüseyin Portakal, Cem Yay., İstanbul 2006, C. 3, s. 12.; akt. Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 271.

Yazar kavramının henüz ortaya çıkmadığı, okuma ve yazma eyleminin belli bir zümrenin elinde bulunduğu Orta Çağ'da, aşırma, yazma sürecinin doğal bir parçası olarak görülmüştür.³⁹ Yenidendoğuş döneminde ise model kabul edilen Antik Yunan ve Latin edebiyatı sanatçılarının eserlerinden gizli veya açık alıntılar yapmak olağan bir durumdur.⁴⁰ İnternet sayesinde her tür metne ulaşımın kolaylaşması, kitabın bir tüketim nesnesi olarak ekonomik bir değer kazanması, kişisel fikirleri koruma yaklaşımının benimsenmesi gibi sebeplerle günümüzde "aşırma" kavramına bakış açısı değişmiş; bir yandan metinlerarası ilişkiler kaçınılmaz hâle gelirken öte yandan aşırma ile ilgili etik ve hukuki tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁴¹

2.1.3. Anıştırma

Anıştırma "Konunun yabancı olmayan birine ima yoluyla, yani üstü kapalı olarak anlatma, sezdirme"⁴² olarak tanımlanır. Bu bağlamda okurun çabası ve kültürel birikimi neticesinde anlaşılabilen dolaylı alıntılar, anıştırma olarak nitelendirilebilir. Divan edebiyatında kelimelerin anlam ve çağrışım gücünden yararlanılarak yapılan telmih, tevriye, kinaye gibi sanatları da bir çeşit anıştırma olarak değerlendirmek mümkündür.⁴³

2.2. Türev İlişkileri

2.2.1. Yansılama (Parodi)

Kubilay Aktulum, farklı kuramcılarının tanımlarını göz önüne alarak köken olarak "bir şarkıyı başka bir tonda söylemek" anlamına gelen parodi kavramını şu şekilde tanımlar: "Parodi, yazınsal bir dizgenin (metin, biçem, basmakalıp söz, tür) tümüyle alaycı ya da eleştirel bir maksat gütmeyen, gülünç bir çelişki yaratacak biçimde açıkça

³⁹ Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin, Avrupa'da, 18. yüzyıla kadar kaynak gösterme mefhumunun bulunmadığını, Avrupalı yazarların Müslümanlardan tercüme ettikleri birçok kitabın üzerine çoğu zaman kendi isimlerini yazdıklarını ifade etmektedir. Bkz. Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Konuşan: Sefer Turan, 10. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 82.

⁴⁰ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 340.

⁴¹ *Age*, s. 274.

⁴² Gürsel Aytac, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yay., İstanbul 2003, s. 199.

⁴³ Hakan Sazyek, telmih büyük ölçüde klişe bir yapıya sahip olduğunu, anıştırmanın ise daha özgün ve kişisel tasarrufa bağlı olma yönüyle ondan ayrıldığını belirtir. Detaylı bilgi için bkz. Hakan, Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece*, 2002, S.65-66-67, s. 517.

gözler önüne serilerek ve dönüştürülerek, oyunsal düzende yeniden yazılmasıdır."⁴⁴ Eğer ana metin ile alt metin arasındaki ilişki konu/içerik düzeyinde gerçekleşiyorsa yansılama ön plana çıkmaktadır.⁴⁵ Yansılama bir metnin gülünç bir şekilde dönüşümü gerçekleştirilerek iki metin arasında mesafeli bir ilişki oluşturulur. Örneğin dünya edebiyatının ilk romanı olarak bilinen Cervantes'in *Don Quijote'u*, şövalye romanlarının yansılması olarak kaleme alınmış; insanın temkinli yönü ile hayalperest yönü arasındaki çatışma, romanı evrensel bir anlatıya dönüştürmüştür. Modern ve postmodern dönemde parodiye başvurulmasının başlıca nedeni geleneksel metinlerin ironik bir eleştirisini yapabilmektir.⁴⁶

Hakan Sazyek ise parodi kavramını geçmişte kaleme alınmış bir metni hareket noktası yaparak yeni bir metin üretme bağlamında değerlendirir. Eğer söz konusu dönüşüm, metnin ana konusu şablonunda uygulanırsa bunu "bütüncül parodi"; örneksenen metinden parça, cümle, başlık gibi unsurlar alıntılanarak yapılırsa bunu "kısmî parodi" olarak adlandırır.⁴⁷ Örneğin Orhan Pamuk, *Benim Adım Kırmızı* adlı romanında bütüncül bir parodi işlemi uygulayarak Umberto Eco'nun *Gülün Adı* romanını örneklemiştir.⁴⁸

2.2.2. Alaycı Dönüştürüm

Alaycı dönüştürüm, ciddi bir yapıtın konusunu muhafaza ederek onu yeni ve sıradan bir biçimde yeniden yazmak olarak tanımlanır. Burada alt metnin, konusu değişmeksizin sıradan bir biçimde yeniden yazılması söz konusudur. Alaycı dönüştürüme başvuran yazarın amacı, hem yergi yapmak hem de okuru eğlendirmektir.⁴⁹ Örneğin Türk edebiyatında, Süreyya Evren'in *Postmodern Bir Kız*

⁴⁴ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 480.

⁴⁵ Rıza Filizok vd. , *age*, s. 141.

⁴⁶ Alpaslan, *age*, s. 18.

⁴⁷ Hakan, Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece*, 2002, S. 65-66-67, s. 522.

⁴⁸ "İki roman arasında, egemen zihniyetle ona eleştirel bir tutum geliştiren karşıtının çatışması, yerleşik değerlere karşı çıkanların cezalandırılması, cinayetleri çözmeye eylemini dışarıdan gelenlerin yüklenmesi, olayların sınırlı ve belirgin bir zaman kesiti içinde geçmesi, aksiyonel yapı içinde çok yoğun felsefi/estetik sorunların irdelenmesi gibi koşulluklar bulunmaktadır." Bkz. Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", s. 522).

⁴⁹ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 415.

Sevdim adlı romanı mizahî bir üslûpla Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ını örneksemiş, yazar bu niyetini metnin başında vurgulamıştır.⁵⁰

2.2.3. Öykünme (Pastiş)

Öykünme, bir metnin biçimini, içeriğini ya da izleğini taklit etmektir.⁵¹ Yansılama ve alaycı dönüştürüm alt metni çoğu zaman gülünç bir etki yaratmak ve eğlendirmek amacıyla dönüştürürken öykünmede model metin ile ana metin arasında bir taklit ilişkisi kurulur.⁵² Dolayısıyla öykünmenin alaycı dönüştürümden farklı olarak yergisel ve alaycı bir işlevi söz konusu değildir. Türev ilişkileri başlığı altında ele alınan yansılama, alaycı dönüştürüm ve öykünmeyi kesin çizgilerle ayırt etmek son derece güçtür. Kubilay Aktulum, bu yöntemler arasındaki ince ayrıma şu şekilde değinmiştir:

Yansılama ve alaycı dönüştürüm "alt metni" (gönderge metin) dönüşüm ilişkisine göre; öykünme ise taklit ilişkisine göre değiştirir. Yansılama konuyu değiştirerek anlamsal bir dönüşüm yaratır, alaycı dönüştürüm ise biçimsel bir dönüşüm gerçekleştirir. Alaycı dönüştürüm, yansılama göre daha "yergisel", gönderge metnine karşı daha "saldırgan"dır. Yansılama bir metni, yeni bir metin türetmek için örnek alır, alaycı dönüştürüm biçimsel bir işlem gerçekleştirir.⁵³

Hakan Sazyek, öykünmenin (pastişin) postmodern romanda "biyografi, otobiyografi, bilimsel metin vb. söylem alanlarına ya da destan, masal, halk hikâyesi, söylence gibi türlere özgü üslûp öğelerini, söyleyiş tarzlarını metnin temel üslûbu edinmek"⁵⁴ şeklinde kullanıldığına dikkat çeker. Yansılama'yı ise "önceki metinden sonraki metni yaratmak, bir metni yeni bir metin yaratmak için hareket noktası olarak örneklemek"⁵⁵ şeklinde tanımlar. Dolayısıyla öykünmeyi (pastişi) üslûp taklidi, yansılama'yı (parodiyi) ise içerik taklidi olarak değerlendirir. Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* adlı romanı, Türk edebiyatında öykünmenin bütüncül bir şekilde

⁵⁰ Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", s. 521.

⁵¹ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 462.

⁵² "Taklit: Genel anlamıyla taklit, iki yapıt arasında kurulan, yapıtlardan birisinin kendisini kopyalayan diğerinin bir modeli durumunda olduğu, her türden ilişkiye gönderir. Taklit örnek aldığı bir yapıtı az ya da çok yeniden üretmeye dayanır" (Rıza Filizok vd. , *age*, s. 141).

⁵³ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 119.

⁵⁴ Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", s. 518.

⁵⁵ Sazyek, *agm*, s. 522.

uygulanmasına örnek teşkil eder. Latife Tekin; masal, destan, halk hikâyesi gibi sözlü anlatım türlerinin üslûp özelliklerine öykünerek köyden göç ederek büyük kent varoşlarında tutunma mücadelesi veren insanları anlatmıştır.⁵⁶

2.2.4. Ana Metinlerin Ciddi Düzendeki Dönüşümü

Alt (gönderge) metinlerin eğlence ve eleştiri maksadıyla dönüştürülmesinin yanı sıra, daha kapsamlı dönüşümler de vardır. Bunlar oyun düzeni yerine ciddi düzende yapılan dönüşüm ve taklitleri içerir.⁵⁷ Kubilay Aktulum, Genette'nin çalışmalarını esas alarak bu tür dönüşümleri ikiye ayırır. Bunlardan ilki, anlamdan ziyade biçimsel boyutta gerçekleşen değişimlerdir. İkincisi ise anlamın bilerek ve açıkça dönüştürüldüğü izleksel ya da anlamsal değişimlerdir.

Bir metni bir dilden başka bir dile aktarmayı içeren *çeviri*, düzyazı biçiminde yazılmış bir metni dizeler hâlinde yeniden yazma yöntemi olan *koşuklaştırma*, dizeler halinde yazılmış bir metni düzyazıya dönüştürmeyi içeren *düzyazılaştırma*, bir vezinden başka bir vezine dönüştürmeyi içeren *vezin dönüşümü*, kötü bir biçimle yazılmış bir metni çeşitli dil bilgisel işlemlerle yeniden düzenlemeyi içeren *biçem dönüşümü* biçimsel dönüşümlerdir.⁵⁸

Söz konusu dönüşümlere "indirgeme, genişleme ve kipsel dönüşüm" de nicel dönüşümler olarak eklenir.⁵⁹ Buna göre, indirgeme, bir metinden çeşitli parçaları çıkarmak suretiyle onu kısaltmaktır. Yazarın kendi yapıtını kısalttığı "öz-kısaltma", metinden dine ve töreye aykırı unsurların çıkartıldığı "ayıklama", anlamını koruyarak bir metinden daha kısa ve özlü bir metin üretmeyi içeren "özlülük" indirgeme çerçevesinde yer alan kavramlardır. İndirgemenin tersi olan genişletmede yazar yapıta birtakım yeni olaylar ekleyerek yapıtın anlam boyutunu açar. Örneğin *Kral Oidupus*, yüzyıllar boyunca birçok kez yeniden yazılarak genişletilmiştir. Kipsel dönüşüm ise bir romanın sahneye aktarılması ya da

⁵⁶ Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", s. 518.

⁵⁷ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 142.

⁵⁸ *Age*, ss. 142-146.

⁵⁹ Rıza Filizok vd. , *age*, ss. 142-143.

sinemaya uyarlanmasının ardından ortaya çıkan biçimsel, uzamsal, söylemsel, izleksel değişiklikleri içerir.

Alt metnin anlamında meydana gelen değişimleri kapsayan anlamsal dönüşümleri iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlar, eylemin öykü zamanının değiştirilmesine dayanan "öyküsel dönüşüm" ve eylem akışının değiştirilmesini içeren "edimsel dönüşüm"dür.⁶⁰ Öyküsel dönüşüm iki şekilde gerçekleşir: Birincisi bir metnin eylemi ile onun alt metninin eylemi arasındaki izleksel benzeşimi kapsayan "elöyküsel dönüşüm", ikincisi ise daha önce yazılmış bir yapıta yazarın bütünüyle kendi izleksel anlamını vermesini içeren "benöyküsel dönüşüm"dür. Alt metindeki bir motifin yerine farklı bir motif koymayı içeren "örgesel-dönüşüm" ve alt metindeki değerler dizgesini yıkıp tersine çevirmeyi içeren "değersel-dönüşüm" ise anlamsal dönüşümün diğer yöntemleri olarak ele alınmaktadır.⁶¹

2.2.5. Klişe-Basmakalıp Söz

Klişe, metinde sıkça yinelenen, yinlendiği için de sıradanlaşan, herkesin ortak kullanım alanına giren ifadelerdir. Toplum hafızasında yer tutan bir düşünce, söz ya da motif nesilden nesile aktarılarak klişeye dönüştürülür. Bir alıntının klişe sayılabilmesi için sürekli yinelenmesi, toplumun ortak malı olması, arka planda bir değerler dizgesini temsil etmesi ve bir yazarın imzasını taşımayan anonim bir varlık olması gerekir.⁶²

Çoğu zaman klişe ile karıştırılan basmakalıp söz ise okurun önceden var olan ekinsel bir örnekçeye başvurarak sunduğu özellikler toplamıdır.⁶³ Basmakalıp söz, doğrudan bir deneyimden ziyade ikinci elden temin edilen bilgileri kapsar. Örneğin Batılı yazarlar, gidip görmemelerine rağmen Doğu üzerine okudukları kitaplardan, seyrettikleri tablolardan, dinledikleri öykülerden yola çıkarak bir Doğu imgesi oluşturmuşlar; Doğu'yu tembellik, saray, harem, kölelik gibi hazır imgelerle anlatmışlardır.⁶⁴

⁶⁰ Rıza Filizok vd. , *age*, s. 144.

⁶¹ *Age*, s. 144.

⁶² Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 157.

⁶³ *Age*, s. 156.

⁶⁴ *Age*, s. 157.

2.2.6. Anlatı İçinde Anlatı

Anlatı içinde anlatı, öykü içinde öykü, içanlatı, içöykü gibi adlarla anılan bu yöntemde, bir yapıtta, bir başka yazarın bir yapıtı özet biçimde alıntılanarak yinelenir.⁶⁵ Bu sayede yapıtın konusu yinelenerek metnin daha iyi anlaşılması ve anlam zenginliği kazanması amaçlanır.⁶⁶ Metinlerarası bağlamda anlatı içinde anlatı yönteminde kastedilen "... düşsel bir ikinci anlatı değil, bir yapıta sokulan somut, altında belli bir yazarın imzası bulunan ve metin dışı bir başka metne gönderen, böylelikle ikinci metnin konusunu yineleyen ve anlamını açan..."⁶⁷ anlatılardır.

3. METİNLERARASI İMGELER

Bir metnin başka metinlerle olan her türlü alışveriş işlemi metinlerarasılık bağlamında kullanılan çeşitli imgelerle gösterilir. Kubilay Aktulum, bunları "metinde ayrışıklık yaratan sözce alışverişinin yarattığı imge/imgeler"⁶⁸ olarak niteler ve "palempsest, kolaj-brikolaj, yenidenyazmak" başlıkları altında değerlendirir. Bu kavramları kısaca tanıtalım.

3.1. Palempsest

Genette'nin sözünü ettiği Palempsest kuramı, bir metnin altından eskiden başka biri tarafından yazılmış ilk metnin çıkması olarak tanımlanır.⁶⁹ Palempsest, Orta Çağ'da, yaşanan kâğıt kıtlığı nedeniyle daha önce klasik metinlerin yazıldığı parşömenlerin kazınarak üzerine dinî metinlerin yazıldığı kâğıtlara verilen isimdir.⁷⁰ Bu kelimeye modern ve postmodern eleştirmenlerce bir metnin kendinden önceki metinlerden muhakkak izler taşınması, bütün yazarların ortak bir metinden aldıkları kesitlerle yeni bir yapıt üretmesi bağlamında yeni bir anlam yüklenmiştir.⁷¹ Kubilay Aktulum, bu anlayışı şöyle özetler: "Öyleyse her yapıt başka yapıtlardan yola çıkılarak yazılmıştır, tüm

⁶⁵ Rıza Filizok vd. , *age*, s. 145.

⁶⁶ *Age*, s. 145.

⁶⁷ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 162.

⁶⁸ *Age*, s. 215.

⁶⁹ Alpaslan, *age*, s. 13.

⁷⁰ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 463.

⁷¹ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, ss. 216-218.

kitaplar tek bir sonsuz kitabın parçalarıdır."⁷² Örneğin Muazzez İlmiye Çığ, Sümer tanrıçası *Inanna*'nın Akadlarda *İştar*, Musevilerde *Astarte*, Yunan'da *Afrodite*, Roma'da *Venüs* adını taşıyarak yüzyıllar boyu çeşitli toplumların efsanelerinde varlığını sürdürdüğünü ifade eder.⁷³ Benzer şekilde Gönül Tekin de *Inanna* ile Temmuz'un hikâyesinin yüzyıllar boyu kültürden kültüre aktarılarak *Leyla ile Mecnun*, *Romeo ve Juliet* gibi aşk kahramanlarına dönüştüğünü iddia eder.⁷⁴

3.2. Kolaj

Kolaj, resim sanatında tuvale sanat dışı bir nesnenin yapıştırılması ve bu nesneyi tablonun düzenlenişinde hareket noktası yapma işlemidir.⁷⁵ Daha geniş anlamda ise çeşitli ayrışık unsurların bir kompozisyon dâhilinde bir araya getirilmesi olarak tanımlanabilir. Kolajda başka metinlerden alınan her türlü parça (cümle, dize, paragraf, ansiklopedi ya da sözlük maddesi, makale ya da köşe yazısından bir parça, haber metni vs.) birleştirilerek yeni bir metin oluşturulur.⁷⁶

3.3. Yenidenyazma

Yenidenyazma "hangi türden olursa olsun, önceki bir metnin onu taklit eden, dönüştüren, açık ya da kapalı bir biçimde ona gönderen bir başka metinde yinelenmesi"⁷⁷ olarak tanımlanır. Örneğin, Nazan Bekiroğlu, başta *Kur'an* ve mesneviler olmak üzere birçok alt metinden yararlanarak Yusuf ile Züleyha'yı yeniden yazmıştır. Divan edebiyatı sanatçılarının ortak konularda yazdığı yahut Farsçadan çevirip içinde bulunduğu kültürel muhite uyarladığı mesneviler de bu bağlamda düşünülebilir. Kimi yazarlar ise kendi eserlerini yenidenyazma yoluna gitmişlerdir. Bu durum "öz yeniden yazma" olarak düşünülebilir. Örneğin Marguerite Dumas, 1984 yılında yazdığı *Sevgili* adlı romanını 1991 yılında *Kuzey Çinli Sevgili* adıyla yeniden

⁷² Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 217.

⁷³ Muazzez İlmiye Çığ, *Inanna'nın Aşkı Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, 4. Basım, Kaynak Yay., İstanbul 2006, s. 13.

⁷⁴ Sabitfikir, "Dünyanın tek ve en büyük aşk hikâyesinin keşfedilişi", 2012, Kaynak: <http://www.sabitfikir.com/fikrisabit/dunyanin-tek-ve-en-buyuk-hikayesinin-kesfedilisi>, (Erişim Tarihi: 26 Mart 2017).

⁷⁵ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 223.

⁷⁶ Alpaslan, *age*, s. 19.

⁷⁷ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 236.

yazmıştır.⁷⁸ Türk edebiyatında ise Ayfer Tunç'un *Kapak Kızı* adlı romanı öz yeniden yazmaya örnek gösterilebilir.⁷⁹

Özetle, "metinlerarasılık bağlamında, yazmak, hep bir yeniden yazma işlemi gerçekleştirmek"⁸⁰ anlamına gelir. Her yazar, kendinden önce yazılmış metinlerden aldığı çeşitli unsurları yeni ve farklı bir bağlamda kullanarak kendi metnini oluşturur. Bu noktada Yıldız Ecevit'in şu tespiti dikkate değerdir: "Eskilerin taklitçilik diye aşağıladıkları bu eğilim [metinlerarasılık], çağ edebiyatının biçimsel yeniliklerinden biridir; özgünlüğün içerikte değil biçimde ortaya çıktığı bir estetik anlayışın ürünüdür."⁸¹ Biz de bu noktadan hareketle metinlerarası ilişkiler kuramının olanaklarından yararlanarak çalışmamıza konu olan romanların gelenekle kurduğu ilişkiyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışacağız.

4. METİNLERARASI KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Metinlerarasılık, edebî metinlerin anlaşılmasında okuru ön plana çıkardığı için kavramın nihaî sınırlarından söz etmek mümkün değildir. Buna rağmen Kubilay Aktulum, farklı kuramcıların çalışmalarından hareketle genel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Biz de çalışmamız içerisinde kullandığımız metinlerarası kavramlara ait kısa açıklamaları, Kubilay Aktulum'un *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık* adlı eserinden özet hâlinde aktarıyoruz:⁸²

alaycı dönüştürüm (fr. travestissement burlesque) : Bir yapıtın temel içeriğini ve anlatsal devinimini değiştirmeden onu bildik, sıradan, yeni bir biçimde yeniden yazmak olarak tanımlanır. Alaycı dönüştürümde ciddi bir yapıttan gülünç ve eğlendirici bir yapıt türetmek söz konusudur.

alıntı (fr. citation) : Bir metnin başka bir metinde açıkça ve sözcüğü sözcüğüne yinelenmesi işlemi olarak tanımlanır.

alt metin (fr. hypotexte) : Ana metnin göndergesi olan metindir.

⁷⁸ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 236.

⁷⁹ Alpaslan, *age*, s. 21.

⁸⁰ Rıza Filizok vd. , *age*, s. 146.

⁸¹ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 191.

⁸² Bu başlık altında sıralanan kavramların açıklamaları Kubilay Aktulum'un *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık* adlı kitabında yer alan "Temel Metinlerarası Kavramlar" başlıklı bölümden özetlenerek alınmıştır. Bkz. Kubilay Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, ss. 415-487.

ana metin (fr. hypertexte) :Bir dönüşüm işleminin sonunda önceki bir metinden türetilen bir metne verilen addır.

anıştırma (fr. allusion) : Metinlerarasılığın çok kullanılan bir biçimi olan anıştırma, bir metne, bir düşünceye, bir şeye doğrudan belirtmeden sezdirim yoluyla gönderme yapılmasıdır. Bir metinde; bir resme, bir müzik parçasına, ortak bir duyguya, bilime, siyasete, dine, kısacası yazınsal bir metnin alanında yer almayan her şeye anıştırma yapılabilir.

aşırma (fr. plagiat) : Bir yazarın kendi düşünsel çabasının sonucu olmayan bir yapıttan, kimi bölümleri ayraçlarla belirtmeden, aşırıya varacak derecede, olduğu gibi kopyalaması, yazarın adının yerine kendi adını yazması, böylelikle bir başkasının metnini kendi metniymiş gibi göstererek onu sahiplenmesi olarak tanımlanır.

benöyküsel dönüşüm ve elöyküsel dönüşüm (fr. transposition homodiégétique, transposition hétérodiégétique) : Bir eylem, bir öykü zamanından başka bir öykü zamanına ya da bir yerden başka bir yere aktarılırken eylemde meydana gelecek değişiklikler *öyküsel dönüşüm* adı altında ele alınır. Bunun sonucunda da edimsel bir dönüşüm, yani eylemin/olayın akışında bir dönüşüm ortaya çıkar. *Öyküsel dönüşüm*; bir metnin eylemi ile onun alt metninin eylemi arasındaki izleksel benzeşimi içeren *elöyküsel dönüşüm* şeklinde ya da daha önce yazılmış bir yapıta yazarın kendi izleksel anlamını vermesini içeren *benöyküsel dönüşüm* şeklinde gerçekleşebilir.

çokseslilik (fr. polyphonie) : Önce müzik söylemine uygulanan çokseslilik kavramı, XVI. yüzyılda armoninin karşısında, birden fazla sestten oluşan şarkı anlamında kullanılıyordu. XX. yüzyılda ise sözcük yazınsallıkla ilgili olarak bir söylem kuramı bağlamında kullanılmaya başlandı. Ancak özellikle romanda dilin çoğul bir yapılanması olduğu savını ortaya atarak bu tür ile ilgili yaptığı araştırmalarda sözcüğü kullanan kuramcı M. Bakhtin olmuştur.

değersel dönüşüm (transvalorisation) : Açık ya da kapalı bir biçimde bir eylem ya da eylemler bütününe bağlanmış olan değerler ya da değerler dizgesinin bütünüyle yıkılıp yerine başkasının/başkalarının getirilmesidir.

gönderge (fr. référence) : Bir yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinmek. Gönderge, bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne gönderir.

göstergelerarasılık (fr. intersémiotique) : İki farklı gösterge dizgesi arasındaki (örneğin yazının resimle, resmin müzikle vb.) alışveriş işlemini, değişik gösterge dizgelerine ait yapıtlar arasındaki açık ya da kapalı ilişkileri belirtir.

içanlatı (fr. mise en abyme) : Eylemlerine ve izleklerine az çok bağlı kalarak ana metin içerisinde bir başka anlatıya yer verilmesi.

indirgeme (fr. réduction) : Bir metni indirgemek ya da genişletmek, böyle bir işleme girişerek uzun ya da kısa, ondan türeyen yeni bir metin üretmek demektir.

karnaval-karnavallaştırma (fr. carnaval, carnalisation) : M. Bakhtin'in kullandığı karnaval söylemi edebî metinlerin çokseslilik ve söyleşimcilik özelliğini yansıtır. Karnaval bir gösteri olsa da sahnede oynanmaz; tam bir eşitlik içerisinde karnavala katılanlar aynı zamanda hem oyuncu hem de seyircidirler. Orada kural, kanun, yasaklama, toplumsal rütbelere, eşitsizlik yoktur. İnsanlar arasındaki her tür uzaklık silinir; herkes serbestçe, birbirine son derece yakın olarak karnavala katılır. Yetkeci yaşam biçimine karşı bir biçim olan karnavalda herkes özgürce konuşur, düşüncelerini dile getirir ve devinir. Karnaval motifi çoğu zaman parodi ya da tonların karışımıyla oluşmuş önemli yazınsal türleri sorgulayan yazınsal biçimleri ya da türleri belirlemeye yarar.

kolaj (fr. collage) : Resim alanında 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanan bir teknik olan kolaj, ayrışık unsurları bir bütün içerisinde yan yana getirmeye dayanır. Geniş anlamda, alıntı ve metinlerarası göndergeyle eş anlamda kullanılmaktadır. Sözel olsun ya da olmasın, kolaj kullanımı yeni bir bütün içerisinde yer verilen her türden parçaya verilen addır.

koşuklaştırma (fr. versification) : Düzyazı biçiminde yazılmış bir metni dizeler hâlinde yeniden yazma yöntemi koşuklaştırma olarak adlandırılır.

metinlerarası (fr. intertextualité) : Kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak tanımlanır. Kavram genel anlamda bir yenidenyazma işlemi olarak da algılanabilir. Bir yazar başka bir yazarın metninden parçaları kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden yazar. Metinlerarasında, her metnin kendinden önce yazılmış öteki metinlerin alanında yer aldığı, hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi öne çıkar.

metinlerarası işlev (fr. fonction intertextuelle) : Metinlerarası, yalnızca bir metni başkabir metne aktarmak değil; böyle bir eylemle yeni bir anlam yaratma işlemidir. Başvurulan ilk sözcü, içerisine sokulduğu yeni bağlamda hiçbir işlevi olmadan yer almaz; dönüşüm işlemi sayesinde içerisine sokulduğu yeni metnin bağlamında yeni bir işlev ile belirir. Metnin stratejisi, yazarın ait olduğu yazınsal kuram, içerisinde yaşadığı tarihsel, toplumsal koşullar vb. göz önünde tutularak metinlerarası alıntılarını, göndermelerin farklı anlam ve işlevleri saptanabilir.

öykünme (fr. pastiche) : Öykünme, bir yazarın dil ve anlatım özellikleri, sözleri taklit edilerek gerçekleşir. Bir yazar bir başka yazarın biçimini kendi biçimiymiş gibi benimseyerek, okurun üzerinde oluşturmak istediği etkiye göre kendi metnine sokarak ya da özgün metnin içeriğini kendi metnine uyarlayarak yeni bir metin ortaya çıkarır.

örgesel dönüşüm (fr. transmotivation) : Bir örgenin (motifin) yerine başka bir örgenin konulmasıdır. Örneğin tutkusal bir örgenin yerine siyasal bir öрге konulabilir. Alt metnin kapsamadığı ya da belirtmediği yere bir öрге sokulabildiği gibi alt metindeki bir öрге kaldırılıp ana metinde başka bir örgenin varlığı telkin edilebilir.

palempsest (fr. palimpseste) : Yüzeyi kazınarak üzeri yeniden yazılan parşömen. Orta Çağ'da, VII. ve XII. yüzyıllar arasında parşömenin az ve pahalı olması nedeniyle kitapları kopyalamak işiyle uğraşan yazarlar eski el yazmalarının yüzeyini kazıyarak elde ettikleri parşömenleri tanrıbilimle ilgili metinler yazmak amacıyla yeniden kullanma yoluna gidiyorlardı. Günümüzde, yazınsal alanda, palempsest bir eğretilime olarak metinlerarasılık bağlamında kullanılan bir kavramdır. Bu durum, *yazınsal bir metnin altında her zaman başka metinlerin izlerine rastlanır*, imgesiyle ifade edilir.

söyleşimcilik (fr. dialogisme) : Bir söyleşideki karşılıklı alışverişler gibi, söylemin ayrışık sesleri buluşturması olgusuna verilen ad. Bir sözcenin başka sözcülerle ilişki içerisindedir, belli oranda birbirlerini etkilemeden var olamayacağı görüşü söyleşimciliğin, dolayısıyla da bu görüşten etkilenen Kristeva'nın metinlerarası kavramının kökeninde bulunur.

tanımlık (fr. épigraphe) : Bir yapıtın ya da yapıttan bir bölümün başında, tek başına yer alan alıntı olarak tanımlanır. Alıntılaman yazar, az çok alıntılacağı yazarın sesi ile özdeşleşir. Tanımlık da bir alıntıdır. Ancak sıradan bir alıntı değildir. Bir metnin ya da bölümün hemen başına yerleştirilerek, kimi zaman ait olduğu yazarın adı belirtilerek, izleği, anahtar sözcükleri ile yer aldığı metin ve başlığıyla ilgilidir.

parodi (fr. parodié) : Yazınsal bir dizgenin (metin, biçem, basmakalıp söz, tür) tümüyle alaycı ya da eleştirel bir maksat gütmeyen, gülünç bir çelişki yaratacak biçimde açıkça gözler önüne serilerek ve dönüştürülerek, oyunsal düzende yeniden yazılmasıdır.

yenidenyazma (fr. réécriture) : Yenidenyazma sözcüğü metinlerarasılık kuramcılarınca çoğu zaman ana-metinsellikle eş anlamda kullanılmıştır. Ayrışık unsurları, başka metinlere ait parçaları tutarlı bir bütün içerisinde bir araya getirmek, onları düzenleyerek aralarında uyum sağlamak, böylelikle yeni bir metin ortaya çıkarmak kuramcılarca bir yenidenyazma işlemi olarak da görülür. Bir yazar, düzeltmek, derinleştirmek vb. amaçlarla kendi yapıtlarından birini de yenidenyazabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF İLE ZÜLEYHA ANLATILARININ KAYNAKLARI

1. TEVRAT'TA HAZRET-İ YAKUP VE YUSUF KISSASI

Tevrat'ta, Hz. Yakup ve Yusuf Kıssası Yaratılış (Tekvin) bölümünde yer almaktadır. Söz konusu bölümde anlatılan olaylar, konumuz çerçevesinde özetlenecektir. İbrahim'in oğlu İshak, Rebeka ile evlendiğinde kırk yaşındadır. İshak, kısır olan karısı için Rabb'e yalvarır. Yalvarışı yanıt bulur ve Rebeka hamile kalır. Çocukların varlığını karnında hisseden Rebeka, bu durumu Rabb'e sorar. Şöyle yanıtlanır: "Rahminde iki ulus var. Senden iki ayrı halk doğacak. Biri öbüründen güçlü olacak, büyüğü küçüğüne hizmet edecek." Doğum vakti gelince Rebeka'nın ikiz çocukları dünyaya gelir. İlk doğana Esav, eliyle Esav'ın topuğundan tutana da Yakup ismini verirler. Çocuklar büyüdüğünde Esav kırları seven usta bir avcı olur. Yakup ise hep çadırda oturan, sakın bir kişiliktir. Bir gün çok acıkan Esav, mercimek çorbası ve ekmeğe karşılığında ilk oğulluk hakkını Yakup'a satar.

İshak, bir gün oğlu Esav'ı yanına çağırarak kendisinin çok yaşlandığını söyler ve kırlara çıkıp bir hayvan avlaması durumunda onu kutsayacağını vaad eder. Onları dinleyen Rebeka, durumu Yakup'a anlatır. Annesi, Yakup'a Esav'ın kıyafetlerini giydirir, oğlunun her tarafını oğlak derisiyle kaplar ve lezzetli bir yemekle babasının huzuruna gönderir. Böylece İshak, onu Esav sanarak yanlışlıkla kutsar.

Av dönüşü aldatıldığını öğrenen Esav, babasından kendisini de kutsamasını ister. İshak, onu kardeşine hizmet edeceğini de belirterek kutsar. Esav Yakup'tan intikam almak ister. Bunun üzerine Rebeka oğlu Yakup'a Esav'ın kırgınlığı geçene kadar Harran'daki kardeşi Lavan'ın yanına kaçmasını söyler.

Yakup, ağabeyinden kaçıp dayısı Lavan'ın yanına gider. Burada dayısının kızı Rahel'e âşık olur. Dayısına yedi yıl hizmet etmesi karşılığında, önce dayısının büyük kızı Lea ile evlenir. Dayısı cariyesi Zilpa'yı da kızı Lea'nın hizmetine verir. Bir hafta sonra da yedi yıl daha çalışması karşılığında Rahel ile evlenir. Dayısı, cariyesi Bilha'yı da Rahel'in hizmetine verir. Rahel kısırdır. Lea; Ruben, Şimon, Levi, Yahuda adını verdikleri dört erkek çocuk doğurur.

Çocuğu olmayan Rahel, cariyesi Bilha'yı Yakup'a eş olarak verir. Bu evlilikten Dan ve Naftali adını verdikleri erkek çocuklar dünyaya gelir. Artık doğum yapamayan Lea da cariyesi Zilpa'yı Yakup'a eş olarak verir. Bu evlilikten de iki erkek çocuk dünyaya gelir. Adlarını Gad ve Aşer koyarlar. Cariyesini kocasına verdiği için ödüllendirildiğini düşünen Lea'nın iki erkek çocuğu daha olur. Çocuklara İssekara ve Zevulun adı verilir. Ardından Lea bir de kız çocuğu doğurur. Çocuğa Dina adını koyar. Tanrı, Rahel'in duasını işiterek onun da çocuk sahibi olmasını sağlar. Rahel, hamile kalır ve bir erkek çocuk doğurur. Utancını kaldıran Rabb'inden bir oğul daha isteyerek doğan çocuğuna "Yusuf" adını verir.

Lavan'ın oğulları, Yakup'un ellerindeki her şeyi aldığını söylerler. Rab, Yakup'tan atalarının topraklarına dönmesini ister. Bu yüzden Yakup'un dayısıyla arası açılır. Oldukça zenginleşen Yakup, gördüğü bir rüyanın ardından dayısından gizli bir şekilde ailesiyle birlikte Kenan ülkesine doğru yola çıkar. Dayısı Lavan, adamlarıyla kervanın peşine düşüp onlara yetişir. Aralarındaki tartışmanın ardından anlaşma yoluna giderler ve Lavan kızlarıyla vedalaşıp evine geri döner.

Yakup, ağabeyi Esav'a haberciler ve hediyeler gönderir. Melekler, Yakup'a Esav'ın dört yüz adamıyla onu karşılamaya geldiğini haber verirler. Yakup, kendisini ağabeyi Esav'dan koruması için Rabb'e dua eder. Dört yüz adamıyla Yakup'u karşılayan Esav, Yakup'un endişesinin aksine ona çok iyi davranır. Esav, adamlarından birkaçını Yakup'un hizmetine verir, kendisi önde, Yakup ve ailesi de arkada olmak üzere Kenan ülkesine giderler. Buradaki Beytel kentinde Tanrı Yakup'a görünür, onu kutsar ve adını "İsrail" koyar. Sonra Beytel'den göçerler. Yolda Rahel doğum yaparken ölür. Yakup doğan çocuğa "Benjamin" adını verir. Yakup, Rahel'in mezarına bir taş diker ve babası İshak'ın yanına gider. İshak yüz seksen yaşında ölür. Oğulları Esav ile Yakup onu gömerler. Yakup, Kenan ülkesinde yaşamını sürdürür.

Yusuf, üvey kardeşleriyle birlikte sürü güden, kardeşlerinin yaptığı kötülükleri babasına ulaştırıran on yedi yaşında bir gençtir. Babası, ona yaşlılığında kavuştuğu için onu bütün oğullarından daha fazla sever. Ona uzun, renkli bir elbise yaptırmıştır. Kardeşleri Yusuf'u kıskanırlar. Yusuf bir gün şöyle bir düş gördüğünü söyler: "Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse çevresine toplanıp önünde eğildiler." Kardeşleri, "Başımıza kral mı olacaksınız?" diye onunla alay

ederler. Yusuf, başka bir gün babasına ve kardeşlerine, düşünde güneş, ay ve on bir yıldızın önünde eğildiğini gördüğünü söyler. Babası onu azarlar ve "Ne biçim düş bu? Ben, annen ve kardeşlerin önünde yere mi eğileceğiz yani?" diyerek tepki gösterir.

Bir gün kardeşleri babalarının sürüsünü gütmek için Şekem'e giderler. Yakup, Yusuf'u sürü güden kardeşlerinin yanına gönderir ve onlardan haber getirmesini ister. Yusuf, yolda rastladığı bir çobanın yardımıyla kardeşlerine ulaşır. Kardeşleri, Yusuf gelmeden önce onu öldürmek için tuzak kurarlar. "Düş hastası" şeklinde nitelendirdikleri Yusuf'u öldürüp bir kuyuya atmayı planlarlar. Ruben, öldürmeye karşı çıkar, onu kuyuya atmayı önerir. Amacı onu kurtarıp babasına geri götürmektir. Yusuf yanlarına varınca kardeşleri onun renkli, uzun giysisini çıkarırlar ve onu boş bir su kuyusuna atarlar. Yemek yerken İsmailî bir kervanın geldiğini görürler, Yahuda'nın fikriyle Yusuf'u yirmi gümüşe İsmailîlere satarlar. Olanlardan habersiz kuyuya geri dönen Ruben, kardeşini göremeyince çok üzülür ve durumu kardeşlerine anlatır. Kardeşler, kestikleri tekenin kanını Yusuf'un elbiselerine bulaştırırlar. Babalarına vardıklarında kanlı giysiyi gösterip onu bir hayvanın parçaladığını söylerler. Yakup, üzülür ve yas tutar. Kervanın Mısır'a götürdüğü Yusuf, burada Firavun'un muhafız birliği komutanı Potifar'a satılır.

Efendisi, Yusuf'tan hoşnut kaldığı için onu özel hizmetine alır. Her şeyin sorumluluğunu ona verir. Yusuf, güzel yapılı ve yakışıklıdır. Bir süre sonra efendisinin karısı ona göz koyarak "Benimle yat." der. Ama Yusuf reddeder. Yusuf kendisine karşı oldukça lütufkâr olan efendisine ihanet etmeyeceğini söyler. Potifar'ın karısı ilerleyen günlerde bu teklifini yenilemiş olsa da Yusuf'tan karşılık bulamaz. Ev halkından hiç kimsenin olmadığı bir gün Potifar'ın karısı Yusuf'un giysisini tutarak teklifini yineler. Yusuf, giysisini kadının elinde bırakıp dışarı çıkar. Kadın hizmetkârlarını çağırır ve onlara şöyle der: "Kocamın getirdiği bu İbranî bizi rezil etti. Yanıma geldi, benimle yatmak istedi. Ben bağırınca da giysisini yanımda bırakıp kaçtı." Kadın, Potifar'a da aynı şeyi söyler. Potifar, çok sinirlenir ve Yusuf'u zindana atar. Zindancıbaşı Yusuf'tan hoşnut kaldığı için bütün tutsakların yönetimini ona verir.

Bir süre sonra Firavun'un başsakisi ve fırıncıbaşı efendilerini gücendirdikleri için zindana atılırlar. Bu kişiler aynı gece birer düş görürler ve düşlerini Yusuf'a yorumlatırlar. Başsaki düşünde üç çubuklu bir asma gördüğünü, bu asmalardan çıkan

üzümleri Firavun'un kâsesine sıkıp kâseyi ona sunduğunu söyler. Yusuf rüyayı onun üç gün içinde zindandan çıkıp eski görevine döneceği şeklinde yorumlar. Firavun'un yanına gittiğinde ona kendisinden söz etmesini ve masum olarak hapse atıldığını söylemesini ister. Fıncıbaşı ise düşünde başının üzerindeki sepetten kuşların pasta yediğini anlatır. Yusuf rüyayı onun asılacağı ve kuşların etinden yiyeceği şeklinde yorumlar. Üç gün sonra Yusuf'un yorumları gerçekleşir. Başsaki eski görevine döner, fıncıbaşı asılır. Ancak başsaki Firavun'a Yusuf'tan bahsetmeyi unuttur.

İki yıl sonra Firavun bir düş görür. Buna göre Nil Irmağı'ndan çıkan yedi semiz inek sazlıklarda otlamaktadır. İrmaktan yedi çirkin ve cılız inek çıkararak yedi semiz ineği yerler. Bu esnada Firavun uyanır. Tekrar uykuya daldığında bu kez yedi cılız başağın yedi dolgun başağı yuttuğunu görür. Uyandığında Mısır'ın bütün büyücü ve bilgelerini çağırarak düşlerini anlatır. Ancak hiçbiri düşleri yorumlayamaz. Bu esnada başsaki söz alarak hapse atıldığında kendisinin düşünüyorum yorumlayan Yusuf'tan bahseder. Firavun Yusuf'u çağırır ve gördüğü düşleri yorumlamasını ister. Yusuf en iyi yorumu Tanrı'nın yapacağını belirtir. Firavun düşünüyorum anlatır. Yusuf düşleri Mısır'da yedi yıl bolluk, yedi yıl da kıtlık olacağı şeklinde yorumlar. Firavun'a, kıtlık yıllarında sıkıntı yaşamamak için bolluk yıllarında ürünleri depolayacak akıllı bir yönetici görevlendirmesini önerir. Bunun üzerine Firavun, Yusuf'u Mısır'a yönetici olarak atar. Yusuf'un adını "Safnat-Paneah" koyar. On kentinin kâhini Potifera'nın kızı Asenat'ı ona eş olarak verir. Yusuf, bolluk yıllarında hasat edilen ürünleri depolar. Kıtlık yılları başlamadan Asenat'tan iki oğlu olur. İlkinde Maneşe, ikincisine Efrayim adını verir. Kıtlık yılları başlayınca Yusuf, depoları açıp Mısırlılara buğday satmaya başlar. İnsanlar, buğday almak için bütün ülkelerden Mısır'a akın eder.

Yakup, Mısır'da buğday olduğunu öğrenince oğullarını buğday satın almak üzere Mısır'a gönderir. Ancak, başına bir şey gelmesinden korktuğu için küçük oğlu Benyamin'i göndermez. Yusuf, kardeşlerini görünce onları tanır. Kardeşleri ise Yusuf'u tanımazlar. Yusuf, onları casuslukla suçlar. Kardeşler," Biz on iki kardeşiz. Hepimiz Kenan ülkesinde yaşayan aynı babanın çocuklarıyız. En küçüğümüz babamızın yanında kaldı, biri de kayboldu." diyerek kendilerini savunurlar. Yusuf onları üç gün gözaltında tutar. Söylediklerinin doğru olduğunu ispat etmek üzere küçük kardeşlerini getirmeleri koşuluyla serbest kalırlar. Kardeşlerden biri ise gözaltında kalır. Yusuf, torbalarına buğdayın yanında paralarının da konulmasını emreder. Şimon haricindeki kardeşler

ülkelerine dönüp babaları Yakup'a başlarından geçenleri anlatırlar. Yakup, Benyamin'i göndermek istemez.

Kenan ülkesinde kıtlık şiddetlenince Yakup, oğullarından yeniden Mısır'a gitmelerini ister. Yahuda, o adamın küçük kardeşlerini getirmemeleri halinde yüzünü bile göstermeyeceğini söyler. Yakup ona niçin Benyamin'den bahsettiklerini sorar. Kardeşler, adamın kendilerine babalarının yaşayıp yaşamadığını, başka kardeşlerinin olup olmadığını sorduğunu söylerler. Yahuda'nın Benyamin'i koruma konusunda kefil olmasıyla Yakup gitmelerine izin verir. Torbalarına bal, fıstık, badem gibi hediyeler koymalarını söyler. Kardeşler yanlarına iki kat para ve Benyamin'i alarak Mısır'a giderler. Yusuf kâhyasına onları ağırlamak üzere bir hayvan kesmesini emreder. Kâhya, onları Yusuf'un evine götürür. Kardeşler, ilk geldiklerinde torbalarına konulan para yüzünden cezalandırılacaklarını düşünürler ve tedirgin olurlar. Yusuf eve gelince kardeşleri armağanlarını sunup onun önünde yere kapanırlar. Yusuf, yaşlı babalarının iyi olup olmadığını sorar. Benyamin'i görünce yüreği sızlar, bir yere çekilip gizlice ağlar. Mısırlılar, İbranîlerle yemek yemeyi iğrenç kabul ettikleri için; Yusuf'a, kardeşlerine ve Mısırlılara ayrı ayrı hizmet edilir. Kardeşleri Yusuf'un önüne yaş sırasına göre otururlar. Yiyip içip hoşça vakit geçirirler.

Yusuf, kâhyasına şöyle buyurur: "Bu adamların torbalarına taşıyabilecekleri kadar yiyecek doldur. Her birinin parasını torbasının ağzına koy. En küçüğünün torbasına benim küçük kasemi ve buğdayının parasını koy." Sabah erkenden adamlar yolcu edilir. Kervan fazla uzaklaşmadan Yusuf, kâhyasını kardeşlerinin peşine gönderir. Kâhya onları efendisinin kâsesini çalmakla suçlar. Kardeşler bu suçlamayı kabul etmezler. Üstlerinin aranmasını, eğer aralarından birinin üzerinden kâse çıkarsa onun öldürülmesini, diğerlerinin de köle edilmesini önerirler. Kâhya, kâse kimde çıkarsa onun köle olacağını, diğerlerinin suçsuz sayılacağını söyler. Kâse Benyamin'in üzerinden çıkınca kardeşleri üzüntüden üstlerini başını yırtarlar. Eşeklerini yükleyip kente geri dönerler. Yahuda, Yusuf'a, yaşlı babalarının durumunu anlatıp Benyamin'in yerine kendisini köle olarak almasını rica eder.

Yusuf, adamlarının önünde kendini tutamayıp "Herkesi çıkarın buradan!" diye bağırır. Ardından kardeşlerine kimliğini açıklar ve şunları söyler: "Mısır'a sattığımız kardeşiniz Yusuf, benim. Beni buraya sattığınız için üzülmeysin, kendinizi suçlamayın.

Tanrı yeryüzünde soyunuzu korumak ve canınızı kurtarmak için beni önden gönderdi." Ardından kardeşlerini, yaşadıklarını babalarına anlatmak ve onu davet etmek üzere Mısır'a gönderir. Yusuf, ağlayarak kardeşi Bünyamin'e sarılır. Olanlardan haberdar olan Firavun, Yusuf'un kardeşlerine, babalarını ve ailelerini Mısır'a getirmelerini, onlara Mısır'ın en güzel topraklarını vereceğini söyler. Bunun üzerine kardeşler Kenan ülkesine dönüp olanları babalarına anlatırlar. Yakup, ölmeye yakın gidip Yusuf'u göreceğini söyler.

İsrail, sahip olduğu her şeyi yanına alarak Mısır'a doğru yola çıkar. Beer-Şeva'ya varınca babası İshak'ın tanrısı için kurbanlar keser. Burada Tanrı, Yakup'a şöyle seslenir: "Mısır'a gitmekten çekinme, soyunu orada büyük bir ulus yapacağım." Yusuf'un Mısır'da doğan iki oğlu dâhil Mısır'a göçen Yakup ailesi toplam yetmiş kişidir. Yusuf, arabasını hazırlayıp babası İsrail'i karşılamak üzere Goşen'e gider. Babasını görün görünmez boynuna sarılır ve uzun uzun ağlar.

Yusuf, Firavun'a gidip babasının ailesiyle birlikte Kenan ülkesinden geldiğini bildirir. Firavun, Yusuf'a onları ülkenin en iyi yerine yerleştirmesini söyler. Yakup, Yusuf tarafından Firavun'un huzuruna çıkarılır ve onu kutsar. Yusuf, babasıyla kardeşlerine, Firavun'un emri gereği ülkenin en iyi yerinden mülk verir ve onlara yiyecek sağlar. Kıtık iyice şiddetlenir. Paraları biten insanlar, buğday almak için hayvanlarını ve topraklarını satarlar. Böylece Yusuf, Mısır'daki bütün toprakları Firavun için satın alır. Yalnız aylıkla geçinen kâhinler topraklarını satmazlar. Yusuf, satın aldığı toprakları elde edecekleri ürünün beşte birini Firavun'a vermeleri şartıyla ekmeleri için halka dağıtır. Ölümü yaklaşan Yakup, Yusuf'u çağırarak kendisini Mısır'a değil, atalarının yanına gömmesini vasiyet eder. Yusuf da vasiyeti yerine getireceğine dair ant içer.

Bir süre sonra babasının hastalandığı haberini alan Yusuf, oğullarıyla birlikte babasının yanına gelir. Yakup, Yusuf'un oğulları Efrayim ve Manaşşe'yi kutsamak ister. Ellerini çapraz olarak uzatan Yakup, sağ elini Efrayim'in, sol elini de Manaşşe'nin başına koyar. Yusuf, gözleri çok iyi görmeyen babasına müdahale edip önce Manaşşe'nin doğduğunu söylemek istese de babası küçük kardeşi, büyüğünün önüne geçirir. Yakup, oğullarını etrafında toplayarak gelecekte başlarına neler geleceğini anlatır. Kendisinin Kenan ülkesinde, atalarının gömüldüğü yere defnedilmesini vasiyet

ederek son nefesini verir. Yusuf da kardeşleriyle birlikte vasiyeti yerine getirir. Babalarının ölümünden sonra kardeşleri Yusuf'un kendilerinden öç almasından korkarlar. Yusuf, yüreklerine dokunacak güzel sözlerle onlara güven verir. Ölümü yaklaştığında yakınlarına, Tanrı'nın onlara yardım edeceğini ve onları söz verdiği topraklara geri götüreceğini söyler. Yüz on yaşında ölen Yusuf, mumyalanarak Mısır'da bir tabuta konur.⁸³

2. KUR'AN-I KERİM'DE YUSUF KISSASI

Arapça "k-s-s" kökünden türeyen kıssa kelimesi, "iz sürmek, haber nakletmek, hikâye anlatmak"⁸⁴ gibi anlamlara gelmektedir. *Kur'an*'da kıssa kelimesinin çeşitli türevleri 21 âyette toplam 25 kez geçmiş, bunun yanında bazı âyetlerde kıssa yerine nebe' (önemli ve büyük haber), hadis (söz), mesel (örnek, numune) kelimeleri kullanılmıştır.⁸⁵ *Kur'an* kıssalarını, her çağda ve her mekânda yaşaması olası kişilerin sergüzeşlerini konu edinen ibretlik hadiseler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kur'an'ın önemli bir bölümünü oluşturan kıssalarda; kişilerin, mekânların isimleri ve olayların geçtiği tarihlerle ilgili detay verilmez. Çeşitli olayların bağlama uygun düşen parçaları kısa bölümler halinde gözler önüne serilerek ilâhî kelamın muhataplarına yaşam tecrübesine yakın bir ders verilir.⁸⁶ Bu yönüyle bir istisna teşkil eden Yusuf Kıssası, bir bütün olarak Yusuf suresinde anlatılır.⁸⁷ Mekke'de nazil olan Yusuf suresi yüz on bir âyetten oluşur. İniş sırasına göre elli üçüncü, *Kur'an*'ın tertibinde ise on ikinci sırada yer alır. Surenin, Yahudilerin yönlendirmesi ile müşriklerin Hz. Peygamber'e İsrailoğullarının niçin Mısır'a gittiğini sormaları üzerine veya Müslümanların Resulallah'tan bir kıssa anlatmasını istemeleri üzerine indirildiği

⁸³ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 42-79, Yaratılış 25-50.

⁸⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, C. 5, s. 32.

⁸⁵ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, 6. Basım, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 11.

⁸⁶ Kıssaların anlatım yönteminde üç temel özellikten bahsedilir. Bunlar; tekrar, olayların sadece maksada yetecek kadarının anlatılması, ibret alınacak hususların ne olduğunun belirtilmesidir. Bkz. İdris Şengül, "Kıssa", DİA, İstanbul 2002, C. 25, s. 500.

⁸⁷ "Mucizevî değerlerinden biri belağât olan *Kur'an*, öncelikle ve bizatihi salt estetik değeri ile tanımlanabilen edebî bir metin ortaya koymayı amaçlamamıştır. O, belîğ bir üslûp içinde ilâhî mesajları, ahlâk değerlerini, olumlu ve doğru tavır alış ve ideal yaşama biçimini doğru olanı gösterme bağlamında telkin etmeyi amaçlamıştır. Bir sûreyi meydana getiren 'Yusuf ve Züleyha kıssası' kıskançlık, hile, evlât sevgisi, ayrılık acısı, zulüm, iftira, aşk, duyguların kontrolü, sabır, iffet, adalet, doğruluk ve haklılıkta ısrarın karşılıksız kalmayacağı gibi evrensel olguları dramatik bir örgüde, canlı yaşantı sahneleri içinde irdelemektedir" (Nurullah Çetin, *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*, Hece Yay., Ankara 2004, s. 58).

rivayet edilmektedir.⁸⁸ Yusuf suresinin nüzülüyle ilgili; zulme uğramış peygamberin ve ashabının teselli edilmesi⁸⁹, sahabenin içinde emir ve nehiy bulunmayan bir sure gönderilmesini murat etmesi⁹⁰, Hz. Ayşe'nin bir sefer esnasında canının sıkılması ve Allah'tan Hz. Peygamber'e *Kur'an*'ın anlamıyla ilgili bir sure göndermesini istemesi⁹¹ gibi çeşitli rivayetler de zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe ile evliliğinin hicret sonrasında gerçekleştiği⁹², Mekke yıllarında savaş maksatlı bir seferin söz konusu olmadığı düşünülürse bu rivayetlerden sonuncusunun doğruluğundan bahsedilemez. Seyyid Kutub, surenin Ebu Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefat ettiği hüzün yılında nazil olduğunu belirtir.⁹³ Akabe biatleri de aynı dönemde olmuştur. Özetle surenin, büyük bir ihtimalle Hz. peygamber ve ashabının sıkıntılı günler yaşadıkları Mekke döneminin sonunda indirildiğini söylemek mümkündür.⁹⁴

Müşriklerin inananlar üzerindeki baskılarının arttığı bir dönemde indirildiği anlaşılan Yusuf suresinde sabır ve mücadelenin sonunda huzura erişileceği müjdesi verilir.⁹⁵ Sure, verdiği mesajlar itibariyle Mekke'de işkence altında inançlarını koruyan bir avuç Müslüman'a Allah'tan bir rahmet gibidir. Hazret-i Yusuf'un kuyudan saraya uzanan imtihan süreci anlatılarak zulme uğrayan müminlere sebat etmeleri salık verilir. Gerçekten de Hazret-i Peygamber'in hayatı düşünüldüğünde surenin indiriliş maksadı daha iyi anlaşılır. Hazret-i Peygamber, inancı uğruna mensubu bulunduğu Kureyş kabilesinden zulüm görmüş, dışlanmış, sığınacak bir yer bulmak için gittiği Tâif şehrinden taşlanarak kovulmuş⁹⁶, yine de davasını anlatmaktan vazgeçmeyip akabe

⁸⁸ İsmail Hakkı Bursavî, *Ruh'ül Beyan Tefsiri*, İhtisar Eden: Muhammed Ali Sabunî, 2. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1996, C. 4, s. 196.

⁸⁹ Yazır, *age*, C. 5, s. 27.

⁹⁰ Celal Settârî, *Züleyha'nın Aşk Derdi Hz. Yusuf Hikâyesi*, Çev. Mehmet Kanar, Şule Yay., İstanbul 2004, s. 14.

⁹¹ *Age*, s. 14.

⁹² Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 6. Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 443.

⁹³ Seyyid Kutub, *Fîzılâl-il Kur'an*, Mütercimler: M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler, B.1, Hikmet Yay., İstanbul, 1986, C. 8, s. 313.

⁹⁴ "Muhammed b. İshak'ın deyişine göre, sûrenin nüzul sebebi, Mekke müşriklerinin, Resulullah'a yaptığı ezadan dolayı, daha önce Hz. Yusuf'a kardeşlerinin duyduğu haset ve yaptıkları ezaya rağmen onun Allah'a teslimiyetini, Allah'ın da ona ihsan ve ikramını anlatarak, peygamberini teskin ve teselli etmektir" (Yazır, *age*, C. 5, s. 28).

⁹⁵ Mevdûdî, Yusuf suresinin iki amaçla vahyedildiğini zikreder. Birinci amaç, Hz. Muhammed'in risaletine delil getirmektir. İkinci amaç ise surenin muhtevasını Kureyş'in durumuna uygulamak ve Resulullah'la aralarındaki savaşı eninde sonunda kaybedecekleri konusunda onları uyarmaktır. Bkz. Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, C. 2, s. 434.

⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2015, s. 111.

biatleri neticesinde o dönemki adıyla Yesrib şehrine hicret etmiştir. Medine'de sabır, tevekkül ve mücadele ile geçen sekiz yılın ardından yaklaşık on bin kişilik ordusuyla Mekke'yi fethetmeye muvaffak olmuştur. Fetih esnasında kendisine zulmedenlere karşı intikam hissiyle hareket etmemiş; şehre muzaffer bir komutan edasıyla değil, tevazu içinde girmiştir. Hendek Savaşı'nda İslam'ı yeryüzünden silmek için hareket eden ordunun komutanı olan Ebu Sufyan'a bile eman vermiş, "Ebu Sufyan'ın evine giren güvendedir." demiştir.⁹⁷ Bir rivayete göre Mekke'nin fethi esnasında kendilerine ne yapılacağını merak ve korkuyla bekleyen Kureyş'e "Benim size ne yapacağımı umuyorsunuz?" diye sormuş. Onlar da "Sen bize kerim bir kardeşsin ve kerim bir kardeşin oğlusun." cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Yusuf'un kardeşlerine söylediği şu sözleri söylemiştir: "Size bugün, hiçbir ayıplama ve başa kakma yok."⁹⁸ Sonuçta tıpkı kardeşleriyle yaşadığı çatışmanın ardından Mısır yöneticisi olan Hazret-i Yusuf gibi Hazret-i Peygamber de kendi kavmi ile yıllar süren bir çatışma yaşamış, sabır ve mücadelesinin neticesinde Mekke'yi fethetmiştir.

Yusuf Kıssası'nın Allah tarafından niçin "ahsenü'l-kasas" (kıssaların en güzeli) olarak adlandırıldığı konusunda müfessirler ve araştırmacılar birçok görüş beyan etmiştir. Kurtubî; kıssanın sonunda Hz. Yusuf'un kardeşlerini güzel bir şekilde affedip bağışlaması, kıssanın ihtiva ettiği ibretlerin çeşitliliği, hem dine hem dünyaya yarayacak faydalı hususları bünyesinde barındırması, kıssada sözü edilen herkesin sonunda mutluluğu elde etmesi gibi sebeplere değinmiştir.⁹⁹ Elmalılı Hamdi Yazır ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak şu açıklamada bulunur:

Yusuf Kıssası, gayb âleminde müteşabih bir sembol ile tecelliye başlayıp, git gide gelişerek meâlini bulmuş bir hakikatin belagatlı bir anlatımı ve aynı zamanda Muhammedî güzelliğin ezeli bir simgesi ve nişanıdır. Hz. Yusuf'un rüyası, onun masum güzelliğinin gelecekte gelişecek olan olaylara ve mukadderatına ilâhî gayp âleminde nasıl bir sembol ve misal olmuş ise, bütün ayrıntılarıyla Yusuf Kıssası da Muhammedî güzelliğin en yüce anlamına öyle bir başlangıç simgesi ve sembolü olarak nazil olmuş olan bir gaybî hakikattir. Ve bilhassa bu açıdan ve bu özelliğinden dolayı en güzel kıssadır.¹⁰⁰

⁹⁷ Hamidullah, *age*, s. 225.

⁹⁸ Fahrudin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Tercüme: Lütfullah Cebeci vd., Akçağ Yay., Ankara 1992, C. 13, s. 337.

⁹⁹ Muhammed İbn Ahmed, Kurtubî, *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Terceme ve Notlar: M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay, İstanbul 1999, C. 9, s. 186.

¹⁰⁰ Yazır, *age*, C. 5, ss. 32-33.

Dursun Ali Tökel, Tolstoy'un görüşlerinden hareketle, kıssayı *ahsen* yapan özelliğe şöyle değinir:

Tolstoy, Yûsuf'un hikâyesindeki *ahsenin* ondaki evrensel kurgu olduğunu, metni anlatanın (Tanrı) mükemmel bir metin kurduğunu söylemektedir. O zaman biz bu *ahsen* sıfatından metnin hikâye kuracaklar için örnek bir model olduğu anlamını çıkarıyoruz. Zira bu metin öyle bir kurmacadır ki, dünyanın her yerinde, her sınıf ve yaşta insana bu hikâyeyi anlatsanız etkilenecektir. Böyle bir metin kurmak hangi yazarın arzusu değildir ki?¹⁰¹

"Güzel" sözünün sanatsal bir tarifi işaret ettiğini belirten Necip Tosun, bu nitelemenin hem biçim hem de içerikle ilgili olduğuna dikkat çeker:

"Güzel" sözü özellikle sanatsal tarifi içerir ve kıssanın sanatsal anlamda da güzel olduğu belirtilir. Böylece "güzel" denilerek muhatabın da seveceği, beğeneceği bir yapıda olduğu iletilmiş olur. Bunun içinde zevkle okunması da vardır, iyi kurgulanmış, iyi biçimlendirilmiş olması da. "Güzel" sözünün biçim yanında mesajı da kapsadığı açıktır.¹⁰²

111 âyetten oluşan Yusuf suresinde işlenen konular ve anlatılan olaylar burada özet olarak verilecektir. Buna göre, surenin ilk üç âyetinde, apaçık bir kitap olan *Kur'an*'ın özelde o dönemdeki Arap kavmine, genelde bütün çağlara ve insanlığa Arapça olarak indirildiği belirtilir. Geçmişte yaşamış kavimlere ait ibretlik örnekler içeren kıssaların bir gayb bilgisi olarak Hazret-i Peygamber'e bildirildiği vurgulanır. Kıssaların en güzeli olan Yusuf Kıssası'nın anlatılacağı ifade edilir.

Kıssa, Yusuf'un rüyası ile başlar. Rüyasında on bir yıldızın, güneşin ve ayın kendisine boyun eğdiğini gören Yusuf, bunu babasına anlatır. Babası, Yusuf'tan, rüyasını kardeşlerine anlatmamasını ister. Allah'ın Yusuf'a olayların yorumunu öğreteceğini ve peygamberlik vereceğini belirtir. Yusuf'un kardeşleri onu ve kardeşini (Bünyamin'i) kıskanırlar, babalarının apaçık bir yanlgı içinde olduğunu söylerler. Aralarından bir sözcü Yusuf'u öldürmeleri halinde babalarının sevgisinin kendilerine

¹⁰¹ Dursun Ali, Tökel, "Bir Kurmaca Varlık Olarak İslâmî Türk Edebiyatı", 1. İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, 29-30 Nisan 2011, Ed. Yalçın Yaman, Sütün Yay., İzmir 2012, s. 38.

¹⁰² Necip Tosun, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2014, s. 33.

yöneleceğini söyler. Bir başkası ise onu öldürmek yerine kuyuya atmalarını önerir, böylece geçen kervanlardan birinin onu bulup alacağını söyler. Kardeşler, kendilerinin Yusuf'un iyiliğini istediklerini ileri sürerek babalarının bu konuda neden onlara güvenmediğini sorarlar. Babalarından Yusuf'la gezip oynamak için izin isterler, onu koruyacaklarını belirtirler. Babaları Yusuf'u kurdun yemesinden korktuğunu söyler. Kardeşler ise kendilerinin kuvvetli bir topluluk olduğunu söyleyerek babalarını ikna ederler. Yusuf'u kuyuya bırakırlar, akşam olunca ağlayarak babalarına gelirler. Onu kurdun yediğini söylerler. Sahte bir kan bulaştırılmış gömleği babalarına verirler. Yakup, nefislerinin onları aldattığını, kendisine de sabretmek düştüğünü söyler. Bir kervanın sucusu, kovasını suya salar ve kuyudan bir oğlan çocuğunun çıktığını müjdeler. Kervandakiler, onu bir ticaret malı olarak saklayıp birkaç dirheme satarlar.

Onu Mısır'da alan kişi, hanımına, ona iyi bakmasını, onu evlat edineceklerini söyler. Olgunluk çağına gelince Allah'tan Yusuf'a hikmet ve ilim verilir. Evinde bulunduğu kadın Yusuf'a gönlünü kaptırır. Kapıları kilitler ve onu kendisiyle birlikte olmaya davet eder. Yusuf, Allah'a sığındığını, efendisinin kendisine iyi baktığını söyler. Kadın ona istek duymuştur. Rabb'inin delilini gördüğü için Yusuf kadına istek duymaz. İki de kapıya koşarlar. Kadın, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kapının yanında hanımın efendisine rastlarlar. Kadın, Yusuf'tan önce davranarak efendisine, onun ailesine kötülük yapmak isteyen biri olduğunu, cezasının da ancak zindan ya da can yakıcı bir azap olduğunu söyler. Yusuf, asıl kadının kendisinden murat almak istediğini belirtir. Kadının ailesinden biri, şayet gömleği önden yırtılmışsa kadının söylediğinin doğru olduğunu, eğer arkadan yırtılmışsa Yusuf'un söylediğinin doğru olduğunu söyler. Kadının kocası Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce durumun kadınların bir tuzağı olduğunu anlar ve Yusuf'tan kimseye bundan bahsetmemesini ister. Kadına da günahından dolayı bağışlanma dilemesini söyler. Şehirdeki kadınlar Aziz'in karısının, delikanlısından murat almak istediğini konuşurlar ve onu sapıklık içinde görürler. Kadın bu dedikoduları işitince bir haber gönderip hepsini çağırır. Elllerine birer bıçak verdikten sonra Yusuf'u karşılıklarına çıkartır. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşkınlıkla ellerini keserler. Onun insan değil ancak bir melek olabileceğini söylerler. Bunun üzerine kadın onlara hakkında kendisini kınadıkları kimsenin işte böyle biri olduğunu söyler. Kendisinin ondan murat almak istediğini ancak onun iffetinden dolayı bundan kaçındığını ifade eder. Eğer emrettiğini yapmazsa onun zindana atılacağını belirtir.

Yusuf, Rabb'ine dua eder; kendisi için zindanın daha hayırlı olduğunu söyler. Rabb'inden onların tuzaklarını kendinden uzaklaştırmasını ister, aksi halde onlara meyledip cahillerden olacağı endişesini dile getirir. Yusuf'un duası kabul edilir ve kadınların tuzakları ondan uzaklaştırılır. Yusuf'un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri görmelerine rağmen bir süreliğine onu hapse atmaya uygun bulurlar.

Yusuf'la beraber zindana iki delikanlı daha girer. Biri, rüyasında şaraplık üzüm sıkıldığını, diğeri de başının üzerinde kuşların yediği bir ekmek taşıdığını söyler. Bu kişiler, rüyalarının yorumunu Yusuf'tan isterler. Yusuf, Rabb'inin vahiy yoluyla öğrettikleri sayesinde, zindandakilere, yiyecekleri yemek gelmeden onun ne olduğunu bildiğini söyler. Kendisinin Allah'a inanmayan, ahireti inkâr eden bir milletin dinine iltifat etmediğini, ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uyduğunu ifade eder. Zindan arkadaşlarına ayrı ayrı ilahların mı, yoksa mutlak hâkim olan tek Allah'ın mı daha iyi olduğunu sorar. Onların Allah'ı bırakıp hakkında delil olmayan, hayalî tanrılara taptıklarını söyler. Ardından rüyanın yorumuna geçer. Buna göre rüyaları; birinin efendisine şarap sunacağı, diğerin ise asılacağı ve kuşların başından yiyeceği şeklinde yorumlar. Kurtulacağını düşündüğü kişiden efendisinin yanında kendisini de hatırlamasını ister. Ancak şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturur, bu yüzden Yusuf birkaç yıl daha zindanda kalır.

Kral, rüyasında yedi zayıf ineğin, yedi semiz ineği yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi kuru başak gördüğünü söyler. Çevresindeki ileri gelenlerden rüyasının yorumlanmasını ister. Ancak bu kişiler rüyanın karışık olduğunu, yorumunu bilmediklerini söylerler. Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı Yusuf'u hatırlar ve yorum için kendisinin zindana gönderilmesini ister. Zindan'a varınca Yusuf'a rüyanın yorumunu sorar. Yusuf da yedi yıl âdet üzere ekin ekeceklerini söyler ve biçilen ekinlerin az miktarı hariç başağında bırakmalarını tavsiye eder. Ardından yedi yıl kuraklık olacağını söyler ve kuraklığın biriktirilen ekinleri yiyip bitireceğini belirtir. Sonra insanların yağmura kavuşacağı bir yılın geleceğini, insanların şıra ve yağ sıkacaklarını söyler.

Kral, Yusuf'un yanına getirilmesini emreder. Yusuf, elçiden, ellerini kesen o kadınların derdinin ne olduğunu efendisine sormasını ister. Kral da bunu kadınlara sorar. Kadınlar, onun bir kötülüğünü bilmediklerini söylerler. Aziz'in karısı ise ondan

murat almak istediğini ve Yusuf'un doğru söylediğini itiraf eder. Yusuf, Allah'ın hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmayacağını ve yokluğunda kendisine hainlik etmediğini Aziz'in bilmesi için böyle yaptığını söyler. Yine de kendi nefisini temize çıkaramayacağını, Allah'ın merhamet ettikleri haricinde, nefsin aşırı derecede kötülüğü emrettiğini söyler. Kral, "Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım." der. Kral, yanına getirilen Yusuf'a, yüksek makam sahibi ve güvenilir biri olduğunu söyler. Yusuf, kendisinin bilgili ve koruyucu bir kişi olduğunu söyleyerek kraldan kendisini ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendirmesini ister. Böylece Yusuf'a ülkede iktidar ve imkân verilir.

(Derken) Yusuf'un kardeşleri çıkagelir. Yusuf onları tanır, onlar Yusuf'u tanımazlar. Yusuf onların yüklerini hazırlatınca ölçüğü tam doldurduğunu belirtir ve onlardan baba bir kardeşlerini de getirmelerini ister. Eğer onu getirmezlerse bir daha tek ölçük bile zahire alamayacaklarını belirtir. Kardeşler, onu babalarından isteyeceklerini söylerler. Yusuf, kardeşlerin zahireye karşılık ödedikleri bedellerin yüklerinin içine konulmasını emreder. Böylece yeniden erzak istemek için bir sermayeleri olacak ve geri gelebileceklerdir.

Kardeşler babalarına döndüklerinde kardeşlerini (Bünyamin'i) kendileriyle birlikte göndermesini, aksi halde erzak alamayacaklarını söylerler ve onu koruyacaklarını belirtirler. Yakup, onlara ancak daha önce kardeşi(Yusuf) hakkında güvenebildiği kadar güvenebileceğini söyler. Yüklerini açtıklarında zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini görürler. Getirdiklerinin az bir zahire olduğunu, geri ödenen bedelle daha fazla zahire alabileceklerini ifade ederler. Yakup, onu geri getireceklerine dair oğullarından Allah adına söz ve güvence alarak onlara izin verir. Ancak şehre ayrı ayrı kapılardan girmelerini emreder. Kardeşler de babalarının emrettiği şekilde şehre girerler.

Yusuf'un huzuruna girdiklerinde, Yusuf, kardeşini (Bünyamin'i) bağrına basar. Kendisinin onun kardeşi olduğunu, kardeşlerinin yaptıklarına artık üzülmemesini (gizlice) söyler. Yusuf, kardeşlerinin yüküne su kabını koydurtur. Sonra bir çağrıcı onları hırsızlıkla suçlar. Yusuf'un kardeşleri onlara neyi yitirdiklerini sorar, onlar da hükümdarın su kabını yitirdiklerini, getirene ödül verileceğini söylerler. Kardeşler bu ülkeye fesat çıkarmak için gelmediklerini ve hırsız olmadıklarını ifade ederler. Görevli,

hırsızlıklarının ortaya çıkması durumunda (onların töresince) cezasının ne olacağını sorar. Kardeşler, su kabı kimin yükünde bulunursa, ceza olarak o kimsenin alıkonulması gerektiğini söylerler. Bunun üzerine Yusuf önce diğer kardeşlerin yükünü arar, ardından da su kabını kardeşinin yükünden çıkarır. Kardeşler, onun başka bir kardeşinin de daha önce hırsızlık yaptığını söylerler. Yusuf durumu anlar, ancak belli etmez. İçinden "Siz kötü bir durumdasınız, anlattıklarınızı Allah çok daha iyi biliyor."der. Onlar da Yusuf'tan yaşlı babalarını gerekçe göstererek onun yerine kendilerini alıkoymalarını isterler. Yusuf, kaybolan malın üstünden çıktığı kişiden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığındığını, öyle yapması durumunda zulmetmiş olacağını söyler. Kardeşler ümidi kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekilirler. Kardeşlerden büyük olanı babalarının kendilerinden Allah adına söz aldığını söyler ve daha önce Yusuf hakkında işledikleri kusuru hatırlatır. Babasından izin gelinceye ya da Allah hakkında hüküm verinceye kadar oradan ayrılmayacağını söyler. Babalarına dönünce, oğlunun hırsızlık ettiğini, ona söz verdikleri zamanda gaybı bilmelerinin mümkün olmadığını söylemelerini ister.

Yakup, oğullarına, nefislerinin onları yanlış bir iş yapmaya sürüklediğini, kendisine sabretmek düştüğünü söyler. Hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ın onları kendisine getireceğini umduğunu belirtir. Onlardan yüz çevirir, "Vah! Yusuf'a vah!" der. Üzüntüden gözlerine iki ak düşer. Acısını içinde saklamaya başlar. Oğulları, babalarının halen Yusuf'un adını anmasına şaşırırlar ve üzüntüden eriyip helak olacağından endişe ettiklerini söylerler. Yakup ise kendisinin tasa ve üzüntüsünü ancak Allah'a arz edeceğini, Allah tarafından kendisine onların bilmediği şeylerin bildirildiğini belirtir. Oğullarından gidip Yusuf'u ve kardeşini araştırmalarını ister. Kâfirler topluluğundan başkasının Allah'tan ümit kesmeyeceğini vurgular. Bunun üzerine kardeşler Mısır'a dönüp vezirin yanına girerler, başlarına gelen sıkıntı nedeniyle değersiz bir sermayeyle geldiklerini ifade ederler. Zahirenin tam ölçülmesini ve kendilerine sadaka verilmesini isterler. Yusuf: "Siz henüz cahil kimselerken Yusuf ve kardeşlerine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" diye sorar. Kardeşleri: "Yoksa sen, sen Yusuf musun?" derler. O da "Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez." şeklinde cevap verir. Kardeşler suçlarını itiraf ederler, Allah'ın Yusuf'u kendilerine üstün kıldığını ifade ederler. Yusuf, bugün onlara kınamanın

olmadığını söyler ve Allah'tan kardeşlerinin bağışlanmasını ister. Gömleğini onlara verir. Gömleği babalarının yüzüne koymalarını, bu sayede gözlerinin açılacağını söyler ve onlardan bütün aileyi yanına getirmelerini ister.

Kervan ayrılınca babaları bundan dolayı kendisine bunak denilmesinden endişe ederek yanındakilere Yusuf'un kokusunu aldığını söyler. Onlar eski şaşkınlığının halen üzerinde olduğunu söylerler. Müjdeci gelip gömleği Yakup'un yüzüne koyunca gözleri açılıverir. Bunun üzerine Yakup, "Ben size, Allah tarafından sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?" der. Oğulları Yakup'tan suçlarının bağışlanması için dua etmesini isterler. Yakup da Allah'tan bağışlanmalarını dileyeceğini söyler ve Allah'ın bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu ifade eder. Yusuf'un huzuruna girdiklerinde, Yusuf anne ve babasını bağrına basar, onları tahtın üzerine çıkarır. Hepsi ona saygıyla eğilir. Yusuf, şöyle der: "Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi." Ardından kendisine sözlerin yorumunu veren Allah'a canını Müslüman olarak alması için dua eder.¹⁰³

Kıssada anlatılan olaylar yüz birinci âyette geçen Hz. Yusuf'un duasıyla son bulur. Kalan âyetlerde kıssanın Hazret-i Peygamber'e bir gayb haberi olarak bildirildiği vurgulanır. Hazret-i Peygamber ne kadar arzu etse de insanların çoğunun inanmayacağı gerçeği ifade edilir. Hazret-i Peygamber'in iman hakikatlerini anlatmak için onlardan herhangi bir ücret istemediği vurgulanır. Yeryüzündeki ve gökyüzündeki delillere rağmen insanların çoğunun Allah'a ortak koşarak inandığı belirtilir. Anlatılan kıssalardaki ibretlere rağmen iman etmeyenlerin, kendilerine bir azabın gelmeyeceğinden ya da kıyametin kopmayacağından nasıl emin olabildikleri sorgulanır. Hazret-i Peygamber'in yolunun, bir olan Allah'ın tasdikini içeren İslam yolu olduğu belirtilir. Önceki toplumların akıbetleri kıssalarla gözler önüne serilmişken hâlen iman etmeyenler, akıllarını kullanmaya davet edilir. Peygamberlere, ümitlerin kesildiği, yalanlandıklarını düşündükleri bir anda ilahî yardımın geldiği belirtilir. Kıssalarda akıl sahipleri için ibretlerin bulunduğu, *Kur'an-ı Kerim*'in uydurulan bir söz değil, ilahî mesajın son halkası olduğu ifade edilir; inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olduğunun altı çizilir.¹⁰⁴

¹⁰³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/1-101.

¹⁰⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/102-111.

3. KUR'AN-I KERİM VE TEVRAT ANLATIMLARI ARASINDAKİ FARKLAR

3.1. Olay Akışı

3.1.1. Yusuf'un Çocukluğunda Rüya Görmesi

Tevrat'ta Yusuf Kıssası'nın anlatıldığı bölüm Yusuf'un tanıtımı ile başlar. Yusuf, üvey kardeşleriyle sürü güden, kardeşlerinin kötülüklerini babasına bildiren on yedi yaşında bir gençtir. Babası onu bütün oğullarından çok sever, çünkü onun yaşlılığında doğmuştur. Ona uzun, renkli bir elbise¹⁰⁵ yaptırmıştır. Yusuf, bir gün rüyasında tarlada demet bağlarken kendi demetinin kalkıp dikildiğini, kardeşlerinin demetlerinin ise onun önünde eğildiğini görür. Başka bir gün ise rüyasında Güneş, Ay ve on bir yıldızın önünde eğildiğini görür. Babası "Bu ne biçim düş?" diye onu azarlar.¹⁰⁶

Kur'an'daki olaylar ise doğrudan Yusuf'un rüyası ile başlar. Yusuf bir gün babasına rüyasında güneş, ay ve yıldızların kendisine boyun eğdiğini gördüğünü söyler. Babası, rüyasını kardeşlerine anlatmaması konusunda onu uyarır.¹⁰⁷

Karşılaştırma: *Tevrat* anlatımında Yusuf Kıssası'ndan önce Yakup'un yaşam öyküsü anlatılır. Bu bölümün özeti şu şekildedir: İbrahim oğlu İshak, kısır olan karısı Rebeka için dua eder. Duası yanıt bulur, Rebeka'nın Esav ve Yakup adlı ikiz erkek çocukları dünyaya gelir. Ardından Esav ile Yakup'un mücadelesi çerçevesinde birtakım olaylar gelişir. Yakup, hileyle babası tarafından kutsanır ve kardeşinin intikamından korktuğu için dayısı Lavan'ın yanına kaçar. Burada dayısının küçük kızı Rahel'e âşık olmasına rağmen önce büyük kızı Lea ile evlendirilir. Lea, art arda doğumlar yapar; lakin Rahel kısırdır. Sonunda Rahel'in duaları icabet bulur ve o da bir erkek çocuk sahibi olur. Çocuğa Yusuf adını verir. İlerleyen dönemde dayısıyla anlaşmazlık yaşayan Yakup, ailesiyle Kenan'a geri döner. Kardeşi Esav'la barışır. Bir yolculuk esnasında Yakup'un karısı Rahel doğum yaparken ölür. Yakup, doğan çocuğa Benyamin adını koyar. İshak, yüz seksen yaşında vefat eder. Oğulları Yakup ile Esav babalarını defnedirler.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Bu ifade bazı çevirilerde "alaca entari" şeklinde geçmektedir.

¹⁰⁶ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 59-60, Yaratılış 37/1-11.

¹⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf, 12/4-5

¹⁰⁸ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 45-59, Yaratılış 27-37.

Doğumundan itibaren kardeşiyle mücadele eden, hile yoluyla babasından dua alıp kutsanan, tıpkı bir destan kahramanı gibi güreşip rakibini mağlup eden Yakup'un peygamberlikle bağdaşmayan bu yaşam öyküsü *Kur'an*'da yer bulmaz.

Tevrat anlatımında Yusuf söz konusu rüyaları gördüğünde on yedi yaşında bir gençtir¹⁰⁹, *Kur'an* anlatımında ise Yusuf rüyayı çocukken görmüştür. *Tevrat*'a göre Yusuf, iki rüya; *Kur'an*'a göre ise bir rüya görmüştür. *Tevrat*'ta Yakup oğlunu "Bu ne biçim rüya?" diye azarlarken¹¹⁰, *Kur'an*'da bu rüyanın peygamberlik müjdesi olduğunu anlatan Yakup, Yusuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaması konusunda uyarmıştır.¹¹¹ *Tevrat*'a göre Yusuf, rüyalarını kardeşlerine anlatmış; *Kur'an*'a göre ise babasının ikazıyla rüyasını kardeşlerine anlatmamıştır.

3.1.2. Yusuf'un Kuyuya Atılması ve Bir Kervana Satılması

Tevrat'a göre Yusuf, sürü güden kardeşlerinin yanına babası tarafından, ona haber getirmek üzere gönderilir. Bir çobanın yardımıyla yolunu bulur. Yusuf aralarına katılmadan önce kardeşler onu öldürmek için tuzak kurarlar. Ruben, Yusuf'u kurtarmak için onun kuyuya atılmasını teklif eder. Amacı sonradan gidip onu kuyudan almak ve babalarına götürmektir. Renkli elbisesini çıkardıktan sonra Yusuf'u susuz, boş bir kuyuya atarlar. Yemek yerken bir İsmailî kervanın geçtiğini görünce Yusuf'u kuyudan çıkarıp yirmi gümüşe kervana satarlar. Kardeşler, bir teke keserek kanını Yusuf'un renkli elbisesine bularlar. Babalarına gelip Yusuf'u yabani bir hayvanın parçaladığını söylerler. Olanlara inanan Yakup çok üzülür ve uzun süre yas tutar.¹¹²

Kur'an'da ise Yusuf'un kardeşleri ondan kurtulmak için önceden plan yaparlar. Aralarından birinin önerisiyle onu kuyuya atmaya karar verirler. Babalarından Yusuf'u gezip oynamak üzere yanlarında götürmek için izin isterler. Babaları, onu kurdun yemesinden endişe eder fakat kardeşler onu koruyacaklarına dair söz verip babalarını ikna ederler. Yusuf'u götürüp kuyunun dibine bırakan kardeşler akşam olunca ağlayarak babalarına gelirler. Onu kurdun yediğini söylerler. Kan bulaştırdıkları gömleği de delil olarak sunarlar. Yakup durumu anlasa da haberi tevekkülle karşılar. Nefislerinin onları

¹⁰⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 59-60, Yaratılış 37/2.

¹¹⁰ Yaratılış 37/10.

¹¹¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/5.

¹¹² *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 61, Yaratılış 37/34-35.

kötü bir işe sürüklediğini vurgular, kendisine sabretmek düştüğünü söyler. Oradan geçen bir kervanın sucusu kovasını suya salınca Yusuf'la karşılaşır. Kardeşleri, değer vermedikleri Yusuf'u birkaç dirheme bu kervana satarlar.¹¹³

Karşılaştırma: *Tevrat*'ta Yusuf'u sürü güden kardeşlerinin yanına gönderen bizzat Yakup'tur. *Kur'an*'da ise önceden plan yapan kardeşler, Yusuf'u yanlarında göndermesi için Yakup'u ikna ederler. *Tevrat*'a göre Yusuf'un kuyuya atılmasını teklif eden kişi Ruben'dir.¹¹⁴ *Kur'an*'da ise isim verilmeksizin "aralarından bir sözcü" şeklinde geçer.¹¹⁵

Tevrat'ta kardeşler yemek yerken bir İsmailî kervanın geçtiğini görürler ve Yahuda'nın teklifiyle onu kuyudan çıkarıp kervana satarlar.¹¹⁶ *Kur'an*'da ise kardeşleri daha sonra kervanı fark edip Yusuf'u satmıştır. Onu, "Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!" diyerek kuyudan çıkararak kişi kervanın sucusudur.¹¹⁷

Tevrat'ta Yusuf'a karşılık kardeşlerinin yirmi gümüş aldığı geçer.¹¹⁸ *Kur'an*'da ise birkaç dirheme satıldığı belirtilir.¹¹⁹ *Tevrat*'ta kardeşlerin bir teke keserek Yusuf'un entarisini kana buladıkları, bunu da babalarına delil olarak sundukları ifade edilir.¹²⁰ *Kur'an*'da ise sahte bir kan bulaştırılmış gömleğin delil olarak sunulması söz konusudur.¹²¹

Tevrat'ta Yakup, Yusuf'u bir hayvanın parçaladığını söyleyen oğullarına inanıp uzun süre yas tutar. *Kur'an*'da ise oğullarının nefisleri tarafından aldatıldığını söyleyen Yakup tevekkül içindedir. Kendisine sabretmek düştüğünün ve yalnız Allah'tan yardım isteneceğinin bilincindedir.

3.1.3. Yusuf'u Mısır Azizi'nin Satın Alması ve Sonrasında Yaşananlar

Tevrat'a göre Yusuf'u, Mısır'da Firavun'un muhafız birliği komutanı Potifar satın alır. Potifar, Yusuf'un davranışlarını takdir ettiği için onu özel hizmetine alır, her şeyin

¹¹³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/9-20.

¹¹⁴ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 60, Yaratılış 37/22.

¹¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/10.

¹¹⁶ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 61, Yaratılış 37/26-27.

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/19.

¹¹⁸ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 61, Yaratılış 37/28.

¹¹⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/20.

¹²⁰ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 61, Yaratılış 37/31.

¹²¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/18.

sorumluluğunu ona verir. Yusuf'un yakışıklılığını fark eden Potifar'ın karısı ona göz koyar. Bir gün Yusuf'un giysisini tutarak "Benimle yat." der. Yusuf, giysisini bırakarak dışarı çıkar. Bunun üzerine kadın bağırarak Yusuf'u suçlar. Potifar da Yusuf'u zindana attırır.¹²²

Kur'an'a göre Yusuf'u -ilerleyen âyetlerde kendisinden Aziz olarak bahsedilen-Mısırlı bir kişi alır. Karısına, "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniz." der. Aziz'in karısı ona gönlünü kaptırır, ondan murat almak için kapıyı üzerine kitler. Yusuf, Allah'a sığınarak efendisinin kendisine iyi baktığını söyler.¹²³ İkisi de kapıya koşarlar. Kadın, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kapının yanında hanımın efendisine rastlarlar. Kadın, Yusuf'u suçlar. Yusuf ise olanları anlatır. Kadının ailesinden birinin şahitliğiyle gömleğin arkadan yırtıldığı tespit edilir. Bunun üzerine Aziz, Yusuf'a bu olaydan hiç bahsetmemesini söyler; karısından da günahlarından dolayı bağışlanma dilemesini ister. Şehirdeki kadınların "Aziz'in karısı delikanlısından murat almak istiyor." şeklindeki dedikoduları üzerine kadın onların hepsini çağırır. Bir ziyafet düzenler. Her birinin eline birer bıçak verip Yusuf'u karşılarına çıkartır. Kadınlar onun güzelliği karşısında ellerini keserler. Bunun üzerine Aziz'in karısı, hakkında kendisini kınadıkları kişinin bu olduğunu açıklar. Ondan murat almak istediğini fakat onun iffetinden dolayı bundan kaçındığını söyler. Eğer dediğini yapmazsa onu zindana atacağını belirtir. Yusuf, günaha girmekten korktuğundan dolayı zindana girmek için Allah'a dua eder. Suçsuzluğu belli olsa da bir süreliğine zindana girmesi uygun görülür.¹²⁴

Karşılaştırma: *Tevrat'a* göre Yusuf'u satın alan kişi Firavun'un muhafız birliği komutanı Potifar'dır.¹²⁵ *Kur'an'da* ise Yusuf'u satın alan kişi isim verilmeksizin "Aziz" olarak geçer.¹²⁶

Kur'an'da Yusuf'u satın alan kişi hanımına "Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniz." der.¹²⁷ Bu cümleden Yusuf'un satın alınmasındaki bir

¹²² *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 63-64, Yaratılış 39/1-23.

¹²³ Yûsuf suresinin 23. ayetinde geçen "rabbi" (efendim) kelimesiyle Allah'ın kastedildiğini ifade eden müfessirler de bulunmaktadır. Bkz. İsmail Yiğit, *Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2005, s. 319.

¹²⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/21-35.

¹²⁵ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 63, Yaratılış 39/1.

¹²⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/30.

¹²⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/21.

maksadın da evlat edinmek olduğu anlaşılır. *Tevrat*'ta ise evlat edinmek gibi bir maksattan söz edilmez. Ancak bazı yorumlarda Potifar'ın hadım olduğuna dair görüşler beyan edilmiştir.¹²⁸

Tevrat'a göre Yusuf, giysisini Potifar'ın karısına bırakıp evden dışarı kaçar, kadın bağırarak Yusuf'u suçlar.¹²⁹ *Kur'an*'a göre ikisi de kapıya koşarken kadın Yusuf'un gömleğini arkadan yırtar. Kapının yanında hanımın efendisine rastlarlar.¹³⁰

Tevrat'a göre karısını dinleyen Potifar, Yusuf'u suçlu bulup zindana, kralın tutsaklarının yanına attırır.¹³¹ *Kur'an*'a göre ise Aziz, karısının ailesinden bir şahidin sözleri doğrultusunda gömleğin arkadan yırtıldığını görür. Soruşturma sonucunda Yusuf'un suçsuzluğunu anlaşırsa da ondan yaşananları gizlemesini ister.¹³²

Kur'an anlatımında Yusuf, hapse girmeden önce Aziz'in karısı şehirdeki kadınların birtakım dedikoduları üzerine onları çağırır. Elleri birer bıçak verip Yusuf'u karşılıklarına çıkarır. Kadınlar şaşkınlıkla ellerini keserler. Aziz'in karısı da hakkında kendisini kınadıkları kimsenin böyle bir güzelliğe sahip olduğunu belirtir.¹³³ Bu epizot *Tevrat* anlatımında yoktur.¹³⁴

¹²⁸ Thalia Gur-Klein, *Kitab-ı Mukaddes*'te Potifar için kullanılan "saris" kelimesinin hem "görevli/memur" hem de "hadım" anlamına geldiğini belirterek Joseph (Yusuf) ile Potifar'ın karısı arasında yaşananları mitik bir anlatı ile ilişkilendirir. Buna göre Kraliçe Stratonice, Hierapolis Tapınağı'nı yeniden inşa etmek için yola çıkar. Kocası, ona destek olması için Combabus adında genç bir yardımcı gönderir. Combabus, yola çıkmadan önce kendisini hadım eder ve cinsel organlarını bir kutunun içinde kralın sarayına bırakır. Birlikte tapınağı inşa ederler. Kraliçe, Combabus'a âşık olur ve onu baştan çıkarmaya çalışır. Combabus direnir. Döndüklerinde, kraliçe Combabus'u suçlayarak onu krala şikâyet eder. Combabus tutuklanır ve ölüm cezasına çarptırılır. Ancak sarayda bıraktığı kutuyu ibraz edince affedilir ve sadakatinden dolayı ödüllendirilir. Hieropolis Tapınağı'nda, Galli için hadım edilme kültürünün Combabus figüründen ortaya çıktığı ifade edilir. Thalia Gur-Klein, "efendi, karısı ve genç yardımcı" üçgeninde gerçekleşen her iki olayı analiz eder. Efendiye sadakatin simgesi olarak kendini hadım etme motifine değinir. Joseph'in efendisine ve tanrısına sadakatin bir gereği olarak cinsellikten kaçınmasını bu motif ile ilişkilendirir. Joseph'te temsil edilen cinsellik konusundaki dinî yasaklama, asıl itibarıyla mitik hadım kültürüne dair modeli gölgelemektedir. Bu bağlamda Potifar'ın hadımlığı, ona takılan muğlâk bir lakap olan "saris" ile ifade edilmektedir. Bkz. Thalia Gur-Klein, "Potifar's Wife and the Cultural Template of Sacred Sexuality", *Lectio difficilior*, 1/2001, Kaynak: http://www.lectio.unibe.ch/01_1/po.htm, (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2017).

¹²⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 63, Yaratılış 39/12.

¹³⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/25.

¹³¹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 63-64, Yaratılış 39/20.

¹³² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/26-30.

¹³³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/31.

¹³⁴ Mustafa Öztürk, *Tevrat*'ta geçmeyip *Kur'an*'da geçen bu epizota izah getirmeye çalışan müfessirlerin görüşlerini eleştirerek bu hadiseyi ahlak ve ibret dersi çıkarılmasına dönük edebî-tezyîni bir motif olarak değerlendirir (Öztürk, *age*, ss. 39-41). Thalia Gur-Klein bu epizotun *Talhuma*'da da geçtiğini ifade eder. Yazar, *Talhuma* metninin 8-9. yy. lara ait olduğunun düşünüldüğünü ancak Lois Gilzberg'e göre metnin daha erken döneme ait İbranî kaynaklarını işaret ettiğini belirtmektedir. Yazara göre *Kur'an*'daki

3.1.4. Yusuf'un Zindandaki Mahkûmların Rüyalarını Yorumlaması

Tevrat'a göre Yusuf'un tutsak edildiği zindan Potifar'ın evindedir. Firavun, kendisini gücendiren başsakiyi ve fırıncıbaşını zindanda gözaltına aldırır. Potifar, Yusuf'u onların hizmetine atar. Bu ikili aynı gece birer düş görürler. Başsaki, düşünde üç çubuklu asmadan çıkan üzümleri Firavun'un kâsesine sıktığını ve kâseyi ona sunduğunu söyler. Yusuf, bu rüyayı, başsakinin üç gün içinde zindandan çıkıp eski görevine döneceği şeklinde yorumlar. Zindandan çıkınca Firavun'a kendisinin haksız yere zindanda tutulduğunu söylemesini ister. Fırıncıbaşı da düşünde başının üzerinde üç sepet gördüğünü, en üstteki sepette bulunan Firavun için pişirilmiş pastaları kuşların yediğini söyler. Yusuf, rüyayı, fırıncıbaşının üç gün içinde zindandan çıkarılıp ağaca asılacağı ve kuşların etini yiyeceği şeklinde yorumlar. Üç gün sonunda Yusuf'un yorumları gerçekleşir, ama başsaki Firavun'a Yusuf'tan bahsetmeyi unuttur.¹³⁵

Kur'an'a göre Yusuf ile zindana iki delikanlı daha girer. Birisi rüyasında şaraplık üzüm sıktığını, diğeri ise kafasının üzerinde kuşların yediği bir ekmek taşıdığını söyler ve Yusuf'tan yorumlamasını isterler. Yusuf, rüyanın yorumunu anlatmadan önce Allah'tan başka ilahlara tapınmanın yanlışlığını açıklar. Ardından rüyayı; birinin efendisine şarap sunacağı, diğerrinin de asılıp kuşların başından yiyeceği şeklinde yorumlar. Yusuf, kurtulacağını düşündüğü kişiden efendisinin yanında kendisini de anmasını ister fakat şeytan ona¹³⁶, onu efendisine hatırlatmayı unutturur. Yusuf, bu yüzden birkaç yıl daha zindanda kalır.¹³⁷

Karşılaştırma: Bu epizotta *Kur'an* anlatımı ile *Tevrat* anlatımı arasında belirgin bir fark yoktur. Sadece *Tevrat* anlatımı daha detaylı, *Kur'an* anlatımı daha özlüdür. Yusuf'un rüyaları yorumlamadan önce zindan arkadaşlarına yaptığı putlara tapınmanın yanlışlığını anlatan konuşma *Tevrat* anlatımında yoktur.

anlatımın yapısı hem *Kitab-ı Mukaddes* ile hem de onun uzantısı olan *Midrash* metinleriyle uyumludur. Bkz. Thalia Gur-Klein, "Potifar's Wife and the Cultural Template of Sacred Sexuality", *Lectio difficilior*, 1/2001, Kaynak: http://www.lectio.unibe.ch/01_1/po.htm, (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2017).

¹³⁵ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 64, Yaratılış 40/1-23.

¹³⁶ Bazı müfessirler Yûsuf suresinin 42. ayetinde geçen "o" zamirleriyle Yusuf'un kastedildiği görüşündedirler. Bu yoruma göre Yusuf'un Allah yerine kuldan yardım istemesi onun zindanda birkaç yıl kalmasına neden olmuştur. Bkz. İsmail Yiğit, *age*, s. 328.

¹³⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/36-42.

3.1.5. Yusuf'un Firavun'un Rüyasını Yorumlaması

Tevrat'a göre, Firavun düşünde önce yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini, uyanıp tekrar uykuya daldıktan sonra da yedi cılız başağın yedi dolgun başağı yuttuğunu görür. Başsakinin önerisiyle Yusuf çağırılır ve ondan düşü yorumlaması istenir. Yusuf rüyayı, Mısır'da ilk yedi yıl kıtlık olacağı, sonraki yedi yıl ise bolluk olacağı şeklinde yorumlar ve Firavun'a akıllı bir yönetici görevlendirmesini önerir. Bunun üzerine Firavun sarayın yönetimini Yusuf'a verir. Yusuf, bolluk yıllarında gereken tedbirleri alır. Bu arada Yusuf, Firavun tarafından "On kentinin kâhini Potifera"¹³⁸nın kızı Asenat ile evlendirilir. Bu evlilikten iki erkek çocuk doğar. Kıtlık yıllarında Yusuf, depoları açıp Mısırlılara buğday satmaya başlar.¹³⁹

Kur'an'a göre kral rüyasında yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yediğini, ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görür. Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı kraldan izin alıp zindana gider ve Yusuf'tan rüyanın yorumunu ister. Yusuf, yedi yıl âdet üzere ekin ekeceklerini söyler ve yiyecekleri haricindeki miktarı başağında bırakmalarını önerir. Ardından yedi yılın kurak geçeceğini, bu yılların biriktirilenleri yiyip bitireceğini belirtir. Sonrasında ise insanların yağmura kavuşup şıra ve yağ sıkacakları bereketli bir yılın geleceğini söyler. Kral, Yusuf'u yanına çağırır. Yusuf - elçi aracılığıyla- kraldan ellerini kesen kadınlara suçunu sormasını ister. Kadınlar onun masum olduğunu söylerler. Aziz'in karısı da kendisinin ondan murat almak istediğini

¹³⁸ "Yahudi dinî literatüründe yer alan bir rivayette Yûsuf'un efendisi Potifar'la ileride kayınpederi olacak Potifera aynı kişi olarak gösterilir." Bkz. Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", DİA, İstanbul 2003, C.44, s. 1. *Kitab-ı Mukaddes* yorumlarında konuyla ilgili farklı görüşler de beyan edilmiştir. Aaron D. Panken, Potifar ile On Kâhini Potifira'nın aynı kişi olup olmadığı konusundaki tartışmaya değinirken iki ana yorumcunun görüşlerine yer verir. Bunlardan Rashbam, Potifera ile Potifar'ın aynı kişi olduğunu belirtir. Rashi ise Potifar'ın hadım edildikten sonra "Potifera" ismiyle adlandırıldığını iddia eder. Rashi, görüşünü *Talmud*'da geçen bir rivayete dayandırır. Buna göre Firavun'un memuru Potifar, Joseph'i, kendisi için - cinsel amaçlarla- satın alır. Bunun üzerine Cebrail gelir ve onu hadım eder. Böylece başlangıçta Potifar olan ismi sonradan Potifera'ya dönüşür. İspanyol yazar Ramban, bu anlatıma farklı bir yorum getirir: Firavun'un bakanlarından olan Potifar, hadım edilme hadisesinden sonra çok utanarak görevini bırakmış, kendisini ibadete veren bir din adamı olmuştur. Böylece Potifar'ın kötü amaçları, ilahî adaletin bir gereği olarak gönderilen Cebrail tarafından engellenmiş, yaşananlara şahit olan Potifar'ın çevresindekiler alay maksadıyla ona dişilik çağrışımı uyandıran ve erkekliğinin eksikliğini yansıtan "Potifera" ismini vermiştir. Bkz. Aaron D. Panken, "Joseph and Potiphar: The Named, The Neutered and the Neutralized", *ReformJudaism.org.*, 29 Kasım 2010, Kaynak: <https://reformjudaism.org/learning/torah-study/mikeitz/joseph-and-potiphar-named-neutered-and-neutralized>, (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2017).

¹³⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 64-67, Yaratılış 41/1-57.

itiraf eder. Böylece Yusuf'un Aziz'e ihanet etmediği ortaya çıkar. Kral da Yusuf'u yanına alır ve onu kendi talebi doğrultusunda hazineye bakmakla görevlendirir.¹⁴⁰

Karşılaştırma: *Tevrat*'ta Firavun'un rüyasındaki yedi cılız başağın yedi dolgun başağı yutması şeklindeki bölüm *Kur'an*'da yedi kuru ve yedi yeşil başak şeklinde geçer. *Kur'an*'a göre Yusuf, yedi yıl bolluk ve yedi yıl kıtlık olmasının ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yılın geleceğini söyler.¹⁴¹ *Tevrat*'ta geçmeyen ve hükümdarın rüyasından bir işaret taşımayan bu haber, Yusuf'a verilen ilham ve ledünnî ilim sayesinde hükümdara ve halka verilen bir müjdedir.¹⁴²

Kur'an anlatımında yer alan Yusuf'un temize çıkmak için kraldan kadınları sorgulamasını istemesi *Tevrat* anlatımında yer almaz. *Kur'an* anlatımında tek rüya içinde iki olay anlatılırken, *Tevrat*'ta ise iki ayrı rüya söz konusudur. *Kur'an*'a göre hazine için görevlendirilmeyi Yusuf ister¹⁴³, *Tevrat*'ta Yusuf, Firavun'a akıllı bir yönetici görevlendirilmesini önerir, o da kendisini görevlendirir.¹⁴⁴

Tevrat'a göre Yusuf, kıtlık yıllarından önce Firavun tarafından On kâhini Potifera'nın kızı Asenat ile evlendirilir. Bu evlilikten Manaşşe ve Efrayim adlı iki erkek çocuğu olur.¹⁴⁵ *Kur'an*'da bu bölüm yer almaz.

3.1.6. Yusuf'un Kardeşlerinin Mısır'a Gelmesi

Tevrat'a göre kıtlık yıllarında Mısır'da buğday olduğunu öğrenen Yakup, oğullarını buğday satın almak üzere Mısır'a gönderir. Yusuf kardeşlerini tanır fakat onlar Yusuf'u tanımazlar. Yusuf onları casuslukla suçlar. Kardeşler, kendilerini savunurken yaşlı babalarından ve küçük kardeşlerinden bahsederler. Yusuf, onlara ancak bahsettikleri küçük kardeşlerini getirmeleri halinde inanacağını söyler. Aralarından birinin gözaltında tutulması şartıyla diğerlerinin ailelerine buğday götürmesine izin verir. Kardeşler, başlarına gelenleri vaktiyle yaptıkları hataya bağlarlar. Şimon haricindeki kardeşler yükleriyle yola düşerler. Yolda torbalarına baktıklarında buğdayla beraber yanlarında getirdikleri paraları da görürler. Başlarından

¹⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/43-55.

¹⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/49.

¹⁴² Kurtubî, *age*, C. 8, s. 411.

¹⁴³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/55.

¹⁴⁴ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 65, Yaratılış 41/33-40.

¹⁴⁵ *Yaratılış* 41/50-51.

geçenleri Yakup'a anlatırlar. Yakup, önce Benyamin'i göndermek istemese de kıtlık şiddetlenince ikna olur. İkinci kez Mısır'a giden kardeşler Yusuf'un evinde ağırlanırlar. Yusuf, Benyamin'i görünce bir yere çekilip gizlice ağlar. Sofrada kardeşleri büyükten küçüğe doğru yaş sırasına göre dizilirler. Yusuf'a, kardeşlerine ve Mısırlılara ayrı ayrı hizmet edilir. Birlikte yemek yiyip hoşça vakit geçirirler.¹⁴⁶

Kur'an'a göre Yusuf'un kardeşleri çıkageldiğinde Yusuf onları tanır, onlar ise Yusuf'u tanımazlar. Yusuf, ölçeği tam doldurduğunu belirterek onlardan baba bir kardeşlerini getirmelerini ister, aksi hâlde bir daha tek ölçek zahire bile alamayacaklarını belirtir. Geri dönebilmeleri için de ödedikleri paraları yüklerinin içine koydurtur. Kardeşler, durumu babalarına anlatırlar. Babaları, küçük oğlunu koruyacaklarına dair onlardan güvence alır. Oğullarına şehre ayrı ayrı kapılardan girmelerini emreder. Yusuf'un huzuruna girdiklerinde Yusuf, kardeşini (Bünyamin'i) gizlice bağrına basar, kimliğini açıklayıp onu teskin eder.¹⁴⁷

Karşılaştırma: *Tevrat'a* göre Yusuf, buğday satın almak için Mısır'a gelen kardeşlerini casuslukla suçlar. Kardeşlerden birini alıkoyup diğerlerini küçük kardeşlerini getirmek üzere ülkelerine gönderir.¹⁴⁸ *Kur'an'da* ise ölçeği tam dolduran Yusuf, kardeşlerine, eğer baba bir kardeşlerini getirmezlerse bir daha tek ölçek buğday alamayacaklarını söyler. Geri dönebilmeleri için de paralarını yüklerinin içine koydurtur.¹⁴⁹

Tevrat'a göre Yakup, ikinci kez Mısır'a yolladığı oğullarından yanlarına iki kat para almalarını ve ülkenin en iyi ürünlerinden hediyeler götürmelerini ister.¹⁵⁰ *Kur'an'da* ise Yakup, güvence aldığı oğullarından şehre ayrı kapılardan girmelerini ister.¹⁵¹

Tevrat'a göre Yusuf kardeşlerini evinde ağırlar, birlikte yemek yerler. *Kur'an'da* bu bölümle ilgili detay verilmez.

Kur'an anlatımında geçen Yusuf'un öz kardeşine (Bünyamin'e) kimliğini açıklayıp onu teskin etmesi *Tevrat* anlatımında yoktur.¹⁵²

¹⁴⁶ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 66-69, Yaratılış 42-43.

¹⁴⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/58-69.

¹⁴⁸ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 67-68, Yaratılış 42/9-35.

¹⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/59-60.

¹⁵⁰ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 68, Yaratılış 43/11-12.

¹⁵¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/59-67.

¹⁵² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/69.

3.1.7. Kardeşlerin Hırsızlıkla Suçlanması ve Bünyamin'in Alıkonulması

Tevrat'a göre Yusuf'un kâhyası, efendisinin emriyle kardeşlerden en küçüğünün torbasına efendisine ait gümüş kâseyi koyar. Kardeşler kentten uzaklaşmadan onlara yetişen kâhya, onları hırsızlıkla suçlar. Kardeşler üzerlerinin aranmasını, kâse kimden çıkarsa onun öldürülmesini, diğer kardeşlerinse köle yapılmasını teklif ederler. Kâse Benyamin'in torbasından çıkar. Yusuf, yalnızca onun kölesi olmasını ister. Yahuda, yaşlı babasının dayanamayacağını ileri sürerek Benyamin'in yerine kendisinin köle olarak kabul edilmesini talep eder.¹⁵³

Kur'an'a göre Yusuf, kendisine ait su kabını kardeşlerinin yüküne koydurtur. Sonra bir çağrıcı kervancılara "Siz hırsızsınız." diye seslenir. Kardeşler, ülkeye fesat çıkarmak için gelmediklerini söylerler. Kendilerine hırsızlığın cezası sorulunca, su kabı kimin yükünde bulunursa ceza olarak onun alıkonulması gerektiğini belirtirler. Yusuf, önce diğerlerinin, en son kardeşinin yükünü arar ve su kabını kardeşinin yükünden çıkarır. Kardeşler, "Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı." derler ve babalarını ileri sürerek onun yerine aralarından birini alıkoymasını isterler. Yusuf, bunu kabul etmez. Kardeşler, bir kenara çekilip aralarında konuşurlar. Büyük kardeş, babası izin verinceye ya da Allah hakkında hüküm verinceye kadar oradan asla ayrılmayacağını söyler. Kardeşler gidip babalarına durumu anlatırlar. Yakup, haberi tevekkülle karşılar ve Allah'ın onların hepsini kendisine getireceğini umduğunu söyler. Onlardan yüz çevirip "Vah! Yusuf'a vah!" der ve üzüntüsünden iki gözüne ak düşer.¹⁵⁴ Oğulları, Yakup'un halen Yusuf'u andığını görünce babalarının üzüntüden helak olmasından korkarlar. Yakup, Allah'ın kendisine, onların bilmediği şeyleri bildirdiğini söyler. Ardında da oğullarını, Yusuf ve kardeşini araştırmak için gönderir. Bunun üzerine tekrar Mısır'a giden kardeşler Yusuf'tan zahire ve sadaka isterler.¹⁵⁵

¹⁵³ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 69-70, Yaratılış 44/1-34.

¹⁵⁴ Yusuf Kıssası ve Beyrek Hikâyesi'ni gömlek sembolizmi çerçevesinde inceleyen Ahmet İçli'nin bu konudaki değerlendirmesi şu şekildedir: "Sembolik olarak değerlendirildiğinde çocuk, babanın göz aydınlığıdır. Baba kendini çocuğunda/geleceğinde görür. Kendi geleceğini kaybeden kişinin bir anlamda gözleri de kaybolur" (Ahmet, İçli, "Yusuf Kıssası ve Beyrek Hikâyesinde Gömlek Sembolizmi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6, S. 26, s. 272).

¹⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/70-88.

Karşılaştırma: *Tevrat*'a göre Benyamin'in yerine kendisinin alıkonulmasını isteyen Yahuda'dır.¹⁵⁶ *Kur'an*'da ise bir isim verilmeksizin kardeşler aralarından birinin alıkonulmasını isterler.¹⁵⁷

Kur'an'a göre kardeşler, üzerinden Yusuf'un su kabı çıkan küçük kardeşlerinden ümidi keserler ve aralarında konuşmaya başlarlar. Büyük kardeş, babaları izin verinceye ya da Allah hakkında hüküm verinceye kadar bir yere gitmeyeceğini söyler.¹⁵⁸ *Tevrat* anlatımında bu bölüm yoktur.

Kardeşlerin bir kenara çekilerek işledikleri suçtan dolayı kendilerini sorgulamaları *Tevrat*'a göre Mısır'a ilk gelişlerinde¹⁵⁹, *Kur'an*'a göre ise ikinci gelişlerinde meydana gelmiştir.¹⁶⁰

Tevrat anlatımında kardeşlerin Mısır'a ilk gelişlerinde Bünyamin'in getirilmesini sağlamak için Şimon rehin alınır.¹⁶¹ *Kur'an* anlatımında ise Bünyamin'in hırsızlıkla suçlanıp alıkonulması üzerine kendi isteğiyle Mısır'da kalan kişinin büyük kardeş olduğu belirtilir.¹⁶²

3.1.8. Yusuf'un Kimliğini Açıklaması ve Yakup'un Mısır'a Gelişi

Tevrat'a göre Yusuf, Yahuda'nın Benyamin yerine kendisini köle yapmasını istemesinin ardından kendini tutamayıp "Herkesi çıkarın buradan!" diye bağırır ve kardeşlerine "Ben Yusuf'um!" der. Yaptıklarından dolayı üzülmemelerini söyleyip onları teselli eder. Yaşananların Tanrı'nın isteği olduğunu vurgular. Durumu anlatmak ve bütün aileyi Mısır'a getirmek üzere onları babalarının yanına gönderir. Haberi alan Yakup, toplam altmış yedi kişiden oluşan ailesi ve sahip olduğu her şeyle Kenan ülkesinden yola çıkıp Mısır'a gider. Yusuf, babasını Goşen'de karşılar. Babasının boynuna sarılıp uzun uzun ağlar. Firavun'un emriyle Yakup ve ailesine ülkenin en iyi yerinde mülk verilir.¹⁶³

¹⁵⁶ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 70, Yaratılış 44/33.

¹⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/78.

¹⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/80.

¹⁵⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 67, Yaratılış 42/21-22.

¹⁶⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/80.

¹⁶¹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 67, Yaratılış 42/24.

¹⁶² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/80.

¹⁶³ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 70-73, Yaratılış 45-46.

Kur'an'a göre Yakup'un emriyle Yusuf ve kardeşini araştırmak için tekrar Mısır'a gelen, ondan zahire ve sadaka isteyen kardeşlere Yusuf şu soruyu sorar: " Siz, henüz cahil kimseler iken Yusuf ve kardeşlerine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Kardeşler şüphelenip "Yoksa sen Yusuf musun?" derler. Yusuf da kimliğini açıklar. Kardeşler, suçlarını itiraf ederler. Yusuf, "Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın." der. Gömleğini onlara verip babalarının yüzüne sürmelerini ister, bu sayede gözlerini açılacağını söyler. Onu ve bütün aileyi yanına getirmelerini ister. Kervan Mısır'dan ayrılınca Yakup, Yusuf'un kokusunu alır.¹⁶⁴ Gömleği yüzüne koyunca Yakup'un gözleri açılır. Oğulları, Yakup'tan bağışlanmaları için dua etmesini isterler. Yakup da dua edeceğini söyler. Mısır'a gidip Yusuf'un huzuruna varırlar. Yusuf anne ve babasını bağırına basar. Ana babasını tahtın üzerine çıkarır. Hepsi Yusuf'un önünde saygıyla eğilirler. Böylece Yusuf'un rüyası gerçek olur. Yusuf, canının Müslüman olarak alınması için Allah' dua eder.¹⁶⁵

Karşılaştırma: *Kur'an'a* göre Yusuf su kabı bahanesiyle öz kardeşini alıkoyup diğerlerini serbest bırakır. Kardeşler, ülkelerine gidip babalarına durumu anlatırlar. Tevekkül içindeki Yakup oğullarını, Yusuf ve kardeşini araştırmak için tekrar gönderir. Kardeşler, zahire ve sadaka istemek için huzuruna geldiklerinde Yusuf kimliğini açıklar. *Tevrat'ta* ise kardeşlerin üçüncü kez Mısır'a gidişi söz konusu değildir. Yusuf kardeşlerinin ikinci gelişinde onları kâsesini çalmakla suçladıktan sonra kendini tutamayıp kimliğini açıklar.

Kur'an'a göre Yakup, kervan Mısır'dan ayrılınca Yusuf'un kokusunu alır. Onun gönderdiği gömleği yüzüne sürünce gözleri açılır. Bu epizot *Tevrat'ta* yer almaz.

Tevrat'ta Mısır'a göç eden Yakup'un ailesindeki isimler tek tek sayılır. *Kur'an'da* bu konuda detay verilmez.

Kur'an'a göre Yusuf, ana ve babasını tahtın üzerine çıkarır, hepsi ona saygıyla eğilirler. Böylece yıllar önce gördüğü rüya gerçekleşir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Celal Settari, bazı tasavvufî tefsirlerden hareketle Yakup'un Yusuf'a olan sevgisinin Hakk'ın güzelliğini onda seyredebilmesinden kaynaklandığını, onun kokusunu fersahlarca öteden alabilmesinin de bu sayede olduğunu aktarır. Bkz. Settari, *age*, s. 133-134.

¹⁶⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/89-101.

¹⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/100.

Tevrat'ta, rüyanın gerçekleşmesi yer almaz. *Tevrat*'a göre Yakup, Yusuf'un oğulları Efrayim ile Manaşşe'yi kutsar. Oğullarını yanına toplayıp onların akıbetleri hakkında bilgi verir.¹⁶⁷ Bu olaylar *Kur'an* anlatımında yer almaz.¹⁶⁸

3.2. Kişiler

3.2.1. Yakup

Tevrat'a göre Yakup karakteri adeta bir destan kahramanı görünümündedir. Henüz doğumunda ikiz kardeşi Esav'ın topuğundan tutarak ondan önce doğmaya çalışmış, bunu başaramayınca ilerleyen yıllarda kardeşinden mercimek çorbası karşılığında ilk oğulluk hakkını satın almıştır.¹⁶⁹ Yakup'un -kardeşi Esav'ın yerine- babası tarafından kutsanmak için hileye başvurması da dikkat çeken bir epizottur.¹⁷⁰ Yusuf rüyasını anlattığında Yakup'un "Bu ne biçim rüya?" diyerek oğlunu azarlaması¹⁷¹, onu diğer oğullarının kötülüklerini kendisine ulaştırması için kullanması¹⁷² peygamberlikle bağdaşan davranışlar değildir.

Kur'an'a göre Yakup, başına gelen olayları tevekkül içinde kabullenen, olaylar karşısında bir peygamber vakarına uygun bir duruş sergileyen, manevi yönden güçlü ve sabırlı bir karakterdir.

3.2.2. Yusuf

Tevrat'a göre babasının yaşlılığında dünyaya gelen Yusuf, babası tarafından çok sevilmektedir. Babasının onun için yaptırdığı alaca entari onun ayrıcalıklı konumunu simgelemektedir. Yusuf, kardeşlerinin her yaptığı kötülüğü babasına aktaran bir kişilikte sunulmuştur. Gördüğü rüyalar ise gurur içindeki Yusuf'un kardeşlerine karşı üstünlüğünü kanıtlama çabası gibi anlatılmaktadır. Yusuf ile ilgili bu olumsuz nitelikler *Kur'an* anlatımında yer bulmaz.

¹⁶⁷ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, ss. 74-78, Yaratılış 48-49.

¹⁶⁸ *Tevrat* ve *Kur'an* anlatımlarının karşılaştırılması yapılırken Yaşar Kurt'un *Hz. Yûsuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme* adlı eserinden yararlanılmıştır.

¹⁶⁹ *Yaratılış* 25/29-34.

¹⁷⁰ *Yaratılış* 27/1-29.

¹⁷¹ *Yaratılış* 37/2.

¹⁷² *Yaratılış* 37/2.

Kur'an'a göre Yusuf, imtihan edildiğinin bilincinde, hapisanede dahi zindan arkadaşlarını tek olan Allah'a inanmaya davet eden, manevîyatı güçlü bir karakter olarak sunulur. Başına gelen olaylar karşısındaki tutumu onun "anlayışlı, zeki ve akıllı insan tipi"ni temsil ettiğini gösterir.¹⁷³ *Tevrat'ta* ise başlangıçta kardeşlerinin kötülüklerini babasına ulaştırması, rüyalarıyla onlara üstünlük kurmaya çalışması gibi olumsuz özelliklerle mağrur bir karakterken yaşadığı olaylar neticesinde olgunlaşan bir karaktere dönüşmüştür.

3.2.3. Yusuf'un Kardeşleri

Tevrat'a göre Yusuf'un erkek kardeşlerinin isimleri şu şekildedir: Ruben, Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun, (Lea'dan), Dan, Naftali(Bilha'dan), Gad, Aşer (Zilpa'dan), Yusuf, Bünyamin (Rahel'den). Yakup'un Lea'dan olan tek kız çocuğunun adı ise Dina'dır. Bu kardeşlerden bazıları olaylar içerisinde küçük işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. En büyük kardeş Ruben, Yusuf'u kuyudan kurtarıp babasına götürmek istemiş, ancak başarısız olmuştur. Yusuf, kardeşlerini casuslukla suçladığında aralarından alıkoyduğu kardeşi Şimon'dur. Yusuf'u kervana satma fikrini öne süren ve Yusuf'tan Bünyamin'in yerine kendisinin köle yapılmasını isteyen ise "Yahuda"¹⁷⁴dır.

Kur'an'da Yusuf'un kardeşlerinin ismi verilmez. Özel isimler yerine, aralarından biri, büyük olanı, Yusuf'un baba bir kardeşi gibi ifadeler kullanılır. Bu durum, *Kur'an* üslubunun bir özelliğidir. İnsanların kimliğinden ziyade insanî değerlere dikkat çekilmiş, kardeşlerinin kıskançlık duygusuyla Yusuf'a yaptığı kötülük, Aziz'in karısının nefsanî duygularına yenik düşmesi, Yusuf'un başından geçen olaylarla sınanması gibi insanlık var olduğu sürece yaşanabilecek olaylar gözler önüne serilmiştir. Kardeşlerden bazılarının isimleri *Kur'an-ı Kerim* tefsirlerinde yer bulmuştur. Tefsirlere göre Yusuf'a karşı merhametli olan kardeşin adı Yehudâ'dır.¹⁷⁵ *Kur'an'da* geçen büyük kardeşin kim olduğu konusunda müfessirlerin görüş birliği yoktur. Yaşça en büyük olan kardeşin adı Katâde'ye göre Rûbil, Mücahid'e göre Şem'ûn, el-Kelbî'ye göre Yehudâ, Muhammed b. Ka'b ile İbn İshak'a göre ise Lâvi'dir.¹⁷⁶

¹⁷³ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, Çev. İsmail Aslan, Ravza Yay., İstanbul 1999, s. 45.

¹⁷⁴ Sözcüğün imlası, *Tevrat* çevirilerinde "Yahuda" şeklindedir. Sözcük, *Kur'an-ı Kerim* tefsirlerinin çoğunda ise "Yehudâ" olarak yazılmaktadır.

¹⁷⁵ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 218.

¹⁷⁶ *Age*, C. 9, s. 364.

Her iki kutsal kitapta da Yusuf'un üvey kardeşleri kıskançlık duygusunu yoğun olarak yaşayan kişiliklerdir. *Kur'an* anlatımında bu duygu daha yoğun işlenir.¹⁷⁷ Kardeşlerin, Yusuf'u kuyuya atmaları, Bünyamin'in hırsızlıkla suçlandığı bölümde onun da hırsız olduğunu söylemeleri, kıssanın sonunda Yusuf'un adını anan babalarına üzüntüden helak olacağını söylemeleri, yine kıssanın sonunda Yusuf'un kokusunu alan babalarını şaşkınlıkla itham etmeleri kardeşlerin ruh hâlini yansıtan olaylardır.

3.2.4. Aziz/Potifar ve Karısı

Hem *Kur'an* hem de *Tevrat* anlatımında Yusuf'u satın alan kişi, Yusuf'a iyi davranan ve çok güvenen bir kişi olarak tanıtılır.¹⁷⁸ Yusuf da onun güvenini boşa çıkarmaktan çekinir. Yusuf, Aziz'in karısının ahlaksız teklifini reddederken Aziz'in kendisine yaptığı iyiliklerden bahseder.

Tevrat'a göre Potifar'ın karısı sadece şehvetiyle ön plana çıkan bir kişiliktir. Yusuf ile birlikte olmak ister, karşılık bulamayınca da ona iftira atar. Kıssa içinde önemli bir yer işgal etmez.¹⁷⁹ Ancak anlatının bütününe bakıldığında onun İbranîlerin Mısır'a gelmesini sağlayan olayları tetiklediği görülür.¹⁸⁰

Kur'an anlatımında Aziz'in karısının Yusuf'a karşı ilgisi sadece şehvet boyutuyla sınırlı kalmaz. Şehirdeki kadınların tabiriyle Yusuf'a olan aşkı yüreğine işlemiştir. Dedikodusunu çıkaran kadınları toplayıp Yusuf'un güzelliğini göstererek âdeta aşkının mazur görülmesini istemektedir. Kıssanın ilerleyen kısmında suçunu itiraf ederek Yusuf'u temize çıkarması da onun *Tevrat*'ta olduğu gibi tek yönlü bir kişilik özelliğine sahip olmadığını gösterir. Her iki kutsal kitapta da Aziz'in/Potifar'ın karısının ismi (Züleyha) geçmez.¹⁸¹

¹⁷⁷ Bu noktada Giritli Sırrı Paşa'nın *Tevlat-ı Necmiye*'den alıntılacağı sembolik yorum edebî eserlere ilham verecek türdendir: "Bedenî duygu ve duyular, kalp Yusuf'unu heva bıçağıyla öldürüp yok etmeye çabalarlar." Bkz. Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenü'l Kasas Yusuf Süresinin Güzellikleri*, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yay., İstanbul 2013, s. 67.

¹⁷⁸ "Potiphéra veya Putiphar adı Mısır dilindeki Pa-di-pa-ra'nın tercümesidir. Yani 'Tanrı Ra'nın himayesi altında' demektir. Râ, Mısırlıların Güneş tanrısıdır" (Bkz. Celal Settârî, *age*, s. 21).

¹⁷⁹ Celal Settârî, *age*, s. 24.

¹⁸⁰ Bkz. David Tuesday, Adamo, "The Nameless African Wife of Potiphar and Her Contribution to Ancient Israel", *Old Testament Essays*, 2013, 26/2, s. 242.

¹⁸¹ "*Kur'an*'da Yûsuf sûresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak yer almasına rağmen Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmez. *Tevrat*'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmez, sadece İslâm sonrası bir yahudi literatüründe (Yashar wa-Yesheb) Züleyha diye anılır. Potifar Arapça kaynaklara Itfir, Kıtîr, Katîr, Kutayfer şeklinde intikal etmiş, karısından Zelîha/Züleyha veya

3.3. Zaman

Kur'an'a göre Yusuf Kıssası'nda anlatılan olaylar Yusuf'un çocukluğunda gördüğü rüya ile bu rüyanın gerçekleşmesi arasındaki zaman diliminde geçer. Olayların geçtiği zaman ile ilgili detaya yer verilmez. Örneğin kardeşlerin Yusuf'u kuyuya atıp eve geldikleri vakit akşamdır. Zindandan çıkan firıncıbaşının Yusuf'u unutması birkaç yıl daha zindanda kalmasına sebep olur. Firavunun rüyasının yorumunda yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık, ardından da yağmura kavuşulacak bir yıl söz konusudur. Bazı bölümlerde zamanda geriye dönüşler de vardır: "... daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi..."¹⁸², "Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı."¹⁸³, "Siz henüz cahil kimselerken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"¹⁸⁴, "İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur."¹⁸⁵

Tevrat'ta ise kardeşlerinin kötülüklerini babasına ulaştıran, on yedi yaşındaki Yusuf'un düşleri ile başlayan olaylar, Yusuf'un ailesini Mısır'a getirip yüz on yaşında vefat etmesiyle son bulur. Yakup'un, dayısı Lavan'ın kızları için yedişer sene dayısına hizmet etmesi, Firavun'un rüyasının yedi bolluk ve yedi kıtlık yılı olarak yorumlanması kıssadaki zaman ifadelerinde sembolik anlamlar içeren formel sayıların kullanıldığını gösterir. Yusuf'un kardeşlerinin seyahat için uzun yola dayanıklı olmayan bir hayvan olan eşeği kullanmaları, vaka zamanı ile anlatma zamanı arasında bir fark olabileceğini düşündürür.¹⁸⁶

3.4. Mekân

Tevrat anlatımında Yusuf'un hayatının anlatıldığı bölümde geçen mekân isimleri şu şekildedir: Şekem, Hevron Vadisi, Dotan, ıssız yerdeki kuyu, Gilat, Mısır, Midyan, Potifar'ın evi, zindan, Nil Irmağı, On kenti, Kenan ülkesi, Beer-Şeva, Paddan-Aram, Goşen bölgesi, Ramses bölgesi, Luz, Paddan, Efrat (Beytlehem), Mamre, Hititli

Râil/Railâ adıyla bahsedilmiş, özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise Zeliha ismi daha yaygın biçimde kullanılmıştır. Bazı mesnevilerde bu ismin Zilha, Zelhâ olarak harekelendiği görülmektedir." Bkz. Zehra Öztürk, "Züleyha", DİA, İstanbul 2013, C. 44, s. 552.

¹⁸² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/6.

¹⁸³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/77.

¹⁸⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/89.

¹⁸⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/100.

¹⁸⁶ Celal Settârî, *age*, s. 136.

Efron'un tarlasındaki mağara, Makpela Tarlası'ndaki mağara, Şeria Irmağı, Atat Harmanı, Avel-Misrayim.

Kur'an anlatımında mekân ismi olarak sadece Mısır geçer. Kuyunun dibi, Aziz'in evi, şehir, zindan, kralın yanı, (şehirin) kapıları, Yusuf'un huzuru, tahtın üzeri isim verilmeksizin geçen mekânlardan bazılarıdır.

3.5. Karşıtlık İfade Eden Unsurlar

Tevrat anlatımında olayların temelindeki duygu kıskançlıktır. Kıskançlık duygusunun tetiklediği rekabet kişilere de yansır. İshak'ın ikiz oğulları Esav ile Yakup arasında bir çatışma vardır. İshak oğlu Esav'ı kutsamak isteyerek, karısı Rebeka ise Esav'ın yerine hile ile Yakup'un kutsanmasını sağlayarak bu çatışmanın tarafı olurlar. Bu çatışmanın sonucunda Yakup, dayısı Lavan'ın yanına kaçmak zorunda kalır. Kıssaya yön veren ikinci çatışma Yusuf ile üvey kardeşleri arasında yaşanır. Yusuf'un gördüğü iki rüya ve babasının ona yaptırdığı alaca entari kardeşlerine karşı üstünlüğünün sembolü gibidir. Babalarının Yusuf'u çok sevmesini kıskanan kardeşler ondan kurtulmak için tuzak kurarlar. Bu çatışmanın sonucunda Yusuf'un Mısır macerası başlar. Kıssadaki ikilikler ilerleyen dönemde de devam eder. Firavun'un başsakisine karşılık fırıncıbaşı, yedi cılız ineğe karşı yedi semiz inek, yedi cılız başağa karşı yedi dolgun başak, yedi kıtlık yılına karşı yedi bolluk yılı dikkat çeken karşıt unsurlardır. Kıssa yine bir çatışma ile son bulur: Yakup, Yusuf'un iki oğlundan büyük oğlu Maneşşa yerine küçük oğlu Efrayim'i kutsar.

Kur'an anlatımında ise temel çatışma nefsin/şeytanın isteklerine uyma ile Allah'ın isteklerine uyma arasında gerçekleşir. Nitekim Yusuf'un kardeşleri, Yusuf'u kuyuya atarak babalarının tabiriyle nefislerine tabi olmuşlardır. Eğer Rabb'inin delilini görmemiş olsaydı, Yusuf dahi nefsine uyup Aziz'in karısına karşı istek duyabilecektir.¹⁸⁷ Ancak o, insanları Allah yoluna davet etmekle görevlendirildiği ve Allah'ın delilini gördüğü için nefsinin arzusuna tabi olmamıştır. Aynı şekilde Yusuf, hapisten çıkmadan önce yaptığı konuşmada da kendi nefsini temize çıkaramayacağını, çünkü nefsin aşırı derecede kötülüğü emrettiğini söylemektedir.¹⁸⁸ Aziz'in karısı da nefsinin isteklerine esir olmuş, ancak sonradan hatasını anlayıp suçunu itiraf etmiştir.

¹⁸⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/24.

¹⁸⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/53.

Kıssanın anlatımında ilmin ve cehlin adeta bir leitmotif gibi birçok âyette tekrar edilmesi de dikkat çekicidir. Bir tarafta ilahi gerçeğin bilincinde yaşayanlar, diğer tarafta ise bundan habersiz yaşayanlar vardır.¹⁸⁹ Yusuf'un, kardeşlerini geçmişte yaptıklarından dolayı "cahil kimseler" olarak nitelendirmesi bu sebeptir.

Sonuç olarak kıssanın geneline bakıldığında Yusuf'un kardeşleri ve Aziz'in karısı önce nefislerine tabi olmuşlar, sonradan hatalarını anlayıp pişmanlık duymuşlardır. Yusuf ve Yakup ise başlarına gelen olayları imtihan sırrının bilincinde karşılayıp isyan yoluna gitmemişlerdir. Birinci gruptaki kişilerin davranışları nefis ve şeytanın etkisindedir; Yusuf ve Yakup ise kıssanın her aşamasında vahiyle teselli bulunmaktadır. Kıssanın sonunda gücünü Allah'tan alıp başlarına gelen olayları, sabır ve tevekkülle karşılayanlar kazanmış; nefis ve şeytanın söylediklerini yapanlar ise mağlup olmuştur. Kıssanın anlatımında yer alan tezatlar merak unsurunun artmasına katkıda bulunmaktadır. Yusuf Kıssası'nda kölelikten efendiliğe, kuyudan saraya, rüyadan gerçeğe uzanan bir hayat örneği sunulmuş; böylece sabır, tevekkül ve gayretin neticesinde huzura erişileceği müjdelenmiştir.

3.6. Değerlendirme

Kur'an-ı Kerim anlatımında, kıssada geçen bütün olaylar tevhid mesajına yöneliktir. Yusuf ile Yakup başlarına gelen olayların ilahî bir sınanma olduğunun bilincinde bir yaşam sürerken, Yusuf'un kardeşleri ile Aziz'in karısı nefis ve şeytanın isteklerine boyun eğmişlerdir. Sonuçta zafer inananların olmuştur. İlahî gerçeği görmezden gelenler, nefislerine yenik düşenler, şeytana tabi olanlar kaybetmişlerdir ve kaybedeceklerdir. Yine de onlara kınanma yoktur, yaptıkları kötülükler yüzlerine vurulmamıştır. Çünkü önemli olan hataları kabul edip Allah'tan bağışlanma dilemektir.

Suç ile şahsiyeti ayırmak, *Kur'an* üslûbunun bir özelliğidir. Yusuf'un kardeşleri ve Aziz'in karısı, nefislerine tabi olmuş olabilirler; ancak bu durum onları sonsuza kadar kötü şahsiyetli yapmaz. Onlar, bütün insanlar gibi hata işlemişler; ilahî uyarıların neticesinde yanlışlarında ısrar etmeyip doğru istikameti bulmuşlardır. Yusuf ve Yakup ise ilahî bir imtihan yeri olan dünyadaki kutlu yürüyüşlerini tamamlamışlar; nefis ve şeytanın cazibedar davetlerine rağmen isyandan ve zinadan uzak, teslimiyet içinde

¹⁸⁹ Seyyid Kutub, *age*, C. 8, s. 313.

yaşam sürmüşlerdir. Nitekim kıssanın sonunda Yusuf'un Müslüman olarak ölmek için yaptığı dua bütün bu yaşananları ve kıssanın ana mesajını özetler niteliktedir.

Çeşitli sureleri metin bütünlüğü bağlamında inceleyen son dönem *Kur'an* araştırmacıları, bazı surelerin simetrik yapısını ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Farrin Raymond'a göre Yusuf suresini oluşturan 111 âyetin simetrik dağılımı şu şekildedir:¹⁹⁰

A Ön söz

B Yusuf Kıssası

a. Rüya

b. Kardeşlerin hilesi ve Mısır'a seyahat

c. Yusuf'un eve yerleşmesi

d. Kadının ayartma girişimi

e. Mahkûmların rüyası, Yusuf'un söylevi, kralın rüyası

d'. Suçun itirafı, bağışlanma

c'. Yusuf'un ülkeye yerleşmesi

b'. Yusuf'un hilesi, su kabı, Mısır'a seyahat

a'. Rüyanın gerçekleşmesi

A' Son söz

Görüldüğü gibi *Tevrat* anlatımında yer almayan Yusuf'un zindandaki mahkûmlara hitaben yaptığı konuşma simetrik yapının merkezinde yer almaktadır. Bu durum kıssayı oluşturan olayların tevhid ekseninde sıralandığını gösterir. Öte yandan kıssanın başında, ortasında ve sonunda yer alan "rüya" motifinin simetrik düzendeki yeri dikkat çekicidir. Kıssanın merkezindeki Yusuf'un tevhid içerikli söylevi, iki rüya (mahkûmların rüyası ile kralın rüyası) arasında yer aldığı için bu bölüm kendi içinde de simetrik bir görünüm arz eder.

¹⁹⁰ Bkz. Farrin Raymond, *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text*, White Cloud Press, Ashland Oregon 2014, ss. 33-43.

Kıssanın *Tevrat* anlatımında İsrailoğulları kabilesinin Kenan'dan Mısır'a gidişi ön plandadır. Nitekim tıpkı bir destan kahramanı gibi tanıtılan Yakup, doğumundan itibaren bir mücadele içindedir. Olayların sonunda Yusuf, kardeşlerine kimliğini açıkladıktan sonra şöyle söyler: "Tanrı yeryüzünde soyunuzu korumak ve harika biçimde canınızı kurtarmak için beni önünüzden gönderdi."¹⁹¹ Yani Yusuf'un Mısır'a gidişi dahi İsrailoğullarını rahata kavuşturmak içindir. Öte yandan *Tevrat* metninin satır aralarında "İbranî" vurgusunu görmek mümkündür. Örneğin Potifar'ın karısı Yusufu efendisine şikâyet ederken "Buraya getirdiğin İbranî köle yanıma gelip beni aşağılamak istedi."¹⁹² der. Mısırlıların İbranîlerle yemek yemeyi iğrenç saymaları da bu çerçevede düşünülmeli gereken önemli bir detaydır. Yusuf'un kardeşlerinin kötülüklerini babasına iletmesi, Yakup'un hileyle babasından peygamberlik duası alması gibi olayların peygamberlikle bağdaştırılması mümkün değildir.

Tevrat anlatımında Aziz'in karısının konumu önemsiz ve siliktir.¹⁹³ *Kur'an*'da ise Aziz'in karısının Yusuf'a olan ilgisi sadece şehvet boyutuyla sınırlı değildir. *Tevrat* anlatımında Yusuf, On Kâhini Potifara'nın kızı Asenat ile evlenir. Bu evlilikten doğan çocuklarına Maneşe (unutturan) ve Efrayim (iki kat verimli) adını koyar. *Kur'an* anlatımında Yusuf'un Aziz'in karısı ile ya da başka biri ile evlenmesinden bahsedilmez. Ancak İslam kültüründe Yusuf'un, Aziz'in karısı Rail (Züleyha) ile evlendiğine, bu evlilikten Efrâim ve Mîşa' adında iki erkek çocuğu olduğuna dair yaygın bir inanç vardır.¹⁹⁴ *Tevrat* anlatımında İsrailoğulları ekseninde ilerleyen olaylarla ilgili birçok detaya yer verilmiştir. Yakup'un Mısır'a göç eden çocukları ve torunlarının isimleri teker teker sayılmış, çok sayıda mekân ismi zikredilmiştir. *Kur'an* anlatımında ise olaylar tevhid ana teması etrafında ilerlemiş, ayrıntılara yer verilmemiştir.

Kur'an'da anlatım özlü ve durudur. Yusuf'un güzelliği karşısında kadınların şaşkınlıktan ellerini kesmeleri, kovanını suya salan suçunun "Müjde, bir civan!"¹⁹⁵ demesi gibi hareketli betimlemeler anlatılanların zihinde kolaylıkla canlanmasını sağlar. Kardeşleri onu hırsızlıkla suçladığında, Yusuf, içinden "Siz kötü bir durumdasınız,

¹⁹¹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 71, Yaratılış 45/7.

¹⁹² *Yaratılış* 39/17.

¹⁹³ *Settârî, age*, s. 24.

¹⁹⁴ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2015, ss. 298-299.

¹⁹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/19.

anlattığımızı Allah çok iyi biliyor."¹⁹⁶ der. Bu iç konuşma, hem tevhid mesajının yeniden vurgulanmasına hem de tevekkül içindeki peygamberin iç dünyasının yansıtılmasına yöneliktir. Sesler ile anlam arasındaki uyum da dikkat çekici boyuttadır. Mesela "gayâbeti'l-cübb" yani "kuyunun derinlikleri" ifadesinde "gayâbet" sözcüğünün söylenişi bir derinliği, "cübb" sözcüğü ise suya düşen bir nesnenin sesini yansıtır.¹⁹⁷ Kıssanın adı bile Yakup'un hüznünün seslerden örülmüş abidesi gibidir: Yusuf. Yusuf kelimesi ile "Yâ esefâ" ifadesi arasındaki anlam ve ses çağrışımı aşikârdır.¹⁹⁸ Kelimenin Arapça olup üzüntü anlamına gelen "esef" kelimesinden türediği de iddia edilmektedir.¹⁹⁹

Kur'an anlatımında rüya ve gömlek motifleri olayları tetikleyen ana unsurlar olarak karşımıza çıkar. Kıssanın yapısı dikkatli incelendiğinde gayb bilgisini ve Allah'ın mutlak hâkimiyetini temsil eden rüya motifinin kıssada simetrik bir şekilde yer aldığı görülür. Rüya ile başlayan olaylar, rüyanın gerçekleşmesiyle sona erer; bu durum dünya hayatının öldükten sonra dirilmeyle son bulmasına benzer. Seyyid Kutub, kıssadaki olayların adeta rüyanın yorumuymuş gibi anlatılmasını sanatsal bir sunuş yöntemi olarak değerlendirmektedir.²⁰⁰ Gömlek ise ayrılığın, masumiyetin, özlemin ve huzura erişin sembolüdür. Canlı diyaloglarla örülü yapısı, her insanın özdeşim kurabileceği kişileri barındırması, günah işleyip hataya düşen insanlara ümit aşılması, her okunduğunda yeni anlam yolculuklarına davet etmesi *Kur'an* anlatımının belirgin özellikleridir.

Kur'an ve *Tevrat* dışında *İncil*'de de Yusuf Kıssası'nın özet olarak geçtiğini belirtmekte fayda var. Bu anlatım, *Tevrat*'taki kıssanın bir özeti mahiyetindedir. *İncil* anlatımında Aziz'in karısının Yusuf'a olan aşkıdan bahsedilmez. Yusuf'un, kardeşleri tarafından satılıp Mısır'a yönetici olması ve Yakup'un ailesi ile birlikte Mısır'a gidişi detaya girilmeden aktarılır.²⁰¹

¹⁹⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Yusuf 12/77.

¹⁹⁷ Bkz. İsmail Isparta, "Tahkiye Yönüyle Hz. Yusuf Kıssasına Bir Bakış", Edebistan Dergisi, 2011, Kaynak: <http://www.edebistan.com/index.php/isamilisparta/tahkiye-yonuyle-hz-yusuf-kissasina-kisa-bir-bakis/2011/02/> (Erişim Tarihi: 31.05.2016)

¹⁹⁸ Senai Demirci, *Üç Yusuf Üç Rüya Üç Gömlek*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 15.

¹⁹⁹ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", DİA, İstanbul 2003, C. 44, s. 1.

²⁰⁰ Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, s. 221.

²⁰¹ The New Testament İncil, Yeni Yaşam Yay., B. 2, İstanbul 2000, s. 135, Elçilerin İşleri 7/9-16.

4. YUSUF KISSASI'NIN TARİHSEL GERÇEKLİĞİ

Kitab-ı Mukaddes ve *Kur'an-ı Kerim*'e göre Yusuf, dört kuşaklık bir peygamber zincirinin son halkasıdır. Bu durum *Kur'an*'da şöyle ifade edilir: "İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır."²⁰² *Tevrat*'ta ise bu peygamberlerin hayatı detaylı bir biçimde anlatılmasına rağmen zaman zaman çelişkili ifadeler ve peygamberlikle bağdaşmayan davranışlara yer verilmiştir.

Hazret-i Yusuf'un hangi dönemde yaşadığı ile ilgili tarihçiler arasında bir görüş birliği yoktur. Celal Settârî, farklı araştırmacılarından yaptığı alıntılarda *Tevrat*'taki "Süleyman'ın Nazmettikleri" bölümü ile İkinci Ramses döneminde revaç bulan romantik şiirler arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Aynı dönemdeki bir şiirde ilk kez İsrail adından ve Firavun'un Filistin halkını nasıl yok ettiğinden bahsedilir.²⁰³ Adolp Erman da *Tevrat*'ta geçen "Potifar" ve İbrani kaynaklarında Yusuf'a verilen "Zaphnatpaneak" isimlerinin çok daha geç dönemlere ait olduğunu iddia eder.²⁰⁴

Celal Settari, Jean-Louis Bernard'dan yaptığı alıntıda On Sekizinci Hanedan döneminde Mısır'a gelen, Kenan topraklarındaki küçük kavimlerden birine mensup Yuyiye isimli birisinden bahseder. Bu kişi Mısır'daki en yüksek ruhaniyet makamına ulaşmış, IV. Thoutmosis ve III. Amenophis'e gizli müşavirlik yapmıştır. Aynı zamanda kızı da III. Amenophis'in karısı olmuştur. Yuyive'nin torunu olan IV. Amenophis döneminde Mısır'da tek tanrıcılık hareketi başlamıştır. Yuyive de tıpkı İbraniler gibi göçebe bir kavme mensuptur. *Tevrat*'ta Yahudi düşmanı olarak geçen bu kavim Âmelika'dır.²⁰⁵ Özetle Jean-Louis Bernard, II. Ramses döneminde Filistin'de kıyıya uğrayan Yahudi kavminin kendilerine Âmelika kavmini örnek aldığını ve Yuyive'yi ata edindiğini iddia eder. Böylece Yahudi tektanrıcılığı doğmuş olur. Nitekim Hz. Mûsa'nın mücadele ettiği Firavun'un II. Ramses olduğu düşünülmektedir.²⁰⁶

²⁰² *Kur'an-ı Kerim* Yûsuf 12/6

²⁰³ Settârî, *age*, s. 32.

²⁰⁴ *Age*, s. 32.

²⁰⁵ *Age*, s. 35.

²⁰⁶ Güngör Karauğuz, *Âdem'in Çocukları, Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre*, 2. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 188.

Kıssanın kaynağı olarak oğlu yaşındaki genç bir adamdan murat alma motifini içeren eski Mısır edebiyatındaki "Anubis ve Bata" adlı iki kardeşin hikâyesini gösterenler de vardır. Hikâyeye göre Anubis'in karısı, kocasının bekâr kardeşi Bata'dan murat almak ister. Bata tarafından reddedilince de ona iftira eder. Ağabeyi tarafından öldürüleceğini anlayan Bata kaçır. Anubis, kardeşinin suçsuz olduğunu anlayınca karısını öldürür. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Bata evlenir ancak karısı tarafından ihanete uğrar. Bata, ağabeyinin yardımıyla karısından intikamını alır ve Mısır'a Firavun olur. Hikâye, Bata'nın hayvan ve bitki bedenine girmesi gibi birçok olağanüstü unsuru bünyesinde barındırmaktadır.²⁰⁷

Shalom Goldman, "Bir kadının erkekten murat almak istemesi ve akabinde onu kendisine saldırmakla suçlaması" motifinin birçok kültürde ve edebiyatta popüler olduğunu belirtir.²⁰⁸ Yazar, Amarna Çağı Mısır'ında popüler olan "İki Kardeş Hikâyesi"nin yanında *İlyada* destanında anlatılan "Bellerophon"²⁰⁹ efsanesinin de *Kitab-ı Mukaddes* anlatımında yer alan bu motifle benzerliğine dikkat çeker. Ana kahramanın muhteşem bir güzelliğe ve güce sahip olması, kendisine güvenenlere sadık kalması, kadının ana kahramanı baştan çıkarma arzusunu açıkça ifade etmesi, kadının ana kahramanı kendisine saldırmakla suçlaması, kocanın müdahalesinin kahramanı kurtarması, sonunda haklılığı ortaya çıkan ana kahramanın ödüllendirilmesi gibi hususlar yazarın zikrettiği benzerliklerden bazılarıdır.

Söz konusu motifin her üç anlatıdaki yerini ait oldukları kültürleri de göz önüne alarak tahlil eden Shalom Goldman, "İki Kardeş Hikâyesi"nin Yusuf Kıssası'nın yapısına tesir ettiği iddiasının bu hikâyenin yayımlandığı 1860'tan beri birçok

²⁰⁷ Settari, *age*, ss. 37-45.

²⁰⁸ Shalom Goldman, *The Wives of Women The Wives of Men: Joseph and Potiphar's Wife in Ancient Near Eastern Jewish and Islamic Folklore*, State University of New York Press, New York 1995, s. 31.

²⁰⁹ Bellerophon, tanrıların kendisine güzellik bahsettiği bir kahramandır. Bellerophon'a aşık olan kral Proitos'un güzel karısı Antaina ondan kendisiyle birlikte olmasını ister fakat reddedilir. Bunun üzerine onu kendisiyle birlikte olmak istediği gerekçesiyle kocasına şikâyet eder. Kral çok kızsa da yüreğinden gelen bir çekinmeyle Bellerophon'ı öldürmek yerine eline öldürücü işaretler içeren kapalı bir mektup vererek kayınpederi Lykia kralının yanına gönderir. Lykia kralı, dokuz gün süren saygın bir karşılamanın ardından mektubu okur. Durumu anlayınca Bellerophon'ı arkadan yılan önden aslan biçimli korkunç yaratık Chimaire'yi öldürmeye gönderir. Bellerophon, yarattığı öldürür; ardından da kralın isteği üzerine sırasıyla Solymoi ve Amazon savaşçıları mağlup eder. Bellerophon, kralın son çare olarak üzerine gönderdiği Lykia'nın en cesur adamlarını da katleder. Böylece kral onun tanrı soyundan geldiğini anlar ve kızını ona verir. Bu evlilikten Bellerophon'un üç çocuğu dünyaya gelir. Özet olarak çevirdiğimiz metnin tamamı için bkz. Shalom Goldman, *age, the texts*, ss. 30-33.

araştırmacı tarafından tartışıldığını, azınlıktaki bir görüşe göre de Bellerophon efsanesinin gelişiminde Mısır etkisinin olduğunu ifade eder.²¹⁰

Gönül Ayan, Ahmed Ziya'ya dayandırarak Türk masallarından *Telli Top* ile Yusuf hikâyesi arasındaki benzerliğe şöyle değinir: "...halk hikâyelerinden *Telli Top*'ta kardeşlerinin hasedini mücip olan küçük kızın bahtsızlığını Yusuf'un bahtsızlığı ile benzer görenler ve kaynak gösterenler mevcuttur."²¹¹

Yusuf Kıssası'nın tarihi gerçekliği ile ilgili diğer bir görüş Eski Çağ tarihçisi Güngör Karauğuz'a aittir. Karauğuz'a göre Yusuf, Mısır'da Amarna Çağı (İÖ 1403-1306) olarak adlandırılan 18. Hanedanlık döneminde yaşamış, IV. Amenofis'in yüksek memurlarından biri olmuştur.²¹² IV. Amenofis, tahta çıkışının sekizinci yılında Akhenaton²¹³ adını alarak Mısır'da tek tanrılı dönemi başlatmıştır. Karauğuz, tek tanrıcılığa yönelen bu hükümdar döneminde yaşanan gelişmelerin *Kur'an* verileriyle örtüştüğünü ancak tarihî verilerin bu dönemde meydana gelen bir kuraklıktan bahsetmediğini belirtir. Karauğuz'un görüşü, IV. Amenofis'in Yuyive'nin torunu olduğunu belirten Jean-Louis Bernard'ın görüşüyle de çalışmaktadır.

Kur'an müfessirlerin geneli ise Yusuf'un Hiksoslar olarak adlandırılan XV. Hanedan döneminde yaşadığını düşünürler. Örneğin Mevdûdî, *Kitab-ı Mukaddes* araştırmacılarına dayanarak verdiği bilgide Yusuf'un MÖ 1906'da doğduğunu söyler ve kendisiyle ilgili kıssasının ise 1890'larda vuku bulduğunu iddia eder.²¹⁴ Bu görüşe göre çoban krallar olarak bilinen Hiksoslar, Sâmi kökenli bir kavimdir ve Suriye/Filistin bölgesinden gelip Mısır'ı ele geçirmişlerdir. Arap tarihçileri ve *Kur'an* yorumcuları onlara "Âmalik" adını vermiştir. İslam kaynaklarında Yusuf'un çağdaşı olan hükümdarın adı Âmalik soyundan "Reyyân bin Velid" olarak geçmektedir.²¹⁵ İsrailoğulları'nın Mısır'ın en güzel yerine yerleşmeleri, bu kavimle aynı soydan

²¹⁰ Bkz. Shalom Goldman, *age*, ss. 31-37.

²¹¹ Gönül, Ayan, "Ahmed Yesevî Etkisiyle Yazılan İki Yusuf u Züleyha", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, S. 3, s. 31.

²¹² Güngör Karauğuz, *Âdem'in Çocukları, Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre*, 2.Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 157.

²¹³ Akhenaton, '*Aton'a bağlı olan adam*' anlamındadır. IV. Amenofis'in tanrısı olan Aton, Mısır'daki diğer tanrıların sıfatlarını üzerinde toplamıştır. Bkz. Karauğuz, *age*, s. 157.

²¹⁴ Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay, İstanbul 1997, C. 2, ss. 438-439.

²¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed B. Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, Haz. Mehmet Eminoğlu, Can Kitabevi, Konya 1980, C. 1, s. 270; Kurtubî, *age*, C. 9, s. 236.

olmalarıyla ilişkilidir. MÖ XV. yüzyıla kadar hüküm süren Hiksos hânedânı, mutaassıp bir Kıptî hanedanın yönetimi ele geçirmesiyle son bulur.²¹⁶

Mısır tarihiyle ilgili kaynaklarda, "Hiksos" kelimesinin Mısır dilinde "yabancı ülkelerin hükümdarları" anlamındaki "hekau kasut"tan ortaya çıktığı ifade edilir.²¹⁷ Erik Hornung, MÖ 17. yüzyılın ilk yarısında Mısır'ı istila edip kendi hanedanlarını kuran Hiksosların bir "halk" olmaktan ziyade üstün silahlar ve yeni savaş yöntemleriyle Suriye ile Filistin kabilelerinin liderliğini ele geçiren küçük bir "yönetici sınıfı" olduğunu ifade eder.²¹⁸ Hiksosların Asya kökenli mi yoksa Sami kökenli mi oldukları konusunda tarihçiler arasında görüş birliği yoktur. Yusuf Ziya Özer, Hiksosların bir Türk kavmi olma ihtimalinden bahseder ve onların Mısır'da 80 yıl süren bir hâkimiyetleri olduğunu belirtir.²¹⁹ *Kitab-ı Mukaddes* araştırmacıları, Yusuf'un yaşadığı çağdaki firavunun Hiksos hanedanından "Apopis"²²⁰ olduğu görüşündedir.²²¹

Seyyid Kutub da kıssada Mısır hükümdarları için Hz. Musa dönemindeki "Firavun" ifadesinin yerine "kral" denmesine dikkat çekerek Yusuf'un Mısır'da bulunduğu dönemin on üçüncü aile ile on yedinci aile arasında kalan bölüme tekabül ettiğini açıklar.²²² Mısır'a yaklaşık bir buçuk asır hükmeden Hiksos hanedanı, Firavun sülalesi tarafından Mısır'dan kovulurken onlarla kaynaşmış durumda olan Benî İsrail de kovulmuştur.²²³

5. KUR'AN-I KERİM TEFSİRLERİNDEKİ YORUM FARKLILIKLARI

Müfessirlerin Yûsuf suresinin tefsirindeki görüş ayrılıkları, kıssanın olay örgüsünün edebî eserlerdeki değişim ve dönüşümüne doğrudan etki etmiştir. Bu nedenle müfessirlerin farklı görüşler beyan ettiği bu âyetlerde yer alan bazı cümleler üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

²¹⁶ Mevdûdî, *age*, C. 2, s. 439.

²¹⁷ Bkz. Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yay., İstanbul 2004, s. 77.

²¹⁸ *Age*, s. 77.

²¹⁹ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, Ankara 1987, s. 178.

²²⁰ Eric Hornung, "Apepi" olarak sözünü ettiği bu kralın 1573'e doğru Avaris'te Hiksos tahtına çıkarak ülkede yaklaşık 40 yıl hüküm sürdüğünü ifade eder. Bkz. Eric Hornung, *age*, s. 78. Sophie Desplancques de Hiksosların 5. hükümdarı olan Apopis'in XV. sülalenin en iyi tanınan hükümdarı olduğunu belirtir. Bkz. Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yay., Ankara 2006, s. 69.

²²¹ Mevdûdî, *age*, C. 2, s. 438.

²²² Kutub, *age*, C. 8, s. 338.

²²³ *Age*, C. 8, ss. 339-341.

5.1. Yusuf'un Köle Olarak Satılması

"Sucu kovasını kuyuya salınca 'Müjde! Müjde, İşte bir oğlan!' dedi. O'nu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar."²²⁴

Onu bir ticaret malı gibi saklayan kişilerin kervan sahipleri mi, yoksa Yusuf'un kardeşleri mi olduğu konusunda müfessirler görüş ayrılığına düşmüştür. Kurtubî, konuyla ilgili İbn Abbas'ın rivayetini aktarır. Buna göre Yusuf, kardeşlerinden korktuğu için onların kölesi olduğunu ikrar etmiş, böylece kardeşleri onu satabilmiştir. Başka bir rivayete göre ise Yusuf'u gizleyen Malik b. Du'r ve arkadaşlarıdır. Amaçları, kervandaki diğer kişilerin kendilerine ortak olmalarını engellemektir.²²⁵

5.2. Yusuf'un Evlatlık Olarak Alınması

"Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlat ediniz.' dedi."²²⁶

Fahreddin Râzî'nin tabiriyle *Kur'an* ve hadislerde hiçbir delil olmamasına rağmen müfessirler Yusuf'u satın alan kişinin adını Kıtfir olarak verirler.²²⁷ Kıtfir veya Itfir isimlerinin *Tevrat*'ta geçen Potifar'dan bozma olduğu açıktır.²²⁸ Müfessirler, "Onu evlat ediniz." cümlesini Aziz'in çocuğunun olmadığı, yani "kısır"²²⁹ olduğu şeklinde yorumlamışlardır.²³⁰

Kurtubî, bu yoruma ek olarak İbn İshak'ı kaynak göstererek Kıtfir'in hem kısır, hem de iktidarsız olduğunu söyler.²³¹ Tefsirlerdeki bu yorumlar mesnevi şairlerinin bir aşk kahramanına dönüştürdükleri Züleyha'yı masumlaştırmalarına kaynak teşkil etmektedir. Böylelikle Züleyhâ, kocası iktidarsız ve kısır olduğu için nispeten mazur görülebilecektir.

²²⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/19.

²²⁵ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 236.

²²⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/21.

²²⁷ Râzî, *age*, C. 13, s. 208.

²²⁸ Yaşar Kurt, *Hz. Yusuf'un Tarihsel Hayatı*, Araştırma Yay, Ankara 2005, s. 45.

²²⁹ Shalom Goldman, *Kitab-ı Mukaddes*'te Potifar için kullanılan "saris of Pharoah" ifadesinin Potifar'ın cinsel tercihleriyle ilgili spekülasyonlara yol açtığını belirtir. Yahudi literatüründe Yusuf'un ilâhî güç tarafından korunması bağlamında yer alan Potifar'ın hadım olması motifi, İslamî literatürde Züleyha'nın Yusuf'a yönelmesini anlaşılır kılan bir bağlamda yer almıştır. Bkz. Shalom Goldman, *age*, ss. 84-85.

²³⁰ Râzî, *age*, C. 13, s. 193.

²³¹ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 244.

5.3. Yusuf'un Aziz'in Karısına Meyletmekten Korunması

"Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabbi'nin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı."²³²

Yusuf'un kadına meyletmesi konusunda müfessirler farklı görüşlere sahiptir. Müfessirlerin bir kısmı peygamberlerin ismet sıfatını da düşünerek Yusuf'un tıpkı oruçlunun aklından suyu geçirmesi gibi sadece düşünce boyutunda meylettiğini, Allah'tan delil almasıyla da uygulamaya geçmekten vazgeçtiğini düşünürler. Diğer grup müfessirler ise Yusuf'un uçkurunu çözdüğünü, soyunduğunu ve ilişki vaziyetine geçtiğini belirtirler.²³³ Kurtubî, İbn Atiyye'ye ait, bu olay esnasında Yusuf'un henüz peygamber olmadığı için aklından bayağı düşüncelerin geçmesinin olağan olduğu, şeklindeki yorumu nakleder.²³⁴

Âyette geçen هَمَّ "hemme" fiilinin anlamı konusundaki ihtilaflar, müfessirlerin görüş ayrılıkları üzerinde etkili olmuştur. Fahreddin Râzî, "hemme" kelimesinin kastetmek anlamında, kadının Yusuf'tan kâm almaya; Yusuf'un da kadını gûnahtan alıkoymak için dövme "kastetmesi" şeklinde iki kişi için de uygun bir anlamda kullanıldığını ifade eder. Kelimenin "şehvet duymak" ve "kalbinden geçirmek" anlamlarını da belirtir.²³⁵ Kurtubî, Yusuf'un cinsel bir meyli olduğunu ancak Allah'tan gelen burhan nedeniyle böyle bir meyle kapılmadığını söyler.²³⁶ Taberî de benzer bir şekilde Yusuf'un kadına yaklaşmasının Allah tarafından engellendiğini vurgular.²³⁷

Mesnevi şairlerini cezbeden yorumlardan birisi de Yusuf'un meylini, Azîz'in karısıyla evlenmeyi temenni etmesi şeklinde açıklayan görüştür.²³⁸ Böylelikle şairler, eserlerinin sonunda okuyucuların beklentileri doğrultusunda kahramanları vuslata erdirebilmişlerdir.

²³² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/24.

²³³ Kurtubî; el-Kuşeyrî, Ebu Nasr, İbnu'l-Enbarî, en-Nehhâs, el-Maverdî gibi müfessirlerin Yusuf'un masiyet işlediği kanaatinde olduğunu belirtir. Bkz. Kurtubî, *age*, C. 9, s. 254.

²³⁴ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 255.

²³⁵ Râzî, *age*, C. 13, s. 199.

²³⁶ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 256.

²³⁷ Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, Çevirenler: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul 2001, C. 5, s. 80.

²³⁸ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 254.

Yusuflu Aziz'in karısına meyletmekten alıkoyan burhanla ilgili olarak müfessirler farklı görüşler belirtmiştir.²³⁹ İbn Kesir, âyette belirtilen ikaz ve işaret hakkında; Yakup'un Yusuf'un göğsüne vurması, Yusuf'un Kıtîr'in hayalini veya Yakup'un suretini görmesi, Yusuf'un evin duvarında yahut çatısında zinayı men eden âyeti görmesi gibi çeşitli rivayetlere yer vermiştir.²⁴⁰

Bu rivayetler arasında Kurtubî'nin Ali bin Ebi Talib'den aktardığı rivayet mesnevi şairleri arasında çok rağbet görmüştür. Buna göre Züleyha, evin köşesinde inci ve yakutlarla süslü bir taç giydirilmiş putun üzerini kalkıp bir örtüyle kapatır. Yusuf, "Ne yapıyorsun?" diye sorunca Züleyha, ondan utandığını söyler. Bunun üzerine Yusuf, "Benim Allah'tan utanmam daha yaraşır." der.²⁴¹

5.4. Kadının Ailesinden Birinin Şahitlik Yapması

"Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir."²⁴²

Tefsirlerde yer alan rivayetlerde şahitlik eden kişinin kimliği ile ilgili olarak; bu kişinin, kralın has adamlarından biri, kadının amcası, kral Reyyan'ın kız kardeşinin kızı olduğu gibi muhtelif görüşler mevcuttur.²⁴³ Bunların arasında en ilginç olanı, şahitlik yapan kişinin beşikte yatan bir bebek olduğu, Allah'ın ona tanıklık yapması için konuşma gücü verdiği yönündeki rivayettir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde bu epizot sıkça işlenmiştir. Mevdûdî, bu görüşün Talmud'dan iktibas olduğunu söyler ve açık bir delil varken mucizeye ihtiyaç olmadığını belirtir.²⁴⁴

²³⁹ Abdullah Aydemir, Yusuf'un gördüğü burhan ile ilgili olarak tefsirlerde geçen 20 farklı izaha yer verir ve bunları İslamî anlayışa uygun olmayan, uydurma rivayetler olarak nitelendirir. Bkz. Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara 1990, ss. 83-85.

²⁴⁰ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Tercüme: Bekir Karlığa, Bedriddin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 2002, C. 8, ss. 4049-4051.

²⁴¹ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 258.

²⁴² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/26-27.

²⁴³ İbn Kesir, *age*, C. 8, ss. 4058-4059.

²⁴⁴ Mevdûdî, *age*, C. 2, s. 454.

5.5. Aziz'in Karısının Yusuf'a Âşık Olması

"Şehirdeki bazı kadınlar, 'Aziz'in karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş; (Yûsuf'un) sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz.' dediler."²⁴⁵

Müfessirler, âyette geçen شَغَفَهَا حُبًّا (şegafehâ hubben) ifadesine "sevgi kalbinin içine işlemiş, sevginin ona yaptırmayacağı şey kalmamış veya sevgiden hasta olmuş" anlamlarını verirler.²⁴⁶ Bu ifade Aziz'in karısının Yusuf'a olan ilgisinin sadece şehvanî boyutta olmayıp aşk boyutunda olduğunu anlatmaktadır. Aziz'in karısının şairler tarafından - tıpkı Şirin ya da Leyla gibi- bir aşk hikâyesinin kahramanına dönüştürülmesinde bu ifadenin etkisi büyük olmalıdır.

Mevdudî, Talmud'a göre Aziz'in karısının isminin Zeliha²⁴⁷ olduğunu ve onun Müslüman geleneğinde de bu adla anıldığını belirtir. Müslümanlar arasındaki bazı rivayetlere göre Yusuf bu kadınla evlenmiştir.²⁴⁸ Tasavvufî tefsirlerde de Yusuf'un Allah için bir haramı terk etmesinin neticesinde böyle bir evlilikle ödüllendirildiği dile getirilmiştir.²⁴⁹ Mevdudî, *Kur'an*'daki "Kötü karakterli kadınlar öyle erkeklere, kötü karakterli erkekler öyle kadınlara." âyetindeki hükme dayanarak bu rivayetlerin doğruluğunu reddeder.²⁵⁰ Hiç şüphesiz bu rivayetler de Yusuf ile Züleyha'yı evlendiren mesnevi şairlerine ve geleneği dönüştüren roman yazarlarına ilham vermiştir.

5.6. Yusuf'un Aziz'e Yokluğunda İhanet Etmemesi/Aziz'in Karısının Yusuf'a Yokluğunda İhanet Etmemesi

"(Yûsuf dedi ki:) Bu, (Aziz'in) yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi."²⁵¹

²⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/30.

²⁴⁶ Kurtubî, *age*, C. 9, ss. 267-268.

²⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, bu kelimeyi Arapların "Zeliha", İranlıların "Züleyha" şeklinde okuduklarını, kelimenin Türkçede ve halk arasında ise "Zilha" şeklinde telaffuz edildiğini belirtir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa*, Haz. Mahir İz, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, C. 1, s. 10.

²⁴⁸ Mevdudî, *age*, C. 2, s. 448.

²⁴⁹ İbn Acîbe el- Hasenî, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Çev. Dilâver Selvi, 3. Baskı, Semerkant Yay., İstanbul 2015, C. 4, s. 437.

²⁵⁰ Mevdudî, *age*, C. 2, s. 448.

²⁵¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/52

Alıntıladığımız mealde sözlerin Yusuf' ait olduğu yazsa da bu âyette ve devamındaki âyetteki sözlerin kime ait olduğu konusunda müfessirler farklı görüşler beyan etmiştir. Bu sözler Aziz'in karısına mı, yoksa Yusuf'a mı aittir? Yani Aziz'in karısı, Yusuf'un gıyabında konuşurken ona hainlik etmediğini, suçunu itiraf ederek onun masumiyetini ortaya koyduğunu mu dile getiriyor? Yoksa Yusuf, kraldan kadınların soruşturulmasını istemesine gerekçe olarak efendisine yani Aziz'e ihanet etmediğinin anlaşılmasını mı gösteriyor? Aynı şekilde bir sonraki âyette nefisini temize çıkaramayacağını söyleyen kimdir?

"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabb'im çok bağışlayan, pek esirgeyendir."²⁵²

İbn Kesir, eserinde her iki görüşe de yer vermiş ancak bu sözlerin Aziz'in karısına ait olmasının kıssanın akışına daha uygun olduğunu belirtmiştir.²⁵³ Kurtubî, Yusufu şalvarını çözmekten temize çıkarmak adına bu görüşü kabul etmenin daha uygun olacağını belirtir.²⁵⁴ Seyyid Kutub ve Elmalılı Hamdi Yazır da bu sözlerin Aziz'in karısına ait olduğu, itirafla başlayan cümlelerin tevbe, istiğfar ve iman çizgisinde tamamlandığı görüşündedirler.²⁵⁵

Taberî ise bir önceki âyetteki sözlerin Aziz'in karısına ait olmasının bu sözlerin Yusuf'a ait olmasına engel olmayacağını, çünkü ifadelerin niteliğinden kime ait olduğunun anlaşıldığını belirtir.²⁵⁶ Mevdudî de aynı konuya dikkat çekerek elli ikinci âyetteki sözlerin asil ve ağırbaşlı bir konuşma olduğunu, bu yüzden düşük karakterli bir insana ait olamayacağını vurgular.²⁵⁷

Eserlerinde Züleyha'yı beşerî aşktan ilahî aşka yönelten mesnevi şairlerinin bu sözlerin suçunu itiraf eden, nefisini temize çıkarmayan, sonunda imanını da açığa vuran Aziz'in karısına ait olduğu görüşünden yola çıktıkları düşünülebilir.

²⁵² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/53.

²⁵³ İbn Kesir, *age*, C. 8, ss. 4090- 4092.

²⁵⁴ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 316.

²⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fîzilâl-il Kur'an*, C. 8., s. 414 ; Yazır, *age*, C.5, s. 55.

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu 'l-Beyân an Te'vîli 'l-Kur'ân*, C. 5, ss. 31-32.

²⁵⁷ Mevdudî, *age*, C. 2, s. 470.

5.7. Kur'an'da Geçmeyip Tefsirlerde Geçen Bazı Detaylar

Yusuf Kıssası'nda bahsedilmemesine rağmen tefsirlerde ve İslam tarihlerinde bahsi geçen birçok olay mesnevi şairlerine eserlerini oluştururken ilham vermiştir. Halasının Yusuf'u babasından kalan altın kemeri çalmakla suçlaması ve onu alıkoyması²⁵⁸, babasının Yusuf'a dedesi İbrahim'den miras kalan gömleği giydirmesi²⁵⁹, Yusuf'un kervanla birlikte Mısır'a giderken annesinin mezarını ziyaret etmesi²⁶⁰, Yusuf ile Aziz'in karısı arasında geçen bazı diyaloglar²⁶¹, Züleyha'nın Müslüman olması ve Yusuf ile evlenmesi²⁶² bu olaylardan bazılarıdır.

Melike Gökcan Türkdoğan, Yakup'un hile ile babasından peygamberlik duası alması, Yusuf'un aynaya bakarken güzelliğiyle gurura kapılması gibi mesnevilerde geçtiği halde *Kur'an* anlatımında yer almayan bazı olayları *Tevrat* anlatımıyla ilişkilendirmiştir.²⁶³ Mete Halıcı, bu görüşü reddederek bu olayların tefsirlerde ve İslam tarihi kitaplarında geçtiğini, bu nedenle *Tevrat*'ın ancak dolaylı bir kaynak olabileceğini savunmuştur.²⁶⁴ Mesnevi şairleri eserlerini oluştururken genel olarak tefsirlerde yer alan anlatımlara sadık kalmışlar, olayları anlatırken tefsirlerde çizilen çerçevenin dışına çıkmama konusunda özen göstermişlerdir. Gönül Ayan, bu konuyla ilgili Latîfî, tezkiresinde geçen ilginç bir olayı aktarır.²⁶⁵ Buna göre Likâyî mahlaslı bir şâir, Ahmedî'nin *Yusuf u Züleyhâ*'sına nazîre söyler. Ayıbını hüner bilen şâir, eserini binbir gurur ile padişaha, yani Sultan Bâyezid'e sunar. Eseri okuyan padişah, şairin peygamber menkıbelerinde hatasını görüp adı geçen kitabı ateşe attırır ve şöyle der: "Ehli olmayan bu tür büyük işlere girişmesin."²⁶⁶ Görüldüğü gibi bu konu edebiyat çevrelerinde

²⁵⁸ Kurtubî, *age*, C. 9, s. 360.

²⁵⁹ Râzî, *age*, C. 13, s. 339.

²⁶⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, C. 1, s. 221.

²⁶¹ *Age*, s. 232.

²⁶² İbn Kesir, *age*, C. 8, ss. 107-108.

²⁶³ Melike Gökcan Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara 2011, ss. 24-28. Ayrıca bkz. Melike Gökcan Türkdoğan, "Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, 2010, C. 3, S. 15, s. 66.

²⁶⁴ Mete Halıcı, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları*, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013, s. 285.

²⁶⁵ Gönül, Ayan, "Ahmed Yesevî Etkisiyle Yazılan İki Yusuf u Züleyha", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, S. 3, s. 32.

²⁶⁶ Bkz. Latîfî, *age*, s. 289.

sıradan bir aşk hikâyesi olarak düşünülmemiş, konunun bir peygamber kıssasına dayanan *Kur'anî* temeli daima göz önünde bulundurulmuştur.

6. TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ

Türkler, İslam medeniyeti içine girdiklerinde zengin bir edebî birikimle karşılaşmışlar, estetik formları oluşmuş ve klasik eserleri yazılmış "İslam edebiyatı" havzasına dâhil olmuşlardır.²⁶⁷ Bu yeni edebiyat havzasında ortaya çıkmış edebî ürünlerden birisi de Yusuf ve Züleyha mesnevileridir. Yusuf ve Züleyha mesnevilerinin Türk edebiyatındaki seyrine geçmeden önce Arap ve Fars edebiyatındaki örneklerine kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Arap edebiyatında Yusuf u Züleyha konusunu işleyen eserler çoğunlukla "kısas-ı enbiya" özelliği taşıyan mensur örneklerden oluşmaktadır.²⁶⁸ Arap edebiyatında hikâyenin ilk örneğini İmam Gazalî'nin *Bahrü'l-Mahabba* adlı eseri oluşturur; Ebu'l-Ferec Cemalü'd-din'in *Zehrü'l-Anik fi Kıssa-i Yusuf-ı Siddık* adlı tefsiri, Ebu'l-Hafs Siracu'd-din'in *Zehrü'l Kimam fi Kıssa-i Yusuf Aleyhi'sselam* adlı hikâyesi, Tacu'd-din Ebu Bekr'in *Câmi-i Letaifü'l-Besâtîn* adlı eseri, Molla Mu'inî-i Cuveynî'nin *Ahsenü'l-Kasas* adlı eseri Arap edebiyatında Yusuf Kıssası'nı konu alan önemli eserler olarak zikredilebilir.²⁶⁹

Hem İran edebiyatında hem de diğer İslam edebiyatlarında Yûsuf ve Züleyha hikâyesini mesnevî nazım biçimiyle kaleme alan ilk şair Firdevsî-i Tûsî (ö.1020)'dir.²⁷⁰ Farsça Yûsuf u Züleyha mesnevisi yazan şairler arasında Ebu'l Müeyyed Belhî, Bahtiyârî, Amak Buharî, Mesud Dehlevî, Mes'ûd Kumî gibi şairlerin adı geçse de Türk edebiyatı üzerinde en çok tesiri olan eser Molla Câmi'nin 1484'te tamamladığı *Yûsuf u Züleyha* adlı mesnevisidir.²⁷¹

Türk edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi bir manzûme olarak ilk defa Ali adlı Harezmlî bir Yesevî dervişi tarafından kaleme alınmıştır.²⁷² Hece ölçüsüyle yazılan ve yaklaşık 1000 dörtlükten oluşan eser M.1233 yılında tamamlanmıştır.²⁷³ Harezmlî

²⁶⁷ Bilâl Kemikli, *Türk İslâm Edebiyatı Giriş*, 7. Baskı, Emin Yay., Bursa 2017, ss. 16-17.

²⁶⁸ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 37.

²⁶⁹ *Age*, ss. 37-38.

²⁷⁰ Nurullah Çetin, *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*, Hece Yay. , Ankara 2004, s. 58.

²⁷¹ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 32.

²⁷² Ayan, *agm*, s. 33.

²⁷³ *Agm*, s. 34.

Ali'nin eserinden sonra günümüze ulaşan en eski manzum Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi ise Kırımlı Mahmud'a aittir. Haliloğlu Ali tarafından 13-15. yy.larda Oğuz Türkçesine çevrildiği düşünülen bu eser de hece ölçüsü ile ve dörtlükler halinde yazılmıştır.²⁷⁴ Anadolu Sahası Türk Edebiyatının bilinen ilk Yûsuf u Züleyha'sı ise Şeyyat Hamza tarafından kaleme alınmıştır.²⁷⁵ Aruz ölçüsünün "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla nazmedilen eser 1529 beyitlik bir mesnevidir.²⁷⁶ 14. yüzyılda Kadı Darîr'in yazdığı *Yûsuf u Züleyhâ*, Yûsuf Kıssası'nı manzum bir hikâye şekline getirme amacıyla nazmedilmiş, 2126 beyitten oluşan bir mesnevidir.²⁷⁷ Hamdullah Hamdî'nin M.1492'de tamamladığı, 6215 beyitlik *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi döneminin roman okuma ihtiyacını giderecek kadar zengin bir gözlemin ürünüdür.²⁷⁸ Hamdî'nin eseri, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi yazılıncaya kadar dil, üslûp ve nazım tekniği açısından Türk edebiyatının en seçkin mesnevisi kabul edilmiştir.²⁷⁹ Kaynaklarda Hamdî'nin eserini oluştururken büyük ölçüde çağdaşı Molla Câmî'den etkilendiği ifade edilir.²⁸⁰ Ancak Hâmî'nin eseri, Câmî'nin eserinden birçok noktada ayrılmaktadır.²⁸¹

Yûsuf ve Züleyha hikâyesini konu alan bütün mesnevileri tanıtmak çalışmamızın kapsamını aşacağından bu konuda eser veren belli başlı sanatçıların adını anmakla yetineceğiz. Türk edebiyatında Yûsuf ve Züleyha hikâyesini işleyen başlıca şairler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:²⁸² Harezmlî Ali (1232), Kırımlı Mahmud/Haliloğlu Ali (M.1235), Şeyyad Hamza (13.yy.), Süle Fakih (14.yy.), Ahmed (14.yy.), Rabguzî (M.1311), Hamzavî (14.yy.), Erzurumlu Kadı Darîr (14.yy.), Kırımlı

²⁷⁴ Ayan, *agm*, ss. 35-36.

²⁷⁵ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, 6. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 59.

²⁷⁶ *Age*, s.79.

²⁷⁷ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 10. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 100.

²⁷⁸ Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, Haz. Naci Onur, Akçağ Yay., Ankara, 1991, ss. 16-24.

²⁷⁹ Şentürk, *age*, s. 147.

²⁸⁰ Bkz. Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, Haz. Naci Onur, s. 17.

²⁸¹ "Molla Câmî, eserini sadece Yûsuf ve Züleyha ekseninde yazmış, Hz. Yakub'un çektiği acılara, Hz. Yusuf'a kavuşmasına veya Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin Mısır'a gelmelerine hiç temas etmemiştir. Fakat Hamdullah Hamdî, bu konuları da detaylıca işlemiştir" (Halıcı, *agt*, s. 297). Hamdî'nin konuyu bu derece lirik bir üslûpla işlemede hayatının etkisi de düşünülmelidir. Sûfi Akşemseddin'in en küçük oğlu olan Hamdî, on yaşında babasını kaybetmiştir. Hamdî'nin zor günlerinde ağabeylerinden şefkat ve himaye görmediği eserinden anlaşılmaktadır. Öte yandan devlet ricalinin iltifatına mazhar olamayışının ve hayatını küçük bir kasabada sefalet içinde geçirmiş olmasının da onu halkın rağbetini kazanacak dinî mevzulara yönelmiş olabileceği ifade edilmektedir. Bkz. Hamdî, *Yusuf u Züleyha*, Haz. Naci Onur, *age*, ss. 13-19.

²⁸² Çetin, *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlılığı*, ss. 15-16; Türkdoğan Gökcan, *age*, ss. 39-69.

Abdulmecid (14.yy.), Ahmedî (ö.1412), Hamdullah Hamdî (M.1492) Şeyhoğlu Mustafa (15.yy.), Dur Big (15.yy. Çağatayca), Nahifî (15.yy.), Hatâyî (15.yy.), akerî Sinan elebi (15.yy.), Behişti Ahmed Sinan (15.yy.), Kemal Paşazâde (ö.1534), Hamidî (1516, Çağatayca), Celilî (16.yy.), Likâyî (16.yy.), Nimetullah (16.yy.), Taşlıcalı Yahya (ö.1582), Manastırlı Celal (16.yy.), Halife (ö.1572), Kâmî Mehmed (ö.1545), Ziyaî Yusuf elebi (ö.1543), şerifî (M.1578), şikârî (ö.1584), Manastırlı Kadı Sinan (16.yy.), Gubarî Abdurrahman (ö.1566), Havaî Mustafa (ö.1608), Zihnî Abdüdelil (ö.1622), Rifatî Abdülhayy (ö. 1699), Havaî Abdurrahman (ö.1710), Ahmed Mürşidî (18.yy.), Kerküklü Mehmed Nevruzî (18.yy.), Köprülüzade Esad Paşa (ö.1726), Nurmuhammed Andalip (ö.1740, Türkmen Ed.), Ahmed Mürşidî (ö.1760), Molla Hasan (1761), Süleyman Tefvik Bey (19.yy.), Mehmed İzzet Paşa (ö.1911).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONUSUNU YUSUF KISSASI'NDAN ALAN ROMANLARIN İNCELENMESİ

1. TANITIM

Hikâye yahut destan anlatma geleneğimizin bir devamı olarak Anadolu'da, 13 ve 14. yüzyıllarda mesnevi yazma geleneği başlamış, mesnevi türünün yerini romana terk ettiği 19. yüzyıla değin Yusuf Kıssası şairlerin rağbet ettiği bir konu haline gelmiştir. Edebiyatımızda, Yusuf Kıssası'ndan neşet eden anlatıların ilki, şair Ali'nin 13. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı *Kıssa-i Yusuf* adlı eseridir.²⁸³ Harezmi Ali'nin eserini yazmasından 19. yüzyıla kadar geçen sürede edebiyatımızda yüze yakın Yusuf ile Züleyhâ hikâyesi kaleme alınmıştır.²⁸⁴ İlk dönem mesnevi şairleri eserlerinde kıssadaki anlatıma bağlı kalmış²⁸⁵ ancak *Kur'an* kıssasında adı bile zikredilmeyen Aziz'in karısı (Züleyha) zamanla *Kur'an* tefsirlerinin olanak tanıdığı ölçüde hikâyenin asıl kahramanlarından biri hâline gelmiştir.

Mesnevi geleneğinin son bulmasının ardından yeni Türk şiirinde Yusuf Kıssası'na göndermeler kesintisiz devam etmiş ancak konu anlatmaya bağlı edebî metinlerde işlenmeye daha uygun olmasına rağmen roman yazarlarımız konuya ilgi göstermemiştir.²⁸⁶ Bu bağlamda Rasim Özdenören'in 1999'da yayımladığı *Kuyu* adlı öyküsü kıssanın imgesel zenginliğini ve modern insanın karmaşık ruh hâline seslenen yönlerini yansıtmaya bakımından ender bir örnektir. 2000 sonrası Türk edebiyatında konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan bizim tespit edebildiğimiz sekiz adet roman yazılmıştır. Kıssanın uzun süren bir mesnevi tecrübesinin ardından modern zamanların anlatı türü olan romanın olanakları dâhilinde anlatımı, roman anlatımlarının kıssaya ve anlatı geleneğine uygunluğu, aşağıda tanıtılan romanlar üzerinde incelenecektir. Bunun yanında Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı eseri de çalışmaya dâhil edilerek kıssaya yapılan göndermeler üzerinde durulacaktır.

²⁸³ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 40.

²⁸⁴ Necip Tosun, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, s. 41.

²⁸⁵ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 39.

²⁸⁶ Çetin, *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlığı*, s. 78. Bir ana metin olarak Yusuf Kıssası'nın Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiyesine uzanan süreçteki seyri için bkz. Özge Öztekin, "Metinlerarası/Göstergelerarası Bir Dönüşüm Örneği: Yusuf Kıssası", *Millî Folklor*, 2015, S. 108, s. 121.

1.1. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* (Nazan Bekiroğlu)

*Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*²⁸⁷ adlı roman, 1957 yılında Trabzon'da doğan, akademisyen/yazar Nazan Bekiroğlu'na aittir. Yazar, romanın sonunda eseri iki bin senesinin Mart ayının yirmi yedinci gününde bitirdiğini ifade eder.²⁸⁸ 224 sayfadan oluşan romanın ilk baskısı 2000 yılında yapılmıştır. Bizim incelediğimiz metin ise eserin 2015 yılının Kasım ayında yayımlanan 58. baskısıdır.

Nazan Bekiroğlu, uzun süren bir mesnevî geleneğinin akabinde inkıtaa uğrayan bir anlatı geleneğini yeniden canlandırmış; dil, üslup, geleneğe bağlılık, estetik duyarlılık konularındaki hassasiyetiyle de kendisinden sonra gelen roman yazarları için özgün bir model olmuştur. Nitekim aynı konuda kalem oynatan roman yazarları Nazan Bekiroğlu'nun eserine atıfta bulunmuş, eserlerinde onun anlatımına çok yaklaşan ifadelerle yer vermişlerdir.²⁸⁹ Eserin bir özelliği de çeşitli metinlerarası unsurları kendi potasında eriterek geleneksel bir anlatıyı modern bir biçimde sunmasıdır.²⁹⁰ Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanın yazarlık serüvenindeki yerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

Üzerinde çok az düzeltme yapılmış bir metindir. Diğer metinleri kaleme alırken de ilhamın yani o çağlayanların, taşmanın, akmanın varlığını daima hissettim. Başka türlü zaten mekanik olarak yazamam. Yazsam da bir şeye benzemez. Ama hiçbir zaman Yusuf ile Züleyha'daki dökülmeyi bulamadım. Daha farklı pınarlardan taşmalarım, daha farklı mecralarda akmalarım oldu. Bu nedenle o metni bana verilmiş bir armağan olarak değerlendiriyorum. Ve yine bu nedenle bir daha böyle bir metin yazamayacağımı zannediyorum. Bunu bilmek acı bir şey. Ama güzel de.²⁹¹

²⁸⁷ Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*, Timaş Yay., İstanbul 2015.

²⁸⁸ *Age*, s. 212.

²⁸⁹ Örneğin Zeki Bulduk, aynı konuyu işleyen *Züleyha* adlı romanının yazıcılara teşekkür bölümünde, mesnevi yazarlarının adını zikrettikten sonra "Kalbin üzerinde titreyen hüznü nakşeden Hanımefendi'ye teşekkürle..." ifadesine yer verir. Bkz. Zeki Bulduk, *Züleyha*, Koyu Kitap, İstanbul, 2014, s. 11. Sinan Yağmur'un *Aşkın Meali I*, *Yusuf ile Züleyha* adlı eserinin 63. sayfasında geçen "Canın çok mu yandı, öpeyim de geçsin. Çok mu korktun kuyunun karanlığında?" ifadesi Nazan Bekiroğlu'nun eserinin 72. sayfasında geçen şu ifadelerle büyük benzerlik taşır: "Canın mı acıdı, ver parmağımı öpeyim de geçsin. Yûsuf anlatsana, kuyunun karanlığında çok mu korktun?"

²⁹⁰ Bkz. İzzet Şeref, *Nazan Bekiroğlu'nun Kurmaca Eserlerinde Metinlerarası İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

²⁹¹ *İzdiham*, "Nazan Bekiroğlu ile Konuştuk", 2016, Kaynak: <http://www.izdiham.com/nazan-bekiroglu-ile-konustuk/>, (Erişim Tarihi: 09.09.2017)

1.2. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* (Halil İbrahim Polat)

*Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*²⁹² adlı roman, 1981 yılında Ağrı'da doğan, yazar Halil İbrahim Polat'a aittir. 376 sayfadan ve 80 bölümden oluşan roman iki kez basılmıştır. Bizim incelediğimiz metin, eserin 2012 yılının Ekim ayında yapılan ikinci baskısıdır. Yazarın onay vermemesi nedeniyle eserin 2012 yılından sonra baskısı yapılmamıştır.

1.3. *Aşkın Meali-I Yusuf ve Züleyha* (Sinan Yağmur)

*Aşkın Meali-I, Yusuf ve Züleyha*²⁹³ adlı roman, 1965 yılında Kırşehir'de doğan, öğretmen yazar Sinan Yağmur'a aittir. *Aşkın Meali* serisinin ilk romanı olan ve 215 sayfadan oluşan eser ilk kez 2012 yılının Aralık ayında yüz bin adet basılmıştır. "Aşkın Meali" romanda Züleyha'nın Yusuf'a yazdığı son mektuba verdiği isimdir. Romanın konusunu bir peygamberin ibretlik imtihanı ve kölesine âşık olan bir kadının beşerî aşktan ilahî aşka ulaşması oluşturur.

1.4. *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ile Züleyha* (Abdülhakim Koçin)

*Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha*²⁹⁴ adlı roman, 1965 yılında Bingöl'de doğan, akademisyen/yazar Abdülhâkim Koçin'e aittir. İlk baskısı 2007 yılında yapılan eser 198 sayfadan oluşmaktadır. Bizim incelediğimiz metin, eserin 2012 yılında yapılan ikinci baskısıdır. Türk Dili ve Edebiyatı alanında akademisyen olması hasebiyle mesnevi geleneğine hâkim olan yazar, romanında geleneğin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Eserin son söz bölümünde hikâyeyi kaleme alırken tefsirlerden, rivayetlerden ve mesnevilerden yararlandığını, bunlara kendi duygu ve bakış açısını katarak eseri okur için çekici hale getirmeye çalıştığını ifade etmiştir.²⁹⁵

²⁹² Halil İbrahim Polat, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*, 2. Baskı, Granada Yay., İstanbul 2012.

²⁹³ Sinan Yağmur, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*, Karatay Akademi Yay., Konya 2012.

²⁹⁴ Abdülhâkim Koçin, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yusuf ve Züleyha*, Akçağ Yay., Ankara 2012.

²⁹⁵ *Age*, s. 197.

1.5. *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* (Murat Koçak)

*Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*²⁹⁶ adlı roman, 1973 yılında Aksaray'da doğan, yazar Murat Koçak'a aittir. 160 sayfadan oluşan eserin ilk ve tek baskısı 2013 yılında yapılmıştır. Romanda asıl hikâye, Mardin'e gezi düzenleyen bir grup üniversite öğrencisi kızın başından geçenleri içeren çerçeve hikâye içinde anlatılmıştır. Roman, gruba Dara Harabeleri'ni gezdiren rehber Yusuf'un okuduğu, yazarı bilinmeyen *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha* adlı kitap üzerinden ilerlemektedir. Olaylar anlatılırken kronolojik zaman sıralamasına dikkat edilmemesi, romanın belirsiz bir sonla bitmesi, anlatımda çerçeve hikâye tekniğinin kullanılması gibi özellikler bu romanı benzerlerinden ayırmaktadır.

1.6. *Yusuf ve Züleyha* (Coşkun Mutlu)

*Yusuf ve Züleyha*²⁹⁷ adlı roman, 1970 yılında Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesinde doğan, yazar Coşkun Mutlu'ya aittir. 192 sayfadan oluşan eser iki kez basılmıştır. Bizim incelediğimiz metin, eserin 2013 yılında yapılan ikinci baskısıdır. Romanın içerisinde anlatılan olaylarla ilişkili 12 adet minyatüre yer verilmiştir. Yazar, hikâyenin anlatımında büyük ölçüde mesnevi geleneğine bağlı kalmış, halk hikâyelerinde olduğu gibi bazı bölümlerde kahramanların duygularını manzum ifadelerle dile getirmiştir.

1.7. *Züleyha* (Zeki Bulduk)

*Züleyha*²⁹⁸ adlı roman, 1973 yılında Kırşehir'de doğan, yazar Zeki Bulduk'a aittir. 150 sayfadan oluşan eser ilk defa 2010 yılında basılmıştır. Bizim incelediğimiz metin, eserin 2014 yılında farklı bir yayınevi tarafından yapılan ilk baskısıdır. Olaylara Züleyha'nın penceresinden yaklaşılması, halk hikâyelerinde olduğu gibi yöresel deyim ve söyleyişlerden örülü zengin bir dilin kullanılması, bin yıllık anlatı geleneğinin aktarıcısı olduğunun bilincinde bir yazıcının hikâye boyunca varlığını hissettirmesi eserin belirgin özelliklerindedir.

²⁹⁶ Murat Koçak, *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*, Çağrı Yay., İstanbul 2013.

²⁹⁷ Coşkun Mutlu, *Yusuf ve Züleyha*, 2. Baskı, Kültür Ajans Yay., Ankara 2013.

²⁹⁸ Zeki Bulduk, *Züleyha*, Koyu Kitap Yay., İstanbul 2014.

1.8. *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* (Melike Çakmak)

*Zindandan Saraya Hz. Yusuf*²⁹⁹ adlı roman, 1986 yılında Erzurum'da doğan, yazar Melike Çakmak'a aittir. 229 sayfadan oluşan eserin ilk ve tek baskısı 2015 yılı Haziran ayında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yapılmıştır. Roman, Hz. Yusuf'un hayatı üzerine kurulmuştur. Romanda anlatılan olaylar mesnevi geleneğinden ziyade, kıssanın kutsal kitaplarda ve tefsirlerde yer alan anlatımıyla örtüşmektedir.

1.9. *Kuyu* (Rasim Özdenören)

*Kuyu*³⁰⁰ adlı uzun öykü, 1940 yılına Kahramanmaraş'ta doğan, yazar Rasim Özdenören'e aittir. Eser, ilk kez 1999'da yayımlanmıştır. 111 sayfadan oluşan eseri gerek içeriği gerekse hacmi itibariyle öyküden romana uzanan perspektifte değerlendirmek mümkündür. Günümüzde türlerin değişmez, evrensel özelliklerinin olduğu ilkesinden uzaklaşmış; türsel sınıflandırmalardan uzak durup metni ve yorumu önceleyen eleştirmenler "anlatı" kavramını ön plana çıkarmışlardır.³⁰¹ Bu nedenle yazarı tarafından roman olarak adlandırılmasa da Yusuf Kıssası'na doğrudan ve dolaylı olarak göndermeler içeren Rasim Özdenören'in bu eserini de çalışmamıza dâhil ettik.

Eserde, nefsiyle birlikte çetin bir yolculuğa çıkan modern Yusuf'un iç dünyasındaki çatışmalar, Yusuf Kıssası'ndaki kuyudan Mısır'a uzanan imtihan sürecinin gölgesinde anlatılmaktadır. *Kuyu*'da, Allah'ın inayeti sayesinde nefis mücadelesinde muzaffer olan Yusuf peygamber ile isim yönüyle benzeşen bir kahramanın iç dünyası yansıtılır. Yazar, insanın nefsiyle olan ilişkisi, başka bir deyişle sınırsız beşerî arzuları dizginleme mücadelesi bağlamında Yusuf Kıssası ile metinlerarası ilişki kurmuş; modern insanın madde ile mana arasındaki denge arayışı üzerinde yoğunlaşmıştır. Öykünün ana olay çizgisinde "yolculuk", "arayış" ve "nefisle mücadele" önemli yer tutmaktadır. Modern insanın bilinçaltı düzleminin kuyu metaforuyla anlatıldığı eser, Yusuf Kıssası ile kurduğu metinlerarası ilişki yönüyle çalışmamıza konu edilmiştir.

²⁹⁹ Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, TDV Yay., Ankara 2015.

³⁰⁰ Rasim Özdenören, *Kuyu*, 8. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

³⁰¹ Hilal Aydın, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Edebiyatında Öykü*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss. 20-22.

2. YAPI UNSURLARI

2.1. Olay Örgüsü

Her edebî metin kendi içinde sistemli bir yapı arz eder. Romanda bu yapıyı oluşturan unsurların başında olay örgüsü gelir. Olayların neden sonuç içinde birbirine bağlanarak tutarlı bir bütünlük içinde ifade edilmesi, başka bir deyişle romanın hikâyesinde yer alan olayların yazarın isteğine göre sıralanması olay örgüsünü meydana getirir.³⁰² Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda olay örgüsü mesnevilerde olduğu gibi iki ana eksen üzerinde ilerler. Bunlardan ilkinin baba-oğul ayrılığından doğan olaylar, ikincisini ise Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşk etrafında gelişen olaylar oluşturur. Bazı roman yazarları bu klasik kurguya birtakım eklemelerde bulunmuştur. Örneğin Zeki Bulduk, Zebercetoğlu Zülfazl adını verdiği anlatıcısı Züleyha'ya sırdaş etmiş, bazı bölümlerde Zülfazl ile Züleyha'nın atışmalarına yer vermiştir. Murat Koçak'ın romanında asıl hikâye, günümüze yakın zamanda yaşanmış bir çerçeve hikâye içinde anlatılmıştır. Melike Çakmak, romanını bir peygamber biyografisi şeklinde kurgulamıştır. Halil İbrahim Polat ise Hz. Yusuf adlı televizyon dizisinin de etkisiyle tapınak kâhinleri ile ülkenin yöneticileri arasında yaşanan çatışmayı entrika unsuru olarak romana katmayı tercih etmiştir.

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlardaki metin halkalarının düzenlenmesinde hâl değişimi kalıbından bahsetmek mümkündür. Nurullah Çetin; hâl değişimi kalıbını insanın gayriihtiyarî dünyaya gelişini içeren "ilk hâl", imtihana tâbi tutulduğu iradî dönemi içeren "sınav süreci" ve sınanması neticesinde elde ettiği ödül veya cezayı içeren "sınav sonucu" olmak üzere üç basamak şeklinde ifade eder.³⁰³ İncelediğimiz romanlarda yer alan Yusuf'un ailesiyle yaşadığı huzurlu dönemi ilk hâl olarak nitelendirebiliriz. Yusuf'un rüyası, sınanmaya tâbi tutulacağına bir işaretidir. Kardeşlerinin onu kıskanıp kuyuya atmasıyla başlayan olay halkaları Yusuf'un imtihan sürecini oluşturur. Hâdisât karşısındaki iffetli ve mütevekkil duruşu, nefis ve şeytana tâbi olmayıp Allah'a yönelişi neticesinde Yusuf, bu imtihandan başarıyla çıkmış ve rüyasının gerçeğe dönüşmesiyle ödüllendirilmiştir. Benzer şekilde Züleyha'nın ailesiyle yaşadığı dönem ilk hâl, saraya gelin olmasıyla başlayan olay halkaları sınav süreci,

³⁰² Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap Yay., Ankara, 2012, s. 187.

³⁰³ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, ss. 194-195.

hatasından ders alıp manevî olarak yükselmesi neticesinde Yusuf'a kavuşması da son hâl olarak düşünülebilir. Neşeler evi olarak bilinen evinde ailesiyle huzurlu bir yaşam süren Yakub'un imtihanı ise Yusuf'tan ayrılışı ile başlar. Allah'a olan güveni ve sabrı ile imtihandan başarılı çıkması karşılığında vuslata erer.

İncelediğimiz romanların tamamında geçerli olan ortak bir olay örgüsünden söz etmek mümkün değildir. Çünkü roman yazarları eserlerini genel olarak mesnevi geleneğindeki ana omurga üzerine bina etmişler, zaman zaman anlatıya yeni olay halkaları eklemeyi yahut mevcut olay halkalarını değiştirmeyi tercih etmişlerdir. Biz de roman yazarlarınca farklı neden-sonuç ilişkileri kurularak farklı şekillerde sıralanan ortak olay halkalarını değerlendirmeyi uygun gördük. Bu amaçla tekrara düşmemek için öncelikle romanlardaki gelenekle örtüşen ortak anlatımlara, ardından da varsa anlatıma eklenen özgün olaylara değinme yoluna gideceğiz.

2.1.1. Yakup, Evlilikleri ve Kenan'a Dönüşü

Kur'an-ı Kerim'de Yakup'un hayatı ve evlilikleri ile ilgili detaylara yer verilmez. Sadece onun peygamber soyundan geldiği vurgulanır. Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi *Tevrat*'ta Yakup'un hayatı ile ilgili oldukça detaylı bir anlatım mevcuttur. Yakup'un annesinin telkinleri neticesinde hile yoluyla babasının duasını alıp peygamber olması, ardından da kardeşinin intikamından kaçmasını içeren *Tevrat* epizodu Nahifi, Yahya ve Hamdî'nin mesnevileri haricinde anlatı geleneğimizde yer bulmamaktadır.³⁰⁴ Çalışmamıza konu olan romanların genelinde Yakup'un ikiz kardeşiyle mücadelesi sonucunda Kenan'dan dayısının yanına sığınmasına ve burada dayısının kızlarıyla evlenmesine *Tevrat*'taki şekliyle yer verilmemiştir. Melike Çakmak, H. İbrahim Polat, Coşkun Mutlu, Murat Koçak, Sinan Yağmur'un romanlarında Yakup'un Kenan'a dönüşüne farklı gerekçeler belirtilerek yer verilmiştir. Zeki Bulduk, Nazan Bekiroğlu ve Rasim Özdenören'in eserlerinde ise bu olay halkası yer almamıştır.

Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta, Yakup, Harran'daki dayısının yanına babası İshak'ın isteği üzerine gitmiştir. Burada yedi yıl ona hizmet etmesinin karşılığında

³⁰⁴ Melike Gökcan Türkoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf'u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara 2011, ss. 24-25.

dayısının küçük kızı Rahil ile evlenmeyi beklerken dayısı onu büyük kızı Laya ile evlendirir. Ardından yedi yıl daha hizmet etmesinin karşılığında Rahil ile de evlenir. Harran'da Cebrail tarafından peygamberlikle müjdelenen Yakup, Allah'ın emriyle tebliğ için Kenan'a geri döner. Yakup, Kenan'a döndükten sonra ondan önce tebliğ vazifesini yerine getirmiş olan babası İshak peygamberden romanda hiç bahsedilmemesi önemli bir teknik kusurdur.

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da, Yakup, putperest Fedan halkını tek olan Allah'a inanmaya davet eden bir peygamberdir. Dayısı, Fedan ilinin valisidir. Yakup dayısının kızlarıyla evlidir ve dayısının sürüsüne çobanlık yapmaktadır. Yakup, babası İshak peygamberin ölümü üzerine Kenan'a döner ve onun vasiyeti gereği tebliğ vazifesini burada sürdürür.

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Yusuf'u, diğer oğullarının kötülüklerinden sakınan Yakup'un ruh hâli anlatılırken geriye dönüş tekniğiyle yıllar önce Yakup'un, kardeşi Ays tarafından öldürölmek istendiği, kardeşinden kaçarken gece yürüyen anlamındaki "İsrail" adını aldığı belirtilir.³⁰⁵

Yusuf ve Züleyha'da ise bu bölüm *Tevrat* anlatımıyla hemen hemen aynıdır.³⁰⁶ Romanda, Yakup'un gözleri görmeyen babasını kandırarak peygamberlik elde etmesi, anlatı geleneğimizle ve kıssanın *Kur'an* anlatımıyla bağdaşmamaktadır.

Yakup'un oğulları *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Leyya'dan doğma Şem'un, Yehuda, Riyalun, Yeşcer, Lavi, Rubil; Zülf'e'den doğma Dan, Yağşalal; Bülhe'den doğma Cadu, Aşer; Rahil'den doğma Yusuf ve Bünyamin olarak sıralanmaktadır. Leyya'dan doğma tek kızının adı ise Deyne'dir.³⁰⁷ Nazan Bekiroğlu, Murat Koçak ve Zeki Bulduk'un romanlarında Yusuf'un ağabeyleri isim olarak zikredilmez. Diğer romanlarda isimlerin imlasında ve Yusuf'a karşı merhametli olanın kim olduğu konusunda farklılıklar görülür.

³⁰⁵ Yağmur, *age*, s. 26.

³⁰⁶ Mutlu, *age*, s. 21.

³⁰⁷ Koçin, *age*, s. 17.

2.1.2. Yusuf'un Rüyası ve Kardeşlerinin Kıskançlıkları

Bu motif, konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan bütün romanlarda benzer şekilde işlenmiştir. Yusuf'un rüyasında on bir yıldız, Güneş ve Ay'ın kendisine secde ettiğini görmesi bir şekilde ağabeylerinin kulağına ulaşır.³⁰⁸ Bu rüya onun için hem peygamberliğin hem de çetin bir imtihan sürecinin habercisidir. Babalarının Yusuf'a duyduğu sevgiyi³⁰⁹ kıskanan kardeşler için ise bardağı taşıran son damladır.

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Yusuf'un rüyası ile ilgili gelenekten farklı bir anlatıma yer verilir. Buna göre Yusuf ile aynı rüyayı gören Yakup, on bir yıldızın oğullarını; güneşin ise kendisini temsil ettiğini düşünür. Ancak ayın Züleyha'yı temsil ettiğini yıllar sonra öğrenecektir.

Yusuf'un üvey kardeşleri, şeytanın da etkisiyle Yusuf'a karşı düşmanca bir tavır içine girerler.³¹⁰ Yakup'un, rüyasında on kurdun Yusuf'u parçaladığını görmesi, Yusuf'un akıbeti hakkındaki endişelerini artırmıştır. Zeki Bulduk'un deyimiyle, Yusuf'un babası, üzerine doğru gelen heyelanı görmüştür.³¹¹ Yakup, ferasetiyle oğlunun başına gelecekleri sezmesine rağmen Yusuf'un ağabeyleri tarafından kıra götürülmesine gönülsüzce izin verir. Mesnevilerde yer alan Yakup'un Yusuf ile vedalaşması, ona Hz. İbrahim'den kalma gömleği giydirmesi gibi olaylar bazı romanlarda da yer bulmuştur.

Yusuf'un sevinç içinde ağabeyleriyle kıra gidişi *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, özgün bir şekilde anlatılır. Romanda, Yusuf'un başına geleceklerin işareti kır yolculuğunun başında verilir. Gökyüzündeki bulutların şeklinden güzel anlamlar çıkarmaya çalışan Yusuf'a ağabeyleri içlerindeki hasedi yansıtan olumsuz cevaplar verirler. Yusuf'un peygamber çiçeğine benzettiği bulutu, kör bir

³⁰⁸ Ağabeylerinin Yusuf'un rüyasını öğrenmeleri incelenen romanlarda farklı şekillerde anlatılmıştır. *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Yusuf'un üvey kardeşi Deyne bu bilgiyi ağabeylerine aktarmıştır. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da *Tevrat*'ta olduğu gibi Yusuf'un fidanının kardeşlerinininkine üstünlüğünü içeren rüya kıskançlığa sebep olmuştur. *Zindandan Saraya Hz. Yusuf ve Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da ise rüyayı öğrenip aktaran kişi Yusuf'un teyzesi Leyya'dır.

³⁰⁹ Yakup'un Yusuf'a olan muhabbeti, Nazan Bekiroğlu'nun deyimiyle "İlâhî nurun cezbisine kapılmış bir peygamberin diğer bir peygamberi sevmesi" şeklindedir. Bkz. Bekiroğlu, *age*, s. 31.

³¹⁰ Örneğin *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Leyya, Şeytan'ın telkinleriyle oğullarını Yusuf'a karşı kıskırtmıştır. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da ölü bir çoban kılığında kardeşlere görünen Şeytan, rüyasında Yusuf'un kardeşlerine karşı üstünlüğünü gördüğünü söyleyerek telkinlerde bulunur. Bkz. Polat, *age*, ss. 45-46.

³¹¹ Bulduk, *age*, s. 27.

cüceye; gelin kelebeğine benzettiği bulutu topal bir deve; beyaz bir güvercine benzettiği bulutu ise kapkara bir yarasaya benzetirler.³¹²

Zeki Bulduk ise *Züleyha*'da, kardeşlerinden şiddet gören Yusuf'un yaşadıklarını Mekkeli müşriklerden zulüm gören Hz. Peygamber'in hayatı ile özdeşleştirir. Buna göre Yusuf'a ilk darbe ağabeylerinin dikenli sözleri ile gelmiştir. Ağabeyler, bir süre sonra da yalancı düş görmekle suçladıkları Yusuf'u darp etmeye başlarlar. Yusuf, ilk yumruğu yediğinde gözünün önüne Kâbil gelir; yüzüne tüküren kardeşinin suratında ise bin yıllar sonra doğacak, kardeşim dediği peygambere eziyet edecek adamı görür. Yusuf'un dövülmesi anlatılırken Mekkeli müşriklerin akrabaları olan Hz. Peygamber'e çektirdikleri çileye ve bütün peygamberlerin kavimleri tarafından zulme uğramalarına atıfta bulunulur. Yusuf'un ilâhî iradenin mutlak gücüne İsmailce teslimiyeti vurgulanır.³¹³

2.1.3. Kardeşlerinin Yusuf'u Kuyuya Atmaları ve Kurdu Suçlamaları

Kır yolculuğunun başında yalancı düşler anlatıp babalarının sevgisini çalmakla suçlanan Yusuf, ağabeyleri tarafından dövülmüş, yol boyunca ona su verilmemiştir.³¹⁴ Bu noktada aralarında onu öldürmek ile kuyuya atmak arasında bir tartışma yaşanır. Aralarından biri -en büyükleri yahut Yehuda- onu kuyuya atmayı önerir. Bu öneri diğerleri tarafından da makul görülür ve derhal uygulanır. Akşam olunca kardeşler evlerine dönerler. Yusuf'u kurdun yediğini söyleyip babalarına kana boyadıkları gömleği gösterirler.³¹⁵ Yakup, oğlunun gömleğinin her bir parçasını özenle koklar ve şöyle der: "Bu gömlek, doğru, Yusuf'un gömleği. Ama nasıl kurtmuş ki hiç dişlerinin izini bırakmamış ve hiçbir yerden yırtılmamış."³¹⁶ Böylece Yakup, oğullarından yüz çevirip gözündeki yaşlarla Allah'a sığınır. Neşeler Evi de Külbe-i Ahzân'a dönüşür.³¹⁷

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, Yusuf'un kuyuya atılırken gömleğinin cebinden düşen ayna, atıldığı karanlık kuyu ve iftiraya uğrayan kurt

³¹² Bekiroğlu, *age*, ss. 37-38.

³¹³ *Age*, ss. 48-49.

³¹⁴ Sinan Yağmur'un romanında geçen bu motif mesnevilerden alınmıştır. Yusuf'un susuz bırakılması Kerbala'da Hz. Hüseyin'e yapılanları anımsatmaktadır.

³¹⁵ Gömlekteki kan; *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de karacaya, *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta* ceylana, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da kuzuya, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta* ise bir koyuna aittir.

³¹⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 43.

³¹⁷ *Age*, s. 39.

anlatının anlam katmanlarını genişletir. Ayna; Yusuf'ta ilâhî güzelliği, yani suretlerin aslını gördüğü için bahtiyardır. Kuyu, mutlak güzelliğin tecellisi ile aydınlanmanın şerefindedir. Kurt ise işlemediği bir suçun ağır yükünü çekmektedir. *Züleyha*'da ise kuyu, derinliğin, görünenin ötesini görebilmenin, gönül gözünün sembolü olarak anlatılır.³¹⁸

Mesnevi geleneğine öykünen bazı roman yazarları kurdun Yakup'a gelip hakkındaki suçlamayı reddetmesi, kuyuda Cebrail'in Yusuf'a yardım etmesi, Yusufu kuyuya atan ağabeylerinin yaptıklarından pişman olup onu kuyudan çıkarmaya karar vermişken şeytan tarafından ikinci kez aldatılıp vazgeçirilmeleri, Yusuf'un kervan ayrılmadan önce ağabeyleri ile vedalaşması gibi olay halkalarına da yer vermişlerdir.

2.1.4. Yusuf'un Bir Kervana Satılması ve Mısır'a Götürülmesi

Yusufu kuyuya atan ağabeyleri Nazan Bekiroğlu'nun anlatımıyla bir katilin cinayeti işlediği yere muhakkak gelmesi gibi kuyunun yakınına gelirler. Bu esnada Mısır'a doğru giden bir ticaret kervanının yolu da bu kuyudan geçmektedir.³¹⁹ Kervanın reisi Mâlik, bu kuyunun elli yıl önce rüyasında güneşin içine düştüğünü gördüğü Ad kuyusu olduğunu anlar.³²⁰ Su elde etmek için kuyuya daldırdıkları bakracı çeken adamlar, su umarken güzel ve sevimli bir çocukla karşılaşır. Bu, onlar için önemli bir ticarî değerdir. Bir anda ortaya çıkan Yusuf'un ağabeyleri, kuyudan çıkan çocuğun kendilerinin kölesi olduğunu söyleyip onu Mâlik'e satarlar.³²¹

Yusuf'un Kenan'dan Mısır'a yolculuğu romanlarda, mesnevilerde olduğu gibi detaylı bir şekilde anlatılmaz. Örneğin Hamdî'nin mesnevisinde Yusuf'un Mısır yolculuğunda içinden geçtiği Nâblus, Bîsan, Askalân, Âriş isimli şehirlerde yaşayan insanların Yusuf'un güzelliği karşısında gösterdikleri tepkilere geniş yer verilmiştir.

³¹⁸ Bulduk, *age*, s. 24.

³¹⁹ *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da mesnevilerde geçen bir olaya yer verilir. Kervancılar tarafından kuyunun suyunun tuzlu olduğu bilinmektedir. Kervandakiler en azından hayvanların ihtiyacını karşılamak için kuyudan su aldıklarında mucize eseri suyun tatlandığını fark ederler. Benzer şekilde kuyudan güzel bir kokunun gelmesi olayını *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün ve Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da da görmek mümkündür.

³²⁰ Koçin, *age*, s. 45.

³²¹ Yusuf'un kervancılar tarafından satılması olayı *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da yoktur. Çocuk, kervancılar tarafından kimsesiz olduğunu, yerinin yurdunun bu kuyu olduğunu söyler. Züleyha'nın yaşadıklarına yoğunlaşan Zeki Bulduk da bu olaydan bahsetmez *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'ta ise Yusuf'un adamlara köle olmadığını anlatmasına rağmen kervandakilere söz geçiremediği ifade edilir.

Kimi şehirlerin halkları ondaki güzelliğin kaynağını anlayıp hak dine ulaşırken kimileri de nakşı nakkaş sanıp Yusuf suretinde bir puta tapınmaya başlamıştır.³²² Mesnevilerdeki bu olağanüstü olaylar romanların genelinde yoktur.³²³ *Züleyha*'da Mısır yolculuğu sırasında Yusuf'un her adımda kaderine ve imtihanına, yani Züleyha'ya yaklaştığı vurgulanır. Yusuf'un yolda annesinin mezarını ziyaret etmesi Murat Koçak, Nazan Bekiroğlu, Coşkun Mutlu ve Melike Çakmak'ın romanında yoktur. Diğer romanlarda Yusuf, annesinin mezarını ziyaret eder ve burada başından geçen olayları uzun uzun anlatır. Mesnevilerde "Eflah" olarak geçen Habeşî kölenin tokadı onu annesinden ayırıp yeniden kervana döndürür.

Yusuf'un Mısır'a girişi ve buradaki serencamı roman yazarlarınca farklı şekillerde kurgulanmıştır. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, kervan reisi Lahitar, hiç erkek çocuğu olmadığı ve Yusuf'u çok sevdiği için onu sekiz ay yanında tuttuktan sonra Potifar'a satar.³²⁴ *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta*, Yusuf, esir pazarına varmadan ucuz bir fiyata Potifar'a satılır.³²⁵ *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da, Yusuf'un güzelliğini gören Kıtfir, Züleyha'yı da köle pazarına çağırır. Züleyha, Yusuf'un, rüyasında gördüğü genç olduğunu anlayınca düşüp bayılır. Bunun üzerine Kıtfir bir bahane sunup köleyi almaktan vazgeçmek ister. Züleyha'nın onu evlat ediniriz, demesiyle Kıtfir ikna olup Yusuf'u satın alır. Yusuf kendisini satan Malik ile vedalaşırken ona kimliğini açıklayınca Mâlik onu satmaktan vazgeçer. Ancak sözleşme tamamlandığı için elinden bir şey gelmez.³²⁶ Benzer şekilde *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da, Yusuf'u Potifar'a satan kervan reisi Âmir, yolculuk sırasında yaşadığı olağanüstü olayları hatırlayınca Yusuf'un bir peygamber olabileceğini düşünür ve pişmanlık duyar. Saraya gidip onu Potifar'dan geri istese de bir sonuç alamaz.³²⁷

2.1.5. Züleyha'nın Rüyası ve Yusuf'a Âşık Olması

Yusuf'un hayat çizgisi ile Züleyha'nın hayat çizgisi Yusuf'un Potifar tarafından köle olarak satın alınması ile kesişir. Züleyha'nın anlatıya dâhil olduğu bu nokta *Kur'an*

³²² Hamdî, *Yusufu Züleyha*, Haz. Naci Onur, Akçağ Yay., Ankara, 1991, ss. 159-162.

³²³ Yusuf'un güzelliğinden etkilenerek Allah'a iman eden Nablus halkı sadece *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ* 'da geçer.

³²⁴ Yağmur, *age*, ss. 58-60.

³²⁵ Koçak, *age*, ss. 50-51.

³²⁶ Koçin, *age*, ss. 81-87.

³²⁷ Polat, *age*, ss. 109-112.

anlatımıyla anlatı geleneği arasındaki farkın başladığı yerdir. İncelediğimiz romanların bir kısmında Züleyha, tıpkı aşk temalı halk hikâyelerinde olduğu gibi, rüyasında gördüğü kişiye âşık olur ve rüyadan uyanınca bir arayış içine girer.³²⁸ Kenan çölünden gelecek muradını bekler. Yusuf'un rüyası ile aynı gece görülen bu rüya Züleyha için ezeli bir aşkın hatırlanmasıdır. Züleyha, rüyasında âşık olduğu kişi sanarak onu babasından isteyen Mısır Azizi Potifar ile evlenmeye razı olur.³²⁹ Ancak kısa bir süre sonra bunun bir hata olduğunu anlar.³³⁰ Nazan Bekiroğlu'nun deyişiyle "Züleyha, uzun bir nâmedir, oysa Potifar'ın okuması yazması yoktur."³³¹ *Züleyha*'da, bir leitmotif olarak vurgulanan "fecd-i kâzip" ifadesi, Züleyha'nın yanılığına işaret eder. Bu ifade, "tan yerinde gün doğmadan beliren, sonradan kaybolan geçici aydınlık"³³² anlamına gelmekte ve muradına ermeyi bekleyen Züleyha'nın hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Züleyha'nın gördüğü rüyalardan bahsedilmeyen diğer romanlarda ise başlangıçta evlat özlemi duyan bir kadının kölesine gösterdiği şefkatten bahsedilirken bu duygunun zamanla önündeki setleri yıkan bir arzu tufanına dönüştüğünü görmek mümkündür.³³³

2.1.6. Züleyha'nın Yusuf'tan Murat Almak İstemesi

Yusuf'un sınanmasının odağındaki bu olayda roman yazarları Züleyha'nın ruh hâlini anlama çabasında ve tarih boyunca adı lekelenmiş bir kadına hakkını teslim etmenin gayretindedirler. Zeki Bulduk, Züleyha'nın hayatını dört makamla anlatır. Züleyha; hevadan hubba, hubbdan ışkâ, ışkâdan vedde ulaşacaktır.³³⁴ Yusuf'un rüyasına girmesinden Aziz ile evlenmesine, evliliğinden sonra Yusuf'tan murat almak dilediği

³²⁸ "Rüyada, bâde içerek ya da resme bakarak âşık olma" halk hikâyelerinde sık rastlanan bir motiftir. Meddah Behçet Mahir'in anlattığı Yusuf ile Züleyha hikâyesinde, Züleyha ve Yusuf'a Hazret-i Hızır ayrı ayrı bade içirerek onların birbirlerine âşık olmalarını sağlar. Bkz. Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yay., Ankara 2015, s. 272.

³²⁹ *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da*, mesnevilerde olduğu gibi Züleyha'nın babası Taymus, Mısır Azizi'ne mektup yazarak kızını verme niyetiyle onu ülkesine davet eder. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Züleyha'nın ailesi Mısır'da yaşamakta, bu yüzden babası, kızının Mısır ülkesinin aziziyle evlenmesini arzu etmektedir.

³³⁰ *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Züleyha evliliğinin bir hata olduğunu zaman içinde anlar. *Züleyha*'da ve *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da ise evlilik konusunda yanıldığını, düğün günü Potifar'ı/Kıtfır'i gördüğünde anlar.

³³¹ Bekiroğlu, *age*, s. 64.

³³² Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

³³³ *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Züleyha, babasının kumar borcu karşılığında saraya gelin giden fakir bir kız olarak kurgulanmıştır.

³³⁴ Bulduk, *age*, s. 81.

vakte kadar olan dönem Züleyha'nın heves dönemidir.³³⁵ Evlendiği adamın doğru kişi olmadığını anlayan Züleyha, bunalım içerisinde; hatta kemik saplı bıçağı bileğine dayayarak intihar etmek ister. Ancak mermere damlayan kan damlacıklarında dahi Yusuf'un adı yazılıdır. Altı yıldır uzak kaldığı ailesini görmek için Taymus'a giden Züleyha umduğunu bulamaz. Babasının güçten düştüğünü, annesinin mezarının çoktan çöktüğünü, dadısının cenazesinin evden çıktığını görür. Zeki Bulduk, Züleyha'nın saraydaki yalnızlığını şöyle anlatır: "Yapayalnızdı Züleyha! Kuteyfer bir aziz, karavaşlar ki karınları doymadı mı düşman, Yusuf ki Rabbine âşik bir imkânsız aşkın tarafsız tarafı."³³⁶ Bir narı ortadan kırıp Zülfazl'a ikram eden Züleyha hakkındaki iftiralara cevap verir. Bir gülün gölgesinde yaşamının zorluğundan dem vurur.

Zeki Bulduk, Yusuf'un iffetini koruma mücadelesini çetin bir cenk meydanına benzetir. Onun karşısında Lut'un karşısındaki Sodom ve Gomoralılar ya da İbrahim'in karşısındaki Nemrut yoktur. O, nefsin ordularıyla savaştadır. Cenk meydanının mahir savaşçısı Züleyha "Gelsene!" diyerek Yusuf'u çağırırken son hamlesini yapmak üzeredir. Yedi kapıdan geçerken nefsin yedi gömleğini üzerinden çıkaran Yusuf "Gelsene!.." sözünü duyduğunda üzerinde sadece nefs-i emmare gömleği kalmıştır. Yusuf, sözüne "Rabb'im..." diye başlamış; odadan çıkarken gömleği Züleyha tarafından arkadan yırtılmıştır. Bu amansız cengin sonunda Aziz yenilmiş, Yusuf yara almış, Züleyha ise ordularını kalp kalesine çekmek zorunda kalarak dişi bir kaplan gibi kendi kanında boğulmaya başlamıştır. Böylece Züleyha, "hubb" makamından mahkemeye dek sürececek "ışık" makamına geçmiştir.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, yanılısıyla yüzleşen Züleyha'nın yaşadığı iç çatışmaya yer verilir. Suret aynalarında kendi güzelliğini seyreden Züleyha, gözlerinde acıyı görür ve içini bir ürperti kaplar. Bilincindeki sözcükler diline şöyle dökülür: "... Potifar, çağır beni. Yusuf, dedi Züleyha'nın teni. Teninde yıldıza bırakılmış atların yeleleri. Siyah bir ırmağa düştü Züleyha, gözleri Yusuf'un gözleri."³³⁷ Züleyha, bir yandan "Potifar, çağır beni." diyerek kocasına sadakatini dile getirmekte, öte yandan yıldı atlarının özgürlüğüne özenmektedir. Saraydaki yaşamın sıradanlığı ile tensel uyanışının ve ihanetin sıradışılığı arasında

³³⁵ Bulduk, *age*, s. 24.

³³⁶ *Age*, s. 88.

³³⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 85.

bocalamaktadır. Züleyha'nın şiddetlenen aşkı, özgürlük arayışı ve kaçış düşüncesi onu yarım kalan bir intihar denemesine sürükler. Mutsuzluğu artan ve gündün güne içine kapanan Züleyha'nın yardımına dadısı yetişir. Sarayın her yanını aynalarla donatarak Züleyha'nın sûret köşkünü oluşturur. Ancak yolu Züleyha'nın sûretlerince kesilen Yusuf, güzelliğin aslına yöneldiği için sûretlere meyletmez.

Nazan Bekiroğlu, romanı monotonluktan kurtarmak ve özgünlüğü korumak adına hikâyeye bazı eklemelerde bulunur. Saygın bir komutan iken Züleyha'ya duyduğu aşktan meczuba dönen bir dilenciye Züleyha'nın tebessüm etmesi, Mısır diline sadaka vermek anlamında yeni bir deyim kazandırmıştır: Züleyha'nın gülümsemesi.³³⁸ Züleyha, ezeli bir aşinalığı hatırlamaktadır. Yusuf'un gözleri, elleri ve alını için söylenen "kaside" olarak isimlendirilen şiirsel sözler bir yandan bu hatırlayışı pekiştirir, öte yandan Yusuf'un yazgısını çağırıştırır. Züleyha'nın gelecek zamanlara seslenişi bölümünde Züleyha'nın diğer aşk hikâyelerinin kadın kahramanlarından farkına dikkat çekilir. Züleyha, diğer kadın aşk kahramanları gibi fethedilmeyi bekleyen bir kale değil; aşk yolunda mücadele eden, aşk ile imtihan edilen bir kadın kahramandır ve onlardan farklı olarak eteğindeki çamuru akıtmak için çaba harcamak zorundadır.

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istemesine gerekçe olarak kocasının kendisini aldatmasına mukabele etmek istemesi gösterilir.³³⁹ Züleyha'yı harekete geçiren güç olarak da şeytanın etkisinin altı çizilir. *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da, Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istemesi, kendi resimlerini nakşettirdiği yedi odalı suret köşkünde gerçekleşir. Yusuf, Züleyha'dan kaçıp dışarı çıktığında karşısında Aziz'i bulur. Aziz, Yusuf'un yüzünün hastalıktan ya da yorgunlukta sarardığını düşünerek onu Züleyha'nın sarayına getirir. Züleyha, Yusuf'un olup bitenleri Aziz'e anlattığını sanarak Yusuf'un kendisine saldırdığını söyler.³⁴⁰

Tefsirlerde ve mesnevilerde yer alan Yusuf'u Züleyha'ya meyletmekten men eden olağanüstü olaylar romanlarda yer bulmaz. Romanlarda Yusuf'un bir insan olarak yaşadığı iç çatışma söz konusudur. Onu günahtan alıkoyan şey; duvara yansıyan Yakup'un sureti, Cebrail'in tokadı yahut duvardan uzanan üzerinde âyet yazılı bir el

³³⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 67.

³³⁹ Yağmur, *age*, s. 82.

³⁴⁰ Koçin, *age*, s. 110.

değil; şeytanın tuzaklarını görüp saf bir iman ile Allah'a yönelmesidir. Aşk, zehirli bir sarmaşık gibi Züleyha'nın ruhunu sarmıştır. Yusuf dahi Rabb'inden işaret görmese bu ateşe meyledebilecektir. Ancak Yusuf'un duası ve tedbiri, Allah'ın da takdiri neticesinde Yusuf zinadan kurtulmuştur. Benzer şekilde mesnevilerde yer alan bir bebeğin dile gelip gömleğin arkadan yırtıldığını söyleyerek Yusuf'un masumiyetini ortaya koyması motifine roman yazarları itibar etmez. Onlar daha makul bir yol tercih ederler. Örneğin *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta*, bu görev Züleyha'nın akrabası olan, adil ve bilge kişiliğiyle tanıtılan Şehkur'a verilir.³⁴¹ *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de* bu kişi orada bulunan ak saçlı, aksakallı bilge görünüşlü bir zattır.³⁴² *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da* ise gömleğin imal edildiği keten atölyesinin ustası Garai şahit olarak gösterilir.³⁴³ Böylece kıssanın ruhuna daha uygun bir anlatım yolu benimsenmiş olur.

2.1.7. Mısırlı Kadınların Elleri Kismeleri ve Yusuf'un Zindana Atılması

Potifar, karısı yerine kölesi tarafından aldatılmayı tercih etse de yapılan muhakeme neticesinde Yusuf'un suçsuz olduğu anlaşılır. O da Yusuf'tan bu olayı kimseye anlatmamasını ister. Ancak Züleyha'nın kölesine duyduğu ilgi, şehir kadınlarının diline dolanır. Züleyha, kadınların kendi durumunu anlamaları için bir ziyafet tertip eder. Yusuf'un güzelliğini gören kadınlar mest olup meyve soymak için ellerine verilen keskin bıçaklarla parmaklarını keserler. Böylece Mısırlı kadınlar, bir yandan Züleyha'nın hakkını teslim ederken öte yandan Yusuf'un güzelliğine hayran olurlar.³⁴⁴ Mısırlı kadınların kötü arzularından çekinen Yusuf'un duası icabet bulur ve ona zindan yolu görünür. Yusuf'u Mısırlı kadınlardan kıskanan, kölesine bir türlü boyun eğdiremeyen Züleyha'nın telkinleri ve Potifar'ın siyasî itibarına ilişkin endişeleri Yusuf'un zindana atılmasında etkili olmuştur.³⁴⁵

³⁴¹ Bkz. Koçak, *age*, s. 71.

³⁴² Bekiroğlu, *age*, s. 112.

³⁴³ Polat, *age*, s. 174.

³⁴⁴ *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de* Mısırlı kadınların Yusuf'un güzelliği karşısında ellerini kismeleri Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istemesi olayından daha önce anlatılmıştır.

³⁴⁵ *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da* saraydaki sekiz kadın Yusuf'un kendilerini taciz ettiği iddiasıyla Yusuf'u kralın karısı Nifirtiti'ye şikâyet ederler. Yapılan muhakeme neticesinde Yusuf'un zindana atılmasına karar verilir.

2.1.8. Züleyha'nın Manevî Olarak Yükselmesi ve Hakk'ı Bulması

Yusuf'un zindana atılmasıyla içine kapanan ve yaptıklarından pişmanlık duyan Züleyha, manevî yönden yükselmeye başlar. *Züleyha*'da, bu durum şöyle anlatılır: "Züleyha dile düştü. Züleyha yollara düştü. Züleyha dara düştü. Züleyha hâlden hâle düştü. Ki dilenciler dahi bu perisuret kadını aralarına almayıp bir başına bıraktıklarında Züleyha'nın diline Yusuf'un Rabb'i düştü."³⁴⁶ Hikâyenin başında Züleyha'nın akıbetinden haber veren falcı kadının "Düştüğün için yükseleceksin." dediği hadise budur. Zeki Bulduk, Züleyha'nın Hakk'a yönelmesini özgün bir kurguyla dile getirir.³⁴⁷ Buna göre şehirdeki dilencilerin reisi, köşe bucak takibinde olduğu Züleyha'nın gülümsemesini beklemektedir. Dilencilerin reisi geçmişte Nil kenarında bir konağı olan saygın bir tüccardır. Bir gece karısı, kendisine sunulanla yetinmeyen bir cahilin saldırısına uğrar. Kadın o gece kendini Nil'in soğuk sularına bırakır. Adam suçluyu, suçu işlediği yatağa bağlar ve konağını ateşe verir. Adam, o günden sonra dilenmeye başlamış ve hayatını gülümsemenin yakıştığı bir yüz aramaya adanmıştır. Züleyha'nın bulunduğu kulübenin önünde tetikte bekleyen dilencilerin reisi ağıt sesine benzeyen bir ses işitir ancak içeri girmeye çekinir. Ağladığına kanaat getirdiği Züleyha'yı teselli etmek üzere ona yaklaşır. Bu esnada tenine bir gülün dokunduğunu hisseden Züleyha susar. Züleyha'nın rüyasında Yusuf, İbrahim'e indirilen suhulardan okumaktadır. Dilencilerin reisinin yıllardır beklediği tablo gerçekleşmiş; Züleyha, rüyasında gülümsemiştir. Bu rüyadan sonra Züleyha, pişmanlık ve utanç içinde Mısır sokaklarında dolaşmaya başlar. Züleyha'nın bu demde ilahî hakikati idrak edişi şu cümlelerle anlatılır:

Bildi ki Yusuf'un bedeli, çölün yüreğinde saklıdır, gurbetin kucağında oturmaktadır, her şeye hâkim olan bir varlığın elindedir ve o varlık ki tanınmadıkça Yusuf'a giden yollar gülistan olmayacaktır; işte o dem içine bir cemre düştü Züleyha'nın ve dedi: Hayy Hak.³⁴⁸

Yusuf'un zindanı, Züleyha'nın kuyusu olmuştur. Nasıl ki Yusuf kuyudaki derinlikten nasiplenip yükselmişse iç dünyasına yönelen Züleyha da Yusuf

³⁴⁶ Bulduk, *age*, s. 118.

³⁴⁷ *Age*, ss. 112-118.

³⁴⁸ *Age*, s. 118.

zindandayken kendi kuyusunda yükselecektir. Bunun yolu ise nefis mücadelesinden geçmektedir.

Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf 'ta, Yusuf zindana girince Züleyha sarayı terk edip virane bir eve çekilir. Bir kuşluk vaktinde evinin yakınlarından gelen bir sese kulak kesilir. Bir kadın, ağıt şeklinde şiir okumaktadır. Kadın, şiiriyle Züleyha'ya tövbe edip güzelliğin kaynağı olan Allah'a yönelmesi gerektiğini salık vermektedir. Züleyha, kadına teşekkür ederek ona daha önce kendisine Potifar'ın verdiği sandıktaki mücevherlerden hediye etmek istese de kadın buna itibar etmez. Bilakis onu gerçek hazineyi bulmaya davet eder. Böylece Züleyha ile kadının çöl yolculuğu başlar. Çöldeki bir haftalık inziva hayatının ardından ikili Mısır'a geri döner. Bu yolculuğun neticesinde Züleyha ilahî tecelliyi idrak etmiş olur.³⁴⁹

Ana kahramanın nefis mücadelesini anlatırken kıssaya göndermelerde bulunan Rasim Özdenören, nefse rağmen ve nefis ile birlikte yaşamının zorluğunu "kuyu" imgesiyle özdeşleştirir. Burada nefsiyle mücadele hâlinde olan kahramanın adı Züleyha değil Yusuf'tur. Bir mürşit arayışı içinde geldiği kasabada gerçek ile düş arasında zinaya bulaşan, ardından günahından arınma çabasıyla kendini sorgulayan modern zamanların Yusuf'unun iç çatışması şu cümlelerle anlatılır:

Bunlara rağmen kuyudan çıkması gerekiyor, öyle mi? Öyleyse ağırlıklarını bırakması mı gerekiyor? Ağırlıkları? Ağırlıkları ne olabilir? Bundan kolay ne var, ne olacak? Ağırlığı bizzat nefisinden başka ne olabilir? Ama onu nasıl terk etmeli? Terk edebilir mi? Nefs terk edilebilir mi? Bir de, demiyorlar mıydı ki, insan nefsiyle güzeldir ve o, nefsiyle sevilir? Vay canına! Gene açmaza giriyor. Nefsini hem terk etmesi gerekiyor, hem onu yüklenmesi, öyle mi? Böyle bir şeyin üstesinden gelinebilir mi? Belki de bu yüzden, bu işin üstesinden gelinebilir mi? Belki de bu yüzden, bu işin üstesinden gelmeyi öğretecek bir üstadın bulunması gerektiği söyleniyordu. Her neyse.. sonu gelmiyordu bunların, sonunu, dibini bulamıyordu: boşa koysa olmuyor, doluya koysa almıyordu. Onun kuyusu da buydu belki.³⁵⁰

Görüldüğü gibi burada *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'un aksine nefis terbiyesi için kahramanın bir dış mekân yolculuğuna çıkarılması söz konusu değildir. Adının Yusuf

³⁴⁹ Koçak, *age*, ss. 122-126.

³⁵⁰ Özdenören, *age*, s. 87.

olduğunu ve 24 yaşında olduğunu öğrendiğimiz ana kahraman zaten bir yolculuk hâlinindedir. Bir gece yarısı küçük bir kasabanın istasyonundan sorularına cevap bulabileceğini umduğu kişiyle görüşmek üzere tekkeye gitmek arzusundadır. Geceyi geçirmek için gittiği otelde uyumaya çalışırken aklında "var olmanın ne olduğu" sorusu vardır. Musluktan damlayan suyun sesinden rahatsız olunca lavaboya gider. Burada karşılaştığı kadın, hesapta olmayan bir şekilde onu zinaya sürüklemiş; kahraman, gerçek yahut düş olduğu anlaşılamayan zina eylemini ikinci kez işlemiştir. Sonraki bölümlerde kahramanın pişmanlık duygusu ve günahından arınma çabası içinde bir yol gösterici arayışına yer verilir. Kahramanın içinde bulunduğu kuyudan kurtulup -köpek imgesiyle somutlaştırılan- nefsiyle birlikte yolculuğa çıktığı ifade edilerek hikâyeye son verilir:

"Söyle bakalım ahbap, dedi, şimdi biz kuyunun içinde miyiz, dışında mı?

Bu sorunun cevabını ciddi biçimde merak ediyordu. Acaba gerçekten kuyunun içinde miydi, yoksa dışına çıkmış mıydı? Yolculuğu buraya gelinceye kadar kuyunun içinde geçmişti de, dün gecedен bu yana kuyudan çıkmış ya da çıkartılmış mıydı? Kuyudan çıkartılmışsa eğer, bu yol onu Mısır'a mı götürüyordu? Köpekten mutlak bir cevap bekleyerek bakıyordu onun yüzüne. Köpek de ona baktı ve nerdeyse bir fino sesiyle yaltaklanarak iki kez:

"Hav, havv!...." dedi yalnızca.³⁵¹

Rasim Özdenören tarafından eserin birçok yerinde vurgulanan yolculuk düşüncesi, nefsiyle birlikte yaşamının güçlüğüne hisseden kahramanın hayatı anlamlandırma çabasına tekabül eder. Bunu başardığı zaman sınanması sona erecek, belki de yolun sonu Mısır'a çıkacaktır. Öyküde gelenekten farklı olarak kahramanın nefisini terbiye etmesi çöl ya da kimsesiz bir mekânda inzivayı içeren bir dış yolculuk neticesinde gerçekleşmemiş, bunun yerine zaten sefer üzere olan öznenin iç dünyasındaki anlam arayışı ön plana çıkarılmıştır.

Yusuf zindandayken Züleyha'nın ruh hâlindeki değişimler *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de de özgün bir yaklaşımla dile getirilir. Yusuf'un gömleği Mısır'ın batı kapısına asılmış, rüzgârda dalgalanan gömlek adeta haksız yere hüküm giyenleri temsil eden bir bayrağa dönüşmüştür. Burada tıpkı kuyunun kurdu teselli etmesi gibi rüzgâr da kendisine verilen emir gereği gömleğe teselli verir. Rüzgâr

³⁵¹ Özdenören, *age*, s. 111.

kelimesinin "devir" ve "zaman" anlamları da düşünülürse onun haksızlıkların er geç ortaya çıkacağını müjdeleyerek Yusuf'un gömleğindeki gözyaşlarını kurutması daha iyi anlaşılır. Yusuf'un güzelliği Züleyha'nın kuyusu olmuştur ve Züleyha bu kuyuya düşmekten memnundur. Çünkü o, bütün ruhların yaratıldığı demdeki mecliste Yusuf ile yan yana olduğuna inanmaktadır. Yusuf'tan istediği sadece kendisini hatırlamasıdır. Bir gün Züleyha küçük bir bulutun güneşin önünü geçici olarak kapattığını görür ve buluta şöyle der: "Ey gafil bulutçuk, güneşin zahirini örtmen onu görünmez kıldığın anlamına mı geliyor sanıyorsun? Bir an için önünde durmuş olmakla, saltanatın hükmünü eksilttiğini mi sanıyorsun?"³⁵² Yusuf zindanda olsa da aydınlığı duvarları aşır her daim Züleyha'ya ulaşmaktadır. Acıları günden güne artan Züleyha, ruh hâline tercüman olacak kelimeleri mektuba döküp Yusuf'a göndermek ister. Ancak kalemi bir türlü hitaptan ötesine geçemez.

Züleyha, bir bahar sabahı dua etmek üzere tapınağa yollarır. Burada Mısır'ın en büyük tanrısına sesini duyurmak ister. Ancak yalvarmalarına bir türlü karşılık alamaz. Çaresizce ağlarken dilinden bir cümle dökülür: "Beni sana getirmeyecekse Yusuf'un aşkını ne yapayım."³⁵³ O zaman aslında kendi tanrısından çok Yusuf'un Rabb'ini aklına getirdiğini fark eder. Züleyha, Yusuf'u odasına çağırmadan önce yatağının başucunda duran putun gözlerini şalıyla örtmüştür. Yusuf bunu fark edince ona şöyle demiştir:

Sen, görüş gücü bir bez parçası ile yok olan bir puttan utanıyorsun da, her yerde olanları ve olacakları bilen, her zamanda olanları ve olacakları gören, üstelik kalplerin içindeki niyetleri dahi bilen, kendisine gizli saklı olmayan benim Rabbimden neden utanmıyorsun? Sen utanmıyorsan benim ondan utanmamı neden anlamıyorsun? Üstelik ben Rabb'imın gözlerini bağlayamam.
Sonra, gel, demişti Yusuf Züleyha'ya, şimdi sen gel. Ama bana değil benim Rabbim'e gel. Gel ve Rabbi bil!³⁵⁴

Tapınağın taş zemininde Yusuf'un sözlerini hatırlayan Züleyha, görmemesi için bir bez parçasının yeterli olduğu tüm tanrılara sırt çevirir. Sonra tabiatın sesine ve varlıkların zikrine kulak kesilir. Kısa bir tefekkürün ardından doğumsuz ve ölümsüz olan yaratıcıyı bilir ve ona yönelir. Hakk'ı bulduktan sonraki ilk duasında, Allah'tan, takılıp kaldığı teni aradan çıkarmasını ve saf aşkla arasındaki perdeleri kaldırmasını

³⁵² Bekiroğlu, *age*. ss. 126-127.

³⁵³ *Age*, s. 132.

³⁵⁴ *Age*. ss. 126-127.

diler. Yusuf'un zindanda kaldığı bu süreçte Züleyha, çektiği acıların etkisiyle gençliğini ve güzelliğini kaybeder. Aynaya yansıyan suretinden tedirgin olur ve münacat türünde bir şiir edasıyla Allah'a yakarır. Kâinattaki muazzam düzenin zaten mucize olduğunu vurgular, gençliğini ve güzelliğini geri istemesinin Hak katında imkânsız olmadığını belirtir. Ancak duası kabul bulmaz. Görüldüğü gibi Nazan Bekiroğlu, Züleyha'nın hidayete ermesini dile getirirken gözleri örtülünce göremeyen put olayını kullanmış, dua ettiği tanrıların acizliği Züleyha'yı Yusuf'un Rabb'ine yöneltmiştir.

Mesnevi geleneğinde geçen Züleyha'nın odadaki putun gözlerini kapatması olayı Rasim Özdenören'in *Kuyu*'suna farklı bir şekilde yansır. Oteldeki odada Yusufu yatağına çağıran kadın, bebeğinin bulunduğu sepeti yataktan alıp sandalyenin üzerine bırakır. Elindeki tülbentle de sepetin üzerini örter. Yusuf, havanın sıcak olduğunu belirterek bunun sebebini sorduğunda kadın ondan utandığını söyler.³⁵⁵ Öyküde modern Yusuf'un sınanması gerçek ile düş arasında gidip gelmektedir. Modern insanın kuyusu da Zeliha'sı da dışında değil, bizatihi içindedir. Çıkış ise nefsi öldürerek değil, nefse rağmenidir. Kuyudan çıkıp ilâhî hakikate yönelen insanın istikameti Mısır olacaktır.

Olayların bir peygamber biyografisi şeklinde kurgulandığı *Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta*, Yusuf, zindandan çıkıp hazine bakanı olduktan sonra hükümdar onu Züleyha ile evlendirmek ister. Yusuf, Züleyha'yı affetmek için onun tek olan Allah'a inanmasını şart koşar ve ona dinini tebliğ eder. Züleyha, bu şartı kabul ederek hidayete erer. Bu olayların Aziz'in ölümünün birkaç gün sonrasında cereyan etmesi ve Züleyha'nın bir iç muhasebe yaşamaksızın hidayete ermesi roman kurgusunun sağlamlığına gölge düşürmüştür.

2.1.9. Yusuf'un Zindandaki Hâli ve Rüya Yorumları

Yusuf'un zindandaki hâli ve rüya yorumları romanlarda kıssadan ve gelenekten küçük farklılıklarla yer bulur. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Yusuf, çocukluğunda gördüğü rüyayı zindanda bir kez daha görür. Ancak ilk rüyadan farklı olarak gökten inen büyük, parlak, mavi bir yıldız secde faslının ardından Yusuf'un kalbine girer. Yusuf haykırarak uyandıktan sonra kendi rüyasını yorumlar. O zaman ilâhî ışığın kendisine Züleyha'dan yansıdığını ve ona duyduğu ezeli muhabbeti bilmiş vaktinin geldiğini idrak eder. "Hatırladım Gazeli" adlı şiirsel metinle Yusuf, adının

³⁵⁵ Özdenören, *age*, s. 26.

levh-i mahfuz sathına ebede kadar Züleyha ile yan yana yazıldığını dile getirir. Böylece Yusuf'un rüyasında kalbine giren mavi ışık, ona peygamber olduğunun, rüya ilmi verildiğinin ve Züleyha'ya duyduğu muhabbetin bilgisini getirir.³⁵⁶

Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta Yusuf'un zindanda yaptığı tevhid içerikli konuşmalar geniş yer tutar. Bu konuşmalar *Kur'an-ı Kerim*'in değişik surelerinden derlenmiştir.³⁵⁷ *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da da Yusuf, inanç sorunu yaşayan mahkûmların sorularına uzun cevaplar verir.³⁵⁸ Yusuf'un zindandaki rüya yorumları romanların genelinde kıssadaki anlatıma uygun şekilde anlatılır. Buna göre kendisine rüya ilmi verilen Yusuf, bir sabah Firavun'un ekmeçisi ile şerbetçisinin rüyalarını yorumlar. Bu kişiler hükümdara suikast düzenlemek suçundan zindana atılmışlardır. Yusuf, sıkıldığı üzümlerden hükümdara şerbet çıkaran mahkûmun affedileceğini, başındaki tepside yer alan ekmeçileri kuşların gagaladığı mahkûmun ise asılacağını söyler. Çok geçmeden Yusuf'un rüya yorumları gerçekleşir. Yusuf, zindandan ayrılan şerbetçiden efendisinin yanında kendisinden bahsetmesini ister.

Bazı tefsirlerde yer alan Yusuf'un şerbetçiden yardım dilediği için zindanda daha uzun süre kaldığı şeklindeki yorumlar *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* haricinde romanlara yansımamıştır. Mahkûmların gördüğü rüyalar bütün romanlarda aynı içerikteyken Sinan Yağmur'un eserinde farklı rüyalara yer verilmiştir. Buna göre fırıncı rüyasında bir aslan tarafından kovalandığını, ondan kurtulmaya çalışırken yere düştüğünü ve elindeki aynanın parçalandığını anlatır. Sâki ise rüyasında çılgınlık duyduğunu, bunlardan kulağını kapatarak kurtulmaya çalışırken kulağından kan fışkırdığını ifade eder.³⁵⁹

Firavun'un rüyası, romanların genelinde, kıssadaki anlatıma uygun olay halkaları içinde anlatılır. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Firavun, bir gün sabaha karşı kendisini rahatsız eden bir rüya görür. Rüyanın tabiri için bütün münecimleri ve kâhinleri mavi salonda toplar. Onlara rüyasında yedi besili ineği yedi zayıf ineğin yediğini; sonra yedi dolgun başak, sonra da yedi kurumuş başak gördüğünü anlatır. Kimse bu rüyaya anlam veremez. Firavun, bir hükümdar olarak halkı adına düş gördüğüne inanmaktadır. Firavun rüya tabircilerini gönderip odasına çekilince rüyasını

³⁵⁶ Bekiroğlu, *age*, ss. 149-159.

³⁵⁷ Çakmak, *age*, ss. 97-99.

³⁵⁸ Yağmur, *age*, ss. 105-109.

³⁵⁹ *Age*, 109-11.

yeniden hatırlar ve fenalaşır. Bu esnada kendisine su getiren şerbetçinin gözündeki perde aralanır. Şerbetçi aniden Yusuf'u hatırlar ve hükümdarın izniyle zindana gidip Yusuf'tan rüyanın yorumunu ister. Yusuf, rüyanın yorumuna göre ilk yedi yıl bolluk olacağı için bu dönemde tarlaların bol bol ekilmesini tavsiye eder. İhtiyaç haricindeki tahılların tedbir olarak başağında bırakılmasının arkadan gelecek şiddetli kıtlık yıllarında Mısır'ı ölümden kurtaracağını belirtir. Kıtlık yıllarının ardından Firavun'un rüyasına girmeyen bereketli bir yılın geleceğini de müjdelir. Yusuf'un yorumu Firavun'un kalbindeki ağırlığı alır. Firavun, Yusuf'u saraya davet eder. Ancak Yusuf, masum olduğu ortaya çıkmadan zindandan çıkmayacağını dile getirir.³⁶⁰

2.1.10. Yusuf'un İkbali ve Züleyha'nın Vuslatı

Firavun, Yusuf'un isteğini kabul ederek yıllar önce yaşanan olayın faillerini saraya çağırır. Bu toplantıda ellerini kesen kadınlar suçlarını itiraf eder. Firavun ve Yusuf, Züleyha'nın suçunu itiraf edip imtihanını tamamlamasını bekler. Nitekim öyle de olur, siyah bir örtüye bürünmüş, yaşlı ve düşkün bir kadına dönüşmüş Züleyha, Yusuf'un yaşanan olaylarda suçunun olmadığını tasdik eder. Böylece Yusuf'a devlet ve ikbal yolu açılır.³⁶¹

Yusuf'un Mısır'a vezir olması ve Züleyha ile evlenmesi için Potifar'ın hikâyeden çıkması gerekmektedir. Hamdî'nin mesnevisinde bu bölümün başlığı şu şekildedir: "Yûsuf 'Aleyhi's-Selâm Ka'r-ı Zindandan Hurûc ve Evc-i İzzete Urûc Ettiğidir ve Kitfîr'in Dâr-ı Fenâdan Menzil-i Bekâya Göç Ettiğidir."³⁶² Nazan Bekiroğlu, Potifar'ın ölümünün kurgunun bir gereği olduğunu şöyle ifade eder: "Yûsuf davasında yalnız bir kişi eksikti. O da Mısır'ın ölmüş azizi. Potifar. Züleyha'nın kocası. Bu mesneviden sessiz sedasız çekip gitmişti."³⁶³ *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da pişmanlık içindeki Kitfîr, mahkemenin olduğu gece sabaha karşı ölür.³⁶⁴ *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da ve *Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta*, Yusuf zindandan çıktığında Potifar hasta olduğu için Yusuf'a onun görevi verilir, Potifar'ın ölümü daha sonra gerçekleşir. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da ise Yusuf'un zindandan çıkacağı günün

³⁶⁰ Bekiroğlu, *age*. ss. 162-168.

³⁶¹ *Age*. ss. 171-178.

³⁶² Hamdî, *age*, s. 369.

³⁶³ Bekiroğlu, *age*. s. 170.

³⁶⁴ Koçin, *age*, s. 139.

arefesinde Züleyha gördüğü bir rüya üzerine eşi Potifar ile birlikte bilinmez bir diyara doğru yolculuğa çıkar.³⁶⁵ Bu noktadan sonra romanda Potifar'ın bahsi geçmez.

Mesnevi geleneğinde Cebrail'in Allah'tan getirdiği emir üzerine gerçekleştiği anlatılan³⁶⁶ Yusuf'un Züleyha ile evlenmesi konusunda roman yazarlarının tasarrufu farklı olmuştur. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Yusuf, ailesine kavuştuktan sonra kalbinin sesini dinleyerek Züleyha'nın bulunduğu köye gider. Züleyha, bir evde yalnız başına yaşamakta, acuze bir hayat sürmektedir. Halk arasında meczup olarak bilinmekte, kimi zaman çöplükte yiyecek ararken görülmektedir. Yusuf, Züleyha'yı Mısır'a götürmeyi teklif etse de gönlünün Allah sevgisiyle dolduğunu söyleyen Züleyha bu teklifi kabul etmez. Züleyha, ocağın yanındaki sandıktan yırtık bir gömlek çıkarır, ağlamaklı sesiyle konuşmaya başlar: "Bu gömleği iki sebepten dolayı sakladım. Birincisi nefsim günaha meylettiğinde onu susturmak için gömleği elime alırım. İkincisi de bu dünyada servet namına nem varsa dağıttım. Tek servetim bu gömlek. İstedim ki öldüğümde yüzümü örten kefen olsun. Gömleğin kefenimdir, yüreğin müebbeten haramımdır."³⁶⁷ Züleyha, bu sözlerin ardından bayılır. Yusuf'un gözlerinden birkaç damla yaş süzülür. Romanın son bölümünde anlatıcı romanın vuslat ile son bulmamasının gerekçesini şöyle açıklar: "Muratsız Züleyha'yı muradına erdirmek biz kalemi kırıkların işi değildir. Yüreklere elinde bulunduran Allah'ın hükmü ne ise Yusuf için de Züleyha için de hayırlısı o olmuştur."³⁶⁸

Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta, Yusuf ile Züleyha'nın evlenmeleri konusu belirsiz bırakılmıştır. Romandaki iç hikâyenin sonu şu şekildedir: Züleyha, bir akşamüstü evinin önünde oturmakta, çocuk sesleri ve kuş cıvıltılarıyla teselli bulmaktadır. Artık sabır ve tevekkül içindedir. Yusuf, Mısır'ın Maliye Veziri olalı üç ay geçmiş ancak ondan bir haber gelmemiştir. Oysa Züleyha, Yusuf'un yıllar önce uğradığı haksızlıkların intikamını alacağını tahmin etmektedir. Gün geceye evrilip ortalığı derin bir sessizlik kapladıktan sonra koşulu bir atın toynak sesleri duyulur. Züleyha beyaz giyimli bu atlının kim olduğunu ancak yaklaşınca anlar. Bu, Yusuf'tur. Züleyha tek kelime bile etmeye cesaret edemez. Yusuf, minik bir sandık çıkarıp Züleyha'nın ellerine bırakır. Gitmeden önce Yusuf'un ağzından çıkan tek cümle şudur: "Kutsal kelimelerle aşk

³⁶⁵ Yağmur, *age*, s. 153.

³⁶⁶ Halıcı, *agt*, s. 220.

³⁶⁷ Yağmur, *age*, s. 210.

³⁶⁸ *Age*, s. 214.

yazılmaz." Yusuf gittikten bir süre sonra şaşkınlığını üzerinden atan Züleyha sandığı açar. Sandıktan bir zeytin dalı ve papirüs yaprağı çıkar. Papirüste şu mısralar yazılıdır: "Korku imandan olmalı yürekte/Fakat asla ümidini kaybetme."³⁶⁹

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında, Züleyha mahkemede Yusuf'un yüzüne bir an olsun bakmaz. Çünkü son duasında yanında olmaları için nefsinin ordularını kalp kalesine çağırmıştır. Züleyha, "Ya muradımı yaklaştı bana, ya al canımı soğumadan kalbim cananına..."³⁷⁰ şeklinde dua eder. Bu noktada romanın anlatıcısı Zülfazl, Züleyha'ya nasihatte bulunur. Züleyha'nın Zülfazl'a verdiği cevaplar adının tarih boyunca olumsuz anılmasına reddiye niteliğindedir. Romanın sonunda Züleyha'nın düğünü ve damada her adım attığında bir yaş gençleşmesi anlatıcı Zülfazl'ın rivayeti olarak aktarılır. Zülfazl'ın anlattığı hikâyeden çıkardığı öğüt şudur: "Evlilik üçtür: etlerin, canların, cananların. Etleri toplum, canları düşleri, cânanları Hakk birleştirir. Et yaşlanınca, canlar birbirinden ayrılır. Düş ölünce canlar da ölüp evlilik biter. Cânan olanlar ebediyen evli kalırlar."³⁷¹

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, Yusuf'un zindandaki rüyasında kalbine giren mavi ışık, Züleyha'ya duyduğu ezeli aşkı hatırlamasını sağlar. Züleyha, mahkemede suçunu itiraf ederek sınavını tamamlar ve Firavun tarafından Yusuf ile evlendirilir. Züleyha, Yusuf ile nikâhlandığı gecenin sabahında endam aynalarına bakar. Geçmişten izler taşıyan yorgun ve yıpranmış yüzünü sevmektedir. Artık tek arzusu suretlerin arkasındaki asla, yani hakikate kavuşabilmektir. Daha önce reddedilen duası o anda icabet bulur, gençliği ve güzelliği ona geri verilir. Çünkü gençliğin ve güzelliğin anlamını aşmayı başarabilmiştir.³⁷²

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da, Mısır'ın hükümdarı IV. Amon Huteb, Yusuf'un aklandığı mahkemenin ardından sarayda bir şölen düzenleyerek Amon Tapınağı'nın rüya yorumcularını saraya davet eder. Bu toplantıda kralın rüyası müzakere edilir ve müzakerenin sonunda Yusuf'un tâbiri kabul görür. Tapınak mensupları mahcup bir şekilde sarayı terk ederler. Kral, Mısır'ı rüyada bahsi geçen kıtlık yıllarına hazırlamak için bilge birini görevlendirmek ister. Bu göreve Yusuf talip

³⁶⁹ Koçak, *age*, ss. 142-145.

³⁷⁰ Bulduk, *age*, s. 131.

³⁷¹ *Age*, s. 143.

³⁷² Bekiroğlu, *age*, ss. 178-183.

olur. Böylece Yusuf hazine ve tarımdan sorumlu vezir olarak atanır. Yusuf, bir yandan kıtlık yılları için tedbirler almakta; öte yandan saray için tehlike arz eden Amon Tapınağı ile mücadele etmektedir. Amon Tapınağı ile arası açık olan kral Yusuf'un inancını kabul ederek Allah'a tapan anlamındaki "Akhenaton" adını alır. Bu süreçte kral Yusuf'u -babası tek tanrıya inanan- On şehrinin kâhini Safenat-Paneah'ın kızı Asenat ile evlendirir. Romanın ilerleyen bölümünde Yusuf kendisine Cebrail aracılığıyla bildirilen vahiy gereği Züleyha ile de evlenir. Yusuf'un duası neticesinde Züleyha'nın yüzündeki kırışıklar gider ve gözüne fer gelir. Romanda anlatılan olaylar "Hz. Yusuf"³⁷³ dizisinin senaryosu ile büyük ölçüde örtüşmektedir.³⁷⁴

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da, putlara tapmayı terk eden Züleyha saraya gelip Yusuf ile görüşür. Burada ona derdini anlatır ve ondan gençliğine ve güzelliğine yeniden kavuşması için dua etmesini ister. Yusuf elini kaldırıp dua eder, Züleyha gençliğine ve güzelliğine yeniden kavuşur. Züleyha, "Başka muradın kaldı mı?" diye soran Yusuf'a "Bundan öte murat olmaz, bir de beni vaslınla sevindir. Yaralı yüreğimin merhemi ol, beni kendine eş eyle." cevabını verir. Yusuf buna olumlu cevap verir. Vuslattan sonra Yusuf, Züleyha'nın yüzünü doya doya seyredip ona şu soruyu sorar: "Böyle bir kavuşma, daha önce istediğin biçimdeki kavuşmadan daha hayırlı değil midir?" Züleyha da şu cevabı verir: "Affet beni ey sevgili, çılgın bir deli gibiydim. Müşkülüm çoktu, tahammülüm kalmamıştı o zamanlar." Yusuf, Züleyha'ya bir hikâye anlatır. Buna göre bilginlerden biri feryat ederek ağlayan bir genç görmüştür. Bilgin, delikanlıya niçin ağladığını sorar. Delikanlı sevgilisinin öldüğünü, aşksız kaldığını söyler. O zaman bilgin delikanlıya şu öğüdünü verir: "Öyle bir sevgili sev ki,

³⁷³ Farajullah Salahshur, *Hazret-i Yusuf (Yousefe Payambar)*, Rasool Ahadi (Yap.), İran 2008.

³⁷⁴ *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha adlı romana ve Hazret-i Yusuf (2008) adlı televizyon dizisine ilham veren olaylar, Mısır tarihinde Amarna Çağı olarak adlandırılan dönemde yaşanmıştır. Buna göre kral IV. Amenofis, yönetimde oldukça etkili olan Amon rahiplerine karşı -muhtemelen politik gerekçelerle- dinî bir devrim gerçekleştirir. Amon rahiplerini dağıtır ve bu dine ait tapınakları kapattırır. Başkent Teb'i terk ederek yönetimi Orta Mısır'daki el-Amarna'ya taşır. Doğum adı olan Amenofis'i (Amon bağışlayıcıdır.) Akhenaton (Aton'u memnun eden) olarak değiştirir. Böylece ülke tanrısı Amon'un yerine, tek tanrıyı merkeze alan Aton dinini ihdas eder. Ancak henüz kralın sağlığında bu yeni din terk edilmeye başlanmış, muhtemelen kralın karısı Nefertiti de bunda rol oynamıştır. Kralın ölümünden sonra rahipler sınıfı eski gücüne tekrar kavuşmuştur. IV. Amenofis'in bir özelliği de babasının döneminden kalan memurların görevine son vermesi ve alt tabakadan ya da yabancı kökenli memurları önemli görevlere getirmesidir. Bkz. Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, Çev. Emine Çaykara, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2003, ss. 83-84. Ayrıca bkz. Erik Hornung, *age*, ss. 106-109.*

ezeli ve ebedi olsun ve asla ölmesin." Züleyha, hikâyeden gereken mesajı alır, o günden sonra kendini ibadete verir.³⁷⁵

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsünde Yusuf ile Züleyha'nın evliliği söz konusu değildir. Çünkü modern zamanların Yusuf'u hakikatin yolcusudur. Zeliha ise babası tarafından terk edilen bebeğiyle bir otelde yaşam mücadelesi veren, sefil ve sefih bir kadındır. Zeliha, Yusuf'un kendisine sahip çıkmasını bekler ancak Yusuf, Zeliha'dan kaçıp nefsiyle birlikte -Mısır'a çıkacağını umduğu- yoluna devam eder.

2.1.11. Yusuf'un Ailesine Kavuşması

Yazarların Yusuf'un ailesine kavuşmasını kurguladıkları bu bölüm onların hikâyeye yaklaşım tarzlarını yansıtmaları bakımından önem taşır. Züleyha'nın bu kavuşma tablosundaki yeri de yazarların bakış açısını gösteren ipucu niteliğindedir. Hükümdardan görev ve yetki alan Yusuf, bolluk yıllarında gerekli tedbirleri alarak kıtlık yıllarında Mısır'ı bekleyen felaketten kurtarmıştır. Kıtlık yıllarında Yusuf'un kardeşleri üç kez Mısır'a gelmişlerdir. İlk gelişlerinde erzak almak için getirdikleri paralar yüklerine geri konulmuş, ikinci gelişlerinde Nazan Bekiroğlu'nun deyiimiyle "peygamberî bir hile ile"³⁷⁶ Bünyamin alıkonulmuş, üçüncü gelişlerinde ise cahil kimseler iken kardeşlerinin Yusuf'a yaptıkları hatırlatılarak suçları yüzlerine vurulmuştur.

Kardeşlerin Mısır ile Kenan arasındaki yolculukları ve sonrasında yaşanan olaylar anlatılırken roman yazarları arasında küçük ayrışmalar görülür. Örneğin *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da peygamber soyundan geldiklerini belirterek tahıl isteyen kardeşler Yusuf tarafından casuslukla suçlanır. Kardeşler, söylediklerinin doğruluğunu ispatlamak için aralarından Yehuda'yı rehin bırakarak sözünü ettikleri kardeşleri Bünyamin'i getirmek üzere Kenan'a dönerler. Bu olay bazı mesneviler ile ve *Tevrat* anlatımıyla benzerlik taşır.³⁷⁷ Yakup'un Azrail'den Yusuf'un sağ olduğunu öğrenip vezire yazdığı mektupla oğullarını üçüncü kez Mısır'a

³⁷⁵ Koçin, *age*, ss. 143-149.

³⁷⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 201.

³⁷⁷ "Dürüst olduğunuzu kanıtlamak için, içinizden biri gözaltında tutulduğunuz evde kalsın, ötekiler gidip aç kalan ailenize buğday götürsün. Sonra küçük kardeşinizi bana getirin. Böylece anlattıklarınızın doğru olup olmadığı ortaya çıkar, ölümden kurtulursunuz" (*Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 67, Yaratılış 42/19-20).

göndermesi, Abdulhâkim Koçin'in roman kurgusunda mesnevi geleneğine sadık kaldığını gösterir.³⁷⁸ Yusuf kimliğini açıkladıktan sonra kardeşlerinin pişmanlık içinde söyledikleri sözler metnin temasını desteklemesi açısından dikkat çekicidir:

Kardeşleri, başlarıyla tasdik ettiler Yusuf'un söylediklerini ve "Allah belki bu nimetleri çektiğin çileye ve gösterdiğin sabra karşılık verdi. Biz hata ettik, tedbire başvurup takdiri tağyir etmeye, değiştirmeye çalıştık. Sonuçta takdir tedbiri bozdu. Allah seni olgunlaştırdı, cümlemizde faziletli hâle getirdi." deyip ağladılar.³⁷⁹

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da, Yakup'un ailesiyle birlikte Mısır'a gelmesi ve Yusuf'un önünde hürmetle eğilmelerinin ardından sırasıyla Yakup'un, Yusuf'un ve Züleyha'nın vefatlarının anlatılması mesnevi geleneğiyle örtüşmektedir.

Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta, vuslat sahnesinin ardından Yusuf, babasına eşi Züleyha'yı ve çocuklarını tanıtır. Yakup'un gelişiyle Mısır'daki kuraklık sona ermiştir. Romanda Yakup'un ve Yusuf'un vefatları *Tevrat'ta* olduğu gibi detaylı bir şekilde anlatılır. Yusuf, ölmeden önce kardeşlerine gelecekte İsrailoğullarına zulmedecek bir krala karşı Musa Bin İmran adlı peygamberin mücadele edeceğini haber verir. Kendisinden sonra Yehuda'ya tabi olmalarını vasiyet ederek son nefesini verir.³⁸⁰

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da, Yusuf'un kardeşleriyle yüzleştiği sahne Hz. Yusuf dizisinin 44. bölümüyle büyük ölçüde örtüşmektedir.³⁸¹ Buna göre Yusuf, Yakup'un gönderdiği mektubu Yehuda'nın elinden alıp okur. Mektubu bitirince gözyaşları içinde "Yazıklar olsun size. Ne yaptınız Yusuf'a?" diye sorar. Onlar "Biz kardeşimize ve babamıza hiçbir şey yapmadık." cevabını verirler. Bundan sonra Yusuf'un yaşadıklarına şahit olan kişiler teker teker söz alırlar. Önce Züleyha'nın çıkardığı kölelik senedi okunur. Ardından Yusuf'u kardeşlerinden satın alan Amir ve

³⁷⁸ Halıcı, *agt*, s. 251.

³⁷⁹ Koçin, *age*, s. 178.

³⁸⁰ Çakmak, *age*, ss. 209-229. Romanda yer alan bu olayların kaynağı *Taberî Tarihi*'nde geçen bir rivayettir. Buna göre Yusuf, ölmeden önce ilmi ile ön plana çıkan Yahuda'ya kendisini Mısır'a defnetmesini ister. Ardından da yıllar sonra gelecek İmran oğlu Musa adlı peygamberin kendisini Mısır'dan alıp Kenan'a defnedeceğini, bunun gerçekleşmesi için bu bilginin oğuldan oğula aktarılması gerektiğini söyler. Yahuda, Yusuf'un cenazesini Nil'in ortasında bir adaya defneder. Yusuf'un vasiyeti Yahuda'nın oğulları tarafından nesilden nesile aktarılarak Hz. Musa'ya ulaşır. O da İsrailoğulları ile Mısır'dan ayrılırken onun tabutunu alıp babası ve dedesinin yanına defneder. Bkz. Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, C. 1, s. 270. Söz konusu olayların benzeri Tevrat anlatımında da yer almaktadır. Bkz. *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 79, Yaratılış 50/24-26.

³⁸¹ Farajullah Salahshur, *Hazret-i Yusuf*, 44. Bölüm.

zindan arkadaşı Matsimela söz alarak şahitlik ederler. Yusuf, "Sizi utandırdıysam Allah beni affetsin." der ve kardeşlerinden tövbe etmelerini ister. Ardından da gömleğini babasına götürmesi için Levi'ye verir.³⁸²

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a gelişleri, kıssadaki anlatıma uygun şekilde ve özet olarak anlatılır. Romanın satır aralarında iki kez şeytanın Yusuf ile kardeşlerinin arasından çekilmesinden bahsedilmesi suç ile şahsiyeti ayrı tutan *Kur'an* üslubunu çağrıştırmaktadır. Son bölümde yer alan kıtlık yıllarında yoksul düşen halkın Nil'in sularına kaside bırakması, Züleyha'nın duasına mukabil kendisine geri verilen servetini yoksul Mısır halkına dağıtması gibi olaylar romanın özgünlüğüne katkı sağlar. Yusuf, Yakup'a mektup yazmaya çalışırken "yüce kitapta" yani kader kitabında bu şekilde bir kavuşma yazmadığı için her seferinde harfler silinir. Böylece kıssada vurgulanan "Hüküm, Allah'ındır."³⁸³ mesajının altı romanda da çizilmiş olur. Romanın sonundaki mutlu aile tablosuna Züleyha'nın mavi bir elbiseyle katılması ve roman boyunca tekrarlanan mavi imgesinin bu sahnede nihayet bulması dikkat çekicidir. "Firavn'ın Rüyası" adını taşıyan bu bölüm Firavun'un tapınaktaki iç muhasebesinin ardından secdeye kapanmasıyla son bulur.

2.2. Kişiler

2.2.1. Aslı Kişiler

2.2.1.1. Yusuf

Romanların genelinde Yusuf'un karakteriyle ilgili uzun ruhsal çözümlemelere yer verilmez ancak olaylar içindeki tavırları Yusuf'un kişisel özelliklerini yansıtır. Yusuf, babasının gözbebeğidir. Çünkü annesi Rahel, Bünyamin'i doğururken vefat etmiş, Yusuf ve kardeşi öksüz kalmıştır. Kuyuda kaldığı günler, onun manevî derecesini yükseltmiştir. Züleyha'nın kötü istekleri karşısında Allah'ın yardımıyla iffetini koruması, Züleyha'nın ve kardeşlerinin kötülüklerine rağmen onlara merhamet etmesi,

³⁸² Polat, *age*, ss. 364-367.

³⁸³ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/67.

başına gelen olaylara karşı sabredip Allah'a sığınması Yusuf'un kıssadaki gibi örnek bir şahsiyete sahip olduğunu gösterir.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de Yusuf, yaşadığı her zorlukta ilahî gücün yanında olduğunu hisseder. Kuyuya atıldığında mavi bir ışık biçiminde Yusuf'un kalbine inen muştı şöyledir: "Korkma, bak biz buradayız, korkma."³⁸⁴ Vahyi simgeleyen mavi ışık aynı muştuyu Yusuf zindana atıldığında da getirir.³⁸⁵ Bu ışık Yusuf'un zindanda gördüğü rüyada kalbine girer ve ona hem peygamber olarak görevlendirildiğini hem de Züleyha'ya duyduğu muhabbeti hatırlayış zamanının geldiğini bildirir.

Zindandan Saraya Hz. Yusuf, Yusuf'un hayatı üzerine kurulmuş, romanda Züleyha'nın tekâmülü ikinci planda kalmıştır. Romanın başında Yakup'un ikiz kardeşiyle olan mücadelesi ve dayısının yanında yaşadıkları; romanın sonunda ise Yusuf ile Yakup'un vefatlarının detaylı bir şekilde anlatılması *Tevrat* anlatımıyla örtüşmektedir.

Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta, çerçeve hikâye tekniği kullanıldığı için farklı zamanlarda yaşayan iki Yusuf'tan bahsedilebilir. Dış hikâyedeki rehber Yusuf, yakışıklılığı ve iffetiyle ön plana çıkar, romanın sonunda ortadan kaybolarak gizemli bir karaktere dönüşür. İç hikâyenin ana kahramanı olan Yusuf ise tıpkı kıssada olduğu gibi yaşadığı her anın imtihan sürecinin bir parçası ve ilâhî iradenin bir muradı olduğunun bilincinde olan, nefsine esir olmayan, yüklendiği peygamberlik görevini hassasiyetle üzerinde taşıyan bir kişiliktir. Roman'da Yusuf, rüyasını yorumladığı ve sonradan kendisine yardımcı olarak tayin ettiği Gulbenk'in dilinden şöyle anlatılır:

Dilinden tek bir yalan kelam çıkmayan, elinden zerre miktarı zarar gelmeyen, kalbinde kötülüğün noktası bulunmayan Yusuf'tan... Öyle eşsiz bir yüzü var ki insanlık yaratıldığından beri böylesine güzel biri dünyaya gelmemiştir. Sanki Yaratıcı, şu taliqli zindana, mahkûmları ihya etmesi için gökten bir melek göndermiş. Onun yüzünü bir kez görenin meftun olmaması, sözünü bir kez dinleyenin bütün hücreleriyle bağlanmaması imkânsızdır. Yusuf'un yüzünün güzelliği, yüreğinin güzelliğinin yansımasıydı. Yüreğinde taşıdığı bilgi ve hikmetin; ahlâk ve samimiyetin yansıması...³⁸⁶

³⁸⁴ Bekiroğlu, *age*, s. 52.

³⁸⁵ *Age*, s. 115.

³⁸⁶ Koçak, *age*, ss. 23-24.

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Yusuf'un başından geçen olaylar anlatılırken yoğun bir şekilde kader vurgusu yapılmaktadır. Bu durum bir insan ve peygamber olarak Yusuf'un sabır, metanet ve gayretinin ön plana çıkarılmasına engel olmakta, onu adeta ilahî rüzgârın önünde savrulan iradesiz bir yaprağa dönüştürmektedir. Örneğin suya ulaşmak için çektikleri kovadan Yusuf çıkınca kervandakilerin tavrı şu cümleyle ifade edilir: "Kervandakilerin hepsi neredeyse Yusuf'u yıllar öncesinden bekliyormuş gibi özlemle bakışıyordu."³⁸⁷ Benzer şekilde kervanın reisi Lahitar, Yusuf'u satmak istememesine rağmen onun kader çizgisini değiştirmek istemediği için bunu yaptığını ifade eder.³⁸⁸ Züleyha'nın, Yusuf saraya gelmeden önce onu bekliyormuş gibi süslenmesi³⁸⁹ ve onu yıllardır tanıyormuş gibi hissetmesi³⁹⁰ kaderin belirleyici rolünü yansıtmaktadır.

Alt metin olarak Yusuf Kıssası'na göndermeler içeren *Kuyu*'da, arayış içinde olan fakat ne aradığını tam olarak bilmeyen Yusuf'un işlediği günahtan temizlenme çabası ve içine düştüğü anafordan (kuyudan) nefsiyle birlikte çıkıp bir şeyhe intisap etmesi anlatılır. Modern zamanların Yusuf'u, "Yoldadır. Yollardadır: makasları yanlış değiştirilen trenlere binmekten ve geldiği durakları bilmemekten usanmıştır."³⁹¹ Şaşkın ve huzursuzdur. Çevresindeki mekânlara ibretle ve sorgulayıcı bir tavırla bakar. Cami avlusu, mezarlar, patikalar vb. hem hayat yolculuğunun hem de Yusuf'un yolculuğunun ibretlik nazargâhlarıdır. Yusuf, kimi zaman mezarlık duvarının güneşte iyice beliren tozlarının içinde yokluğun uğultusunu duyar, kimi zaman mezarlıkta otlayan koyunların sessizliğinde gizlenmiş bir sırrın peşine düşer. Çünkü o, Mısır'a giden yolu, yani kendisini huzura erdirecek, görünen âlemin ötesindeki hakikati aramaktadır.

2.2.1.2. Züleyha

Tevrat'ta gözünü hırs bürümüş, bedenî arzularının esiri bir kadın olarak bahsi geçen, *Kur'an*'da ise önce Yusuf'tan murat almak isteyen, sonrasında suçunu kabul eden Züleyha, mesnevilerde erkek kahramanın rolünü üstlenen bir âşık tipine dönüşmüştür.³⁹²

³⁸⁷ Yağmur, *age*, s. 53.

³⁸⁸ *Age*, s. 59.

³⁸⁹ *Age*, s. 62.

³⁹⁰ *Age*, s. 63.

³⁹¹ Özdenören, *Kuyu*, s. 54.

³⁹² Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 96. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Soner Akdağ, "Klâsik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2009, S. 40, s. 68.

Roman yazarları ise genel olarak günahından pişmanlık duyan, hatasının bedelini çektiği acılarla ödeyen, muratsız bir kadın olarak tasavvur ettikleri Züleyha'nın hakkını teslim etmeyi amaçlamışlardır. Romanını Züleyha'nın manevî tekâmülü üzerine bina eden Zeki Bulduk, bu durumu eserinde ironik bir dille gündeme getirir. Buna göre kıssada geçmeyip anlatıcıların zikrettikleri olayları her yazıcı "Yazdık Rabb'im sen bağışla!"³⁹³ diyerek yazmaktadır. Kaderin bir tecellisidir ki hiç kimse Hazret-i Peygamber'e şu soruyu soramamıştır: "Firavun Züleyha'yı çağırıp da Yusuf'a atılan iftiranın doğruluğuna kani olduktan sonra Züleyha hüznüne, Yusuf hüsnüne mi çekilmişti?"³⁹⁴ Yusuf, imtihanını başarıyla hitama erdirip babasına kavuşmuşken Züleyha'nın hatasından pişmanlık duyup suçunu itiraf etmesine rağmen akibetinin bilinmemesi anlatıcıları harekete geçirmiştir. Anlatıcılar önce Züleyha'yı manevi olarak yükseltmişler, ardından onu Hakk'a yöneltmişlerdir. Bunun ödülü olarak da Yusuf ile evlenmesini uygun görmüşlerdir. *Kuran*'da geçmeyen bu olaylar yazıcıların duası mahiyetindedir.

Züleyha, mesnevilerde Mağrib ülkesinin sultanı Taymus'un kızı olarak anlatılır. Roman yazarları ise bu konuda farklı kurgular oluşturmuştur. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Züleyha Mısırlıdır. Hatta babasının onu Potifar ile evlendirmek istemesinin sebebi de Mısır'dan uzağa gelin gitmesini istememesidir:

Kızım dedi, yağmur çiçeğim. Seni, bilirsin hiç kimseye evet demen için zorlamadım, zorlamam. Ama birine evet diyeceksen eğer, benim için uygundur Potifar. Nedenini sorarsan, ülkeler geçme, denizler aşma. Uzak düşme bizden, kal Mısır'da. Mısır'da yani benim ve annenin yanında. Mısır'da ise en uygundur Potifar sana. Dün onun bu gün onun ne dersin benim güzelim, benim kızım.³⁹⁵

Halk hikâyesi anlatıcılarının üslubunu öykünen Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında ise Züleyha'nın nereli olduğu anlatıcı tarafından önemsenmez: "Heliopolis miydi yoksa Amon muydu o zamanlar adı Züleyha'nın doğduğu şehrin? Babasının adı Taymus derler rahip-kral mıydı bilsek de bu hikâyeye bir şey katmaz."³⁹⁶

³⁹³ Bulduk, *age*, s. 120.

³⁹⁴ *Age*, s. 120.

³⁹⁵ Bekiroğlu, *age*, s. 63.

³⁹⁶ Bulduk, *age*, s. 88.

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Züleyha, köyünde kendi hâlinde yaşayan, içkici ve kumarcı bir babanın kızıdır. Babasının kumar borcu nedeniyle Potifar ile evlenmeye mecbur bırakılması onu bunalıma iter. Sarayda yaşamasına rağmen huzursuzdur. Yusuf'un saraya gelmesi onu bir anda hareketlendirir. Başlangıçta ona müşfik bir anne tavrıyla yaklaşırsa da yıllar ilerleyip Yusuf delikanlılık çağına erişince şefkat duygusu yerini şehvete bırakır. Züleyha'nın Yusuf'a olan ilgisi kısa zamanda kar topunun çığa dönüşmesi gibi sonu öngörülemeyen bir aşka dönüşür. Babası tarafından zorla evlendirilen bir genç kız gitmiş, kölesine duyduğu aşktan gözü dönmüş bir kadın gelmiştir. Bu durum romanda şu cümlelerle anlatılır:

Bahçede muradına hafif de olsa ulaşamayan Züleyha artık Yusuf'a iyice bilenmişti. Bileğini kesecek bir bıçağa su verdiğini bilmeyen bir demirci gibiydi Züleyha. O günden sonra kim Yusuf'u ağzına aldı ise kıskançlıktan çatlıyor, vehimler içine sükûn ediyordu. Onda gözü olana düşman kesilen Züleyha, 'Yusuf ya benim ya benim!' diyordu.³⁹⁷

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da, Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istemesinde kocasına duyduğu nefretin de etkisi vardır. Bu durum romanda şöyle ifade edilir: "Kocasına olan nefretin Yusuf'la yatmakla bir nebze olsun hafifleyeceğinin kem düşüncesi."³⁹⁸ Ancak intikamdan daha baskın olan duygu şehvettir: "Tenindeki ateşi iyice tutuştur. Yusuf'u buyruğuna al. Koynuna al Yusuf'u. Bir kere o ateşi tattı mı ömür boyu senindir!"³⁹⁹ Yusuf'u elde etme çabası sonuçsuz kalınca Züleyha hırs ve kıskançlık duygularıyla hareket eder ve Yusuf'u zindana atırır.

Kıssaya imge ve sembol boyutunda göndermeler içeren *Kuyu*'da Zeliha, iki ay önce geldiği otelde bebeğiyle yaşam mücadelesi veren, ahlâkî yönden düşük bir kadındır. Melike Türkdoğan bu dönüşümü şöyle açıklar:

Züleyha, Doğu edebiyatında eşine az rastlanır cüretkâr kadın âşıktır. Yusuf ise bu aşkta pasiftir. Kuyu öyküsündeki Züleyha da cüretkârdır ancak modern dünyada, hayatın tüm güçlüklerini bir başına göğüslemek zorunda bırakılan bu yalnız kadının cüreti aşkının gücünden değil, çaresizliğin gücünden gelmektedir. Züleyha aşkı için değil, yaşamak, yaşayabilmek için savaşırmaktadır. Ucuz otellerin Zeliha'sı hayata karşı kendisine kalkan olabilecek birini arıyordur.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Yağmur, *age*, s. 70.

³⁹⁸ *Age*, s. 82.

³⁹⁹ *Age*, s. 74.

⁴⁰⁰ Melike, Türkdoğan, "Rasim Özdenören'in Kuyu Öyküsünde Metinlerarası İlişkiler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2007, S. 35, s. 173.

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da Züleyha, mesnevilerde olduğu Mağrib hükümdarı Taymus'un kızıdır. Rüyasında suretine âşık olduğu ay yüzlü genç ona "Kenan güneşiyim, memleketim Mısır'dır. Ben oranın aziziyim."⁴⁰¹ diyerek kimliğini açıklar. Taymus, Mısır Azizi Kıtfir'e bir mektup yazarak kızını ona vermek istediğini söyler. Böylelikle Kıtfir ile Züleyha'nın evliliği gerçekleşir. Benzer olayları Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında da görmek mümkündür ancak burada Züleyha, Taymus adlı zengin bir Mısırlının kızıdır. Diğer romanlarda Züleyha'nın geçmişi ile ilgili detay verilmez.

2.2.1.3. Yakup

Mesnevi geleneğinde Yakup'un hayatı Yusuf'un doğumundan önce ve sonra olmak üzere iki bölüm hâlinde ele alınmıştır.⁴⁰² Bunlardan ilkinin Yakup'un peygamber oluşu, dayısının kızlarıyla evlenmesi ve baba ocağına geri dönüşü oluşturur. İkinci bölüm ise "evlat sevgisi, ayrılık ve vuslat" çerçevesinde ilerler. Böylece hikâyedeki baba-oğul ayrılığı ikinci bir âşık-mâşuk ilişkisi içinde ifade bulmuştur. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Yakup'un Yusuf'a kavuştuğunda hissettikleri anlatılırken mesnevi geleneğindeki âşık-mâşuk bağlamına göndermede bulunulur:

Mecnun, Leylâ'nın gözüne bakıp da gördüğü her ne ise, bir ceylânın
kılavuzluğunda kendisini çöle attığında, (...)
Ferhad son külünk darbesini vurup da dağa, suyu bulduğunda,
ne ise hissettikleri,
onu hissetti Yakub Yûsuf'un kokusu ruhuna değdiğinde.⁴⁰³

Yakup'un ikiz kardeşiyle mücadelesi ve dayısının yanına sığınması gibi Yusuf'un doğumundan önceki olaylar farklı şekillerde Melike Çakmak, Coşkun Mutlu, Halil İbrahim Polat, Murat Koçak ve Sinan Yağmur'un romanlarında yer bulmuştur. *Tevrat* kaynaklı hikâyeleri eserlerine alırken İslam akaidine uygun şekilde düzeltmelerde bulunan mesnevi şairleri gibi⁴⁰⁴ roman yazarları da kimi zaman *Tevrat* anlatımını dönüştürme yoluna gitmişlerdir. Örneğin *Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta*

⁴⁰¹ Koçin, age, s. 67.

⁴⁰² Merve Kasırga, *Yûsuf ile Züleyha Mesnevilerinde Yâkûb Peygamber*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 143.

⁴⁰³ Bekiroğlu, age, s. 205.

⁴⁰⁴ Halıcı, age, ss. 109-110; aktaran Kasırga, age, s. 25.

Yakup'un mücadele içinde olduğu ikiz kardeşi İ's'ten (Esav'dan, Ays'tan) hiç bahsedilmezken onun Harran'daki dayısının yanına babası İshak'ın emri üzerine gittiği anlatılır. Romana göre Yakup, burada dayısının kızlarıyla evlenir ve kendisine peygamberlik vazifesi verilince Kenan'a geri döner. *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta* bu olaya şöyle değinilir: "Yusuf'un babası Yakup Peygamber, yirmi yaşına kadar Harran bölgesinde yaşadı. Yirmi yılın ardından Allah, onu elçilikle şereflendirdi ve Kenan'a gitmesini emretti."⁴⁰⁵ Oysa *Tevrat'ta* Yakup, dayısıyla sorunlar yaşamakta ve ondan kaçarak Kenan'a dönmektedir. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha ve Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta* ise -Hz. Yusuf dizisinde olduğu gibi- Yakup, Fedan ilinin valisinin kızlarıyla evlidir ve buradaki İhtar Tapınağı ile mücadele hâlinindedir.

Romanların genelinde Yakup; ferasetli, mütevekkil, vakur bir kişiliktir. Olayların başında ve sonunda varlığını hissettiren, evlat hasretiyle bekleyişin timsali olan Yakup'un hikâyedeki konumunu Nazan Bekiroğlu şöyle özetler: "Yâkub ki, bu hikâyeyi ibtidasından ve sonundan hasretiyle kuşatmıştı."⁴⁰⁶ Kıssada olduğu gibi romanlarda da Yakup'un hüznü ve umutlu bekleyişi hikâyenin sonuna kadar devam eder. Bazı mesnevilerde yer alan Yakup'un sütanne olarak aldığı cariye'nin bebeğini tüm sütü Yusuf'a kalsın diye satması, bir bayram günü Cebraill'in Hz. İbrahim'e ateşe atılacağı an cennetten getirip de giydirdiği özel gömleği Yusuf'a giydirmesi ve beline de babası İshak'ın kemerini takması gibi kardeşlerini kışkırtacak yahut başına gelecek olaylara sebep teşkil edecek epizotlara⁴⁰⁷ estetik kaygıları gözetten roman yazarları itibar etmemiştir.

2.2.2. Yardımcı Kişiler

2.2.2.1. Yusuf'un Kardeşleri

Yusuf'un hayatının şekillenmesinde kardeşlerinin ona karşı hasımâne tavırları etkili olmuştur. Üvey kardeşler Nazan Bekiroğlu'nun tâbiriyle babalarından "Kalbini oğulları arasında adaletle pay etmesini"⁴⁰⁸ istemektedir. Oysa Yakup'un Yusuf'a olan

⁴⁰⁵ Koçak, *age*, s. 40.

⁴⁰⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 196.

⁴⁰⁷ Türkoğan Gökcan, *age*, ss. 103-104.

⁴⁰⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 35.

muhabeti Yusuf'un öksüz olmasından ve onun istikbalde peygamber olacağını ferasetiyle sezmesinden kaynaklanmaktadır. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da kardeşlerinin Yusuf'a karşı düşmanlığının gerekçesi olarak babalarından sonra hânedânın başına Yusuf'un geçmesinden endişe duymaları gösterilmiştir. Romanların genelinde ise kardeşlerinin Yusuf'a karşı hissettikleri kıskançlık ön plandadır. Romanlarda, kıssadaki anlatıma uygun bir şekilde Yusuf'un kardeşleri mutlak kötü olarak tanıtılmamış, Yusuf ile kardeşlerinin arasına şeytanın girdiği vurgulanmıştır.

Yusuf'un üvey kardeşlerinin isimleri *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da "Rubil, Şemun, Lavi, Yehuda, Yesakir, Zebulun, Dan, Neftali, Cad ve Aşir" olarak geçer. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da ise "İssakar, Eşir, Yehuda, Levi, Ruben, Şimon, Cahad, Zevulun, Naftali, Dan" olarak yer almaktadır. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Yehuda ve Bünyamin haricindeki kardeşlerin adı geçmez. Romanların genelinde Yusuf'a karşı en merhametli olan kardeş Yehuda'dır. *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da bu özellik Levi'ye, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha* ise Şem'un'a aktarılmıştır. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Şem'un'un kendilerini Yusuf'a karşı kıskırtan annesine cevabı dikkat çekicidir: "Anne sen de oldum olası Yusuf'u ve Bünyamin'in annesi, teyzemiz Rahel'i hiç sevmedin. Kız kardeşini sevmediğini biliyoruz. Ama öldü gitti. Şimdi iki üvey kardeşimizle mi uğraşacağız?"⁴⁰⁹ Murat Koçak ve Nazan Bekiroğlu, romanlarında kardeşlerin adını vermek yerine *Kur'an* anlatımında olduğu gibi "en büyüğü", "aralarından biri" gibi ifadeler kullanmayı tercih etmişlerdir. Yusuf'un üvey kız kardeşi Deyne'ye sadece *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da yer verilmiştir. Romanda Deyne, Yusuf'un rüyasını kardeşlerine haber veren kişi rolündedir.

2.2.2.2. Aziz Kıtıfir/Kutfir/Kuteyfer/Potifar

Potifar, Mısır'ın Firavun'dan sonraki ikinci adamıdır. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de onun siyasî gücüne şöyle dikkat çekilir: "Ben Potifar'ım, ben Mısır'ın ikinci adamıyım. Mısır'ım ben dahası. Bana yarımım lâzım. Ben Mısır'a lâzımım."⁴¹⁰ *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Potifar'ın Züleyha'yı defalarca

⁴⁰⁹ Yağmur, *age*, s. 28.

⁴¹⁰ *Age*, s. 114.

aldattığından bahsedilirken *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'ta iktidarsız olduğu belirtilir.⁴¹¹ Potifar, romanların genelinde karısını çok sevmesine rağmen ondan istediği karşılığı göremeyen, bir çocuk sahibi olamamanın burukluğunu üzerinde taşıyan, Yusuf'a karşı merhametli, mutedil bir kişilik olarak yer almaktadır.

2.2.2.3. Cebrail

Bazı roman yazarları mesnevi geleneğinden etkilenerek eserlerinde yönlendirici bir kahraman olarak Cebrail'e yer vermişlerdir. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da, Yakup'a Yusuf hakkında haber veren, kuyuyu Yusuf'un yaşayabileceği bir mekâna dönüştüren kişi Cebrail'dir. *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*'ta da kuyudaki Yusuf'a Cebrail'in yardımı ve tesellisi söz konusudur. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de ise tekrarlanan mavi ışık motifinin işlevi ilâhî gücü temsil etmesi hasebiyle Cebrail'in vazifesiyle benzeşmektedir.

2.2.2.4. Malik/Amir/Lahitar

Yusuf'u kuyudan çıkararak -Medyen'den Mısır'a doğru giden- kervanın başındaki kişinin adı *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Malik, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da Lahitar, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da ise Amir olarak geçer. Nazan Bekiroğlu, Murat Koçak ve Zeki Bulduk'un romanlarında ise adı verilmez. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da bu kişi, Yusuf'a karşı merhametlidir. Onun zincire vurulmamasını emreder ve ona bir ayna hediye eder. İki eşinden beş kız çocuğuna sahip olup erkek çocuğa hasret kalması Yusuf'a olan sevgisini artırmıştır. Bu yüzden onu sekiz ay evinde hizmetli olarak tutmuştur.

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da ise Yusuf'un gerçek kimliğini öğrenen Amir, onu Potifar'dan geri almak istemiş, romanın sonuna dek çeşitli kereler onu satmanın pişmanlığıyla gündeme gelmiştir. Bu durum, *Yusuf ve Züleyha* mesnevilerinde "az bir menfaate tamah edip büyük hazineleri elden kaçıran insanın sembolü"⁴¹² olarak sunulan köle tüccarı "Mâlik" tipinin romana yansması olarak düşünülebilir.

⁴¹¹ Yağmur, *age*, s. 90; Koçak, *age*, s. 59.

⁴¹² Münire Kevser, Baş, "Yûsuf ile Züleyhâ Aşkının Klasik ve Modern İfadesi: Hamdî ve Nazan Bekiroğlu Örneği", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, S. 51, s. 361.

2.2.2.5. Firavun ve Karısı

Kur'an-ı Kerim'de, Yusuf'un Mısır'a geldiği dönemdeki hükümdar için *Tevrat*'ta kullanılan "firavun" ifadesinin yerine "melik" ifadesi kullanılır.⁴¹³ Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de söz konusu hükümdar *Kur'an* anlatımına uygun olarak "melik", "padişah", "sultan" gibi unvanlarla anılır.⁴¹⁴ Roman yazarlarının bu konudaki tercihleri ise muhtelifdir. Söz konusu hükümdar için çalışmamıza konu olan sekiz romanın dördünde "firavun" ifadesi, diğer dört romanda ise "kral" ifadesi kullanılmıştır.⁴¹⁵ Romanlarda "6. Hiksos, IV. Amon Huteb, Ekinatu, Akheneton" gibi değişik isimlerle anılan hükümdarın olay örgüsü içinde etkin bir rolü yoktur. Bu duruma bazı roman yazarları suikaste maruz kalarak zehirlenmesini gerekçe gösterirler.⁴¹⁶ Gördüğü rüyayı doğru yorumlayan Yusuf'a gerekli tedbirleri alması için makam vermesi, kurduğu mahkemeye Yusuf'un suçsuzluğunu ortaya koyması onun adalet ve hakkaniyete önem veren bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir.

Romanların genelinde Firavun, Yusuf'un örnek şahsiyetinden etkilenmesinin yanı sıra din adına halkı ve yöneticileri aldatan tapınak mensuplarını aklıyla sorgulamasının neticesinde tek olan Allah'a iman etmiştir. Firavun'un karısının adı *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da Nifirtiti olarak geçer. Romanda geçtiği tek yer, Züleyha ve sekiz kadının kendilerini taciz ettiği iddiasıyla Yusuf'u Nifirtiti'ye şikâyet ettiği bölümdür.⁴¹⁷ *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da III. Amon'un karısı Dendara, kralın aksine Amon Tapınağı'nı desteklemektedir. Diğer romanlarda Firavun'un karısından bahsedilmez.

⁴¹³ Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/50.

⁴¹⁴ Melike Gökcan Türkdoğan, "Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı), 2010, C. 3, S. 15, s. 69.

⁴¹⁵ *Züleyha, Yusuf ve Züleyha, Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da "Firavun" ifadesi kullanılmıştır. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de bu kelime "Firavn" şeklinde yazılmıştır. *Zindandan Saraya Hz.Yusuf, Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ, Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* ve *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha* adlı romanlarda ise "kral" ifadesi kullanılmıştır. Rasim Özdenören'in uzun öyküsü *Kuyu*'da bu kişinin bahsi geçmez.

⁴¹⁶ Koçak, *age*, s. 93.

⁴¹⁷ Yağmur, *age*, ss. 99-101.

2.2.2.6. Zindandaki İki Genç

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de ekmekçi ve şerbetçi, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Beşir-i Necat ve Nefir-i Memat, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da Matsimela ve Odion olarak geçen bu kişilerin romanlardaki işlevi kıssadakinden farklı değildir. *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'ta anlatıcılardan biri zindandan kurtulan ancak efendisinin yanında Yusuf'u anmayı unutan "Gulbenk" isimli kahramandır. Yusuf, kendisini unuttuğu için Gulbenk'i suçlamamış, hatta ilerleyen yıllarda onu yardımcısı yapmıştır.

2.2.2.7. Şeytan

Romanların genelinde kahramanları kötülük yapmaya sevk etme noktasında şeytandan yönlendirici bir kahraman olarak bahsedilir. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da Leyya, şeytanın etkisiyle oğullarını Yusuf'a karşı kıskırtır; benzer şekilde *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da şeytan daha önce ölmüş bir çobanın kılığında görünüp Yusuf'un kardeşlerine üstün geleceğini içeren rüyalarından bahseder. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de şeytanın insanları aldatma konusundaki maharetini bilen Yakup endişesini şöyle dile getirir:

(...)Yûsuf'u korumak kadar on oğlumu da korumak niyetindeydim. Korkum nefsinize tasallut edecek şeytana dairdi. Şeytan ki musallat olmak için nefsinize fırsat kollar. Nefis ki kötülüğü emreder. Şeytan nefsinizi ele geçirdiği zaman, ki öyle genç öyle erkensiniz, öyle tecrübesiz, öyle mukavemetsizsiniz, şeytan sizi ele geçirdiği zamana dair itham ettiğim siz, siz değilsiniz.⁴¹⁸

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da, Yehuda'nın sözlerinden etkilenerik Yusuf'u kuyudan çıkarmaya karar veren kardeşlerin karşısına şeytan bir din adamı kılığında çıkar ve onları Yusuf'u kurtarmaktan vazgeçirir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 32.

⁴¹⁹ Koçin, *age*, s. 43.

2.2.2.7. Kurt

Kurt, romanlarda iftiraya uğramanın sembolü olarak yer almaktadır. Onun çabası, kurt soyunu töhmet altında kalmaktan kurtarmaktır. Nazan Bekiroğlu'nun deyişiyile o "hem tanık hem de sanık" konumundadır.⁴²⁰ *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da kurt, mesnevilerde olduğu gibi Yakup'un huzuruna gelip Yusuf'u kendisinin yemediğini söyler.⁴²¹

2.2.2.8. Dadı

Mesnevilerde olduğu gibi romanlarda da Züleyha rüyasını dadısına anlatır. Zeki Bulduk'un tabiriyle dadiya Züleyha'nın kaderi ayan olur.⁴²² Dadı, Züleyha'nın yaşayacaklarının habercisi konumundadır.

2.2.2.9. Yusuf'un Halası/İnas/Talibah

Mesnevi geleneğinin etkisiyle bazı roman yazarları Yusuf'un çocukken bir süre çocuğu olmayan halasının yanında kalmasına, hatta Yusuf'u babasına vermek istemeyen halasının İshak'tan kalma altın kemeri Yusuf'un beline takarak onu hırsızlıkla itham etmesine, böylece ölene kadar Yusuf'u yanında tutmasına yer vermişlerdir.⁴²³

2.2.2.10. Leyya

Leyya, Yusuf'un hem üvey annesi hem de teyzesidir. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da Leyya, Yusuf'un kabilenin başına geçeceğini gerekçe göstererek oğullarından Yusuf'u ortadan kaldırmalarını ister. Leyya'nın bu çabası mesnevi geleneğinde ve kutsal kitaplarda yer almamaktadır. Nitekim bu olay kardeş kıskançlığından ziyade bir annenin kendi oğullarından birini kabilenin başına getirme isteğini yansıtmaktadır.

⁴²⁰ Bekiroğlu, *age*, s. 47.

⁴²¹ *Age*, s. 38.

⁴²² *Age*, s. 32.

⁴²³ Bu epizota *Yusuf ve Züleyha, Zindandan Saraya Hz. Yusuf ve Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* adlı romanlarda yer verilmiştir.

2.2.2.11. Taymus

Züleyha'nın babasıdır. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Mısırlı bir zengin, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Mağrip ülkesinin hükümdarı, *Züleyha*'da Amon şehrinin rahip-kralı olarak geçmektedir. Mesnevilerde olduğu gibi kızına ihtimam gösteren, şefkatli bir baba rolündedir.

2.2.2.12. Diğer Kişiler

Bazı roman yazarları, eserlerindeki kişi sayısını artırarak romanlarındaki çatışma unsurlarını derinleştirmeyi amaçlamışlardır. Örneğin *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'nın ilk bölümünde Yakup, İstar Tapınağı ile mücadele ederken son bölümde Yusuf, Amon Tapınağı ile mücadele etmektedir. Dolayısıyla romana bu çatışmanın tarafı olan yeni kişiler eklenmiştir. *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'ta Züleyha'nın akrabası olan bilge "Şehkur", Potifar'ın Züleyha'yı gözetim altında tutmak için görevlendirdiği "Zühre Ana", Züleyha'yı çöl yolculuğuna çıkarıp nefsinin terbiye etmesine yardımcı olan "Sahal" gelenekten farklı olarak romana eklenmiş kişilerdir.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de işlenen günahın dilsiz şahidi olan karacanın bakışları, yaşanan her şeyin kayıt altında tutulduğunu hatırlatan ilahî kameraları çağrıştırmaktadır.⁴²⁴ Romanda postmodern anlatılardaki çoğulcu estetiğin bir yansıması olarak doğadaki çeşitli varlıklar olay akışına dâhil edilerek çokseslilik sağlanmıştır. Kuyu, Yusuf'un yazgısında yer bulduğu için; ayna, suretlerin aslını Yusuf'ta gördüğü için bahtiyardır. Yusuf'u Mısır'a götüren kervandaki kişiler, sarayda ellerini kesen kadınlar, zindanda Yusuf'un irşat ettiği mahkûmlar konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda yer alan dekoratif kişilerdir.

2.3. Zaman

İster gerçek hayatta ister kurmaca dünyada olsun her vaka belli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşir. 21. yüzyıla gelinceye kadar insanoğlunun zaman kavramına bakışında birtakım değişimler meydana gelmiştir. Parmenides-Platon-Aristo geleneğinde zaman mutlak ve parçalanmaz bir güç olarak görülmüş, Newton ise zamanı

⁴²⁴ Bekiroğlu, *age*, s. 39.

mekândan bağımsız olarak düşünmüştür.⁴²⁵ Bu zaman algısı mimetik anlayışla kaleme alınan metinlerde geçmişten geleceğe doğru değişmeksizin ilerleyen nesnel zamanın taklidi olarak yer almıştır. Goethe'nin *Wilhelm Meister* romanının başında okuruna metinde birkaç yıl atlayacağını haber vermesi, Henry Fielding'in *Tom Jones* romanında zamanı olduğu gibi yansıtmadığı için neredeyse okurdan özür dileyebilecek olması bu anlayışın ürünüdür.⁴²⁶

20. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler sanata da yansır, mimetik estetiğin temelleri sarsılır.⁴²⁷ Einstein, görecelilik kuramıyla zamanın mutlak olmadığını ve uzaydan ayrı düşünülemeyeceğini ortaya koyar. Bergson ise zamanı anların toplamı olarak değil, bir akış olarak görür.⁴²⁸ Böylece sanatçılar kendilerini kesin ve somut bir zamanın varlığına inanarak kronolojik düzlemde olay anlatmak mecburiyetinde hissetmezler. Kronolojik zaman anlayışının yerine değişken, dönüşümlü veya iç içe zaman uygulaması 20. yüzyıl romanının belirleyici özelliği olarak ortaya çıkar.⁴²⁹ Postmodern metinlerde ise yazarlar çoğu zaman takvimsel zaman anlayışının dışına çıkarak mantıksal zaman dizgesini bozarlar, böylece zamanı parçalayıp öznelendirirler.⁴³⁰

Melike Gökcan Türkdoğan, *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerindeki vaka zamanının MÖ 1700 yıllarına denk düştüğünü, anlatma zamanının ise Osmanlı Dönemi (13-19. yüzyıllar) olduğunu belirterek anlatma zamanının mesneviler üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğuna dikkat çeker.⁴³¹ Anlatıcının araya girdiği olaylarda vaka zamanı ile anlatma zamanı arasındaki fark açık bir şekilde görülür. Örneğin Hamdî, İslâm şeriatındaki iki kız kardeşle evlenme yasağını dikkate alarak okuyucuya bir şerh düşer ve o zamanın şeriatında buna izin verildiğini belirtir: “Ol şerîatde câyiz idi meğer/Cem'-i uhteyn eyleyeydi bir er”⁴³²

İncelememize konu olan *Zindandan Saraya Hz. Yusuf, Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha, Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha, Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf*

⁴²⁵ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı 1*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 107.

⁴²⁶ Yıldız Ecevit, *Orhan Pamuk'u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 17.

⁴²⁷ Age, s. 35.

⁴²⁸ Tekin, *age*, s.108.

⁴²⁹ Gürsel Aytaç, *Edebiyat Yazıları III*, Gündoğan Yay., Ankara 1995; akt. Tekin, *age*, s. 116.

⁴³⁰ Oğuzhan, Karaburgu, "Postmodern Anlatılarda Zaman", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, s. 363.

⁴³¹ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 85.

⁴³² Hamdî, *age*, s. 55; akt. Kasırğa, *age*, s. 27.

ve *Züleyhâ* adlı romanlarda yer yer anakronizme düşülse de olaylar genel itibariyle mesnevi geleneğinde olduğu gibi kronolojik bir düzlemde anlatılmıştır. *Kuyu'nun* kahramanı Yusuf, zamanı ve mekânı görüntü çoğaltan aynalar gibi, birbirinin içinde var olan farklı düzlemlerde algılamaktadır.⁴³³ *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*, *Züleyha* ve *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* adlı romanlarda, geleneksel zaman anlayışından daha farklı tasarruflar söz konusudur. Bu romanlarda zaman, vaka zamanından anlatma zamanına uzanan geniş bir perspektifte düşünülmüş, vaka zamanı anlatılırken gelecek zamanlara da göndermelerde bulunulmuştur. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de "fethedilen değil fethedilen" bir kadın olarak Züleyha, eteğindeki çamuru akıtmanın mücadelesi içinde, geçmiş ve gelecek hikâyelerin kadın kahramanlarına seslenir.⁴³⁴ Zamandaki bu gidiş gelişleri Zeki Bulduk'un eserinde de görmek mümkündür:

Ki yazıcılar her şey soğuyupta Yusuf Rabbine kavuştuktan çok zaman sonra 'ismetiyile kısmeti arasındaki acımasız yalnızlığında bir çocuk peygamberin sadakâtini' aktaracaklardı okuyucularına/Ürkütücü Yusufsuzluk çağları gelip dünyaya dayandığında, biz, o güzel hikayenin güzel kahramanlarına gıptayla bakacak ve ismeti ve iffeti yaradana şükredecek, onun ıstırabını anlamayacaktık!⁴³⁵

Nazan Bekiroğlu romanın bazı bölümlerinde bilinçli olarak vaka zamanıyla eserin yazılma zamanını birbirine yaklaştırarak okura eserin yazılma sürecini hissettirir:

Vadi karardı. Nil'in ve çölün ve Ken'an'ın üzerine ay büyüklüğünde bir dairenin karanlığı düştü. Aynı karanlık Nil'in yukarısındaki, uzak gibi görünen ama uzak olmayan ülkeyi de içine almıştı. Uzak gibi görünen ama uzak olmayan ülkenin kuzeyinde suyun kıyısına kurulmuş kentte, çok ama çok uzak zamanların yazıcısı, gökyüzüne, gün ortasında kurumuş bir hurma dalının hilâline dönen güneşe bakmaktaydı.⁴³⁶

Romanın yazıcısı suyun kıyısına kurulmuş şehirde -bu şehrin Trabzon olduğunu anlamak güç değildir- gün batımını izlerken başka bir zamanda Firavun tapınaktaki iç muhasebesini sürdürmektedir. Benzer şekilde romanın satır aralarında yazarın mesleğini ve bulunduğu şehrin iklimini işaret eden cümlelere de yer verilmiştir:

⁴³³ Türkdogan, *agm*, s. 172.

⁴³⁴ Bekiroğlu, *age*, ss. 80-83.

⁴³⁵ Bulduk, *age*, ss. 60-61.

⁴³⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 216.

asık yüzlü hocalar karanlık ve kasvetli sınıflarda yeşil tahtaların önünde ve denizle pencereler arasına yağmur bir türlü yağmazken,

Yûsuf, kuyu, zindan, Züleyha çağrışımlarını, yüzyılların üst üste getirdiği anlam katmanlarını,

nasıl öğretecekse gönlü bir kuşun kanatları gibi çırpınan güneş yüzlü öğrencilerine.

Her biri nasıl kendi zamanından bakacaksa Yûsuf'a ve Züleyha'ya ve kuyuya ve zindana,

nasıl her birinin kendine özgü olacaksa Yûsuf'u, Züleyha'sı, kuyusu ve zindanı,

sen de anılacaksın onlar kadar ve onlarla birlikte:

Yûsuf'un gömleği.⁴³⁷

Potifar'ın tembel öğrencilere benzetilmesi de ilginçtir: "Züleyha uzun bir nâme; Potifar'ın okuması yazması yoktu. Züleyha üç soru, beş soru, on soru; yanlış yoktu, ama Potifar'ın cevap kâğıdı boştu."⁴³⁸

Zeki Bulduk, romanında zamanı, vakayı önceleyen geleneksel anlatılarda olduğu gibi yalnızca olayların üzerinden kaydığı bir zemin olarak düşünmemiş, zamanın insan ve vaka ile ilişkisini sorgulama yoluna gitmiştir: "Ey insan soyu! Bilmez miyiz ki başkalarının acıları bize dar zamanlı kısa hikâyelerdir; yaşayan, yaşamış ve yaşayacak olanlara geniş zamanlı bitimsiz zulümlerdir."⁴³⁹ Zamanın bir imtihan yeri olan dünya sahnesinde kullanması için insana verilmiş bir sermaye olduğu, bu sahnede imtihanını tamamlayan Yusuf ile Züleyha'nın insanoğluna bir kıssada ibret olarak sunulduğu Zeki Bulduk'un romanında üstü kapalı bir şekilde şöyle ifade edilmiştir:

Zaman ki yelesinden kimsenin tutmasına izin vermeyen vahşi at durmaz ki insanlar durupta düşüneler; nefsinin isteği neydi Yusuf'un? Nefsinin istediği Yusuf'un da istediği değil miydi Züleyha'nın? Yusuf'u durduran neydi? Züleyha'yı durdurmamanın muradı ne idi?⁴⁴⁰

⁴³⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 120.

⁴³⁸ *Age*, s. 64.

⁴³⁹ Bulduk, *age*, s. 122.

⁴⁴⁰ *Age*, s. 117.

Hem kıssada hem de mesnevilerde sıkça tekrarlanan bir zaman ifadesi olarak "yedi" sayısına Zeki Bulduk da göndermede bulunur: "Yedi yıl ki bu hikâyenin en acımasız rakamı olup Yusuf'a sabır tespihi, Züleyha'ya dikenli taç olan yediler tükenmeyecektir."⁴⁴¹

Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf'ta, iç hikâyenin vakasını oluşturan olaylar öncelik sonralık ilişkisi dışında yazara özgü bir sıralamayla sunulmuştur. Romanda, Yusuf'un zindandan çıkacağını haber verdiği Mısır Kralı 6. Hiksos'un şarapçısı Gulbenk, Yusuf'un hayatını anlatmaya başlar. Yusuf zindandan çıkıp Maliye Bakanı olduktan sonra Gulbenk'i kendisine yardımcı olarak atamıştır. Gulbenk'in anlattığı bazı olaylar bir kez de Züleyha'nın dilinden anlatılmıştır. Böylece okur için romanın vaka zamanını çözümlmek zorlaşmıştır. Çerçeve hikâye ise genel itibariyle Mardin gezisini içeren üç günlük zaman diliminde gerçekleşir.

2.4. Mekân

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde her olay belli ya da belirsiz, gerçek ya da hayalî bir mekânda cereyan eder. Mekân, bir bakıma anlatılan olayların sahnesidir. Mimetik anlayışla kaleme alınmış sanat metinlerinde dış dünyayı olduğu gibi aksettirmek esasken tecrit (soyutlama) yönteminin benimsendiği mesnevilerde mekânı stilize etmek, dolayısıyla onu insan üzerinde bıraktığı intibalar aracılığıyla hissettirmek esastır. Şerif Aktaş bu farkı resim ile minyatür arasındaki farka benzetir.⁴⁴²

"Arz ardında var idi bir çâh Dil-i zâlim gibi derûnu siyâh Deheni benzer ejdehâ femine Düşse âdem helâk olur demine (...) Düştü çâh üzre çün o âlem-tâb Sanki hurşîdin oldu menzili âb Âbdan taşra taş var idi meğer Anun üstüne düştü çün bu kamer Ağladı anun ile her ahcâr İnledi derd ile der ü divâr" ⁴⁴³	"Bereket versin, Yusuf'un düştüğü kuyunun tabanında su vardı ve üvey kardeşleri, onu sarkıttıkları ipi serbest bıraktıklarında tabana ulaşmaya az kalmıştı. Bu yüzden Yusuf, herhangi bir kırık çıkık olmadan zemine ulaşmıştı. Yusuf, karanlık kuyunun soğuk sularına birden gömülünce, boğulacağım korkusuyla çırpınmaya başladı. Can havliyle ayağa kalkınca, kuyuda bulunan suyun ancak belli hizasına geldiğini anladı." ⁴⁴⁴
--	--

⁴⁴¹ Bulduk, *age*, s. 58.

⁴⁴² Şerif Aktaş, *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2015, s. 65.

⁴⁴³ Hamdî, *age*, ss. 87-88.

⁴⁴⁴ Koçak, *age*, s. 47.

Bu durumu tablodaki metinler üzerinde değerlendirelim: Hamdî'den alınan metinde Yusuf'un kuyuya atılması "âlem-tâb, hurşîd, kamer" kelimeleriyle kurulan bir ışık imgesiyle anlatılmıştır. Ağzı ejderhanın ağzına benzeyen kuyunun içi ise zâlimin gönlü gibi karanlıktır. Böylece mekânın niteliği hakkında detay verilmeksizin parlak yüzlü, masum bir çocuğun merhametsiz ağabeyleri tarafından karanlık bir kuyuya atılmaları okuyucuya hissettirilir. Romandan alınan metinde ise soyutlama yapılmamış, okurun zihninde canlandırabileceği bir tablo çizilmiştir.

İncelenen romanlarda yer alan mekânları Harran/Fedan, Kenan, Mısır, Mağrip gibi coğrafi mekânlar; kır, köle pazarı, bahçe, Nil kenarı, Mısır'ın batı kapısı, çöl gibi dış mekânlar; kuyu, Külbe-i Ahzan/Hüzünler Evi, Neş'eler Evi, Sûret Köşkü/Yedi Odalı Köşk, saray, zindan, tapınak gibi iç mekânlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların büyük bir kısmında mekân, mesnevilerde olduğu gibi bir dekor olarak kullanılmış; mekânın anlatıma katkısı sınırlı kalmıştır. Ancak kıssada olduğu gibi mekân değişikliklerinin kahramanların üzerindeki etkisinden söz edilebilir. Mesela kardeşlerinin istek ve beklentilerinin aksine kuyu, Yusuf'un manevî miracının başladığı yer olmuştur. Bir kervan tarafından Mısır'a götürülmesinin ardından Yusuf'un ikinci imtihanı sarayda başlar. Bu imtihanın akabinde başlayan zindan günleri hem Yusuf hem de Züleyha'nın manevî tekâmülüne katkı sağlamıştır.

Mekânı olay örgüsüne katkı sağlayan bir enstrüman olarak başarıyla kullanan Nazan Bekiroğlu, Yusuf'un kır yolculuğunda bulutlardan anlam çıkarması üzerinden karamsar bir atmosfer oluşturur ve okuyucuya biraz sonra olacakların haberini verir:

Bakın diye seslendi ağabeylerine gülümseyerek, şu bir mavi çiçek, bir peygamber çiçeği, sizce de öyle değil mi? Ağabeylerinden biri, hayır diye cevap verdi, o ayakları ters bir cüce, üstelik kör.

Yusuf'un gülümsemesi azaldı. Bakın, diye devam etti. Tam şu yanındaki, bir gelin kelebeği, öyle mi?

Hayır, dedi bir diğer ağabeyi, o gördüğün topal bir dev, elinde de can alıcı bir mızrak var.

Yusuf'un gülümsemesi dondu dudaklarının ucunda. Peki, dedi, şu, yavrusunu ısıtan bir beyaz güvercine benzemiyor mu?

En büyükleri, hayır, diye cevapladı, o daha ziyade karanlıkları mesken edinmiş kapkara bir yarasa.⁴⁴⁵

Nazan Bekiroğlu benzer bir şekilde Yakup'un hüznünü kurmacanın altın kurallarından biri olan "Anlatmayın, gösterin."⁴⁴⁶ ilkesine uygun bir şekilde kanlı gömlek üzerinden okura hissettirir. Burada gömlek, Yusuf'un bedenine ev sahipliği yapan bir mekân gibi betimlenir:

Yakub, sabah o kadar muhabbetle Yusuf'un sırtına giydirdiği gömleği ellerinin arasına aldı. Şurası Yûsuf'un tam boynunun değdiği yer, şurası yakası. Şu sağ göğsünün altında iliklenen sedef düğme. Şurası kol ağızları. Şurası Yusuf'un sırtını örtmüş, şurası göğsünü kapatmış, şurası omuzlarından akmıştı. Şurada gömleğe dokunmuş birkaç parça çimen yeşili, ve âh, şurada Yakub'un sabah tam ortadan ayırıp özenle taradığı Yûsuf'un siyâh, simsiyâh saçlarından dökülmüş bir tek saç teli.⁴⁴⁷

Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu muhabbetin derinliği de romanda yine mekân üzerinden anlatılır. Züleyha, her şeyde ve her yerde Yusuf'u görmektedir:

Ayağı bastıysa Yûsuf'un deri sandaletleri içinde ya da çıplak ve ürpertili, şu mermer basamaklara, geçiyorken yanından süründüyse Yûsuf'un etekleri şu pirinç trabzanlara, şu tepsiye dokunduysa Yûsuf'un parmak uçları, şu dışarı bakan pencerenin tutamağına, şu içe açılan kapının tokmağına, şu mühürlü vazoya, şu örten perdeye, şu koruyan cibinliğe.⁴⁴⁸

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da "kuyu" üzerinden mekânın simgesel boyutu ve insan üzerindeki etkisi anlatılmıştır:

Kalp gözünü ve gönül kulağını açmasını öğrenir kuyuya düşen. Kör kuyuda, duyulmayan sesler duyulur olur. Dünya seslerine kulağı kapalı bir insan, seslerin kıymetini daha bir kavrar. Sesini kullanmayan bir insan konuştuğunda kuyunun dibinden sesleniyormuş gibi derinden konuşur. Kuyuda olan yüzeyde olanın kolaylığını kavrar.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Bekiroğlu, *age*, ss. 37-38.

⁴⁴⁶ Murat Gülsoy, *Büyübozumu Yaratıcı Yazarlık Kurmacanın Bilinen Sırları ve İhlal Edilebilir Kuralları*, 8. Baskı, Can Yay., İstanbul 2013, s. 153.

⁴⁴⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 42.

⁴⁴⁸ *Age*, s. 89.

⁴⁴⁹ Bulduk, *age*, s. 24.

Rasim Özdenören'in *Kuyu*'sunda geçen tren, otel odası, mezarlık, cami avlusu, kuyu gibi mekânları, dünyada imtihan edilen ve hakikati arayan insanın maddeden manaya, fenadan bekaya giden yolculuğunun durakları olarak düşünmek mümkündür. Bu mekânlar, öykünün genelindeki yolculuk izleğine hizmet eder ve öyküye felsefi/tasavvufi bir anlam alanı açar. Öyküde, bedensel arzular ile tinsel gereksinimler arasında çatışma yaşayan öznenin/insanın düştüğü durum anlatılır. Bu çatışma, bilinçaltı düzleminde, yani kuyuda gerçekleşir. Veysel Şahin'in konuyla ilgili tespitleri öyküdeki mekânları anlamlandırma açısından farklı pencereler açmaktadır:

Kuyu, psikanalitik açıdan insanın bilinçaltını simgelediği gibi insan bedenini de simgeler. Öykülerinde dünyayı yol, yaşamı ise yolculuk olarak anlamlandıran yazar, insan bedenini bir kuyuya, insanı yani özneyi ise burada mahkûm olmuş yolcuya benzetir. Bu yolculuk sonrasında Yusuf tekkeye sığınarak kendi varlığını kavrar. (...) Yusuf'un yalnız başına yaptığı tren yolculuğunda vardığı yerler -şehir-simgesel anlamda onun karanlık bilinç katmanlarıdır. Yusuf'un, benliğinde yaşadığı kendilik mücadelesi, onun bilinçaltının karanlık mahzeninden trenle ayrılmasıyla son bulur. Tren, simgesel anlamda Yusuf'un bilinçaltı kuyusuna uzatılan merdiven veya ipi imler.⁴⁵⁰

2.5. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Yazarın romandaki olayları anlatma görevini verdiği kurmaca kişiye anlatıcı denir. Başka bir deyişle anlatıcı "Bir metin içinde gören ve konuşan kim?" sorusunun cevabıdır.⁴⁵¹ Bakış açısını ise metindeki olay örgüsünün ve bu örgünün meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, kişiler gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevap olarak değerlendirmek mümkündür.⁴⁵² Çalışmamıza konu olan eserlerden *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, *Yusuf ve Züleyha*, *Züleyha*, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ* adlı romanlar hâkim (ilâhî) anlatıcının bakış açısı ile kaleme alınmıştır. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de yazıcının dilinden kaleme alınan "Söz Başı" ve "Yazıcının Son Sözü" başlıklı bölümlerin haricindeki olaylar hâkim anlatıcının bakış

⁴⁵⁰ Veysel, Şahin, "Rasim Özdenören'in Öykülerinde Kendine Dönüş İzlekleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, C. 24, S. 2, s. 34.

⁴⁵¹ Şaban, Sağlık, "Modern/Postmodern Öykü ve Romanda Anlatıcının Değişimi ve İşlevi" *Hece, Modernizmden Postmodernizme Roman Özel Sayısı*, 2008, S. 138-139-140, s. 299.

⁴⁵² Aktaş, age, s. 72.

açısı ile anlatılmış; "kuyu, ayna, kurt, gömlek, rüzgâr" gibi "yansıtıcı mekân ya da nesnelere" ile anlatımda çokseslilik sağlanmıştır. Benzer şekilde Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsünde de her şeyi bilen hâkim anlatıcı bilinç akışı tekniğiyle desteklenmiş, böylece kahramanın iç dünyasında yaşadıkları başarıyla yansıtılmıştır.

Züleyha'da, anlatıcı bir aşk hikâyesi anlatan halk hikâyecisi rolündedir: "Yusuf ki Mecnun'dan, Ferhad'dan, Tahir'den ve hatta Arap Mustafa'dan daha gerçek aşık ki zaten asil'di, asıl'dı, sûret içre siretti..."⁴⁵³ Yazar, romanın satır aralarında anlatıcının kurmaca kişiliğine değinmeyi ihmal etmez: "Nedense anlatıcılar çocuk Yusuf'u bir an önce o kuyudan çıkarmışlardır. Denilebilir ki anlatıcılar ve yazıcılar kervancılardan önce çıkarmışlardır Yusuf'u kuyudan."⁴⁵⁴ Anlatı kavramının tarihçesini de özetler:

En itibarlı zamanlarını Helenistik çağda ve Cahiliye Arapları devrinde yaşayan anlatı; modern zamanlarda ancak simgeye, imgeye, metafa ve insanların hoş görüşüne dayanarak ayakta durmaktadır. Ve sözün bittiği yerde hakikatin başladığına inatla inanmaya devam eden insanlar var yeryüzünde.⁴⁵⁵

Romanın ilerleyen kısımlarında anlatma işi, bir anlatıcı ailesinin mensubu olan Zebercetoğlu Zülfazl'a devredilmektedir. Zebercetoğlu Zülfazl, "Züleyha'yı sevmeyenler bu meclisi terk etsinler!"⁴⁵⁶ diye ünleyip Züleyha'nın Mağrip'ten Kuteyfer'e gelin olup muradına eremeyişini anlatır. Züleyha, uzak zamanlardan gelen konuğuna nar ikram eder; aşkında yere düşen nar taneleri kadar iftira olduğunu söyleyip başından geçenleri anlatır. Züleyha ile Zülfazl'ın diyalogları eserde geniş yer tutmaktadır. Burada da yazar tarafından Zülfazl'ın kurmaca kişiliği ironik bir dil ile sorgulanır: "Zülfazl anlatıcı mıydı yoksa yoklardan mıydı? Züleyha neydi? Bir aşk abidesi mi bir günah keçisi mi? Anlayamadı Zebercetoğlu."⁴⁵⁷

Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha'da hâkim anlatıcının varlığı oldukça belirgindir. Yusuf ve Züleyha'ya dair her şeyi bilen bu anlatıcı zaman zaman anlatımın akışını kesip okuyucuyla sohbet etmekten çekinmez: "Aşka yalan deme! Eğer öyle ise; Yusuf ile

⁴⁵³ Bulduk, *age*, s. 19.

⁴⁵⁴ *Age*, s. 24.

⁴⁵⁵ *Age*, s. 45.

⁴⁵⁶ *Age*, s. 80.

⁴⁵⁷ *Age*, s. 90.

Züleyha'nın Kur'an'da işi ne?"⁴⁵⁸ Kahramanlarla ilgili kişisel düşüncelerini söylemekten geri durmaz: "Bu haset rüzgârından birisi de ne yazık ki üvey anne Leyya'dır."⁴⁵⁹ Bazen de kahramanlara nasihat eder: "Ve yine gömlek zorla Yusuf'un üzerinden ikinci kez alınmak isteniyordu. Önce kardeşler sonra Züleyha. Ne istiyorsunuz Yusuf'un gömleğinden?"⁴⁶⁰ Kahramanlara telkinlerde bulunmayı da ihmal etmez: "Dur Yusuf! Seni bir ateş bekliyor gitme! Girme odaya Yusuf. Seni zindan bekliyor. Çık Yusuf."⁴⁶¹ "Ağla Züleyha! Sen ağladıkça çöllere yağmur duasını bırakır melekler! Gitme Züleyha! Gittikçe aşk oluyorsun, dur!"⁴⁶² Kimi zaman tıpkı bir meddah gibi olay akışını kesip sitemkâr sözler eder: "Vay Züleyha! Seni kaldırmayan eller utansın. Olsaydı oracıkta Yusuf kıyamaz, merhamet dolu müşfik eli ile kaldırırdı."⁴⁶³ Kimi zaman da kahramanlara hitaben uzun konuşmalar yapar:

Ey tevekkül üstadı Yakup! Ey kadere ve kazaya teslimiyet önderi! Ağla! Ağla "Yusufum deyhü." Feryadın arşı titretti. Kararttı hüznün güneşi. Gözyaşların Nil'i taşırdı. Yeter! Evlat hasreti sona ersin diye isyan etmedin bir kez. Bu nasıl bir sabır? Bize de öğret. Yine gömleğin kokusunu aldın uzaktan. Ve yine sana hasret düştü. Onun için ağla, İster Yusuf de, ister Bünyamin, istersen başka bir isim. Hangi isimle söylersen söyle tüm isimler O'na ulaşır. Gözün aydın olsun Yakup! Vuslat yakın.⁴⁶⁴

Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf 'ta çerçeve hikâye, kahraman anlatıcı olan Nihal'in bakış açısından anlatılır. İç hikâyede ise anlatma görevi yazar tarafından gözlemci bir kahramana, yani zindanda Yusuf tarafından rüyası yorumlanan ve zindandan çıkacağı müjdelenen Gulbenk'e verilir. Yusuf, Maliye Bakanı olunca onu kendisine yardımcı olarak atamıştır. Bu durum Gulbenk tarafından şöyle ifade edilir:

Allah razı olsun Yusuf'tan! Beni yardımcısı yaparak bu sıkıntıdan kurtardı ve önemli bir makama getirerek hayatıma yeniden renk kattı. Ben de en başından başlayarak onun ibretlik hayatından bahsetmek istiyorum. Anlatacaklarım kendi gözlemlerime, diğer insanlardan duyduklarıma ve bizzat Hazine Veziri Yusuf'un kendi ağzından dinlediklerime dayanıyor.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Yağmur, *age*, s. 12.

⁴⁵⁹ *Age*, s. 23.

⁴⁶⁰ *Age*, s. 91.

⁴⁶¹ *Age*, s. 76.

⁴⁶² *Age*, s. 180.

⁴⁶³ *Age*, s. 141.

⁴⁶⁴ *Age*, s. 190.

⁴⁶⁵ Koçak, *age*, ss. 39-40.

Romandaki anlatıcılar bunlarla da sınırlı kalmaz. Gulbenk'in anlattığı olaylar iç monolog tekniği kullanılarak bir kez de Züleyha'nın dilinden anlatılır:

Ah aşk! Neler yaptırdın sen bana! Söyle daha neler yaptıracaksın Züleyha'ya?! Asırlar boyunca en duygulu mısraları seni kullanarak yazdılar şairler; en güzel kelimelerini seni anlatmak için sakladılar yazıcılar, hepsi yalanmış. Bildiğim tüm kutsal değerler üzerine ant içerim ki yalanmış! En taze yıllarını senin uğruna harcadılar gençcik insanlar, boşunaymış, Şu akıp giden Nil'e yemin ederim ki boşunaymış!⁴⁶⁶

Romanın son bölümünde Yakup da yaşadıklarını ve hissettiklerini dile getirerek romanın anlatıcılarından biri olur. Böylece romanda bir olayın o olayı yaşayan farklı kişilerin penceresinden nasıl görüldüğü çoğul anlatıcı yöntemi kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Okuyucu; tek bir anlatıcının yönlendirici etkileyciliği olmaksızın figürleri olay akışı içine dağılan, bir zaman zarfında oluşan ve değişkenleşebilen kişilik yapıları, tepkileri, ilişkileri ile yavaş yavaş tanıma ve anlama imkânı elde etmiştir.⁴⁶⁷

3. DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Edebiyatın temel malzemesi dildir. Bir roman yazarı da eserini dil malzemesini kullanarak oluşturur. Ancak bu dil, günlük dilden ve bilimsel dilden farklıdır. Edebî dil, sadece işaret etmez; söyleyenin duygu dünyasını yansıttığı gibi dinleyeni/okuyanı da büyük ölçüde etkiler ve ona estetik bir haz verir.⁴⁶⁸ Bu noktada bir romanın başarısı da büyük ölçüde dilin güzel, doğru ve etkili kullanımına bağlıdır.

Dilin kullanım biçimini belirleyen etkenlerin başında bakış açısı gelir. İncelediğimiz romanların genelinde kullanılan hâkim anlatıcının bakış açısı sayesinde roman yazarları dilin kullanımı konusunda özgürce hareket edebilmişlerdir. Öte yandan tüketici kitlenin beğenisine hitap eden romanlar ile estetik kaygılarla kaleme alınan romanlar arasında dilin kullanımı konusunda önemli farklar görülmektedir. İlk gruptaki romanların okurları sade, basit ve anlaşılır metinleri tercih ettiklerinden onların bu

⁴⁶⁶ Koçak, *age*, s. 75.

⁴⁶⁷ Hakan Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Hece Yay., Ankara 2015, s. 101.

⁴⁶⁸ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, 9. Baskı, Akçağ Yay. , Ankara 2009, ss. 21-22.

tercihleri ister istemez romanlara yansımıştır.⁴⁶⁹ *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha, Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha, Yusuf ve Züleyha* adlı romanlar bu türdendir. Kitlenin beğenisine hitap eden bu romanlarda postmodern edebiyattaki "elitist tavrın yerine sanatı popülerleştirmek"⁴⁷⁰ eğiliminden söz edilebilir. İshak Yetiş'in tespitiyle "Sanatın seçkinci tutumu gündelik hayatın gerçekliği ile kırılmış ve parçalanmıştır. O zaman belirli alanlarda, galerilerde, sergi salonlarında sanat yapıtı sergilenmesi yerine postmodern sanat sokağa inmektedir."⁴⁷¹ İkinci gruptaki eserlerde ise yer yer sanatkârâne söyleyişler içeren, imgesel ve özenli bir dil tercih edilmiştir. *Züleyha, Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf, Kuyu ve Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı eserleri ikinci grupta değerlendirebiliriz.

3.1. Kitlenin Beğenisini Gözeten Romanlarda Dilin Kullanımı

Aşkın Meali I Yusuf ile Züleyha'da yalın, konuşma diline yakın bir dil kullanılmış olmasına rağmen devrik cümleler, uzak çağrışımları olan imgeler, yanlış kurulmuş tamlamalar ve sık yapılan anlatım bozuklukları dilin açıklığını, duruluğunu ve akıcılığını bozmuştur. Bazı bölümlerde sanatkârâne söyleyişe yaklaşma çabası, yabancı kelimelerin ahenk oluşturmak için anlamına dikkat edilmeden kullanılması sonucunu doğurmuştur: "Evvelen terler akıl, ahiren kalp islanır melekûtun buram buram rahmet sağdığı hârîka-i sevdânın maşukuyla. Biz ki merbûb olmuşuz aklımızın pazarında ki kendi ipini sunmuş bir gülün nefesine Züleyha."(s. 15) Züleyha'nın Yusuf'a yazdığı mektuplarda yer alan bazı ifadeler okurun anlayamayacağı kadar muğlâktır: "Sönmesin hâr-i sevda, şiirsel cümlelerde suskunluğunun serencamını dile getiren nameleri sana armağan ediyorum ey yârim." (s.122) "Aşkın Meali" adını taşıyan son mektubun girişi ise şöyledir: "Mürtedim artık putlardan yine de yüreğimin vebali sana vacip midir? Mülteciyim vuslattan, ömrümün nehrine ikinci bahar vaad midir?" (s. 167) Romanın bazı bölümlerindeki uzak çağrışımlar içeren imgelerin de okur tarafından anlaşılması güçtür: "Üstüne üstlük göğe sataşmalı bir beyaz isyan, hicran ağlamalı bulut, kurşun yerinden sarsmalı alnımı gök!" (s. 157), "Yakup oğlunun ismini zikrettikçe, kum

⁴⁶⁹ Şaban Sağlık, *Popüler Roman Estetik Roman*, Akçağ Yay., Ankara 2010, s. 171.

⁴⁷⁰ Hakan, Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece*, 2002, S. 65-66-67, s. 511.

⁴⁷¹ İshak, Yetiş, "Türk Öykücülüğünde Postmodernizmin İzleri", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, s. 390.

tanelerinin göğe kıvranışını resmediyordu güneşin saçlarında kıyameti emziren ölümün sırat elçileri!" (s. 192) "Yusuf yara iken Züleyha'ya ve Yusuf edebini aşmışken aşkta sükül altınsa, özlenendi çok!" (s. 212) Romanın bazı bölümlerinde yer alan anlatım bozuklukları da anlatımın açıklığını bozmuştur. Örneğin romanın 49. sayfasında yer alan "Ocağına incir ağacı ekilmesin." cümlesinde, deyim yanlış kullanılmıştır Romanın 166. sayfasında yer alan "Züleyha-i name" ifadesi ve 200. sayfada yer alan "yâr-i Züleyha" tamlamaları yanlış kurulmuştur. Romanın 182. sayfasında yer alan "Yusuf'un kuyuya atılmasından kardeşlerinin huzuruna çıkması arasında tam yirmi yıl geçmişti." cümlesi iki farklı anlama gelmektedir. Kardeşlerinin huzuruna çıkan Yusuf' mudur, yoksa kardeşleri mi Yusuf'un huzuruna çıkmıştır? 187. sayfada yer alan "istişare yapmak" ifadesi de bir dil yanlışlığıdır. Çünkü istişare yapılmaz, istişare edilir. 203. sayfada yer alan "Âşık olduğun Yusuf sarayda, sen ise çöplükte yiyecek ararsın." cümlesinde virgülden önceki yüklem unutulduğu için Yusuf'un sarayda yiyecek aradığı anlaşılmaktadır.

Macera romanlarında olduğu gibi gerilim unsurunun ön planda tutulduğu *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da, Hz. Yusuf⁴⁷² dizisinin de etkisiyle diyalogların sıkça kullanıldığı bir anlatım benimsenmiştir. Roman kurgusu ile dizi senaryosu arasındaki benzerliği Yusuf'un kardeşlerinin ikinci Mısır ziyaretlerindeki yemek sahnesinde gerçekleşen konuşmalara bakarak somutlaştırabiliriz:

—Sizden aynı anneden olanların karşılıklı oturmasını istiyorum. (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)

—Şimdi sizden bir şey istiyorum. Aynı anneden olanlar karşılıklı otursun.(*Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha*, 345. sayfa)

—Sen neden yalnız kaldın, niçin oturmuyorsun? (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)

—Sen neden ayakta kaldın? (*Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*, 345. sayfa)

—Benim aynı anneden bir kardeşim yok. Aynı anneden olma kardeşlerin karşılıklı oturmasını buyurdunuz. (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)

— Benim aynı anneden olma bir kardeşim yok.(*Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha*, 346. sayfa)

—İstiyorsan yanımda oturabilirsin. (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)

—O halde sen de gel benim yanıma otur.(*Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha*, 346. sayfa)

⁴⁷² Farajullah Salahshur, *Hazret-i Yusuf* (Yusuf Payamner) , Rasool Ahadi (Yap.), İran 2008.

—*Mısır Azizi çok mütevazı biri olmalı. Yoksa benim gibi biri, sizin gibi sizin gibi yüce biriyle nasıl aynı masaya oturur ki? (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)*

—*Mısır Azizi çok mütevazı olmalı. Ben gibi birini yanına davet ediyor.(Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha, 346. sayfa)*

—*Ne sakıncası var. Ben sofraya yalnız oturmayı sevmem. (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)*

—*Sakıncası yok. Ben sofrada beraberliği severim.(Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha, 346. sayfa)*

—*Güzel ve huzur verici bir çehren var. Çocukluk günlerinden bir şey hatırlıyor musun? (Hz. Yusuf, 2008, 41.bölüm)*

—*Senin güzel bir yüzün var. Annen sadece seni mi doğurmuş?(Aşkın Zamiri, Yusuf ile Züleyha, 346. sayfa)*

Bu kabil diyalogların geniş yer tuttuğu romanın bazı bölümlerinde sözcüklerin yanlış anlamda kullanılmasından kaynaklanan anlatım bozuklukları dikkat çeker. Örneğin romanın 273. sayfasında "Kral ve mahiyeti teşrif ettiler." cümlesinde "maiyet" sözcüğünün yerine "mahiyet" sözcüğü kullanılmıştır. Benzer şekilde romanın 329. sayfasında da "tellal" sözcüğünün yerine yanlışlıkla "tellak" sözcüğü kullanılmıştır.

Mesnevilerin motif yapısına uygun bir şekilde kurgulanan *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha*'da mesnevi şairlerinin üslûp özelliklerini de görmek mümkündür. Romanda Züleyha'nın tasviri Divan edebiyatı mazmunlarından yararlanılarak yapılmıştır:

Boyu serviye benziyordu; noksansız, kusursuzdu. Dişleri ipe dizilmiş inci dizisiydi. Dudakları kırmızı halis yakuttandı. Uzun siyah kaşları zeytin karası kapkara gözlerinin üzerinde birer çizgi gibi duruyorlardı. Gül yaprağını andıran yanakları üzerinde gayet güzel pembemsi bir renk vardı. Güneş gibi parlayan boynuna kıymetli taşlarla işlenmiş bir gerdanlık takar, ince beline altın, zümrüt ve yakuttan kakmalı bir kemer bağlardı.⁴⁷³

Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında yer alan epizotlardan büyük bir kısmı gizli alıntı niteliğindedir. Yakup'un hayatının anlatıldığı bölüm *Tevrat* anlatımıyla aynıdır. Yakup'un Fedan'daki İştar Tapınağı'yla mücadelesinin ardından Kenan'a gelişi, Hz. Yusuf dizisi ile örtüşmektedir. Bedevinin Yusuf'a ayna hediye etmesi, Züleyha'nın dilenciye gülümsemesi gibi epizotlar Nazan Bekiroğlu'nun

⁴⁷³ Koçin, *age*, s. 101.

anlatımıyla örtüşür. Son bölümde Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a gelişleri ve vuslat sahnesindeki diyaloglar ise *Kur'an* âyetlerinden oluşmaktadır. Romanda bazı kurgu hataları da göze çarpar. Örneğin Yakup bir gün Yusuf'a atası Hz. İbrahim'i anlatır. Yakup'un babası hakkındaki uzun konuşmasının sonu -bir ansiklopedi maddesinden alındığı izlenimi uyandıran- şu cümlelerle biter: "Ebedî âleme intikal ettiğinde, kimi kaynaklara göre 175, kimilerine göre 200 yaşındadır."⁴⁷⁴ Romanın sonunda babasına kavuşan Yusuf'un birdenbire Züleyha'yı hatırladığı bölüm olayların birbirine bağlanmasında gerekli özenin gösterilmediğini ortaya koyar niteliktedir: "Kendi kendine, eksiğim Züleyha mı ki, dedi. Aslında Yusuf da âşık olmuştu Züleyha'ya. Rabb'i yol gösterdi, dizginledi aşkı. Çünkü Züleyha evli bir kadın."⁴⁷⁵ Romanın 175. sayfasında "Suçsuz yere suçlanan bahtsız kurdum." cümlesinde anlatım bozukluğu yapılmıştır.

Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta da kurgu hataları belirgindir. Örneğin kardeşlerini kuyuya atan oğulların henüz romanın başında babaları tarafından affedilmesi⁴⁷⁶, Kutfir'in yaşlandığını ileri sürerek ısrarla makamını Yusuf'a devretmek istemesi⁴⁷⁷, Kutfir vefat ettikten sadece birkaç gün sonra dul eş Züleyha'nın Yusuf ile evlendirilmesi⁴⁷⁸, askerlerin Kenan'dan gelen yabancıları hemen Yusuf'un yanına götürmesi⁴⁷⁹ gibi olaylar anlatımın inandırıcılığına gölge düşürmektedir. Kahramanların tiyatrodaki tiratları andıran ve "ey" hitabıyla başlayan uzun konuşmaları anlatımın doğrallığını bozmuştur. Romanın 47. sayfasında Bünyamin ve Yusuf için "öksüz" kelimesinin yerine "yetim" kelimesi kullanılarak anlatım bozukluğu yapılmıştır.⁴⁸⁰ Romanın 136. sayfasındaki "Saraya üzgün bir hâlde gelen halk şimdi ihtiyaçları giderilmiş olarak evlerine dönüyorlardı." cümlesinde de özne ile yüklem uyumsuzluğundan kaynaklanan anlatım bozukluğu yapılmıştır.

⁴⁷⁴ Mutlu, *age*, s. 125.

⁴⁷⁵ *Age*, s. 176.

⁴⁷⁶ Çakmak, *age*, s. 82.

⁴⁷⁷ *Age*, s. 108.

⁴⁷⁸ *Age*, s. 110.

⁴⁷⁹ *Age*, s. 145.

⁴⁸⁰ Yetim: Babası ölmüş olan çocuk. Bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

3.2. Estetik Ölçüleri Gözeten Romanlarda Dilin Kullanımı

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üstünde Titreyen Hüzün'de; yazar, okuyucu ve anlatıcı üçlüsünün birlikte inşa ettiği, çağrışım gücü yüksek kelimelerden örülü şiirsel bir dil kullanılmıştır. Bu duruma romanda şöyle değinilir:

Güzeldi Yûsuf, o kadar güzeldi ki Yûsuf'u hiç görmemiş bir yazıcı onun güzelliğini anlatmaya gelince sıra, sadece susardı ve onun güzelliğini ancak özetleyebilirdi. Çünkü güzelliğin özeti yazıcının sözcüklerinden çok okuyucunun muhayyilesi demektir. Sözcük sınırlı, muhayyile ise sınırsızlıktır.⁴⁸¹

Nazan Bekiroğlu, eksilteli cümlelerle okurun sezgisine hitap eder: "Dadıcığım, dedi Züleyha, bir bilsen dün gece ben. Dün gece ben düşümde, ayın tam on dördünde ve çöllerde..."⁴⁸² Bazen sayfalarca anlatılması gereken olayları özlü bir cümleye sığdırmayı başarır: "Züleyha uzun bir nâme, Potifar'ın okuması yazması yoktu."⁴⁸³ Kelimelerin çağrışım gücünden yararlanarak kahramanların bilinçaltını yansıtır: "Bize izin ver, Yusuf'u bize ver!"⁴⁸⁴ Nesnelere ve mekânlar üzerinden olay akışına katkı sağlar: "Potifar'ın elindeki kadeh Züleyha'yı almıyordu."⁴⁸⁵ Olayları anlatırken detayları kullanarak anlatımda derinlik sağlar: "Şerbetçinin içi titredi. Aydınlığın salkımlarına ilk çıktığı zamanda içini yakan ilk özgür nefesini aldığı eşikte bir an durakladı."⁴⁸⁶ Yazıcıların kelimelerle kurduğu dünyaya dikkat çeker: "Züleyha yazı değil, hayattı."⁴⁸⁷ Dil ile kurgu arasında bağlantı kurarak okuru şaşırtabilecek anlam inceliklerine başvurur: "Yakub ki bu hikâyeyi ibtidâsından ve sonundan hasretiyle kuşatmıştı."⁴⁸⁸ Örneklerde görüldüğü üzere Nazan Bekiroğlu, romanında dilin kullanımına özen göstermiş; bu sayede özgün bir anlatım ortaya koymayı başarmıştır. Romanda; aliterasyon, asonans, tekrar ve secilerin sıkça yer aldığı, devrik cümlelerin geniş yer

⁴⁸¹ Bekiroğlu, *age*, s. 27.

⁴⁸² *Age*, s. 62.

⁴⁸³ *Age*, s. 64.

⁴⁸⁴ *Age*, s. 64.

⁴⁸⁵ *Age*, s. 65.

⁴⁸⁶ *Age*, s.165.

⁴⁸⁷ *Age*, s.174.

⁴⁸⁸ *Age*, s.196.

tuttuğu şiirsel bir dil kullanılmıştır. Yazarın tercih ettiği bu anlatım biçimini, bir çeşit "ritmik nesir"⁴⁸⁹ olarak adlandırmak mümkündür.

Çoğul anlatıcı yönteminin kullanıldığı *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*ta aynı zamanda kahraman olan anlatıcıların duygu dünyaları, deneme üslubuna yaklaşan özenli bir dille anlatılmıştır. Mekânın anlatımında kullanılan çağrışım yüklü dil, anlatımın akışına katkı sağlamıştır:

Çöl, hakikat yolunun kumdan bahçesi! Çöl, öldüresiye bir ıssızlığın bütün gücüyle haykıran sesi! Çöl; duyarlılığın, hissedişin, fark edişin ve bilincin yüreklere dinginlik üfleyen nefesi...
Çöl; yalnızlığın ne anlama geldiğini öğreten bir tabiat hocası! Çöl, yüzü değil özü gösteren gönül aynası! Çöl, zorlu denemelerle sınanan beyin ve yüreğin kutlu doğum sancısı!
Çöl, zenginliğin ve fakirliğin, korkunun ve umudun, inişin ve çıkışın barınağı!
Çöl, görüntüden içeriğe kaçmanın, şeytanı bırakıp Allah'a koşmanın sığınağı!
Çöl, nefsin bütün oyunlarını terk edip hicret coşkusuyla kendine yürümenin konağı!⁴⁹⁰

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı eserinde halk hikâyecilerinin üslubuna öykünmüş, eserinde özgün bir dil kullanmıştır. Bu üslubu şöyle örneklendirebiliriz:

Dadı karavaşlara dahi haber vermeden, o mecalsiz, çelimsiz kollarıyla baygın Züleyha'yı bir yekinmede kucaklayıp, acı kaderinden kaçırırçasına dört duvar, saray kafesciğine kaçırıldı. Ki apardı derlerdi eskiler de yine de inanmaz nice Züleyha düşmanı kesilmiş yürekler...⁴⁹¹

Eserde yöresel ve arkaik özellikteki kelimelerin yanı sıra yazı dilinde nispeten daha az kullanılan kelimelere de yer verilmiştir. Yazarın bilinçli olarak tercih ettiği bu kelimelerden bazılarını anlamları ile birlikte sıralayalım: yekinmek (kalkmaya davranmak), üzmek (kırmak), em dilemek (şifa ummak), sitayiş eylemek (övmek), aparmak (alıp götürmek), ünlemek (seslenmek), karavaş (hizmetçi), yeğnimek (hafiflemek) Romanda kimi zaman secili bir dil kullanılarak akıcılık sağlanmıştır: "Bir

⁴⁸⁹ "Ritmik Nesir: İçinde bazı ritmik figürlerin veya metrik modellerin, metni günlük konuşma dilinden ayırdığı, ama şiirden ve manzum destanlardan da farklı şiirsel nesir. Ritmik nesrin en belirgin özellikleri, cümle yapısındaki paralellikler, aliterasyon ve kafiye." Bkz. Gürsel Aytaç, *age*, s. 226.

⁴⁹⁰ Koçak, *age*, ss. 124-125.

⁴⁹¹ Bulduk, *age*, s. 33.

rüya ecesiydi Züleyha. Bir rüyanın lacivert gecesi Züleyha."⁴⁹² Hikâyenin bir dinleyici kitlesi karşısında yüksek sesle anlatıldığı izlenimi uyandıran ifadeler dikkat çekicidir: "Züleyha'yı sevmeyenler bu meclisi terk etsinler!"⁴⁹³, "Yusuf ki sınınadursun konakta biz hikâyeyi değiştirelim."⁴⁹⁴

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsü kahramanın zihinsel dünyasını olduğu gibi yansıtan hâkim anlatıcının dilinden kaleme alınmıştır. Eserde bireyin iç dünyasına yoğunlaşan, sade, imgesel bir dil kullanılmıştır. Öyküde nesnelere, kişilere, mekânlara, hatta hayvanlara sembolik anlamlar yüklenmiştir. "Tren, yol, oteldeki kadın, sepetteki bebek, mezarlık, cami, türbe, koyunlar, köpek, kuyu, Mısır" metnin anlam örüntüsünü oluşturan ve çağrışım değeri taşıyan önemli kelimeler olarak zikredilebilir. *Kuyu*'nun dil özellikleriyle ilgili önemli tespitlerde bulunan Osman Koca "yazarın sebepsiz yere kaleme aldığı müstehcen sahneler ile kaba laf ve küfürlerin mütedeyyin okuyucuları rahatsız ettiğini"⁴⁹⁵ ifade eder. "istiyorduysa" (s. 76) şeklindeki üç kiplik eylemler, "kimizaman" (s. 9), "hiç bir"(s. 69) kelimelerinde olduğu gibi yazım konusundaki kişisel tasarruflar ve metnin birçok yerinde üç noktanın yerine iki noktanın kullanılması, yazarın imla ve noktalama konusunda bir kayda bağlı kalmak istemediğini gösterir.⁴⁹⁶

3.3. Romanlarda Kullanılan Anlatım Teknikleri

Geleneksel anlatılar vaka temelli bir yapı arz ederken modern zamanların ürünü olan roman bir ayrıntı sanatıdır. Bu ayrıntıyı yakalamanın yolu da anlatım tekniklerini doğru kullanmaktan geçer. Mehmet Tekin'in deyişiyle, "Roman, bir dil sanatı ise, roman dilini yoğuran, biçimlendiren de anlatım teknikleridir kuşkusuz."⁴⁹⁷ Bu bağlamda konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların yazarları da çeşitli teknikler kullanarak anlatıma derinlik kazandırmayı amaçlamışlardır. Bunlardan öne çıkanları inceleyelim:

⁴⁹² Bulduk, *age*, s. 28.

⁴⁹³ *Age*, s. 80.

⁴⁹⁴ *Age*, s. 62.

⁴⁹⁵ Osman, Koca, "Muhakkî Rasim Özdenören ve Kuyu", *Yediiklim*, 2015, S. 305, s. 81.

⁴⁹⁶ *Agm*, s. 81.

⁴⁹⁷ Tekin, *age*, s. 187.

3.3.1. Mektup Tekniği

Roman yazarları, kahramanların ruh hâllerini yansıtmak maksadıyla roman içinde mektup türünün imkânlarından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Örneğin Sinan Yağmur'un *Aşkın Meali 1 Yusuf ve Züleyha* adlı romanında Züleyha'nın Yusuf'a yazdığı mektuplar romanın yaklaşık otuz sayfalık bölümünü oluşturmaktadır. Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkı ve karmaşık ruh hâlini içeren bu mektuplar, platonik bir âşığın terennümleri olarak değerlendirilebilir. Romanda Züleyha, Yusuf zindandan çıkmadan önce hidayete erip Mısır'ı terk eder. Yusuf'a bıraktığı tek şey ise romana da adını veren "Aşkın Meali" adlı üçüncü ve son mektubudur. Yusuf'un bu mektupları dikkate alması söz konusu değildir. Dolayısıyla romanda yer alan mektupların çatışma unsurunun derinleştirilmesine ya da olay örgüsüne herhangi bir katkısından söz edilemez.

Mesnevilerde yer alan Yakup'un Mısır'da rehin tutulan oğlu Bünyamin'in affedilmesi için Mısır Azizi'ne yazdığı mektup Abdulhakim Koçin, Halil İbrahim Polat ve Sinan Yağmur'un romanlarında da yer bulmuştur. *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da Mağrip ülkesinin padişahı Taymus, Mısır Azizi'ne bir mektup göndererek onu ülkesine davet eder.⁴⁹⁸ *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de ise mektup üzerinden farklı bir mesaj verilmiştir. Mısır Azizi Yusuf, babasına mektup yazmaya çalışır. Ancak her seferinde mektubu tamamlayıp kâğıdın sonuna adını yazmak üzereyken harfler siliniverir. Son denemesinde bir ses şöyle der:

Boş yere çaba sarf etme Yûsuf, bırak kalemi elinden. Senin bu mektupta yazacakların, bu dünyada yazılmış ve yazılacak olan bütün sözlerin, işlenmiş ve işlenecek bütün eylemlerin kayıtlı bulunduğu o en yüce kattaki *Kitap*'ta kayıtlı değil. Bil ki o yüce kattaki *Kitap*'ta kayıtlı değilse eğer, bu dünyada bir tek sözcük bile yazmanın imkânı yoktur.

Ve bilmenin zamanı geldi; senin Yakub'a kavuşman, yazdığın yazının açacağı yoldan değil, rûzigârın götüreceği kokundan olacaktır.⁴⁹⁹

Böylece romanda, gelecekteki hadiselerin ne şekilde cereyan edeceği ile ilgili hükmün ancak Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır.

⁴⁹⁸ Koçin, *age*, s. 72.

⁴⁹⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 199.

3.3.2. Leitmotif Tekniği

Leitmotif kelimesinin sözlükteki karşılığı Şu Şekildedir: "Bir eserde, bir duyguyu, bir düşünceyi veya kişiliği göstermek için sürekli tekrarlanan motif, ana motif."⁵⁰⁰ Leitmotif tekniği, müzikte belli aralıklarla tekrarlanan seslerin oluşturduğu ritim ve süreklilik duygusunun roman sanatına yansması olarak düşünülebilir. Bir romanda yer alan kahramanların telaffuz özellikleri, jest ve mimikleri, yaratılış özellikleri bu teknikte malzeme olarak kullanılabilceği gibi; tekrarlanan söz grupları, herhangi bir dize, konu ya da kişilerle ilgili olarak tekrarlanan kelimeler de leitmotif kabul edilmelidir.⁵⁰¹ Ancak söz konusu tekrarların "eserin düşünsel örgüsü içinde özel bir anlam taşması"⁵⁰² gerektiği unutulmamalıdır. Çalışmamıza konu olan romanlarda bu tekniğin kullanım biçimini inceleyelim:

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında "fecd-i kâzip" kelimesine özel bir anlam yüklenmiş, kelime romanın birçok yerinde tekrar edilerek bir leitmotif oluşturulmuştur. *Züleyha*, rüyasında üç kez çöl tarafından gelecek imrânî delikanlıyı görür. İlk iki rüyada bu kişiyle ilgili detay yoktur. Üçüncü rüyada ise tam delikanlının sureti belirginleşirken *Züleyha* fecd-i kâziple (yalancı fecd) uyanır. *Züleyha*, düğün gecesi karşısında Kuteyfer'i gördüğünde bu evliliğin kendisi için bir fecd-i kâzip olduğunu anlar. Böylece bu kelime *Züleyha*'nın muradına eremeyiŐiyle eş değer hâle gelir. Zeki Bulduk, romanında "nar" meyvesini de leitmotif olarak kullanır. Nar, kimi zaman *Züleyha*'nın parçalanan kalbi olur, kimi zaman da aşkıdaki iftiraların çokluğunu temsil eder. Romanın başında ve sonunda yer verilen kendi kanını içerek can veren kaplanların hikâyesi, *Züleyha*'nın aşk karşısındaki konumunu anlatan bir leitmotif niteliğindedir. *Züleyha*'nın annesini özleyiŐi de romanda tekrar edilen unsurlardandır.

Aşkın Meali 1 Yusuf ve Züleyha'da, *Züleyha*'nın zihninde düşünce boyutunda tekrar edilen imge "incir ağacı"dır. İlk olarak *Züleyha*'nın saraya gelin olduktan sonraki yalnızlığı anlatılırken gündeme gelir:

Çocukluğundan bu yana incir ağacına ayrı bir düşkünlüğü vardı. Dedesi ona "Ocağına incir ağacı ekilmesin."dediğinde incir ağacının etrafında başka bir bitkinin yeşermesine izin vermediğini anlatmıştı. Hatırladı. Hayıflandı: "Benim ocağıma hangi ağaç düştü ola ki yüreğim hep kahr içiyor? Yaktığım tüsüler, adadığım adaklar,

⁵⁰⁰ Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

⁵⁰¹ Tekin, *age*, s. 252.

⁵⁰² Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, s. 217.

doyduğum dilenciler, tapındığım putlar derdime derman olmuyor,
olmuyor."⁵⁰³

Aşk, Züleyha'nın gönlüne kök salan, orada başka bir şeyin yetişmesine izin vermeyen bir incir ağacı olarak düşünülmüştür. Züleyha, Mısır'ı terk etmeye karar verdiğinde de incir ağacı motifinden yararlanır:⁵⁰⁴

Ağlamaya başladı. Nuh'un Tufanı'ndan arta kalmış bir yağmur gibi. Kendini bir incir ağacı gibi hissetti Züleyha. Yakınlarında ne varsa ocağını, otağını kurutan bir incir. Dağa yaslanıp denize baktıkça sarsılan, üzerinden en ufak bir esinti estiğinde savrulan bir incir ağacı...
"Ey incir ağacı sen incinenlerin ağacı mısın? Tıpkı senin gibiyim. Hasis ve haris. Kıskaç ve ketum. Kimin yüreğine ekseler onun ocağını kurutuyorum."⁵⁰⁵

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de eserin başından sonuna kadar istikrarlı bir şekilde "mavi" sözcüğü tekrar edilmiştir. Romandaki kullanımına bakıldığında bu kelimeye "vahyin sembolü, ilâhî iradenin yeryüzündeki nişânesi" gibi anlamlar yüklenebilir. Yakup'un göz rengi mavidir. Kuyuda Yusuf'a gelen muştı mavi bir ışığın rengindedir. Züleyha, rüyasında mavi ışıklar saçan bir yıldızla dönüşür. Yusuf, zindandaki rüyasında parlak, mavi bir yıldızın sol göğsünün üstünden kalbine girdiğini görür. Firavun, rüyasını yorumlatacağı müneccimleri mavi salonda toplar. Zindanda Yusuf'un göğsünden mavi bir kuş havalanır. Yusuf'un Yakup'a yazdığı mektubun yazılarını mavi bir ışığın rûzigârı siler. Züleyha, romanın sonundaki vuslat sahnesine maviler giyinerek katılır.

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı eserinde sıkça tekrarlanan "yolculuk düşüncesi" hakikat arayışındaki insan izleğini güçlendirir. Kahramanın kafasında daima cevap bekleyen sorular vardır ve bu sorular onu bir arayışa itmiştir. Otelde işlediği günahın ardından sabah arınma arzusuyla geldiği caminin önünde kara sakallı adam ona "Sen başıboşlardan mısın kardeş?" diye sormuştur. "Başıboş" kelimesi yol arayışındaki

⁵⁰³ Yağmur, *age*, s. 49.

⁵⁰⁴ Romanda sıkça rastlanan anlatım bozukluklarına ve yazım hatalarına müdahale edilmemiştir. Alıntılanan metinde geçen "esinti estiğinde" ifadesi ve incir ağacı için kullanılan "ekmek" fiili de söz konusu anlatım bozukluklarındandır.

⁵⁰⁵ Yağmur, *age*, ss. 164-165.

kahraman için uygun bir nitelemedir. Öykü boyunca birçok kez vurgulanan yolculuk düşüncesi ve belirsizlik fikri öykünün sonunda zirveye ulaşır:

Bu sorunun cevabını ciddi şekilde merak ediyordu. Acaba gerçekten kuyunun içinde miydi, yoksa dışına çıkmış mıydı? Yolculuğu buraya gelinceye kadar kuyunun içinde geçmişti de, dün geceden bu yana kuyudan çıkmış ya da çıkartılmış mıydı? Kuyudan çıkartılmışsa eğer, bu yol onu Mısır'a mı götürüyordu.⁵⁰⁶

3.3.3. Montaj Tekniği

Mehmet Tekin, montaj tekniğini şöyle tanımlar: "Montaj tekniği, bir romancının, genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilâhî nitelikteki bir metni, bir söz veya yazıyı kalıp hâlinde eserinin terkiğine belirli amaçla katması, kullanması demektir."⁵⁰⁷ Burada önemli olan, alıntılanan metnin ana metnin yapısını bozmayacak, hatta bu yapıya katkı sağlayacak nitelikte olmasıdır.

İncelediğimiz romanlardan *Züleyha*, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yusuf ve Züleyha*, *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha*, *Yusuf ve Züleyha* adlı eserlerde yazarlar kendilerine ait şiirleri montaj tekniğini kullanarak metnin içerisine yerleştirmişlerdir. Bu sayede kahramanların hissettikleri yoğun duygular şiir aracılığıyla dile getirilmiştir. Abdulhakim Koçin ve H. İbrahim Polat'ın romanlarında yer alan kölelik sözleşmesi de montaj tekniğine örnek gösterilebilir: "Namı: Yusuf. Gulam-ı İbri. Müşteri: Malik-i Haddai. İbn-i Yakup, Yusuf nam gulamı Malik-i Haddai'ye teslim eyledi. Malik de semen-i Yusuf olarak yigirmi dirhemi İbn-i Yakup'a verdi."⁵⁰⁸ Kölelik sözleşmesi *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da kardeşlerinin geçmişte Yusuf'a yaptıklarının delili olarak sunulmuştur. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanının son bölümünde "Hikâyenin Hüsnu/Aslı" başlığıyla Yusuf suresinin mealine yer verilmiştir. Eserin genelindeki halk hikâyecisi üslubu alıntılanan mealin diline de yansımıştır: "Satanlar, kölenin değeri hususunda çok sofuluk tasladılar."⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Özdenören, *age*, s. 111.

⁵⁰⁷ Tekin, *age*, s. 244.

⁵⁰⁸ Koçin, *age*, s. 48.

⁵⁰⁹ Bulduk, *age*, s. 104.

3.3.4. Özetleme Tekniği

Roman, konusunu hayattan alan bir türdür. Gerçek dünyada yaşanan olayların olduğu gibi romanda anlatılması teknik olarak mümkün olmayacağı için roman yazarları olayların anlatımında seçici davranırlar. Olay örgüsüne katkı sağlayan önemli olayları daha detaylı anlatırken bazı olaylardan ayrıntıya inmeksizin bahsetmeyi tercih ederler. Bu noktada onların yardımına özetleme tekniği yetişir. Özetleme tekniği, verilecek bilgi ve yapılacak tanıtımın özet olarak sunulmasıdır.⁵¹⁰ Anlatıcıyı ön plana çıkarması ve gerçekliğe gölge düşürmesi gibi sebeplerle bu teknik günümüz romanlarında çok fazla kullanılmamaktadır. İncelediğimiz romanlarda özellikle kahramanların geçmişleri ile ilgili bilgiler verilirken bu teknik geriye dönüş tekniği ile iç içe kullanılmıştır. Yakup'un evlilikleri ve Kenan'a dönüşü, Züleyha'nın Potifar ile evlenmeden önceki yaşantısı romanların genelinde özetleme tekniğiyle verilmiştir.

Mesnevi geleneğinde olağanüstü unsurlarla iç içe anlatılan Yusuf'un Mısır yolculuğu Sinan Yağmur'un eserinde özetleme tekniğiyle şöyle anlatılır:

Yolculuk. Kervan. Çöller. Dağlar. Susuz geçen geceler. Eşkiya kokusu. Kurt, çakal korkusu. Korkular yolculara uykusuzluk örtüsü. Kızıldeniz kenarı. Güney Mısır'a doğru istikamet. Mısır'ın gözbebeği Luksor şehri. Luksor'da saray. Sarayda bir konak. Konakta mutsuz bir kadın. Mısır azizi Potifar'ın gözdesi Züleyha. Züleyha'nın gözlerinde hayattan vazgeçişler.⁵¹¹

3.3.5. Geriye Dönüş Tekniği

İncelediğimiz romanlarda sıkça kullanılan anlatım tekniklerinden birisi de geriye dönüş tekniğidir. Bu tekniğe özellikle kahramanların önceki yaşantılarıyla ilgili bilgi verilirken başvurulmuştur. Geriye dönüş (flash back) tekniğinde yaşanan an kesintiye uğratarak geçmişe bir parantez açılır, çağrışımlar yoluyla somut dünya ile iç dünya düzlemi arasında gidiş gelişler sağlanır.⁵¹² Örneğin *Yusuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, "Öykü: Gözleri Bağlanan Tanrı"⁵¹³ adlı bölümde, kahramanın geçmişine dönölüp Züleyha'nın çocukken kimse görmeden putunun boynundaki gerdanlığı çıkarıp kendi boynuna takması anlatılır. Ardından yine geriye dönölüp Yusuf

⁵¹⁰ Tekin, *age*, s. 230.

⁵¹¹ Yağmur, *age*, s. 57.

⁵¹² Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 43.

⁵¹³ Bekiroğlu, *age*, ss. 134-135.

odaya girmeden önce Züleyha'nın bu putun üzerini şalıyla örtmesi hadisesi hatırlatılır. Böylece Züleyha'nın Hakk'ı bulması olayı sağlam bir zemine oturtulmuş olur.

Hâkim anlatıcı, bu teknik sayesinde zamanda sıçramalar yapabilmıştır. Örneğin *Aşkın Meali-I, Yusuf ve Züleyha*'da, Yusuf kuyudayken annesinin ölümünü şöyle hatırlar:

Annesinin cansız bedeni yanı başında yatarken Yusuf, annesini uyur sanır, boynunu öper, sarılır. Annesinden hiçbir hareket gelmeyince anlar annesi oğlunu koklaya koklaya veda etmiştir dünya gurbetine. Yusuf'un ilk acısıdır annesini yitirmesi. Yitik ve yaralıdır. Zamanla Yusuf annesini daha çok aramaya başlar. Ne zaman bir anne, oğlunu okşasa, gözleri dolu dolu olur, annesini anar. Bazen annesinin bir kıyafeti eline geçince, yüzüne gözüne sürüp koklar, üstüne düşüp ağlar. Şimdi de öyle bir ağlayışın içindedir evlat yüreği. Annesinden yadigâr kalan bir tutam saç telini şalvarından çıkarıp koklar, koklar.⁵¹⁴

3.3.6. Diğer Teknikler

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda mesnevi geleneğinden farklı olarak kahramanların iç dünyaları daha ayrıntılı olarak yansıtılmıştır. Onların beşerî vasıfları gözetilmiş ve iç dünyalarında yaşadıkları çatışmalara yer verilmiştir. Kahramanların ruh hâlleri yansıtılırken iç çözümleme, iç monolog, iç diyalog, bilinç akışı gibi tekniklerden yararlanılmıştır. Örneğin Nazan Bekiroğlu, Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkın boyutlarını anlatırken kahramanın dilinden dökülen sözcükleri doğal bir akışla sıralayarak iç monolog tekniğini kullanmıştır:

Dilim Yûsuf'un adından başka bir sözcük telaffuz edemiyorken, kuştan, ağaçtan, sudan nasıl söz açarım?

Kuş, diyorsam, Yûsuf demek istiyorumdur. Ağaç da Yûsuf demektir. Su, Yûsuf'un ta kendisi. Nasıl olur da Yûsuf olmayan bir ismi ağzıma alırım?

Gördüğüm her şey bana Yûsuf diyorken, ve dahi gördüğüm her şey bana Yûsuf sûretinde geliyorken, nasıl olur da gözlerim Yûsuf'tan başka bir sûrete değer?⁵¹⁵

⁵¹⁴ Yağmur, *age*, s. 42.

⁵¹⁵ Bekiroğlu, *age*, s. 88.

Aşkın Meali-I, Yusuf ve Züleyha'da, Züleyha'nın duygu ve düşünceleri hâkim anlatıcı tarafından okura aktarılarak iç çözümleme tekniği kullanılmıştır:

Züleyha öfkeli.Züleyha hırs küpü. Keskin sirke küpü çatlatacak. Reddedilen bir kadının tüm vahşiliği gözlerinde. Melül bakan gözler şimdi şimşek çakmakta. Yaşadıklarına inanamıyordu Züleyha. Yusuf'u hafife almıştı. Reddedilmek. Naz, cilve, tahrik, hepsi de beyhudeydi. Donup kalmıştır Züleyha. Nasıl bir hamle yapacağını bilemeyen bir çaresizdir. Olduğu yere taş kesilmiştir. Bir heykeldir Züleyha, mermerleri az sonra parça parça çatlayıp dökülecek.⁵¹⁶

Kuyu'da Yusuf Kıssası, modern hayatın karmaşasındaki bir yol arayışı bağlamında gönderge metin olarak değerlendirilirken kahramanın duygu dünyası iç diyalog ve bilinç akışı teknikleriyle aydınlatılır. Hikâyenin ana kahramanı olan Yusuf'un köpeğiyle yani iç benliği/nefsiyle konuşması iç diyalog tekniğine güzel bir örnektir:

Sen kimsin?
Ben, köpeğiniz efendim, âcizane.
Hadi ordan. Hoşt!
Bir yere gitmek isteyen sen değil miydin? O kadını..
O kadının adını ağzına alma.
Onun adını bilmiyorsunuz henüz efendim.
Ukalâlık etme.
Adını bilmeden onu bulmanız mümkün görünmüyor.
Şimdi de kafamı mı karıştırmak istiyorsun, sersem!
Ama otele gidip dün birlikte olduğum hatun kimdi ya da nerde diye sormayı mı tasarlıyorsun?
Küstahlık saymazsanız, ben buna gülerim efendim.
Sen kendi kışına gül.
Tensip buyrulursa onu da yaparım efendim. Ha, ha,ha..
Terbiyesiz!
Estağfurullah.⁵¹⁷

Roman yazarının soyut dünyada ve zamanın içinde özgürce hareket edebilmesini sağlayan tekniklerden biri de bilinç akışı tekniğidir. Bu teknik, roman kişinin iç dünyasında, zamandan zamana atlayarak her türlü determinist ve dil bilgisel kısıtlamanın dışında özgürce dolaşma imkanı sağlar.⁵¹⁸ *Kuyu*'nun bazı bölümlerinde, kahramanın aklından geçen düşünceler herhangi bir denetime tâbi tutulmaksızın eğik çizgiyle birbirinden ayrılan ifadelerle sıralanarak bilinç akışı tekniği uygulanmıştır:

⁵¹⁶ Yağmur, *age*, s. 83.

⁵¹⁷ Özdenören, *age*, s. 65.

⁵¹⁸ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 43.

(...) tek kişi değildi onlar/bir türdü/bir türün adıydı: kadındı/daha niceleri vardı arada/ama atlasın artık/yorgundur/kızarmış gözleri örselenmiş kalbi hepsini bir araya getirmeye dayanamaz/onları/o unutulmuş kuyularda/düşlerinin labirentlerinde bıraksın/şimdiye değin kaldıkları unutulmuşluklarına dokunmasın/çiçek tozları kıvılcım yaraları dar moleküller birbirinin içinde eriyen çekirdekler yitiş ve umut ve sürekli türeyiş ve ölüm...⁵¹⁹

Yusuf'un zihninde metin boyunca tekrar eden varoluşsal sorunlar ve onu sürekli rahatsız eden biliçaltındaki girift duygular bilinç akışı tekniği sayesinde dış dünyaya aktarılmıştır.

4. Genel Değerlendirme

Çalışmamıza konu olan dokuz eseri belli başlıklar altında inceledik. Görüldüğü gibi yazarların dili kullanma konusunda gösterdikleri özen, roman türünün imkânlarından ne ölçüde yararlandıkları, geleneği güncele taşımadaki başarıları ve yazarlık yetenekleri gibi unsurlar ortaya konan eserlerin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Bunların yanında yazarların estetik duyarlılıkları ve eserlerini yazış amaçları da eserlerin edebî değerlerini belirlemede önem taşır. İncelediğimiz romanları bu bağlamda ana hatlarıyla değerlendirelim.

Nazan Bekiroğlu, romanının "Söz Başı" adlı ilk bölümünde olaylara tasavvufi bir pencereden bakacağının işaretini verir: "Yûsuf, Yakub ve Züleyha yok aslında. Hepsi bir, hepsi O bir, hepsi tek bir."⁵²⁰ Ardından da geleneğe bağlılığını ifade ederek üstü örtülü bir şekilde metinlerarası ilişkinin altını çizer: "Eski zincire bağlanan bir halka, ama yeni, böyle olsun ki zincir kuvvetli olsun. Her Yûsuf u Züleyha bir öncekinin hem aynı hem başkası..."⁵²¹ Tevhid, sebab-i telif, dua, eserin bitiriliş tarihi gibi mesnevi geleneğine ait uygulamalar, bunun yanında gazel ve kaside başlıklı şiirsel ifadeler eserin büyük ölçüde gelenekten beslendiğini gösterir. Nazan Bekiroğlu, mesnevilerde defalarca işlenen bir konuyu estetik bir duyarlılıkla ele almış, şiirsel ve akıcı bir dille roman türünün imkânları ölçüsünde yeniden yazmıştır. Bunu yaparken kadın duyarlılığıyla hareket ederek Züleyha'nın diğer kadın aşk kahramanlarının aksine fethedilmeyi bekleyen bir kale değil, fethetmek için bir kahraman olduğunun altını

⁵¹⁹ Özdenören, *age*, s. 37.

⁵²⁰ Bekiroğlu, *age*, s. 16.

⁵²¹ *Age*, s. 16.

çizmiştir. Yazarın geleneksel anlatıma eklediği hikâyeler ve geleneğin aksine Yusuf'un, Züleyha için söylediği gazel adı verilen manzum kısımlar eserin özgünlüğüne katkı sağlamıştır. Roman, kurgusu yönüyle de özgündür. Bekiroğlu olay örgüsünü dört rüya üzerine temellendirir: Yusuf'un yazgısını ve rotasını içeren ilk rüyası, Züleyha'nın rüyası, Yusuf'un tekrarlanan rüyası ve Firavun'un rüyası. Birinci rüya Yusuf'un imtihan yolculuğunu haber verir. İkinci rüya, Züleyha'nın bir âşık olarak anlatıya dâhil olmasını sağlar. Üçüncü rüya, Yusuf'a hem peygamberliği müjdelere hem de onun Züleyha'ya ezelden duyduğu aşkı hatırlamasını sağlar. Son rüya ise vuslata ve mutlu sona vesile olur. Özetle Nazan Bekiroğlu, Yusuf Kıssası'nı mesnevi şairlerinin mirasından yararlanarak ve estetikten ödün vermeden roman türünün imkânlarıyla anlatmayı başarmıştır. Çokseslilik, kadın duyarlılığı, şiirsel/çağrışımsal dil ve tasavvuf romanda ön plana çıkan temel hususlardır.

Zeki Bulduk, Yusuf ile Züleyha anlatılarında bir indirgeme işlemi uygulayarak Züleyha'nın yaşadıklarına odaklanmıştır. Züleyha'nın manevî tekâmülünü tasavvufî bir düzlemde dört makam hâlinde anlatmıştır. Buna göre Züleyha'nın Kuteyfer'e gelin olmasından kemik saplı bıçak ile intihar girişiminde bulunmasına kadarki dönem *heva* makamıdır. Aşkında kararlı olup Yusuf'tan murat almak istediği dönem *hubb* makamıdır. "Gelsene!.." dedikten mahkemeye çıktığı döneme kadar *ışk* makamıdır. Yusuf'un ardındaki gücü bilip nefsinin ordularını kalp kalesine çektiği mahkemeden sonraki dönem ise *vedd* makamıdır. Aşkında samimi ve sadık olan Züleyha, bu sayede dört makamdan oluşan tekâmülünü tamamlayarak vuslata erer. Her makamın başında İbn Arabî'den alıntılar yapılarak açıklamalara yer verilmiştir. Zeki Bulduk'un eseri bir metin karnavalı görünümündedir. *Kur'an* âyetleri, peygamber hayatları, çeşitli mutasavvıflardan ve şairlerden alıntılar, menkıbeler, hikâyat adı altında anlatılan müstakil olaylar, gazel adı verilen şiirsel ifadeler, ironik anlam taşıyan bazı sözler romanda iç içe verilmiştir. Ancak yazar, bütün metinleri bir halk hikâyecisi üslubuyla ve akıcı bir dil ile sunduğu için söz konusu ayrışik unsurlar romanın bütünlüğüne zarar vermemiştir. Romanın başlangıcında yer alan "Tevhid, Yazıcılara Teşekkür, Kâri'ye Arz-ı Hâl, Yazıcının Duası" başlıklı bölümler yazarın anlatı geleneğine duyduğu saygının bir göstergesidir. Nitekim romanın anlatıcısı kendisinin sadece bir râvi olduğunu şöyle vurgular: "Ben bunu İmr-ul Kays'tan yani Müleyka'dan duydum. O da daha usta bir anlatıcıdan, Homeros'tan, o dahi İskenderiye kütüphanesindeki kör

anlatıcıdan dinlemiş..."⁵²² Zeki Bulduk, eserinin yazılış sebebini "Züleyha'nın sızısına biraz tuz basmak" olarak açıklar.⁵²³ Romanda Züleyha, hayal kırıklığı ile sonuçlanan bir evlilik neticesinde günah işlemiş, duyduğu pişmanlık ve gösterdiği sabırla günahını sevaba çevirmiş, rüyası/aşkı uğruna gençliğinden, güzelliğinden ve servetinden olmuş, muratsız bir kadın olarak tanımlanır.⁵²⁴ Züleyha, Yusuf sayesinde imtihanını tamamlamış, hem kendini hem de Rabb'ini bulmuştur. Böylece kıssada adı geçmeyen, Batı edebiyatındaki metinlerde iffetsizliğiyle ön plana çıkan, mesnevi geleneğinde ise âşık rolündeki Züleyha, Zeki Bulduk'un romanına manevî yükselişi ve saf aşkı ile konu olmuştur.

Murat Koçak, romanının olay örgüsünü oluştururken çerçeve hikâye tekniğini kullanmıştır. Bu teknikte, olayların çıkış noktasını oluşturan bir ana olay ve ona bağlı anlatılan iç içe geçmiş yahut yan yana dizilen ikinci düzey olaylar vardır.⁵²⁵ Romanda on dört kız öğrenciden oluşan bir grup Trabzon'dan Mardin'e gezi düzenler. Gezi'nin üçüncü gününde rehberleri rahatsızlanınca Yusuf isimli bir genç kabileye rehberlik eder. Yusuf, yakışıklılığıyla kızlar arasında ilgi odağı olur. Gruptaki öğrencilerden Nihal, bir plan yaparak Yusuf'un ilgisini çekmek ister. Grup Dara Harabeleri'ni gezerken Nihal'in arkadaşı Sedef hasta numarası yapar. Kafile, onu hastaneye götürmek için hızla yola çıkar. Bu sırada kendini saklayan Nihal'i arama görevi de Yusuf'a düşer. Nihal, yontularak bir oda hâline getirilmiş bir kayanın yakınında kendini Yusuf'a gösterir. Yusuf ve Nihal geceyi bu odada geçirmek zorunda kalırlar. Yusuf, burada Osmanlıca bir kitap okumaya başlar. Yazarı bilinmeyen bu kitabın adı *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* 'tur. Bu bölümden sonra çerçeve hikâyeden iç hikâyeye geçilir. Yusuf'un okuduğu kitabın konusunu bir peygamberin ibretlik hayatı ve aşk yüzünden hata işleyip sonrasında nefsinin terbiye eden bir kadının iç muhasebesi oluşturmaktadır. Kitapta Yusuf'un başından geçenler, Yusuf'un vezir olduktan sonra kendisine yardımcı tayin ettiği kralın şarapçısı Gulbenk'in dilinden anlatılır. İç hikâyedeki ikinci anlatıcı ise vicdanıyla sürekli hesaplaşma içinde olan Züleyha'dır. Çerçeve hikâye ise kahraman anlatıcı olan Nihal'in dilinden anlatılır. Romanın içerisinde bir kez Yusuf'un namaz kılıp kahve pişirmesi nedeniyle iç hikâyeden çerçeve hikâyeye geçilir. Romanın sonunda

⁵²² Bulduk, *age*, s. 25.

⁵²³ *Age*, s. 11.

⁵²⁴ *Age*, s. 147.

⁵²⁵ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 197.

Yusuf, kitabı bitirip sabah namazını eda eder. Nihal ise ağlayarak uykuya dalar. Sabah olduğunda Nihal, Yusuf'un, geceyi geçirdikleri kayadan oyulmuş odanın yerini Oğuz köyü muhtarına tarif ettikten sonra esrareniz bir şekilde ortadan kaybolduğunu öğrenir. Görüldüğü gibi *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf*'ta geleneksel anlatılarda görülmeyen, farklı bir kurgu oluşturulmuştur. Yazar "çok yönlü optik" adı verilen tekniği kullanmış; bir olayı, farklı kişiler aracılığıyla farklı bakış açılarından birkaç kez odağa getirerek anlamı çoğaltıp göreceleştirmeyi amaçlamıştır.⁵²⁶ Ayrıca anlatı içinde anlatıya yer vererek anlamı derinleştirmiştir. Romanda, özden ziyade şekle önem veren, dinî bilgileri yüzeysel bir arkadaş grubunun üyesi olan Nihal'in yaşadıklarından hareketle aşk kavramı sorgulanmıştır. Modern zaman ile kıssanın yaşandığı zaman arasında bir ilgi kurulmuş, bu sayede kıssada sunulan iffet örnekliğinin her çağa hitap eden yönü vurgulanmıştır. Böylece eser, mesnevilerin bir tekrarı olmaktan çıkıp eklenen yeni olay ve kişilerle geleneksel anlatının özgün bir sunumuna dönüşmüştür.

Sinan Yağmur, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da evlilikte huzur bulamayan bir kadının genç kölesine duyduğu platonik aşk aracılığıyla hidayete ermesini konu alır. Yazar, geleneksel anlatıma farklı olaylar eklemiş ve eserinde Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu platonik aşkı öncelemiştir. Romanda, mesnevi geleneğinden farklı olarak fakir kız, zengin ve yaşlı erkek motifine yer verilir. Yoksul bir köylü kızı olan Züleyha, babasının kumar borcuna karşılık zengin ve yaşlı Potifar ile evlendirilmiştir. Potifar, Züleyha'yı defalarca aldatan hayırsız bir koca, ağzı içki kokan bir ayyaş olarak nitelenmiş, böylece Züleyha'nın Yusuf'a yönelmesine zemin hazırlanmıştır. Züleyha'nın zindandaki Yusuf'a yazdığı sayfalar süren mektuplarda hasret, aşk, yalnızlık, hayranlık, ümit gibi duygular vardır. Yusuf, zindandan çıkmadan önce Züleyha Mısır'ı terk edip inzivaya çekilmiştir. Romanın sonunda Yusuf, Züleyha'yı bulup Mısır'a götürmek istese de Züleyha bu teklifi reddetmiştir. Yusuf Kıssası'nın ana konusu, imtihan yolculuğunu alınının akıyla hitama erdirip Allah'a teslim olmuş vaziyette can verebilmenin önemi iken romanın konusunu, Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu tek taraflı aşk oluşturmakta, bu aşkın ifadesi olan mektuplar romana adını vermektedir. Romanın bazı bölümlerinde yer alan tutarsız ifade ve olaylar, anlatımın inandırıcılığına ve romanın iç bütünlüğüne gölge düşürmektedir. Örneğin Yusuf'un rüyası anlatılırken önce yıldızların, sonra ayın,

⁵²⁶ Bkz. Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 48.

sonra da güneşin gelip Yusuf'un huzurunda secdeye kapandığı ifade edilir.⁵²⁷ Oysa aynı rüyayı Yusuf babasına anlatırken yıldızların, ardından güneşin, sonra da ayın gelip secdeye kapandığını ifade eder.⁵²⁸ Bu durumda yıldızlardan sonra gelip secdeye kapanan ay mıdır yoksa güneş midir? Romanın 54. sayfasında kervanın günlerce yol yürüyüp Mısır'a yaklaştığı ifade edilir. Ertesi gün ise Yusuf'un, annesinin mezarını görüp bayılması anlatılır. Oysa Yusuf'un annesinin mezarı Mısır'a bu kadar yakın olamaz. Romanın 106. sayfasında Yusuf'un Allah inancına sahip olmayan adamı irşat ederken inancın, kadın sevmeye benzetilerek açıklanması ilginç bir irşat şeklidir.⁵²⁹ Romanın 143. sayfasında Mısır hükümdarı anlatılırken onun kendini ilah olarak gören bir firavun mu, yoksa halkına adaletli davranan bir kral mı olduğu belirsizdir. Bu kişi nasıl oluyorsa kendini yarı ilah olarak görmesine rağmen insan olduğunu da unutmamaktadır. Oysa Yusuf suresinde Mısır hükümdarı anlatılırken "firavun" ifadesi kullanılmaz. Mısır hükümdarlarının firavunlaşması Hz. Musa döneminde. İktidarının zirvesinde olan bir hükümdarın otoritesini sıkıntıya sokacak bir tek tanrı inancına inanma konusunda arayış içinde olması da makul görünmemektedir. Romanda, putperestliği savunanlarla hükümdarın bir çatışması yokken Ekinatu'nun birdenbire hidayete erivermesi, öncesinde de hidayete ermek için sırasını beklemesi mantıksız olaylardır. İslam bile köleliği kademeli olarak uzun bir süreçte kaldırmışken romanda Yusuf'un tek bir emirle bunu ilan etmesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Rüyasında birkaç renk gören Züleyha'nın uyanınca dudaklarının uçuklaması, ardından da apar topar şehri terk etmeye karar vermesi olaylar arasındaki bağlantıların kurulmasında özensiz davranıldığının bir göstergesidir.⁵³⁰ Kendini Nil Nehrine atarak acılarından kurtulmak isteyen, çıplak etine sevgilisinin adını kazımayı marifet sayan Züleyha'nın davranışları, *Kur'an* kıssasında anlatıldığı gibi Yusuf'a duyduğu aşkın yüreğine işlediği bir kadını yansıtmaktan uzaktır. Romandaki olayların birbiriyle bağlantısı güçlü değildir. Lahitar'ın içinden geldiği için Yusuf'a bir ayna hediye etmesi, Potifar'ın yaşı ilerlemiş

⁵²⁷ Yağmur, *age*, s. 19.

⁵²⁸ *Age*, s. 21.

⁵²⁹ İnancın kadın sevmeye benzetilmesinde, Muhyiddin İbn Arabî'nin etkisi düşünülebilir. İbn Arabî, tasavvufi görüşlerini ortaya koyarken kadın ile erkek arasındaki sevgi bağına bir model olarak kullanır. İnsan ile yaratıcının ilişkisini açıklarken sık sık analogi yoluyla kadın ile erkek arasındaki muhabbete değinir. *Füsûsü'l-Hikem*'de "Hakk'ın kadında görünüşü şuhudun en büyük ve en mükemmel derecesidir." der. Bkz. İbnü'l Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Çev. M. Nuri Gençosman, 4.Baskı, Ataç Yay., İstanbul 2016, s. 261.

⁵³⁰ Yağmur, *age*, s. 162.

olmasına rağmen "nedense" evlenmemiş olması, romanın sonunda Yusuf'un içinden gelen bir sese kulak verip birdenbire Züleyha'yı aramaya başlaması gibi olaylar neden-sonuç ilişkisinin gözetilmediği örneklerdir.

Abdulhâkim Koçin, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha* adlı romanını mesnevi geleneğine uygun bir şekilde kaleme almıştır. Yazar, eserini oluştururken Divan edebiyatı mazmunlarından yararlanmış, çeşitli divan şairlerinin mısralarına göndermelerde bulunmuştur. Bunun yanında roman kahramanlarına "*Abdulkakim Bingöli*"nin yani kendisinin şiirlerini okutmuştur. Özetle *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha* adlı roman; mesnevilerde işlenen hikâyenin yazarın duygu, düşünce, anlayış ve muhayyilesinde yoğrulup düzyazı şeklinde yeniden ifade edilmesinden ibarettir.

Halil İbrahim Polat, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* adlı romanında Yusufu merkeze almış; sadece *Kur'an*'dan ve mesnevi geleneğinden değil, *Tevrat*'tan gelen epizotlara da yer vererek romanını oluşturmuştur. Örneğin Yusuf'un çocukluğunda halasının yanında kalması mesnevilerde yer alan bir olay iken Yusuf'un On Kâhini'nin kızı Asenat ile evlenmesi *Tevrat* kaynaklıdır. Romanda dikkat çeken bir özellik de gerilim unsurunun üst düzeyde tutulmasıdır. Yusuf köle olarak gittiği sarayda vekilharçlık görevine yükselir. Burada saray ile Amon Tapınağı arasındaki çatışmanın bir tarafı olur. Bu çatışmanın oluşturduğu entrikalar, Yusuf'un hem kıtlık hem de tapınakla mücadelesi merak unsurunu canlı tutar. Romanın sonunda kaybeden Amon Tapınağı olur. Yusuf, ilahî emir doğrultusunda ikinci evliliğini Züleyha ile yapar. Böylece Züleyha da Yusuf'un rüyasının gerçeğe dönüştüğü vuslat tablosundaki yerini alır. Yönetmenliğini Farajullah Salahşur'un yaptığı "Hazret-i Yusuf" adlı televizyon dizisinde yer alan olaylar ile *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'da yer alan olaylar büyük ölçüde örtüşmektedir. Söz konusu dizinin de etkisiyle romanın büyük bir bölümünde söyleşmeye dayalı anlatım kullanılmıştır.

Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hazret-i Yusuf* adlı romanını bir peygamber biyografisi şeklinde kurgulamıştır. Eserde bir aşk hikâyesinden ziyade bir peygamberin örnek hayatı anlatılmıştır. Yakup'un Harran'a gidişinden Yusuf'un vefatına kadarki süreçte meydana gelen olaylar anlatılarak kıssadaki olay akışı genişletilmiştir. Roman kişilerinin iç dünyaları derinlemesine anlatılmamış, bazı olaylarda neden-sonuç ilkesi

gözetilmemiş, doğallıktan uzak diyaloglarla ilerleyen hızlı bir olay akışına yer verilmiştir. Anlatımdaki bu basitlik, hitap edilen kitlenin çocuk okuyucular olduğunu düşündürmektedir.

Coşkun Mutlu, *Yusuf ve Züleyha* adlı romanının olay örgüsünü *Tevrat, Kuran* ve mesnevi geleneğinden aldığı motifleri bir araya getirerek oluşturmuştur. Romanın başında yer alan Fedan'daki İştâr Tapınağı'nın yanması olayı Hz. Yusuf dizisinin 2. bölümüyle örtüşmektedir. Söz konusu alıntıların fazlalığı, olay örgüsünün anlamlı bir bütün oluşturmasına engel olmuştur. Yazar, romanın bazı bölümlerinde kahramanların duygularını yansıtmak için şiirlere yer vermiş, bazı bölüm başlıklarında ise epigraf şeklinde alıntı şiirler kullanmıştır.

Rasim Özdenören, *Kuyu* adlı uzun öyküsünde, kıssadaki "kuyu" metaforunu kullanarak modern insanın hakikat arayışını anlatmıştır. Öyküde, zinaya meyleden bir gencin arınma süreci ve kafasındaki sorulara cevap ararken yaptığı yolculuk anlatılırken Yusuf Kıssası'ndan bir alt metin olarak yararlanılmıştır. Oteldeki kadının bebeğinden utanıp bebeğin bulunduğu sepetin üzerini tülbentiyle örtmesi, ardından Yusuf'u kolundan tutup yatağına çekmesi geleneğe ve kıssaya yapılan göndermelerdir. Ancak buradaki bağlam kıssadaki ve mesnevilerdeki bağlamdan farklıdır. Bu durum öyküde şöyle anlatılır:

O şu anda bir kuyuda bulunuyor ama gömleği kardeşleri tarafından soyulmuş değil; o, bir kuyuya düşmüş bulunuyor ama bunun sorumluluğunu yükleyebileceği bir kardeşleri var değil; o, bir kuyuya düşmüş bulunuyor ama kuyudan çıkınca yolunun düşeceği yönün Mısır olup olmayacağı, Mısır'da maliye nazırı olup olmayacağı belli değil..bir Züleyha'sı var mı, belli değil. Yani hiçbir şey belli değil.⁵³¹

Görüldüğü gibi Rasim Özdenören, modern bireyin iç dünyasında yaşadığı karmaşayı ve hakikat arayışını anlatırken Yusuf Kıssası'nın zengin sembol örüntüsünden yararlanmış, insanın dünyadaki sınanma sürecini Mısır'a çıkması umulan bir yola benzetmiştir.

İncelediğimiz eserler; kurgu, çatışma unsurları, dil ve anlatım özellikleri bakımından aşağıdaki tabloda ana hatlarıyla karşılaştırılmıştır:

⁵³¹ Özdenören, *age*, s. 86.

Eserin Adı/Yazarı	Kurgusal Yapısı	Çatışma Unsurları	Dil ve Anlatım
<i>Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün</i> (Nazan Bekiroğlu)	Eser; Yusuf'un ilk rüyası, Züleyha'nın rüyası, Yusuf'un tekrarlanan rüyası ve Firavun'un rüyası olmak üzere dört rüya üzerine temellendirilmiştir.	Evlat hasreti, kardeş kıskançlığı, aşk acısı, kader ve imtihan vurgusu eserdeki çatışma unsurlarını oluşturmaktadır.	Metinlerarası göndermeler bakımından zengin, şiirsel bir dil kullanılmıştır.
<i>Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha</i> (Halil İbrahim Polat)	Romanın olay örgüsü, Hz. Yusuf (Yousufe Payambar) adlı televizyon dizisinin senaryosuyla büyük ölçüde örtüşmektedir.	Alt metinlerden gelen çatışmalara ilave olarak Amon Tapınağı ile Saray arasında da çatışma yaşanır.	Romanın dili sadedir. Romanda söyleşmeye bağlı anlatım geniş yer tutmaktadır.
<i>Aşkın Meali-I Yusuf ve Züleyha</i> (Sinan Yağmur)	Babasının kumar borcu karşılığında yaşlı Potifar ile evlendirilen Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu tek taraflı aşk kurguda önemli yer tutmaktadır.	Romanın önemli bir bölümünü oluşturan mektuplarda Züleyha'nın yaşadığı iç çatışma anlatılır.	Genel olarak sade bir dil kullanılmıştır. Bazı sanatkârane söyleyişler anlatımın açıklığını bozmuştur.
<i>Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yusuf ile Züleyha</i> (Abdulahkim Koçin)	Mesnevilerin olay örgüsü romana taşınmış, bazı bölümlere yazar kendi şiirlerini eklemiştir.	Mesnevilerde yer alan çatışma unsurları romanda da korunmuştur.	Bazı Divan edebiyatı mazmunlarını ve çeşitli şairlerden alıntıları içeren, sade ve özenli bir dil tercih edilmiştir.
<i>Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf</i> (Murat Koçak)	Hikâye, modern zamanda gerçekleşen bir çerçeve olay içerisinde sunulmuştur.	Aşk acısı çeken Züleyha'nın yaşadığı iç çatışma ön plandadır.	Olaylar, farklı kahramanların ağzından deneme üslûbuyla anlatılmıştır.
<i>Yusuf ve Züleyha</i> (Coşkun Mutlu)	Çeşitli alt metinlerden alınan unsurlar roman kurgusunda bir araya getirilmiştir.	Alt metinlerden gelen çatışma unsurları romanda da korunmuştur.	Romanın dili sadedir.
<i>Züleyha</i> (Zeki Bulduk)	Roman, İbn Arabî'nin sözünü ettiği dört aşk merhalesinden hareketle Züleyha'nın tekâmülü bağlamında kurgulanmıştır.	Züleyha'nın aşk yolundaki mücadelesi ve pişmanlığı ön plandadır.	Romanda, halk hikâyelerinin üslûp özellikleri görülmektedir.
<i>Zindandan Saraya Hz. Yusuf</i> (Melike Çakmak)	Roman, bir peygamber biyografisi şeklinde kurgulanmıştır.	Hz. Yusuf'un imtihan basamakları ön plandadır.	Romanın dili sadedir. Romanda uzun diyaloglar geniş yer tutmaktadır.
<i>Kuyu</i> (Rasim Özdenören)	Hakikat arayışındaki bir gencin nefsiyle birlikte çıktığı yolculuk kurguyu oluşturur.	Madde ile mana arasındaki denge arayışı ön plana çıkmaktadır.	Kahramanın iç çatışmasını yansıtan, bilinç akışı tekniğinin geniş yer tuttuğu, simgesel bir dil kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONUSUNU YUSUF KISSASI'NDAN ALAN ROMANLARDA METİNLERARASI UNSURLAR

1. KUR'AN-I KERİM ÂYETLERİ

Türk-İslam edebiyatının ana kaynağı olan *Kur'an-ı Kerim*, Türklerin Müslüman olmasından bu yana dinî mahiyet taşıyan bütün edebî türler için bir gönderge metin özelliğine sahiptir. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların yazarları da eserlerini oluştururken açık ya da gizli alıntılar yoluyla kıssanın *Kur'an* anlatımından yahut *Kur'an*'daki muhtelif âyetlerden yararlanmışlardır.

1.1. "Rabb'im!" Hitabıyla Başlayan Cümleler

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanının başında, kıssada geçen Yusuf'un duasına ve Allah'a hitabına göndermede bulunur. Kıssanın birçok yerinde geçen "*Rabb'im!*" seslenişi, imtihan yeri olan dünyada insanı birtakım olaylarla sınayan Allah'ın terbiye edici vasfına uygun düşmektedir. Yazıcı, eserine "cenk meydanlarının en kansızında, çetininde harp eylemiş peygamber"⁵³² olarak nitelediği Yusuf peygamberin duasını taklit ederek başlar. Tevhid adı verilen bölümde "Rabbim!" hitabıyla başlayan cümleler art arda sıralanarak Allah'ın kudretinin sınırsızlığı vurgulanır ve onun çeşitli sıfatları anılır.⁵³³ Böylece yazar, eserine Allah'ın kullarına öğrettiği dua âdâbı içinde yer alan bir hitap şekliyle başlamış, alıntılıdığı sözcüğü "yazıcının duası" bağlamında kullanmıştır.

1.2. *Kur'an-ı Kerim*'deki Yemin İfadeleri

Kur'an-ı Kerim'de, çok sayıda varlık, eylem ya da nesnenin adı verilerek onlar üzerine yemin edilir. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: "satır satır yazılmış kitaba"⁵³⁴, "yayılmış ince deri üzerine"⁵³⁵, "kaleme ve yazdıklarına"⁵³⁶, "dönüp gitmekte olan geceye"⁵³⁷, "ağarmakta olan sabaha"⁵³⁸, "kıyamet gününe"⁵³⁹,

⁵³² Bulduk, *age*, s. 10.

⁵³³ *Age*, s. 10.

⁵³⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Tûr 52/2.

⁵³⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Tûr 52/3.

⁵³⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Kalem 68/1.

⁵³⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Müddessir 74/33.

"sabahyıldızına"⁵⁴⁰, "Güneş'e ve kuşluk vaktindeki aydınlığa"⁵⁴¹, "incire, zeytine"⁵⁴² İncelediğimiz romanlarda da *Kur'an* üslubuna öykünmenin bir sonucu olarak bu tarz yemin ifadelerine yer verildiğini görmekteyiz: "Kaleme and olsun ki bu, hikâyelerin en güzelinin gölgesi dahi değildir."⁵⁴³, "Ateşle sınanan İbrahim'e and olsun ki, kavmiyle sınanan Lut'a ve Nuh'a and olsun ki, oğullarıyla sınanan Yakub'a and olsun ki, kadınla sınanan Yusuf'a and..."⁵⁴⁴, "Ay'a and olsun. Ve yıldızlara. Ve dahi güneşe and olsun!"⁵⁴⁵ Örneklerde görüldüğü üzere *Kur'an*'da geçen yemin ifadeleri öykünme yöntemiyle romanlarda kullanılmış; imtihanlarını başarıyla hitama erdiren peygamberler, zamanı temsil eden ay ve güneş, kaderi ve Allah'ın kudretini temsil eden yıldızlar zikredilerek onların üzerine yemin edilmiştir.

1.3. Kesmeyen Bıçak: Züleyha'nın Çaresizliği, İsmail'in Teslimiyeti

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında, Züleyha'nın kemik saplı bıçak ile intihara kalkışması, Sâffât Suresi'nin 102-107. âyetlerinde bahsi geçen Hz. İbrahim'in Allah'ın emri doğrultusunda oğlunu kurban etmesi hadisesi ile bir arada anlatılır. Söz konusu âyetlerin meali şu şekildedir:

Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik:'Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.' Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.⁵⁴⁶

Romanda Yusuf'a duyduğu aşka karşılık bulamayacağını anlayan Züleyha kemik saplı bıçağı "Yusuf!" deyip bileğine çalar. İbrahim de besmele çekip bıçağını İsmail'in boynuna sürer. Ancak iki bıçak da kesmez. İkinci denemeler de sonuçsuz kalır. Züleyha, üçüncü kez bıçağı bileğine sürdüğünde yere damlayan kanında "Yusuf"

⁵³⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Müddessir 74/34.

⁵³⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Kıyâme 75/31.

⁵⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Târık 86/1.

⁵⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*, Şems 91/1.

⁵⁴² *Kur'an-ı Kerim*, Tîn 95/1.

⁵⁴³ Bulduk, *age*, s. 11.

⁵⁴⁴ *Age*, s. 59.

⁵⁴⁵ Yağmur, *age*, s. 11.

⁵⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Sâffât 37/102-107.

yazdığını görür. İbrahim ise gökyüzüne baktığında meleğin kucağındaki koçu görür. Yere düşen bıçak paramparça olur.⁵⁴⁷ Zeki Bulduk, Sâffât suresinde bahsi geçen âyetleri anırtırıp Züleyha'nın intihar girişimi bağlamında kullanarak romandaki kader ve imtihan vurgusunu güçlendirir.⁵⁴⁸

1.4. Asr Suresi ve Yusuf'un İmtihani

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında diğer peygamberler daha çok kavimleriyle mücadele ederken Yusuf'un mücadelesinin nefsin ordularıyla olduğu vurgulanır. Yusuf'un güvenli bir mekân olan baba ocağından kopup Züleyha'nın sarayına köle olması onun imtihan sürecini oluşturur. Önce kuyuda, sonra konakta imtihan yolculuğunu sürdüren Yusuf'un nefis mücadelesi, romanda Asr suresinin meali kolaj şeklinde metne aktarılarak pekiştirilir:

Gel gör ki Yusuf bir çocuk, Yusuf bir peygamber, Yusuf bir gurbetten ötekine yolcu, Yusuf arzulanan bir insan, Yusuf bir erkek!

"And olsun ki asra, insan hüsrandır. Yalnız, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna."(Asr suresi)⁵⁴⁹

1.5. Yusuf'un Duasından Züleyha'nın Duasına

Yusuf Kıssası'nın sonunda, meşakkatli bir imtihanın akabinde rüyası hakikate dönüşen Yusuf Peygamber şu şekilde dua eder: "Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat."⁵⁵⁰ Kıssanın özeti mahiyetindeki bu duada, hayat serüvenini ilâhî emirlerin dışına çıkmaksızın tamamlayan, nefis ve şeytanla olan mücadelesinde yenilgiye uğramamış bir insanın şükrünü görmek mümkündür. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların yazarları da bu duadaki özlü anlatıma kayıtsız kalmamışlar, eserlerinde farklı şekillerde bu duaya yer vermişlerdir. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de "Dua:

⁵⁴⁷ Bulduk, *age*, ss. 63-66.

⁵⁴⁸ Bu motife bazı mesnevilerde de rastlamak mümkündür. Örneğin Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde bu olay özetle şöyle geçer: "Hz. Yusuf'un derdinden hastalanan Züleyha bir gün kan aldırırken, akan kan yere düştü ve 'Yusuf' ismi yere nakşolundu." Bkz. Halıcı, *agt*, s. 52. İbn Arabî ise olayı farklı bir şekilde anlatır: "(Züleyha) Bir gün damarını kesti; kanı yere damladı ve toprağın üstüne 'Yûsuf!' 'Yûsuf!' diye yazdı defalarca." Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *İlahî Aşk*, 16. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 89.

⁵⁴⁹ Bulduk, *age*, s. 61.

⁵⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/101.

Yûsuf'un Duası"⁵⁵¹ adlı beşinci bölüm, açık alıntı şeklinde sadece bu duadan oluşmaktadır. Böylece yazar, model metinde önemli bir yere sahip bu bölümü kolaj yöntemiyle alıntılanarak eserinde doğrudan kullanma yoluna gitmiştir. Melike Çakmak ve Coşkun Mutlu'nun romanlarında Yusuf'un duası gizli alıntı yöntemiyle kullanılır. Duayı da içeren vuslat sahnesi kıssadaki anlatımla aynıdır. Zeki Bulduk'un eserinde ise Züleyha'nın dilinden edilen dua kıssadaki Yusuf'un duasını anıştırmaktadır:

Rabbim! Bana dünya nimetinden güzelliği ve hüznü verdin.
Bana aşkı öğrenmeyi, aşka sebatı öğrettin.
Ey tüm tanrıları yerle yekzan eden!
Bana efendimin kim olduğunu bildirdin.
Bana bedeli ağır bir aşkı yaşama şerefini ihsan ettiğin için sana şükürler olsun...
Adımı Yusuf'un yanına aldığın için,
Ve sahibim olduğun için teşekkür ederim.⁵⁵²

Zeki Bulduk, kıssadaki anlatımın aksine eserinde Züleyha'yı ön plana çıkarmış, ondaki manevî gelişmelere odaklanmıştır. İşlediği hatanın farkına varan ve Yusuf'a duyduğu aşk vesilesiyle ilahî hakikati idrak eden Züleyha'nın şükürü, kıssadaki Yusuf'un duasını anıştırmaktadır.

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha'da, Yusuf'un duası kıssadakinden biraz farklıdır: "Rabb'ime şükürler olsun ki, bana rüya yorumlama ilmimi verdi. Mısır Azizi yaptı. Onun tebliğini Mısır'a yaydım. Putperestliği kökünden kuruttum. Ömrüm boyunca beklediğim bu vuslata da kavuştum..."⁵⁵³ Romanda Yusuf'un putperest Amon tapınağıyla mücadelesi geniş yer tuttuğu için bu durum duaya da yansımıştır. Halil İbrahim Polat, romanında Yusuf'un yaşadığı çağı Mısır tarihinde tek tanrı inancını benimseyen IV. Amenofis dönemi olarak kurgulamıştır. E.H. Gombrich, *Sanat'ın Öyküsü* adlı eserinde romanda bahsi geçen hükümdar hakkında şu bilgileri verir:

IV. Amenofis adındaki bu kral, resmî dini benimsemiyordu. Eski geleneğin kutsadığı birçok alışkanlığı kaldırıp, halkının, böylesine çok ve garip bir şekilde betimlenen tanrılarına saygı göstermek istemedi. Onun için tek bir yüce tanrı vardı, o da Aton'du. Aton'a taptı ve onu, ucunda ödül veren elleri bulunan ışınlarını gönderen güneş biçiminde imgeleştirtti. Tanrının adından esinlenerek, kendisine de Ekhnaton adını taktı.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Bekiroğlu, *age*, s. 219.

⁵⁵² Bulduk, *age*, s. 141.

⁵⁵³ Polat, *age*, s. 376.

⁵⁵⁴ E.H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Çevirenler: Erol Erduran, Ömer Erduran, 7. Basım, Remzi Kitabevi, Çin 2011, s. 67.

1.6. Kâlû Belâ: Aşkta Ezeliyet Düşüncesi

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Her aşk peşinde bir ezeliyet fikri taşır."⁵⁵⁵ der. Ardından da insanoğlunun aşkta ezeliyet arayışını şu şekilde temellendirir: "İstikbal için projeler kurduğumuz gibi mazi için de vehimler icat etmiş olabiliriz." "Kâlû Belâ" ifadesi "Evet dediler."⁵⁵⁶ anlamına gelir ve ruhların Allah'a kulluk için söz verdikleri Elest Meclisi'ni anlatır.⁵⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*'de ruhların Allah'a söz verşi şu şekilde ifade edilir:

Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir.⁵⁵⁸

Müslüman sanatçılar, aşkta ezeliyeti anlatmak için eserlerinde sık sık bu meclise telmihte bulunmuşlardır. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların yazarları da geleneğe uygun şekilde Yusuf ile Züleyha'nın aşklarını, ruhların sözleştikleri bu meclise bağlarlar. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Züleyha, aşkı ezeli bir duygunun hatırlanışı olarak düşünür: "Ve biliyor musun ki, seni sevdiysem, bütün ruhların yaratıldığı ve henüz ruhlara cesetlerinin biçilmediği o mecliste, senin yanında yer almış olduğumu hatıramda taşıyor olduğumdandır bu."⁵⁵⁹ Aynı şekilde Yusuf da zindanda gördüğü rüya neticesinde Züleyha'ya duyduğu ezeli aşkı idrak eder: "Onu ezelden bu yana sevdiğini, ama bu muhabbeti biliş zamanının nihayet geldiğini anladı. Yûsuf Züleyha'yı hatırladı."⁵⁶⁰

Züleyha'nın tekâmülünü anlatırken halk hikâyecisi üslubunu benimseyen Zeki Bulduk, "kevn" başlığı altında, menkıbe kurgusundaki olaylara yer vererek aşkta ezeliyet konusuna değinir. Anlattığı olaylara mizah unsurlarını eklemeyi de ihmal etmez. Buna göre ruhların bedenlere girdiği âlem-i kevn'de, Âdem, gözünü alan güzelliğe bakıp "Rabb'im bu canın cefası çok olsa gerektir." der.⁵⁶¹ Zeki Bulduk,

⁵⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 5.Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2006, s. 132.

⁵⁵⁶ *Age*, s. 132.

⁵⁵⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 9. Baskı, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 268.

⁵⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Ârâf 7/172.

⁵⁵⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 125.

⁵⁶⁰ *Age*, s. 156.

⁵⁶¹ Bulduk, *age*, s. 22.

mesnevilerde anlatılan, "Yusuf'un güzelliğini Hz. Âdem'den alması motifi"ni yansılatma yöntemiyle dönüştürerek romanına aktarmıştır.⁵⁶² Hikâyât başlığıyla verilen diğerk olay ise şöyledir:

Hikayât

Rivayet odur ki kevn'de, yani ki ruhlar âleminde canlara can verilip kanatlanıp salıverildiklerinde, dişi ve erkek ruhlar hep birlikte meclise doğru yol alırken, hangi dişi ruhun kanadı erkek ruha çarpmışsa dünyada onlar eş olmuşlardır.

Rivayeti uzatmak mümkün, kimi birden çok kanada çarpan sarsak ruh, birden fazla halvet ederken; kendi hâlinde seyredip suya sabuna dokunmadan meclise konan ruhlar ise dünyada halvet makamını bilmemişler...

Bu hikâyâtta Yusuf'un yeri ne ola ki?⁵⁶³

1.7. "Korkma!" İfadesi

Tevbe suresinin 40. âyetinde yüce Allah, hicret esnasında müşriklerin zulmünden kaçan Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir ile sığındığı mağarada yaşadıklarına şu şekilde işaret eder:

(...) Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı."⁵⁶⁴

Kasas suresinde de yüce Allah Firavun'un zulmünden çekinen Hz. Musa'nın annesine şöyle vahyeder: "...Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu

⁵⁶² Bu motif, Kemalpaşazade'nin mesnevisinde şöyle geçer: "Hak Teâlâ keremiyle Hz. Âdem'i yaratınca misâl âleminde Hz. Âdem'in önüne enbiya, evliya, zengin fakir, âlim câhil bütün ümmet dizildi. Hz. Âdem, Hz. Yûsuf'un nurlu yüzünü görünce hayretinden parmağını ısırđı, ona hayran kaldı.'Ya Rab bu hangi burcun ayıdır?' diye sorunca ona 'Bu, Hz. Yakub'un gül bahçesinin taze gülfidanıdır. Hz. İbrahim'in ovasının ceylanıdır. Sen ona ne layık görürsen onu ver, biz onu kabul edeceğiz.' dendi. Hz. Âdem de 'Güzelliğimin üçte ikisi buna bahş olunsun, kalan üçte biri de diğerk bütün halka dağıtılsın.' dedi. Bkz. Halıcı, *agt*, s. 66.

⁵⁶³ Bulduk, *age*, s. 22.

⁵⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe 9/40.

peygamberlerden biri yapacağız..."⁵⁶⁵ Ankebut suresinde ise Hz. Lut'a kavminin helake uğrayacağını bildirmek için gelen elçiler ilk olarak şöyle seslenirler: "Korkma, tasalanma!"⁵⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim*'in muhtelif âyetlerinde asası yılanı dönüşüne endişeye kapılan Hz. Musa'ya da korkmaması öğütlenir.⁵⁶⁷

Bahsi geçen bütün âyetlerde, Allah'ın sonsuz kudretine karşı gelmenin mümkün olmadığı, zalimlerin çabalarının nafile olduğu vurgulanarak ilahî kelamın muhataplarına güven telkin edilmiştir. Bu, bir nevi Allah'ın bildirdiği akıbet bilgisidir. Acısını kalbine gömen bir babanın vakur duruşu, kundaktaki bebeğini nehre bırakan bir annenin gönül rahatlığı, biraz sonra kavminin helak edileceğini anlayan peygamberin tevekkülü bu bilgiye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Nazan Bekiroğlu, model metin olan *Kur'an-ı Kerim*'den alıntılacağı "Korkma!" ifadesini, mavi ışık motifiyle sembolleştirdiği ilahî yardım bağlamında kullanmıştır. Yusuf, ilâhi muştunun sesini ilk kez kuyuda duyar: "Korkma, böyle dendi Yusuf'a, korkma, bak biz buradayız, korkma."⁵⁶⁸ Yusuf'un kalbine inen bu sesi kuyu da duymuştur. Ses şöyle devam eder: "Bir gün hatırlatırsın bütün bu olanları onlara. Biz hiçbir düşü asılsız yere göstermedik sana. Gerçekleşir bir gün rüyan, korkma."⁵⁶⁹ Elbette burada Yusuf'a iletilen muştı kıssada bahsi geçen şu vahiydir: "Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!"⁵⁷⁰

Potifar, Yusuf'u hapse atmaya karar verdiğiğinde metinlerarasılık oluşturan "Korkma" sözcüğü tekrarlanır: "Korkma bak biz buradayız, korkma buradayız artık!"⁵⁷¹ Yusuf'un çocukken gördüğü rüya zindanda yinelenir. Ancak bu rüyada gökten inen on bir yıldız mavi, parlak bir yıldız daha katılır ve bu yıldız secde faslının ardından Yusuf'un kalbine girer. Rüyanın ardından duyduğu ses Yusuf'a şöyle der: "...haydi, biz ki seni kuyunun karanlığında ve Züleyha'nın odasında yalnız bırakmadık. Tanı kendini!"⁵⁷² Böylece Nazan Bekiroğlu, gönderge metin olan *Kur'an-ı Kerim*'deki

⁵⁶⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Kasas 28/47.

⁵⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Ankebüt 29/33.

⁵⁶⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Neml 27/10, Tâhâ, 20/21

⁵⁶⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 52.

⁵⁶⁹ *Age*, s. 53.

⁵⁷⁰ *Kur'an-ı Kerim* Yûsuf 12/15.

⁵⁷¹ Bekiroğlu, *age*, s. 115.

⁵⁷² *Age*, s. 155.

"Korkma!" hitabını, Yusuf'un imtihan basamakları içerisinde ona müjdelenen ilâhî yardımları anlatmak için kullanmıştır.

1.8. Levh-i Mahfûz ve Kader Vurgusu

Levh-i mahfûz, "Bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap"⁵⁷³ olarak tanımlanmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'deki birçok âyette bu kavramın yerine "kitâb"⁵⁷⁴, "kitâb-ı mübîn"⁵⁷⁵, "kitâb-ı meknûn"⁵⁷⁶, "kitâb-ı mestûr"⁵⁷⁷, "ümmül kitâb"⁵⁷⁸ gibi tamlamalar da kullanılmıştır.⁵⁷⁹

Yusuf suresinde farklı olaylarla vurgulanan ilâhî takdirin önemi romanlara da yansımıştır. Örneğin Nazan Bekiroğlu eserinin başında "Bismihû. Esirge ve bağışla. Öptüm kitapların da üzerindeki Kitâb'ı, öptüm ve koydum alnıma."⁵⁸⁰ cümlesine yer vermiştir. Burada *Kitâb* kelimesi italik yazılarak kelimenin *Kurân-ı Kerim* anlamının yanında "levh-i mahfûz" anlamına da işaret edilmiştir. Romanda Yusuf'un babasına mektup yazmaya çalışırken harflerin silinmesi olayında da "levh-i mahfûz" vurgulanır: "Bil ki o yüce kattaki Kitap'ta kayıtlı değilse eğer, bu dünyada bir tek sözcük bile yazmanın imkânı yoktur."⁵⁸¹ Yusuf, mektup yazarak babasına ulaşmaya çalışsa da ona kavuşmasının bu şekilde olacağı ezeli kitapta yazmadığı için çabaları sonuçsuz kalır. Romanın sonunda, Yusuf'un Rabb'ini bilen Firavun, Yûsuf'un adının bambaşka bir *Kitap*'ta (*Kur'an-ı Kerim*'de) yaşayacağını, ancak bunun ayrı kitaplarda kalacakları anlamına gelmediğini, çünkü her şeyi unutulmaktan koruyan *Kitap*'ta (levh-i mahfûzda) Yusuf ile yan yana olacağını ifade etmektedir.⁵⁸²

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı eserinde, yazıcının kalemi ile kader defteri (levh-i mahfuz) arasında bir ilişki kurarak intihar eden Züleyha'nın alın yazısından kaçamayacağını anlatır: "Emr ile kader defterine ki levh-i mahfuza nakşeden kalem'in

⁵⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", DİA, İstanbul 2003, C. 27, s. 151.

⁵⁷⁴ *Kur'an-ı Kerim*, En'âm 6/38, Kâf 50/4.

⁵⁷⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûnus 10/61, Sebe' 34/3.

⁵⁷⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Vâkıa 56/78.

⁵⁷⁷ *Kur'an-ı Kerim*, İsrâ 17/58, Ahzâb 33/6.

⁵⁷⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Ra'd 13/39, Zuhruf 43/4.

⁵⁷⁹ Yavuz, *agm*, s. 151.

⁵⁸⁰ Bekiroğlu, *age*, ss. 16-17.

⁵⁸¹ *Age*, s. 199.

⁵⁸² *Age*, ss. 210-211.

gölgesi dahi olamayan yazıcının elindeki biçare ne etsin ki Züleyha'nın o kıyılmaz kanını akıtan kınından çıkmış bıçağa."⁵⁸³

1.9. Kün Fe Ye-Kün

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde Allah'ın bir şeyin olmasını istediği zaman ona "Ol!" demesinin yeterli olacağı hususunda âyetler vardır. Örneğin Yâsîn suresindeki âyetin meali şöyledir: "Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak 'Ol!' demektir. O da hemen olur."⁵⁸⁴ Kaf ve nun harflerinden meydana geldiği için "Kaf u Nûn" da denilen "Kün" emr-i ilahîsi, kâinatın yaratılışını ifade eder.⁵⁸⁵

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, sözün varlığının kâinatın varlığından daha eski olduğunu vurgulamak için yaratılışın "Kün" sözcüğüyle başladığını ifade eden âyetler ile metinlerarası ilişki kurar:

Bismihû.

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla.

Önce söz vardı, hayat sonradan geldi.

Önce çile vardı, ihsan arkadan geldi.

Önce iştihak, arkadan sebat geldi.

Sözün yaratılışı Züleyha'nın yaratılışından evveldi. Âdem ki ona bütün isimler öğretildi. Yûsuf'un kaderi, Züleyha'ya tecelli. Züleyha'nın kaderi Yûsuf'a tecelli. Kuyu. Zindan. Kuyu. Zindan. Önce çile arkadan ihsan. Züleyha vazgeçti mi maşukundan?⁵⁸⁶

Kur'ân'ın yanı sıra *İncil*'de de sözün varlığının kâinatın varlığından eski olduğu vurgulanır: "Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve söz Tanrı'ydı."⁵⁸⁷ Nazan Bekiroğlu, anlatacağı hikâyenin öncesinde *İncil* ve *Kur'an* ifadelerini anırtarak sözün gücüne işaret etmiştir. Ardından Bakara suresinde bahsi geçen Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi hâdisesini hatırlatarak isimlerin varlıklardan önce geldiği düşüncesini pekiştirmiştir.

⁵⁸³ Bulduk, *age*, s. 65.

⁵⁸⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yâsîn, 36/82.

⁵⁸⁵ Pala, *age*, s. 294.

⁵⁸⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 13.

⁵⁸⁷ *The New Testament İncil*, Yeni Yaşam Yay., B. 2, İstanbul 2000, s. 101, Yuhanna 1/1.

1.10. "Zerre Kadar Hayır Zerre Kadar Şer"

Nazan Bekiroğlu, başına gelen olaylar karşısında Yusuf'un ilahî iradeye teslimiyetini ve metanetini anlatırken Zilzal suresinde geçen "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir."⁵⁸⁸ âyetine göndermede bulunur. Haksız yere hapse atılan Yusuf, vakur duruşundan taviz vermemiştir. O, günah içinde yaşamaktansa zindana girmeyi tercih etmiştir. Allah'tan başka hiç kimseden yardım istememiş, kimseye minnet etmemiştir. Masumiyeti ispatlanmadan da zindandan çıkmayı reddetmiştir. Nazan Bekiroğlu, kıssada bahsi geçen Yusuf'un bu metin ve emin duruşunu bir *Kur'an* âyetine işaret ederek anlatmıştır: "Yûsuf güçlüydü bu yüzden.(...) Devranın gün gelip de döneceğinin haberiyle. Ne ki var zerre kadar şer ne ki var zerre kadar hayır, bir gün şaşmaz bir terazide tartılacağıının emniyetiyle."⁵⁸⁹

1.11. Züleyha'nın İman Etmesi ve *Kur'an* Âyetleri

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de Züleyha, tapınağın taş zemininde tefekkür edip putlara sırtını döndükten sonra Yûsuf'un Rabb'ine yönelir. Züleyha'nın buradaki sözleri bazı *Kur'an* âyetleri ile metinlerarasılık içerir. "Yok yok, dedi Züleyha, Rabbim sen benim kalbimde değilsin sen benim kalbimsin."(s. 137) cümlesi Kâf sûresinin on altıncı âyetinde geçen "... biz ona şah damarından daha yakınız."⁵⁹⁰ ifadesini anıştırır. "Rabbim, dedi Züleyha, ey Yûsuf'un Rabbi, tek Rab, kendisinden başka Rab olmayan. Yaratılmamış, doğumsuz ve ölümsüz olan."(s. 137) ifadeleri ise İhlâs sûresinin "De ki o Allah tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."⁵⁹¹ âyetlerini anıştırır.

⁵⁸⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Zilzâl 99/7-8.

⁵⁸⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 115.

⁵⁹⁰ *Kur'an-ı Kerim* Kâf 50/16.

⁵⁹¹ *Kur'an-ı Kerim*, İhlâs 112/1-4.

1.12. Firavun'un İman Etmesi ve *Kur'an* Âyetleri

Kıssada ve mesnevi geleneğinde üzerinde çok fazla durulmayan bazı kişilerin konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda daha detaylı ve farklı şekillerde yer aldığını görmek mümkündür. Örneğin Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı eserinde Züleyha'nın annesinden sıkça bahsedilmiştir. Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında iftiraya uğrayan kurdun aklanma çabası neredeyse Yusuf'un serencamıyla yan yana anlatılmıştır. Nazan Bekiroğlu ise romanının sonunda Firavun'un iman etmesi olayına yer vermiş, bu olayı anlatırken anıştırma ve açık alıntı yoluyla *Kur'an* âyetleri ile metinlerarası ilişki kurmuştur. Buna göre bir sabah Firavun tapınağa gider. Burada firavun olduğu günü hatırlar. Firavun olacak kişinin baştanrı tarafından onaylanması gerekmektedir. Onaydan kasıt başrahibin arkadan hafifçe itip heykeli oynatmasıdır. Firavun, boyun eğdiği kişinin aslında başrahip olduğunu, hükümdar olarak varlığının ona bağlı olduğunu idrak eder. Ardından da tanrı kalabalığından sıyrılır ve pencereden doğan güneşe bakarak şunları söyler: "Ra, Mısır'ın kalabalık tanrılarının başı. 'Batıp giden' seni nasıl seveyim, doğanı ve biteni nasıl tanrı bileyim? Çöl doğuracak seni her sabah, Nil yutacak her akşam. Gücüne nasıl güveneyim?"⁵⁹² Firavun'un bu sözleri En'am suresinin 78. âyetinde yer verilen Hz. İbrahim'in sözlerini anıştırır: "Güneşi doğarken görünce de, 'İşte benim Rabbim! Bu daha büyük' dedi. O da batınca (kavmine dönüp), 'Ey kavmim!' Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım' dedi."⁵⁹³

Firavun, adının zulümle özdeşleşen diğer firavunların arasında kaybolacağından bahseder. Hz. Musa'nın kavmine zulmetmek üzere Kızıldeniz'e giren, boğulmak üzereyken iman ettiğini söyleyen firavuna değinir: "Sanki hepimiz ibret olsun diye uzun yıllar sonra kıyıya atılan o iki büklüm secdedeki cesediz."⁵⁹⁴ Tek tesellisi ise kimi yazıcıların adını Yusuf ile birlikte yazacak olmasıdır. Bu yazıcılardan biri (Nazan Bekiroğlu) bir bölüm de onun için açacak ve onun kalbine verdiği sözü dile getirecektir. Romanda Firavun'un iman etmesi "Kalbimin Verdiği Söz"(ss. 213-216) başlığı altında anlatılır. Aslında bu söz bütün insanların ezelf mecliste Allah'a verdiği kulluk sözüdür.

Firavun'un Allah'a verdiği sözü hatırlayışını içeren bu bölümde alıntılanan *Kur'an* âyetlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

⁵⁹² Bekiroğlu, *age*, s. 208.

⁵⁹³ *Kur'an-ı Kerim*, En'âm 6/78.

⁵⁹⁴ Bekiroğlu, *age*, s. 209.

dedi: yere ve göklere sığmazsın ama benim kalbimdesin, bildim.
bildim, ben sana ta o zamandan evet evet evet dedim.
"güldüren de O ağlatan da O"⁵⁹⁵ olan Rabbim
"dirilten de öldüren de"⁵⁹⁶ O sensin, bildim.
sensin "güneş ve ay'ın hareketlerini bir hesaba göre"⁵⁹⁷ düzenleyen,
"ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar
tayin"⁵⁹⁸ eden.
sensin "yakın göğü kandillerle donatan"⁵⁹⁹, sensin "geceyi gündüze
gündüzü geceye katan".⁶⁰⁰
"iki doğunun da Rabbi, iki batının da Rabbi"⁶⁰¹ sen,
sensin "güneş ve ayı bir araya getiren"⁶⁰².
"suyu taşıran"⁶⁰³, "yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan"⁶⁰⁴,
sensin "durur gibi görüldüğü halde dağları yürütüp duran"⁶⁰⁵,
Rabbim bildim sensin.
(...)
"yıldızlar düşüp söndüğü"⁶⁰⁶ ve "dağlar yürütüldüğü"⁶⁰⁷,
"güneş dürülüp de ışığı kalmadığı"⁶⁰⁸
ve "denizler kaynaştırıldığı"⁶⁰⁹ zaman,
gazabından emniyette olmadığım Rabbim,
"canlar bedenlerle birleştirildiği"⁶¹⁰ ve "gök yerinden oynatıldığı"⁶¹¹
zaman,
"doğrusu tek bir çığlık"⁶¹²,
"kalpleri titreten" o zaman
"dünyada ancak bir akşam yahut kuşluk vakti kadar
kalmış"⁶¹³ olduğumu anladığım zaman,
gazabından emniyette olmadığım Rabbim ey
"dolunay hâlindeki ay'a"⁶¹⁴ and olsun ki,
and olsun ki "yağmurun dönüşünü sağlayan göğe"⁶¹⁵,

⁵⁹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Necm 53/43.

⁵⁹⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Necm 53/44.

⁵⁹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Rahmân 55/5.

⁵⁹⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Yâsîn 36/39.

⁵⁹⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Mülk 67/5.

⁶⁰⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Hacc 22/61.

⁶⁰¹ *Kur'an-ı Kerim*, Rahmân 55/17.

⁶⁰² *Kur'an-ı Kerim*, Kıyame 75/9.

⁶⁰³ *Kur'an-ı Kerim*, Kamer 54/12.

⁶⁰⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Talâk 65/12.

⁶⁰⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Neml 27/88.

⁶⁰⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/2.

⁶⁰⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/3.

⁶⁰⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/1.

⁶⁰⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/6.

⁶¹⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/7.

⁶¹¹ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/11.

⁶¹² *Kur'an-ı Kerim*, Nâziât 79/13.

⁶¹³ *Kur'an-ı Kerim*, Nâziât 79/46.

⁶¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*, İnşikâk 84/18.

⁶¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Târık 86/11.

and olsun "incire ve zeytine"⁶¹⁶,
and olsun ki "gündüz silinip geceleri gözüken gezegenlere"⁶¹⁷,
"kararmaya başlayan yıldız"⁶¹⁸, "karanlığı delen yıldız"⁶¹⁹, and
olsun...

Nazan Bekiroğlu, muhtelif *Kur'an* âyetlerinden alıntıladığı bu ifadeleri Firavun'un cümleleri arasında kullanmış, onun tapınakta secdeyle sonuçlanan manevi arayışını yansıtırken *Kur'an-ı Kerim* ile metinlerarası ilişki kurmuştur.

1.13. Yusuf'un Mahkûmlara Tebliği

Zindandan Saraya Hz. Yusuf'ta, Yusuf'un zindandaki mahkûmlara söylediği sözler, *Kur'an*'ın çeşitli âyetlerinden alıntılanmıştır.⁶²⁰

—Allah, yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz.⁶²¹ Göklerin ve yerin hükmü onundur.⁶²² O bir çocuk edinmemiştir, mülkünde ortağı yoktur. Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.⁶²³ Allah'ı bırakıp da taptığınız, ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana! Onlar yerdeki hangi şeyi yarattılar! Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halîmdir, çok bağışlayıcıdır.⁶²⁴ Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte bütün bunları yapan Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp da kendilerine taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir.⁶²⁵ Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Onun için kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır. Kâfirlerin küfrü, Rableri katında kendileri için ancak gazabı artırır. Kâfirlerin küfrü, kendilerine ziyandan başka bir şey getirmez.⁶²⁶ Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir.⁶²⁷ Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa Allah mı? Allah dileseydi onu kuru bir çöp yapardı da şaşar kalırdınız. Ya

⁶¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Tîn 95/1.

⁶¹⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Tekvîr 81/15.

⁶¹⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Necm 53/1.

⁶¹⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Târık 86/3.

⁶²⁰ Çakmak, *age*, ss. 98-99.

⁶²¹ *Kur'an-ı Kerim*, Yâsîn 36/80.

⁶²² *Kur'an-ı Kerim*, Feth 48/7.

⁶²³ *Kur'an-ı Kerim*, Furkân 25/2.

⁶²⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Fâtır 35/40-41.

⁶²⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Fâtır 35/13.

⁶²⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Fâtır 35/39.

⁶²⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Meryem 19/93.

içtiğiniz suya ne dersiniz? Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa Allah mı? O dileseydi onu tuzlu yapardı. Şükretmeniz gerekmez mi?⁶²⁸

1.14. Fetâ Kelimesi ile Âyete Gönderme

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de sade bir dil kullanmasına rağmen kimi zaman bilinçli olarak az kullanılan kelimelere yer verir. Metinde ayrışıklık oluşturan bu kelimelerden birisi de "fetâ"dır. Arapça'dan dilimize giren fetâ, "genç, delikanlı, yiğit"⁶²⁹ anlamına gelmektedir. Bu kelime Yusuf suresinde,

إِمْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ

"...Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) *delikanlısından* murad almak istemiş..."⁶³⁰ şeklinde kullanılmıştır. Nazan Bekiroğlu, romanının bazı yerlerinde bu kelimeye bilinçli olarak yer vererek Yusuf Kıssası'na atıfta bulunmuştur. Örneğin siyasi ikbâlini ve ülkesini düşünen Potifar'ın Yusufu hapse attırması şu cümleyle özetlenir: "Potifar ki devletin sonsuzluğu olmak için *fetâ Yûsuf'a* zindan nedeni olmuştu."⁶³¹ Bu cümlede geçen "fetâ" kelimesi, alt metin olan Yusuf Kıssası ile metinlerarası ilişkinin yolunu açar. Olay akışı içinde bilinçli olarak tercih edilen bu kelime hem *Kur'an*'daki "delikanlı" anlamını çağrıştırmakta hem de devletin bekası için Potifar'ın Yusufu "feda" edişini yansıtmaktadır.

1.15. Züleyha'nın Hatasının Havva ile İlişkilendirilmesi

Kur'an-ı Kerim'deki birçok âyette Âdem ile Havva'nın yaratılışına ve dünyadaki imtihan sürecinin başlangıcına yer verilir. Buna göre Allah, Âdem'i çamurdan yaratır, onun nefsinden de Havva yaratılır.⁶³² Ardından bütün meleklerden Âdem'e secde etmeleri istenir.⁶³³ Şeytan, kendisinin ateşten yaratıldığını gerekçe göstererek bu emre karşı çıkar. Bunun üzerine huzurdan kovulur ve insan soyunu kıyamete dek kendine bağlayacağına dair ant içer. Âdem ve eşi cennete yerleştirilir, yalnız kendilerine işaret edilen bir ağaca yaklaşmamaları emredilir. İşte bu noktada şeytanın insana karşı ilk hilesi devreye girer. Şeytan, bu ağacın sonsuzluğa kavuşmalarını ve melek olmalarını

⁶²⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Vâkıa 56/63-70.

⁶²⁹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 1978.

⁶³⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/30.

⁶³¹ Bekiroğlu, *age*, s. 170.

⁶³² *Kur'an-ı Kerim*, Nisâ 4/1, En'âm 6/2, Rûm 30/20, Mü'minûn 23/12, Rahmân 55/14.

⁶³³ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/34, A'râf 7/11, Hicr 15/29, İsrâ 17/61, Kehf 18/50, Tâhâ 20/116, Sâd 38/72.

sağlayacağı için onlara yasaklandığını ifade eder.⁶³⁴ Âdem ve eşi, şeytana inanıp yasak ağacın meyvelerini tattıklarında kendilerine avret yerleri görülür. Derhal cennet yapraklarıyla örtünmeye çalışırlar. Allah'a tövbe edip ondan bağışlanma dilerler. Tövbelerini kabul eden Allah da onları belli bir süreye kadar yaşamaları için yeryüzüne indirir.⁶³⁵

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda, Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istemesi anlatılırken şeytanın Âdem ve Havva'ya sonsuzluk vaadiyle yasak meyveyi yedirmesi olayı ile metinlerarası ilişki kurulur. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de şeytanın sonsuzluk vaadine şu şekilde dikkat çekilir:

Züleyha sılaya davet ilk bakışta.
Çünkü nefis sonsuzluğu vaad ederek yanıltıyor,
Şeytan; hayrı hayr, şerri şer göremeyeni, eşyanın hakikatine
inemeyeni,
ilk bakışta mavera
ile kandırıyor.
Vaad: Ezel sevinci, ebed muştusu,
vera, ilk bakışta.
Züleyha: Ezel, ebed, mavera, ilk bakışta.
Yasak bahçe, memnu meyve, zehirli sarmaşık aşeka:Züleyha son
bakışta.⁶³⁶

Tıpkı şeytanın Âdem ile Havva'ya yasak ağacın meyvesi sayesinde sonsuzluğa ulaşacaklarını söylemesi gibi Züleyha da Yusuf'u "Sonsuzluk ne demekmiş gel bende bil!"⁶³⁷ diyerek günaha davet eder. Yusuf ise "Rabb'im bana istememeyi isteyebilmeyi nasib et." diyerek Allah'a sığınır. Bu noktada "yaklaşma" emrinin altı çizilerek "Zinaya yaklaşmayınız!"⁶³⁸ mealindeki âyete göndermede bulunulur:

Değil mi ki isteğe yaklaşınca, istememeyi istemek artık imkânsızlaşır. Bu yüzden değil mi Rabbim, senden gelen yasaklar "yapma" ile değil "yaklaşma" emri ile başlar. Yaklaşırsam eğer şu içimdeki doğal olan akışla Züleyha'nın ırmağına, yaklaştıktan sonra 'yapmam' diyemem. Üstelik yaklaşırsam eğer yapmamayı da artık dua edemem. Daha kolay olan "yapma" değil "yaklaşma".⁶³⁹

⁶³⁴ *Kur'an-ı Kerim* A'râf 7/20, İsrâ 17/62.

⁶³⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara 2/36, A'râf 7/24, Tâhâ 20/123.

⁶³⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 107.

⁶³⁷ *Age*, s. 105.

⁶³⁸ *Kur'an-ı Kerim*, İsrâ 17/32.

⁶³⁹ Bekiroğlu, *age*, ss. 108-109.

Nazan Bekiroğlu, muradına eremeyen ve Potifar'a hesap vermek zorunda kalan Züleyha'nın öfke ve şaşkınlık içindeki durumunu betimlerken onu "cennetten sürgün edilmiş Havva"⁶⁴⁰ ile özdeşleştirir.

Sinan Yağmur da benzer şekilde aynı olaya işaret eder. Züleyha, Yusufu yanına çağırduğında Yusuf'un aklından geçenler şöyledir:

Yusuf'un o an gözleri önüne cennet seriliyor. Perde perde açılıyor elest âlemi. Yusuf, Havva'yı görüyor Züleyha kılığında. Havva'nın eli yasak ağaca uzanmakta.

Sonra Yusuf'un kulağında Âdem'in tevbesi yankılanıyor:

"Rabbena zalemna enfüsena./Ey Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik."⁶⁴¹

İslam kültüründe yasak meyveyi ilk olarak yiyen ve ardından kocasını da bu meyveyi yemeye teşvik eden kişinin Havva olduğu konusunda rivayetler vardır.⁶⁴² Züleyha ile Havva arasında metinlerarası ilişki kurulmasının bir nedeni her ikisinin de gaflette bulunup şeytana aldanmaları ve hataya düşmeleridir. Sonrasında hatalarını idrak edip Allah'a yönelmeleri de benzeşmektedir.

Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin ardından edep yerlerinin açılması ile cinsellik imtihanlarının başlaması arasında bir ilişki kurulabilir. Nitekim Yusufun şehvet ile imtihanı da yasak ağacın meyvesiyle imtihan edilen Âdem'in imtihanına benzemektedir. Murat Koçak'ın *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* adlı romanındaki çerçeve hikâyede, rehber Yusuf'u tahrik etmeye çalışan Nihal'in davranışları bu minvalde değerlendirilebilir:

Yusuf'un dışarı çıkmasını fırsat bilerek hemen sırt çantamı açtım ve içinden mini eteğimi aldım. Üzerimdeki kot pantolonu çıkararak düzeltmeden çantanın içine bastım. Mini eteği mümkün olduğunca yukarıda olacak şekilde giydim. Üzerimdeki penyeyi sıyırıp kot pantolon gibi çantanın içine salladım. Kolsuz gömleğimi üstüme giydim ve düğmelerini yarısına kadar ilikleyip, üst tarafını açık bıraktım.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Bekiroğlu, *age*, s. 112.

⁶⁴¹ Yağmur, *age*, s. 81.

⁶⁴² Bkz. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 21. Baskı, TDV Yay., Ankara 2015, s. 36.

⁶⁴³ Koçak, *age*, s. 18.

Âdem ile Havva hatalarını kabul etmişler ve Allah'tan af dileyip yeni bir imtihan yeri olan dünyaya gönderilmişlerdir. Cennetten dünyaya uzanan bu yolculuk görünüşte bir düşüş olsa da hatasını fark edip günahından tevbe eden insanın bilinçli bir şekilde iyiliğe yönelmesi aslında ahlaki bir yükseliş anlamına gelmektedir.⁶⁴⁴ Sezai Karakoç bu duruma şöyle değinir:

Cennette hiçbir sarsıntıya uğramadan yaşayacak olan insanoğlu mu, yoksa ayağı kayarak yeryüzüne düşen ve orda âb-ı hayatı ararcasına karanlıklar arasında geçen, dünya çilesini çektikten sonra Tanrı'ya özlem duyan insan mı? Seçilmiş olan hangisidir? Şanlı olan hangisidir? Yurdunu hangi insan daha çok sevecektir?⁶⁴⁵

Yusuf'un imtihanı bu bağlamda daha fazla anlam kazanır. Züleyha onu sonsuzluk müjdesiyle haz cennetine davet eder. Yusuf, eşyanın hakikatine inebildiği için onu reddeder. Böylece yasak ağacın meyvesini yememiş olur. O, iki rüya arasındaki çetin imtihanını başarıyla tamamlayarak insanlığa örnek olmuştur.

1.16. "Hikâyenin Hüsünü/Aslı"

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanında Züleyha'nın kendisinden kaçan Yusuf'un gömleğini arkadan yırtması olayının akabinde kolaj tekniğini kullanarak Yusuf suresinden bir bölümün mealine yer verir. Bu bölümün başlığı "Hikâyenin Hüsünü/Aslı"⁶⁴⁶ şeklindedir. Mealde kullanılan "murassa maşrapa, sofuluk taslamak, uğru, yiyesi, karavaş" gibi kelimeler, romanın genelinde kullanılan halk hikâyecisi üslubunu yansıtmaktadır. Yazar, hikâyenin *Kur'an* anlatımını vererek Yusuf ile Züleyha anlatılarına model olan gönderge metni okura hatırlatmıştır. Ardından da aşkında sadık olan Züleyha'nın hüznüne dayanamayan yazıcıların kıssanın satır aralarını dua niyetiyle doldurduklarını ifade etmiştir.

⁶⁴⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2007, C. II, s. 512.

⁶⁴⁵ Sezai Karakoç, *Yitik Cennet*, 22. Baskı, Diriliş Yay., İstanbul 2015, ss. 10-11.

⁶⁴⁶ Bulduk, *age*, ss. 103-110.

1.17. "Sen Onlara Bu Kıssayı Anlat"

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı eserine A'râf suresinden alıntılacağı bir epigraf ile başlar: "Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler."⁶⁴⁷ Bu alıntıyla yazar anlatılacak hikâyenin *Kur'ani* bir zemin üzerine inşa edileceğinin işaretini verir ve okuyucunun dikkatini kıssaların en güzeline çeker. A'râf suresinde birçok peygamberin tebliğ mücadelesine yer verilir. İlahî mesaja kayıtsız kalıp peygamberlerini yalanlayan kavimlerin helak edilişleri anlatılır. İşte özelde Mekkeli müşrikler, genelde ise bütün insanlık bu kavimlerin başlarına gelenlerden ibret almalıdır. Yusuf Kıssası da bünyesinde barındırdığı ibretlik olay ve kişilerle insanlığa üzerinde düşünülüp ibret alınacak evrensel mesajlar sunmaktadır.

1.18. Gömlekteki Lekeden İnsanın Yaradılışına

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, rüzgâr, Yûsuf'un gömleğine bulaşmış incecik lekenin üzerinden geçer. Kırmızı bir çiçeği andıran leke anlatılırken *Kur'an*'daki insanın nutfeden yaratılışına değinen âyetler ile metinlerarası ilişki kurularak alt metin olan kıssanın genelindeki imtihan düşüncesi vurgulanır: "Bir damla kan. Bir damla gözyaşı. Ter bir damla. İnsan.'Karışık bir nutfe'. İmtihan."⁶⁴⁸ Sözlükte "döl suyu, sperma, saf su"⁶⁴⁹ anlamlarına gelen nutfe kelimesi *Kur'an*'da on iki farklı yerde geçmektedir. Romandaki ifadeler "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık, imtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık."⁶⁵⁰ mealindeki İnsân suresinin ikinci âyetini anıştırmaktadır.

2. TEVRAT ÂYETLERİ

Yusuf ile Züleyha mesnevilerinin müellifleri, eserlerini oluştururken genel olarak *Kur'an*'a ve müfessirlerin çizdiği çerçeveye uygun hareket etmişlerdir.⁶⁵¹ Ancak

⁶⁴⁷ *Kur'an-ı Kerim*, A'râf 7/176.

⁶⁴⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 119.

⁶⁴⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 16. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1999.

⁶⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim*, İnsân 76/2.

⁶⁵¹ *Tevrat* anlatımında bahsi geçen birçok hadise, mesnevilere doğrudan değil de *Kur'an* tefsirleri aracılığıyla geçmiştir. Konuyla ilgili kapsamlı bir araştırma yapan Mete Halıcı, bu durumu şöyle ifade eder: "Çalışmamızın belki de en önemli sonuçlarından birisi, Tevrat'ın ve Batı kaynaklarının edebiyatımızdaki Yusuf u Züleyha mesnevilerine doğrudan kaynaklık yapmadığının gösterilmesidir. Tevrat'ta geçen ve mesnevilerde de karşımıza çıkan bilgilerin ve olayların aynalarına Kur'an tefsirlerinde

roman yazarlarının bu konudaki tasarrufları farklı olmuştur. *Tevrat*'ta yer alan kimi epizotlar çeşitli şekillerde romanlara yansımıştır. Bunlardan bir kısmını inceleyelim:

2.1. Düş Hastası Suçlaması

Tevrat'a göre Yusuf on yedi yaşında iki rüya görür. Bunlardan ilki Yusuf'un tarlada bağladığı demetin dikilip kardeşlerinininkine üstün olmasını; ikincisi ise Güneş, ay ve on bir yıldızın onun önünde eğilmesini içeren rüyalarıdır. Kardeşleri, kırdan yanlarına yaklaşan Yusuf'u işaret ederek "İşte düş hastası geliyor."⁶⁵² derler.

Tevrat'ta geçen bu ifade, kardeşlerinin Yusuf'a duyduğu kıskançlığı artıran bir unsur olarak bazı romanlara da yansımıştır. Örneğin *Yusuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de kardeşleri Yusuf'u "Seni yalancı düş gören seni!"⁶⁵³ diyerek itham etmişlerdir. Sinan Yağmur'un eserinde bu cümle "Söyle bakalım yalan rüyalar anlatıcısı. Korktun mu?"⁶⁵⁴ şekline dönüşmüştür.

2.2. Yakup'un Esav ile Mücadelesi ve Evlilikleri

Coşkun Mutlu, *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında gizli alıntı (aşırma) yöntemiyle Yakup'un, kardeşi yerine hile ile kutsanmasını içeren *Tevrat* epizotuna yer vermiştir. *Tevrat*'tan alıntıladığımız aşağıdaki bölüm ile romandaki anlatım bire bir aynıdır:

Yakup "Ama kardeşim Esav'ın bedeni kıllı, benimkiyse kılsız" diye yanıtladı. Ya babam bana dokunursa? O zaman kendisini aldattığımı anlar. Kutsama yerine üzerime lanet getirmiş olurum.' Annesi, "Sana gelecek lanet bana gelsin, oğlum" dedi. "Sen beni dinle, git oğlakları getir." Yakup gidip oğlakları annesine getirdi. Annesi, babasının sevdiği lezzetli bir yemek yaptı. Büyük oğlu Esav'ın en güzel giysileri o anda

ve İslam tarihlerinde de rastlanması, buna mukabil Kur'an tefsirleri ve İslam tarihlerinde geçmediği hâlde *Tevrat*'ta geçen herhangi bir olaya veya bilgiye mesnevilerde tesadüf edilmemesi bizi bu sonuca götürmektedir"(Halıcı, *agt*, s. 301). Öte yandan dolaylı yolla da olsa *Tevrat*'tan alınmış bazı olay halkalarının mesnevilerde kullanılması İslam inancıyla tenakuz oluşturmaktadır. Dursun Ali Tökel, bu konuya şu cümlelerle dikkat çeker: "Mesela Yusuf u Züleyha mesnevilerinde üst anlatıda başka alt anlatıda başka yorumlar görülmektedir. Bu mesnevilerin giriş kısmında bilhassa, İshak Peygamber ve Yakup Peygamberle ilgili anlatılar Kur'an'dan ziyade *Tevrat*'tan alınmış metinlerdir ve bu metinler İslam'ın temel inançlarıyla (peygamberlerin ismet sahibi olması vb.) tamamen çelişmektedir, bunun sebebi nedir? İslami bir mesnevide Kur'an'dan ziyade *Tevrat*'ın referans kaynağı olarak kabul edilmesi ve oradaki itikadi bilgilerin sorgulanmaması nasıl izah edilmelidir?" Bkz. Tökel, *agb*, s. 51.

⁶⁵² *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 60, Yaratılış 37/19.

⁶⁵³ Bekiroğlu, *age*, s. 38.

⁶⁵⁴ Yağmur, *age*, s. 34.

evdeydi. Rebeka onları küçük oğlu Yakup'a giydirdi. Ellerinin üstünü, ensesinin kılsız yerini oğlak derisiyle kapladı. Yaptığı güzel yemekle ekmeği Yakup'un eline verdi.⁶⁵⁵

Melike Çakmak'ın *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* adlı romanında, dayısı Laban'ın Yusuf'u hile ile Rahel yerine Layya ile evlendirmesi olayında yazarın kurduğu cümleler, *Tevrat* anlatımından gizli alıntı görünümündedir:

Tevrat Anlatımı: "...Bizim buralarda adettir. Büyük kız dururken küçük kız evlendirilmez, dedi. Bu bir haftayı tamamla, Rahel'i de sana veririz. Yalnız ona karşılık yedi yıl daha yanımda çalışacaksın..."⁶⁵⁶

Zindandan Saraya Hz. Yusuf: "Büyük kızım dururken küçüğü veremem. Ama eğer istersen yedi sene daha bana hizmet et o zaman Rahel'i sana veririm."⁶⁵⁷

Melike Çakmak ve Coşkun Mutlu, *Kur'an* anlatımında bahsedilmeyen Yakup'un kardeşiyle mücadelesi ve evlilikleri konusuna değinmişler, bunu yaparken de *Tevrat*'tan gizli alıntılar yapmışlardır.

2.3. Yakup'un Mısır'a Dönmeden Önce Allah'tan İzin İstemesi

Melike Çakmak'ın *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* adlı romanının sonunda, Yakup, oğullarının ısrarına rağmen Allah'tan emir gelmeksizin Mısır'a gidemeyeceğini ifade eder. Birkaç gün sonra Yakup'un beklediği emir Cebrail aracılığıyla kendisine iletilir.⁶⁵⁸ Romanda geçen bu pasaj *Tevrat* anlatımını anımsatır. *Tevrat* anlatıma göre Mısır'a doğru yola çıkan Yakup'a yolda Tanrı görünür ve ona şöyle der: "Mısır'a gitmekten çekinme. Soyunu orada büyük bir ulus yapacağım."⁶⁵⁹ Melike Çakmak, *Tevrat*'ta Tanrı'nın Yakup'a görünüp İsrail soyunu Mısır'da büyük bir ulus yapacağını müjdelemesini kendi romanında Yakup'un ilahî emir olmaksızın karar almaması bağlamında kullanarak metinlerarası dönüşüm gerçekleştirmiştir. Böylece yazar, kabile

⁶⁵⁵ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 45, Yaratılış 27/11-18.

⁶⁵⁶ *Age*, s. 60, Yaratılış 29/26-27.

⁶⁵⁷ Çakmak, *age*, s. 19.

⁶⁵⁸ *Age*, s. 196.

⁶⁵⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 72, Yaratılış 46/3-5.

merkezli bir motifin yerine ana metne tevhid merkezli bir motifi koyarak *örgesel dönüşüm* uygulamıştır.

2.4. Sık Kullanılan "ve" Bağlaçları

Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanında, "Yûsuf'a Zindanda Rüya Yorumu Verilmesi" başlıklı bölümde, yoğun bir şekilde "ve" bağlacının kullanıldığı görülür. Bu bölümdeki olayların anlatımında "ve" bağlacının sıkça kullanılması, *Tevrat* etkisiyle açıklanabilir.⁶⁶⁰ Örneğin Yûsuf'un zindanda gördüğü ikinci rüyanın anlatımı şu şekildedir:

Sonra güneş ve ay, ve on bir yıldız ve Yûsuf'un rüyasına katılan mavi ve yeni ve kocaman yıldız, gökyüzünden inip de saf tuttıkları yerden gelip birer birer Yûsuf'un önünde secde ettiler. Ve çocukluğundaki rüyasından farklı olarak, kocaman ve mavi ve parlak yıldız secde ettiği yerden doğrularak geldi, sol göğsünün üzerinden Yûsuf'un kalbine girdi.⁶⁶¹

Yûsuf'un gördüğü rüyalar *Tevrat* anlatımında ise şu şekilde anlatılır:⁶⁶²

Ve Yusuf ruya görüp kardeşlerine bildirdi, ve ondan daha ziyade nefret ettiler. Ve onlara dedi: Rica ederim, gördüğüm bu ruyayı dinleyin; işte, tarlanın ortasında biz demetler bağlıyorduk, ve işte, sizin demetleriniz etrafını kuşatıp benim demetime iğildiler...Ve yine başka bir ruya gördü, ve onu kardeşlerine anlatıp dedi: İşte, bir ruya daha gördüm; ve işte, güneş, ve ay ve on bir yıldız bana iğildiler. Ve babasına ve kardeşlerine anlattı; ve babası onu azarlayıp kendisine dedi: Bu gördüğün ruya nedir?⁶⁶³

Cümle başında "ve" bağlaçlarının kullanılması; yazarın başka eserlerinde ve bazı çağdaş yazarların eserlerinde de görülen bir üslûp özelliğidir. Lakin romanda Yusuf'un rüyaları anlatılırken yoğunlaşan "ve" bağlaçları, Yusuf u Züleyha anlatılarının ilk kaynağı olan *Tevrat* anlatımıyla metinlerarası ilişkiyi düşündürür. Bu durum, kısmî bir pastiş işlemi olarak değerlendirilebilir.

⁶⁶⁰ Cafer Gariper. Yasemin Küçükcoşkun. "Edebiyatta Yenidenyazma ve Nazan Bekiroğlu'nun Yûsuf ile Züleyha Adlı Anlatısı", 1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu, 27-28 Mart 2008, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2009, s. 125.

⁶⁶¹ Bekiroğlu, *age*, s. 154.

⁶⁶² Çalışmanın genelinde kullanılan Yeni Yaşam Yayınları'na ait *Tevrat* metnindeki çeviriye sık kullanılan "ve" bağlaçları yansıtılmadığı için burada Andaç Yayınları'na ait *Tevrat* çevirisi kullanılmıştır.

⁶⁶³ *Tevrat*, Andaç Yay., Ankara 2015, s. 43, Tekvin 37/5-11.

2.5. Yusuf'un On Kenti Kâhini'nin Kızı Asenat ile Evlenmesi

Tevrat'a göre, Firavun, Yusuf'u On kentinin kâhini Potifera'nın kızı Asenat ile evlendirir.⁶⁶⁴ Celal Settari, *Tevrat*'ta bahsi geçen bu evliliğin Hristiyanlarca öykünülerek başka bir hikâyeye dönüştürüldüğünü aktarır.⁶⁶⁵ Buna göre güzel yüzlü ve iyi ahlaklı bir kız olan Asnat, Firavun'un büyük oğluna âşıktır. Ancak Firavun, kızın oğluyla evlenmesine izin vermez. Kız, bir gün pencereden dışarıyı seyrederken Yusuf'un eşsiz güzelliğine tutulur. Aşağı inip Yusuf'u öpmek ister, ancak Yusuf putperest bir kız tarafından öpülmek istemediği için kenara çekilir. Kızı ağlar vaziyette görünce de başını okşayıp Allah'tan onun için hidayet diler. Kız tövbekâr olur. Putperestliği bırakıp inzivaya çekilir. Günler sonra bir melek ona kurtulduğunu müjdelir. Sonunda Yusuf onunla evlenir. Celal Settari'ye göre doğu kaynaklı rivayetlerde Züleyha bu kızın rolünü üstlenmektedir.⁶⁶⁶

Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha adlı romanında, kral, Yusuf'u On şehrinin kâhini Safenat-Paneah'ın kızı Asenat ile evlendirir.⁶⁶⁷ Yusuf, bu evlilikten dünyaya gelen kızına Maneşşe adını verir.⁶⁶⁸ Görüldüğü gibi Halil İbrahim Polat *Tevrat* anlatımını dönüştürmüştür. Romanda On şehrinin kâhini olarak geçen "Safenat-Paneah" ismi, *Tevrat*'ta Firavun'un yönetici yaptıktan sonra Yusuf'a verdiği isimdir.⁶⁶⁹ *Tevrat*'ta Yusuf'un büyük oğlu olduğu belirtilen Maneşşe ise romanda kızdır.

3. HADİS-İ ŞERİFLER

Çalışmamıza konu olan romanların bazılarında kimi hadis-i şerifler ile metinlerarası ilişki kurulduğunu görmek mümkündür. Ancak bunların sayısı oldukça sınırlıdır.

3.1. Dilini Tutmak ve İffetini Muhafaza Etmek

Sehl b. Sa'd (r.a.)'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Kim iki çenesi arasındaki ile iki bacağı arasındakini kötü yolda kullanmamayı

⁶⁶⁴ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s. 66, Yaratılış 66/45.

⁶⁶⁵ Settari, *age*, s. 25.

⁶⁶⁶ *Age*, s. 25.

⁶⁶⁷ Polat, *age*, s. 287.

⁶⁶⁸ *Age*, s. 292.

⁶⁶⁹ *Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2010, s.66, Yaratılış 41/45.

tekeffül ederse ben de ona cenneti tekeffül ederim."⁶⁷⁰ Zeki Bulduk, Züleyha adlı romanının "Makamların Önünde" adını taşıyan ilk bölümünde bu hadisi alıntılanmıştır. Bu bölümde, tıpkı halk hikâyelerindeki döşeme bölümünde olduğu gibi anlatıcı okuru hikâyeye hazırlar. Romanın anlatıcısı kalabalık bir dinleyici kitlesine seslenircesine okura hitap etmektedir. Kimi zaman geleneksel bir tavırla kendisinin yalnızca bir rivayeti aktardığını ifade etmekte, kimi zaman da postmodern bir tavırla anlattıklarının bir kurgudan ibaret olduğunu hissettirmektedir:

Kuyunun, çölün, vahanın ve inatla küfrüne devam edenlerin dilini çözemeyenler yaklaşınlar. Çünkü anlatılacak olan aşk hikâyesinden, siyaset hikâyesinden çok; bir dil hikâyesidir. Ki güzel insan, sevgili peygamber "iki ayrık yeriniz için teminat verin; cennetle müjdeleyeyim sizleri" derken, ayrık olan yerden biri iki dudak arası olsa gerek..."⁶⁷¹

Zeki Bulduk, kıssada işlenen hikâyeyi bir indirgeme işlemine tabi tutup Züleyha'nın duygularına yoğunlaşsa da hem mesnevi geleneğinden hem de sözlü edebiyat geleneğinden yararlanmıştı. Bu bağlamda anlatılacak hikâyenin her şeyden önce dil sayesinde var olduğunu belirterek dili tutmanın ve iffeti korumanın önemini vurgulayan bir hadis-i şerifi alıntılanmıştır.

3.2. Gülümsemenin Sadaka Oluşu

Ebû Zerr (r.a.)'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Kardeşinizin yüzüne gülmeniz, size sadaka sevabı kazandırır..."⁶⁷² Nazan Bekiroğlu, bu hadisten hareketle romanında dilenci ile Züleyha arasında geçen iki farklı olay halkası oluşturmuş, bunları romanın başında ve sonunda simetrik bir şekilde kullanmıştır.

Bunlardan ilki Züleyha'nın Potifar ile evliliğinin hayal kırıklığına dönüşmesinden sonra gelen "Öykü: Dilenci ve Züleyha Züleyha'nın Gülümsemesi"⁶⁷³ adlı bölümdür. Buna göre bir gün Züleyha tahtirevanıyla kentin sokaklarından geçerken

⁶⁷⁰ *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Hazırlayan: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007, 2. cilt, s. 537; *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, Çev. Abdullah Feyzi Kocaer, 2. baskı, Hüner Yay., Konya 2003, s. 748.

⁶⁷¹ Bulduk, *age*, s. 25.

⁶⁷² *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, C. 2, s. 313.

⁶⁷³ Bekiroğlu, *age*, s. 66.

bir meczup önünü keser. Züleyha, meczubun sevindirilmesini emreder. Lakin adam kendisine uzatılan altın kesesini reddeder ve Züleyha'dan sadece kendisine gülümsemesini ister. Züleyha, adamın sesini hatırlar. Dikkatlice baktığında bu kişinin bir zamanlar aşkını reddettiği simalardan biri olan ordu komutanı olduğunu anlar. Züleyha, gülümser. Adam başı önde, geldiği gibi çekilir. O günden sonra Mısır diline sadaka vermek anlamından kullanılan "Züleyha'nın gülümsemesi" şeklinde bir deyim yerleşir.

Aradan yıllar geçer. Yusuf, zindandayken Züleyha manevî olarak irtifa kaydeder. Bir yandan da gençliğini ve güzelliğini kaybeder. Allah'tan gençliğini ve güzelliğini geri istese de duası icabet bulmaz. İşte bu noktada romanın başındaki öyküye karşılık gelen bir olay halkasına yer verilir. Bu bölümün başlığı "Öykü: Dilenci ve Züleyha, Dilencinin Züleyha'ya Gülümsemesi"⁶⁷⁴ şeklindedir. Buna göre bütün servetini, gençliğini ve güzelliğini kaybeden Züleyha artık düşkün bir kadındır. Hastalıklı ve ağır adımlarla şehrin sokaklarından geçmektedir. Bacaklarındaki derman kesilince olduğu yere çömelip gözlerini yumar. Düşlerine dalmışken bir ses ile irkilir. Bu, bir dilencidir. Züleyha'ya kalbinden başka verecek bir şeyi olmadığını söyler. Ardından da ona gülümser. İşte her daim değişen bu hayatta şahın geda olması bu kadar kolaydır. Artık lisanlara bu durumu anlatan bir deyim daha girmiştir: Dilencinin Züleyha'ya gülümsemesi.

Nazan Bekiroğlu, bir hadis-i şerifi metinlerarası dönüşüm işlemine tabi tutarak yeni olay halkaları oluşturmuş, bu sayede alt metin olan Yusuf Kıssası'nı genişletmiştir. Yusuf'un kölelikten sultanlığa uzanan hayatına karşılık Züleyha'nın efendilikten düşkünlüğe uzanan hayatı anlatılarak kıssadaki zıtlıklara yenileri eklenmiştir. Aşkına karşılık bulamayan bir ordu komutanının dilenci olup Züleyha'dan gülümsemesini istemesi, yıllar sonra Züleyha aynı duruma düşünce bu kez dilencinin Züleyha'ya gülümsemesi aşkın diyalektik yönünü yansıtır. Genişletme işleminin Züleyha'nın hayatı üzerinden yapılması da romanın genelinde görülen kadın duyarlılığına işaret etmektedir.

⁶⁷⁴ Bekiroğlu, *age*, s. 145.

3.3. Hiçbir Duanın Cevapsız Kalmaması

Selman-ı Farisî'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet olunur: "Allah çok hayâ sahibi ve ikram edicidir. Kişi O'na ellerini kaldırıp dua ettiği zaman onları boş çevirmekten hayâ eder."⁶⁷⁵ Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de bu hadise şu şekilde atıfta bulunur:

Züleyha saatlerce böyle dua etti.

Ağladı. Kalbi yandı. Rabbine inancı gibi duasında da samimiydi. Üstelik hiçbir dua cevapsız kalmazdı. Ama Züleyha'nın duası Rabbi katında kabu bulmadı.

Çünkü onun duası, sevk edildiği yolculuğun mutabıkı olan bir dua değildi. Güzelliğini, sûreti olarak geri istiyordu. Züleyha'nın hâlâ sırtında dağlar vardı.⁶⁷⁶

Romana göre, Züleyha'nın ilk duasında geçen gençliğini ve güzelliğini geri isteme talepleri kabul edilmez. Burada ilgili hadis-i şerife atıfta bulunularak hiçbir duanın cevapsız kalmayacağı vurgulanır. Nitekim Züleyha, Yusuf ile evliliğinin akabinde sûreti aşip öze ulaştığında, yani gençliğin ve güzelliğin anlamını aştığında duası kabul edilir.⁶⁷⁷ Yazar böylece bir hadis-i şeriften hareketle roman kurgusuna mesnevilerde yer almayan ve kahramanın olgunlaşma sürecini yansıtan özgün bir olay eklemiştir.

4. PEYGAMBER HAYATLARI

İncelediğimiz romanlarda peygamber hayatlarının temel olarak iki bağlamda kullanıldığını görmek mümkündür. Bunlardan ilki Hz. Muhammed'in yaşamından kimi kesitlerin Yusuf'un hayatıyla ilişkilendirilmesidir. İkincisi ise peygamberlerin birbirinden farklı imtihanlara maruz kalışlarıyla insanlığa model oluşlarıdır.

⁶⁷⁵ *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, C. 3, s. 482.

⁶⁷⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 144.

⁶⁷⁷ *Age*, s. 183.

4.1. Hz. Muhammed'in Hayatı

Yusuf suresinin sebab-i nüzulüne çalışmamızın başında değinmiştik. Bu sure Mekke yıllarının çetin günlerinde Hz. Peygamber'e Allah'ın gönderdiği bir teselli mahiyetindedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in yaşamı ile kıssada anlatılanlar arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Hz. Muhammed de tıpkı Yusuf gibi çocuk yaşta öksüz kalmış, kendi akrabalarından zulüm görmüş, yıllar sonra kazandığı güç ve iktidara rağmen kendisine zulmedenleri affetmiştir. Bu benzerliği Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanının satır aralarında takip etmek mümkündür. Romanın bir karnaval metin görünümündeki "Makamların Önünde" adlı bölümünde, Hz. Muhammed'e yapılan işkenceye şöyle değinilir: "Güzeller güzelinin üzerine namaz kılarken dünyanın kiri boşaltılmıştı."⁶⁷⁸ Yusuf'un kardeşleri tarafından darp edilmesi de yine Hz. Peygamber'e uygulanan zulmü çağrıştırır: "Yusuf yüzüne tüküren kardeşinin suratında, bin yıllar sonra doğacak, kardeşim dediği peygambere eziyet edecek adamı gördü."⁶⁷⁹ Burada sözü edilen adam, *Kur'an*'daki lakabı Ebû Leheb (ateşin babası) olan Hz. Peygamber'in amcası Abdulluzza bin Abdulmuttalib olmalıdır. Kızıl yüzlü olması ve ateşe girecekleri temsil etmesi nedeniyle kendisine bu lakap verilmiştir. Tebbet sûresinde bahsi geçen Ebu Leheb, İslam düşmanlığı yaparak, çağlar boyu Müslümanlara her yerde eziyet eden ve edecek her şahsı, karısı da ona yardımcı olanları temsil etmektedir.⁶⁸⁰ Muhammed Hamidullah Ebu Leheb'in Hz. Peygamber'e uyguladığı eziyeti şöyle anlatır:

Ebû Leheb ve Adiyî ibn el-Hamra, komşuları olan Muhammed (as)'ın evine taş atmayı alışkanlık haline getirmişlerdi; ayrıca Ebû Leheb, yeğenin kapısının önüne her türlü pisliği atardı; kardeşlerinden birinin kendisini suçüstü yakalayıp onu cezalandırmakla tehdit etmesi üzerine, Ebû Leheb taktik değiştirdi. Bu kez, para ile tuttuğu adamlara bu kötü işi yaptırmaya başladı.⁶⁸¹

Yusuf'un, kardeşlerinin zulmüne uğraması ile Hz. Peygamber'in, akrabaları olan Mekkeli müşriklerin zulmüne uğraması arasındaki benzerliğe romanın ilerleyen sayfalarında da atıfta bulunulur:

⁶⁷⁸ Bulduk, *age*, s. 18.

⁶⁷⁹ *Age*, s. 48.

⁶⁸⁰ İsmail Yakıt, *Yunus Emre'de Sembolizm Çıktım Erik Dalına*, Ötüken Yay., 3. B. , İstanbul 2015, s. 19.

⁶⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 88.

Yusuf'un kanını döktüler! Yusuf'un gözleri -ki ışıltılı ışıltılı yanan iki kandil- o ateş rengi kanını gördüğünde atası İbrahim'i hatırladı da besmeleyle: "Allah'ım bana ilminden ilim; sabrından sabır ver!" mi dedi? Yoksa: "Allah'ım beni kardeşlerimin zulmünden koru!" diye dilinden niyazı dökülürken, binlerce yıl sonra "kardeşim" dediği Peygamber de bir kavme: "Beni akrabalarım karşısında yalnız bırakmayın!" mı diyecekti.⁶⁸²

Hiz. Muhammed, eşi Hiz. Hatice ve amcası Ebû Talib'in vefat etmesinden sonra kendisine uygulanan eziyetlerin artması ve İslam'ın Mekke'de yaygınlaşmayacağını anlaması üzerine davasına destek bulmak amacıyla Taife gider. Ancak burada umduğunu bulamaz. Hakaretlere ve taşlanmaya maruz kalır.⁶⁸³ Her şeye rağmen üzerindeki tebliğ vazifesini sürdürür. Hüzün yılından sonraki hac zamanında Mekke'ye gelen Hazrec kabilesinden altı adam Hiz. Peygamber'in anlattıklarına iman eder.⁶⁸⁴ Ertesi yaz sayıları on ikiye çıkan bu kişiler Akabe denilen yerde Hiz. Peygamber'e biat ederler. Sonraki yıl ise 73 erkek 2 kadından oluşan Yesribli Müslümanlar yine gizlice Akabe'de toplanırlar. Burada Hiz. Peygamber'i koruyacaklarına dair söz verirler.⁶⁸⁵ Bu süreç hicretle nihayet bulur ve Yesribli Müslümanlar Hiz. Peygamber'i Mekkeli akrabaları karşısında yalnız bırakmamış olur. Zeki Bulduk, Yusuf'un kardeşleri tarafından darp edilmesi olayını anlatırken bu sürece göndermede bulunmuştur.

Nazan Bekiroğlu ise "Efendim Gazeli, Yusuf'un Dilinden" başlıklı bölümde güzellik cephesinden bir ilişki kurmuştur.

"...ben Yûsuf güzeliyim.
benden daha güzeli gelecek, ki mutlaka
adı 'Ahmed ü Mahmud u Muhammed'dir efendim
adı gül teri gül sûreti gül sireti gül
Mirac'a taşıyan Burak'ının teri sarı gül olan en sevgilidir efendim"⁶⁸⁶

Yazar, "efendim" kelimesini adeta bir redif gibi kullanarak Yusuf'un dilinden Züleyha için yazılmış "gazel" adını verdiği bir metin oluşturmuştur. Bu sayede Yusuf da maşuku için gazel kaleme alan bir aşk kahramanına dönüşmüştür. Bu metinde Hiz.

⁶⁸² Bulduk, *age*, ss. 48-49.

⁶⁸³ Azimli, *age*, s. 190.

⁶⁸⁴ Martin Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Nazife Şişman, 206. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2015, s. 113.

⁶⁸⁵ *Age*, s. 120.

⁶⁸⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 187.

Peygamber'e gelenekte olduğu gibi gül imgesiyle yer verilmiş, zamanlar ötesine bir sıçrama yapıp Hz. Muhammed'in güzellikte Yusufu geride bırakacağı belirtilmiştir.

4.2. Diğer Peygamberlerin Hayatları

Okuyucuya aktarılan hikâyenin esasında bir peygamberin *Kur'an'a* konu olmuş ibretlik imtihanı olduğunu göz önüne alan bazı roman yazarları, olay örgüsü içinde yeri geldikçe birçok peygamberin hayatına göndermede bulunmuşlar, Yusuf'un imtihanı ile diğer peygamberlerin imtihanları arasında ilişki kurmuşlardır. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de rüzgâr, Mısır'ın batı kapısına asılan Yusufun kanlı gömleğini teselli ederken ona şöyle seslenir:

Gördüm levh-i mahfuzda, sırtında çarmihini taşıyacak olanı:
Onun da çarmihı hurma ağacından olmayacak mı? Onu da örten bir
avuç bez parçası kana bulanmayacak mı? O da köle olmadığı halde
kölelere mahsus azaba çarptırılacak. O da görünürde zelil, gerçekte
nebi olacak. Ve çarmıhtan geçen yol göğe ağacak.⁶⁸⁷

Tıpkı Yusuf'un Züleyha'nın iftirasına maruz kalması gibi Hz. İsa da havarilerinden birinin ihanetine uğramış⁶⁸⁸, o da Yusuf gibi görünürde zelil olsa da Allah'ın indinde yüksek bir mertebe kazanmıştır. Romanın sonunda baba ile oğul arasındaki hasretin vuslata döndüğü sahne ise adeta bir peygamberler resmigeçidini andırır. Bu bölümde, tebliğ vazifeleri yolunda her çeşit cefaya göğüs gererek yürüttükleri mücadelenin nihayetinde Allah'ın lütfuna mazhar olan peygamberlerin hayatlarından kısa kesitlere yer verilmiştir:

Âdem, Havva'yı görüp de o ilk cennet ânında, kendi ege kemiği ile
tamamlandığında ne hissettiyse,
bir kez yitirdikten sonra Havva'yı, ilk kez bulduğunda bulduğu ne ise,
İbrahim'e ateş, içindeki hû yangınının yangınında gül bahçesine
döndüğünde
ve yine İbrahim, bıçak altındayken İsmail'in alnı gökten indirilen koçu
gördüğünde, ne hissettiyse,
onu hissetti Yakub Yûsuf'un kokusu ruhuna değdiğinde.
Eyyüb, bitmez gibi görünen ıztıraplarına ses çıkarmayıp da şifaya
kavuştuğunda,

⁶⁸⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 119.

⁶⁸⁸ Matta İncili'ne göre Hz. İsa'yı otuz gümüş karşılığında ele veren havari Yahuda'dır. (The New Testament İncil, Yeni Yaşam Yay., B. 2, İstanbul 2000, s. 31, Matta 25/14-16.)

Yunus, balığın karnından ilk kez çıktığında aydınlığa,
Musa, Kızıldeniz, önünde ikiye ayrılıp da ortada bir yol olduğunda,
güvercin, balıkları dahi boğan tufanın üzerine, ağzında kuru ve yeşil
bir zeytin dalıyla geri döndüğünde Nuh'un hissettiği ne idiyse,
Yûsuf zindanın karanlığından aydınlığa ilk çıktığı anda ne hissettiyse
Züleyha,
ne hissettiyse Yakub Yûsuf'a kavuştuğunda,
onu hissetti Yakub, Yûsuf'un kokusu değdiğinde ruhuna."⁶⁸⁹

Muhtelif imtihanlara maruz kalan peygamberlerin ibretlik hayatları Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı eserinde de yer bulur. Örneğin Yakup, oğlunun gördüğü rüyanın mahiyetini anladığında şunları hisseder: "...kavminden umudunu üzen Lut gibi, kurtarabildiklerini şehrin dışına çıkararak Nuh gibi, Hacer'le İsmail'i Safa'yla Merv arasına bırakan İbrahim gibi, Allah'tan gelene boyun eğen İsmail gibi döndü Yakup Yusuf'a."⁶⁹⁰ Oğluna rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembih eden babanın endişesinde de çoğu zaman kendi kavimlerinden darbe alan peygamberlerin ibretlik imtihanları vardır:

"Aşk varsa mutlaka bir şeyler değişir, ya Adem dünyaya düşer, ya Kabil Habil'i öldürür, ya Zekeriya ağaç kovuğundan kesilir, ya İbrahim ateşe atılır, ya Musa kutsal çalılığa koşar, ya Yunus sabrı bırakır, ya Eyyüb sabırda karar kılar, ya İsmail kurban edilir, ya İsa çarmıha gerilir, ya son gelen peygamber taşlanır, ya da Yusuf..."⁶⁹¹

Romanda "yazıcı" olarak adlandırılan anlatıcı, Züleyha'nın geleneksel anlatılarda olumsuz vasıflarla anılmasına tepki gösterirken Maria Magdalena'dan bahseder: "Züleyha ki İsa'nın zevk evinden çıkardığı Maria Magdalena'dan kaç kat günahkârdı ki tırnak izleri anlatıcıların sırtında kırmızı güller gibi kanamaktadır."⁶⁹² Hıristiyanlık inancına göre, fahişelik yapan bu kadına Hz. İsa yardım etmiş, onu linç etmek için toplanan kalabalığa "Hiç günahım yok diyen devam etsin." diyerek öfkeli kalabalığın dağılmasını sağlamıştır.⁶⁹³ Görüldüğü gibi Zeki Bulduk, Yusuf'a duyduğu aşk vasıtasıyla manevi mertebesini yükselten Züleyha'nın durumu ile günahkâr bir kadinken Hz. İsa'nın yardımıyla hidayete erdiğine inanılan Maria Magdalena'nın durumu arasında bir ilişki kurmuştur. Böylece geleneksel anlatıcıların Züleyha'ya dönük olumsuz

⁶⁸⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 205.

⁶⁹⁰ Bulduk, *age*, s. 27.

⁶⁹¹ *Age*, s. 28.

⁶⁹² *Age*, s. 41.

⁶⁹³ Wikipedia, "Mecdeli Meryem", 2016, Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mecdeli_Meryem, (Erişim Tarihi: 27.05.2017)

tutumlarına karşı çıkmış, Züleyha'nın hatasından dönüp kemâl yoluna giren bir insan olduğunun altını çizmiştir. Bulduk, romanının satır aralarında birçok peygamberin farklı şekillerde sınıandığını belirtmiş, Yusuf'un ise iffetiyle sınıandığını vurgulamıştır:

Ama Yusuf şunu biliyordu ki hiçbir zorba yoktu karşısında!..Lut'un karşısındaki Sodom ve Gomaralılar da yoktu. İbrahim'i ateşe atan Nemrut da Babilliler de yoktu; Yusuf'un karşısında nefsinin öteki yarısı olacak, Havva'nın kızlarından bir kadın vardı ve Allah iffetini görmek mi dilemişti Yusuf'un?..⁶⁹⁴

5. DİVAN EDEBİYATI UNSURLARI

Yusuf ile Züleyha hikâyesi Divan edebiyatı geleneği içerisinde hem mesnevilerde müstakil bir konu olarak işlenmiş hem de gazel, kaside gibi diğer nazım biçimlerinde şairlerin daima müracaat ettikleri bir kaynak olmuştur. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda da çeşitli yöntemlerle Divan edebiyatı geleneği ile metinlerarası ilişki kurulduğunu görmek mümkündür.

5.1. Mesnevi Geleneğine Saygı

İslam âdâbında bir topluluğa hitap edilirken söze besmele, hamdale ve salvale ile başlanması esastır. Bu durum edebî eserlere de yansımış, şairler eserlerini oluştururken konuya doğrudan girmeyip belirli bir teşrifât dâhilinde Allah'a, Hz. Muhammed'e, dört halifeye, dönemin yöneticilerine, eserin sunulduğu kişiye medh ü senada bulunmuşlardır. Mürettep divanlar, mesneviler ve diğer manzum eserlerde görülen bu sıralanış, sanatkârın sahip olduğu dinî kültürü edebiyata yansıtması; Allah, peygamber ve insan arasındaki toplum kabullerinin edebî anlamdaki ifadesidir.⁶⁹⁵ Cem Dilçin mesnevilerin söz konusu düzenini "Dibâce, Tevhîd, Münacât, Na't, Miraciye, Medh-i Çihâr-yâr-ı Güzîn, Yapıtın Sunulduğu Kişiyeye Medhiye, Sebeb-i Telif, Âgâz-ı Dâstan ve Hâtıme" şeklinde sıralar.⁶⁹⁶

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda da mesnevi geleneğindeki bu sıralamayı anımsatan bölümlere rastlamak mümkündür. Örneğin *Yusuf ile Züleyha*

⁶⁹⁴ Bulduk, *age*, s. 60.

⁶⁹⁵ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 4. Baskı, Grafiker Yay., Ankara 2014, s. 168.

⁶⁹⁶ Cem Dilçin, *age*, ss. 168-173.

Kalbin Üzerinde Titreyen Hüziin romanı "Söz Başı, Yusuf'un Rüyası, Züleyha'nın Rüyası, Firavn'ın Rüyası, Dua, Yazıcının Son Sözü" olmak üzere altı bölümden oluşur. Roman "Bismuhû. Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla." ifadesiyle başlar. Geleneksel metinlerin biçim özellikleri örneksendiği için bu durumu öykünme (pastiş) olarak nitelendirmek mümkündür. Ardından varlık âleminin ilahi varlığın tecellisinden ibaret olduğu vurgulanır. Yazar, Ayasofya'daki top kandilin altında mesnevisini yazan Hamdullah Hamdi ile özdeşim kurar.⁶⁹⁷ Kendisinin de suyun kıyısındaki kentte (Trabzon), kendince bir Ayasofya'da olduğunu belirtir. Kıssada ve mesnevilerde olayları tetikleyen bir unsur olan rüya motifi, biraz daha genişletilerek romanın ana kurgusunun oluşumunda önemli yer tutar. Romanın beşinci bölümünde Yusuf Kıssası'ndan iktibas edilen duaya yer verilerek hem kıssa ile hem de mesnevilerle metinlerarası ilişki kurulur. "Yazıcının Son Sözü, Yazının Kaderi" adını taşıyan son bölümde ise yazar gelenekle kurduğu ilişkiye değinir. Romanın, aslında mevcut bir hikâyenin yeniden yazılmasından ibaret olduğunu belirtir. Aslında hikâye bir rüyanın hikâyesidir. Buna göre tüm yaşananlar yanıltıcı bir rüya gibidir ve tabiri sonraya bırakılmıştır. Ölüm ise rüyadan uyanışı, ruhun kaynağına vasıl oluşunu anlatır. Bir rüyayı andıran dünya hayatının fena bulup ölümle birlikte beka âleminin kapılarının açılması Yusuf Kıssası'ndaki ana iletiyle de bağdaşmaktadır. Mesele, Hz. Yusuf gibi ölmeden önce ölmek, yani rüyadan erken uyanabilmektir. Ölüm bahsiyle neticelenen roman Bâkî'den alıntılanan bir beyitle noktalanır:

Minnet Hüdâ'ya devlet-i dünya fenâ bulur
Bâkî kalır sahîfe-i âlemde adımız⁶⁹⁸

Bâkî'nin mısralarıyla sözün zamana direnen gücü vurgulanmıştır. Öte yandan Nazan Bekiroğlu'nun Bakî'den alıntılıdığı bu mısralar Hamdî'nin mesnevisinin son beytini anırtmaktadır:

Şükr ü minnet Hudâ-yı sübhâna
Ki bu nazmı yetirdi pâyâna⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Evliya Çelebi, Hamdî'nin Yûsuf ile Züleyha'yı Ayasofya'nın top kandilinde yazdığını söyler. Ancak konuyla ilgili araştırmaları olan Zehra Öztürk, Evliya Çelebi'nin onu aynı devirde yaşayan Hamdi adlı başka bir şairle karıştırdığını belirtir. Bkz. Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", DİA, İstanbul 1997, C. 15, s. 454. ; Gariper. Küçükcoşkun, *agb*, s. 135.

⁶⁹⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 224.

⁶⁹⁹ Hamdî, *age*, s. 437.

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da yazar hem mesnevi geleneğine hem de sözlü geleneğe atıfta bulunmuştur. Romanın anlatıcısı "yazıcı" olarak tanımlanmış, eserin başında "tevhid" ve "yazıcının duası" adını taşıyan bölümlere yer verilmiştir. "Yazıcılara Teşekkür; Kâri'ye Arz-ı Hal" adlı bölümde ise Şeyyad Hamza'dan Nazan Bekiroğlu'na kadar Yusuf ile Züleyha üzerine kalem oynatan yazarlar zikredilerek hikâyenin anlatı geleneğine eklenildiği vurgulanmıştır. Romandaki kimi bölüm başlıkları oluşturulurken mesnevi geleneğine öykünüldüğünü görmek mümkündür. "Züleyha'nın Bülbülün Ahına Düştüğüdür", "Dadıya Züleyha'nın Kaderinin Ayan Olduğudur"⁷⁰⁰ şeklindeki uzun cümlelerden oluşan başlıklar mesnevi geleneği ile metinlerarasılığın yolunu açar. Romanın ilk bölümünde Züleyha için söylenen "... ne Gılgamış ne de Enkidu senin lanetli kavimlerin ayakları altında çiğnenmeni, tüm zamanların suçlusu olarak kalmanı engellemeyecekler."⁷⁰¹ ifadesi de romanın Züleyha'ya iade-i itibar etmek maksadıyla yazıldığına işaret eden bir sebab-i telif mahiyetindedir. Romanın satır aralarında mesnevilerde bahsi geçen olağanüstü olaylara da değinilmiştir. Örneğin Yusuf'un kervanla birlikte Mısır'a giderken yaşadıklarına tek cümleyle yer verilir: "Üç karanlık şehir nura gark olmuştu da Yusuf geçerken tacir ol vakit bilmemişti kimi götürdüğünü Mısır'a."⁷⁰² Mesnevilerde Yusuf'a duyduğu aşk neticesinde bütün varlığını bırakıp inzivaya çekildiği anlatılan Baziğa'ya da göndermede bulunulur: "Ve sen bunca sebatın üzerine neden Baziğa'nın bir anda aldığı kararı bir ömre sığacak zamanda aldın?"⁷⁰³

5.2. Şiirsel İfadelerle Anlatımı Renklendirme

Mesnevi şairleri anlatımı monotonluktan kurtarmak yahut kahramanların yoğun duygularını daha iyi yansıtabilmek gibi amaçlarla olay akışının içerisinde değişik nazım şekillerinde yazılmış şiirlere yer vermişlerdir. Bunlar arasında en çok yer verilen nazım biçimi gazel olmuştur.⁷⁰⁴ Aynı eğilimi roman yazarlarında da görmek mümkündür. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Yusuf'un dilinden Züleyha için söylenmiş, yazarın gazel başlığıyla takdim ettiği şiirsel ifadeler bulunur.

⁷⁰⁰ Bulduk, *age*, ss. 31-32.

⁷⁰¹ *Age*, s. 33.

⁷⁰² *Age*, s. 51.

⁷⁰³ *Age*, s. 139.

⁷⁰⁴ Ünver, İsmail, "Mesnevi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 1986, C. LII, S.415-416-417, s. 445.

Romadaki bu bölümler belli bir ölçüye ya da uyak düzenine bağlı kalmasa da duygunun ve çağrışımın ön planda olduğu, nesirden ziyade şiire yaklaşan bir özelliğe sahiptir. Mesnevilerde naz makamında bulunan Yusuf'un romanda Züleyha için şiir yazması dikkat çekicidir. Kıtılıktan etkilenen Mısır halkının Nil'in sularına kaside bırakması da bu minvalde değerlendirilebilir. Yazar eski bir Mısır geleneğinden hareketle kurguya bu olay halkasını eklemiştir. Buna göre eski Mısırlılar Nil'e taşmaması için süslü bir kızı kurban olarak atarlarmış. Mısır'ın Müslümanlarca fethinden sonra Hz. Ömer Nil'e hitaben "Elinde ise akma, Allah'ın irâdesine tâbi isen ak." mealinde bir mektup gönderir. Mektubu nehre atarlar. Ertesi yıl nehir tekrar taşınca nehre kız yerine tahta heykel atmak adet olur.⁷⁰⁵

Ömer Faruk Akün, redifi "divan şiirinin en yerli olduğu cephesi" olarak değerlendirir. Redif, simetrik tekerrürü ile şiiri bir konu ya da kavram etrafında toplayan bir mihver hükmündedir.⁷⁰⁶ Nazan Bekiroğlu, tıpkı kasidelerde olduğu gibi kelime hâlindeki bir rediften yola çıkarak çeşitli anlam katmanları oluşturmayı başarmıştır. "Yûsuf'un Gözleri, Elleri ve Alnı İçin Kaside" adını taşıyan bölümdeki "geçer" kelimesinin kullanımını bu duruma örnek teşkil eder:

Yûsuf'un alnından külhan geçer, gülşen geçer
Yûsuf'un alnından İbrahim
Yûsuf'un alnından bıçak altındaki İsmail'in alnı
Musa geçer, Yunus geçer
Yûsuf'un alnından sırtında çarmıhı Nasıralı İsa geçer
bütün mazlumların alnının yazısı Yûsuf'un alnı yazısıysa eğer;
bütün Yûsuf'ların bahtı Yûsuf'un alnından geçer

alnının yazısını Yûsuf'un yazgısında büyütürken Züleyha
aradan yıllar geçer⁷⁰⁷

Görüldüğü üzere yazar "geçer" kelimesini adeta bir redif gibi kullanmış, bu sayede hem peygamber hayatlarına telmihte bulunmuş hem de imtihan dünyasında zamanın hızla geçtiğini vurgulayarak Yusuf'un yazgısına değinmiştir. Redifi anıştıran "geçer" kelimesi üzerinden Divan şiiri geleneği ile metinlerarası ilişki kurmuştur.

⁷⁰⁵ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Hazırlayan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2013, s. 319.

⁷⁰⁶ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yay., İstanbul 2014, ss. 75-76.

⁷⁰⁷ Bekiroğlu, age, ss. 78-79.

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da benzer bölümlere rastlamak mümkündür. "Kimdi Gazeli, Yusuf'un Ayna Gazeli, Züleyha'nın Ayna Gazeli, Yakub'un Ayna Gazeli, Gömlek Gazeli, Yusuf'un Zindan Gazeli, Züleyha'nın Zindan Gazeli, Kılınç Gazeli" adını taşıyan bölümlerdeki ifadelerin şiirsel yönünün güçlü olduğunu söylemek zor olsa da bu isimlendirmeler romanın gelenekle bağlantısını sağlaması açısından önemlidir.

Abdulkhakim Koçin, *Yûsuf ve Züleyha* adlı romanında kolaj tekniğini kullanarak kendi şiirlerine yer vermiştir. Bunu yaparken roman kurgusunu da gözetmeyi ihmal etmemiştir:

Züleyha aşkta şiirin gücüne inanıyordu. Bu yüzden aşk üzerine bir şiir yazılsa ilk okuyanı o olurdu mutlaka. Bir gün Abdülhâkim el-Bingöli'nin daha bitmemiş şu şiirini okumuştur Yusuf'a:

*Kitaplarda yazılı saçın senin sümbüldür
Sözün bal şeker senin yanağın pembe güldür*

*Ne an ansam adını akar ülkenden yana
Tutamam zapt edemem ki bilirsin gönüldür*

*Hor görüp ayıplama bir ben değil sevgili
Seni duyan her şair birer çalgın bülbüldür*

*Şöhretim varım yoğum ünüm şanım şerefim
Senin sevdandır ey yar geriye kalan küldür⁷⁰⁸*

Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ile Züleyha* adlı eserinde romanın yazarı masalsi bir şekilde Züleyha'nın çağına gider. Yazarın papirüse yazdığı şiir rüzgârın etkisiyle savrulup Züleyha'nın penceresinden içeri girmiştir. Züleyha'yı ağlatan bu şiirin adı "Züleyha'nın Türküsü"dür:

Sonsuzluk nârına ruhunu atıp
Yûsuf'un aşkıyla yandın Züleyhâ.
Onun ay yüzüyle rüyaya yatıp
Sevdanın mârına kandın Züleyhâ.

Arşa çıkan derdin geçerken bini,
Aşkın alevine attın kendini.
Yûsuf'un sesiyle yanan kalbini,
Sevdanın zehrine bandın Züleyhâ...⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ Koçin, *age*, s. 104.

⁷⁰⁹ Mutlu, *age*, s. 118.

Murat Koçak'ın *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* adlı romanında yaşlı bir kadının okuduğu şiir, Potifar'dan ayrılıp evine kapanan münzevî Züleyha'yı ilahî aşk yolunda harekete geçirir. Züleyha'yı hakikî güzelliğin kaynağına yönelmeye davet eden şiirin son bölümü şu şekildedir:

(...) *Yusuf halis incidir, çıktığı kaynağı ara,
Tövbe kapısından boş dönülmez, düşme eskâra,
Hakikatte Yusuf'u bulan uğramaz zarara,
Adın kıyamete kadar anılacak Yusuf"la
Bu sana yetmez mi Mısır'ın dilberi Züleyha?*⁷¹⁰

5.3. Divan Şiiri Mazmunları

Edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlar "mazmun" olarak adlandırılır.⁷¹¹ Mazmunda bir ifadenin içerisine gizlenmiş bir veya birkaç mana söz konusudur.⁷¹² Eski edebiyatımızda sanatçılar mutlak güzeli elde etme gayesiyle şiirlerinde dış dünyayı olduğu gibi aktarmak yerine kendi hayal dünyalarında oluşturdukları ideal güzelliğe yer vermişlerdir.⁷¹³ Bunun sonucunda da hazır kalıplardan ve değişmez imgelerden örülü simgesel bir şiir dili ortaya çıkmıştır. Yusuf Kıssası'nın Divan şiirine yansımalarına bakıldığında da benzer kalıpları görmek mümkündür. Örneğin Hz. Yusuf için "mah-ı Kenan" tamlaması kullanılmış, "çâh-ı zenahdân" ifadesiyle onun kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına ya da bir süre zindanda kalmasına telmihte bulunulmuştur. Sevgilinin eşsiz güzelliğini anlatmak için "Yûsuf-u sâni" ifadesi kullanılmıştır.⁷¹⁴ Benzer şekilde Hz. Yakup da "pir-i Kenan" olarak tavsif edilmiş, oğlundan ayrıldıktan sonra yas tutmak üzere çekildiği mekân "külbe-i ahzan/beytü'l-hazen" olarak adlandırılmış, sürekli gözyaşı dökmesi ve çektiği sıkıntılar hasebiyle "Yakub-ı belâ-keş", "Yakub-ı giryân" gibi unvanlarla anılmıştır.⁷¹⁵

Çalışmamıza konu olan eserler arasında Divan şiiri mazmunlarına en çok yer veren roman yazarı Nazan Bekiroğlu'dur. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de yazar Yusuf'un güzelliğini betimlerken "mâh-ı Ken'an", "güzellik güneşi",

⁷¹⁰ Koçak, *age*, s. 116.

⁷¹¹ Pala, *age*, s. 310.

⁷¹² Akün, *age*, s. 158.

⁷¹³ Mengi, *age*, s. 19.

⁷¹⁴ Mehmet Ekiz, *Yûsuf ile Züleyha Kıssası'nın Divan Şiirine Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2010, ss. 53-67.

⁷¹⁵ Kasırga, *agt*, ss. 2-6.

"Ken'an'a doğan dolunay" gibi terkiplerle bir ışık imgesi oluşturmuş, böylece güzelliğin tecelli boyutunu düşündürerek metnin tasavvufi katmanda yeni bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Yazar, "Külbe-i Ahzân"ın karşısına "Neş'eler Evi"ni koyarak mevcut imgenin anlam alanını genişletmiştir. Romanda Divan şairlerinin aşkta ezeliyet anlayışlarını da görmek mümkündür: Züleyha, Yusuf'a mektup yazmaya çalışırken onu "yitik ezel gülü" olarak nitelendirmiştir.

Romanda kullanılan bir diğer mazmun da şem ile pervanenin hikâyesidir. Yusuf'un güzelliği karşısında parmaklarını kesen kadınlar onun masumiyetini ikrar ederken "*pervane*"⁷¹⁶ mazmununu kullanırlar. Bu sayede Yusuf'un güzelliği karşısında nasıl çaresiz kaldıklarına değinip kendilerinin mazur görülmesini isterler:

O kadar insanüstü bir güzelliği ki bir mum alevindeki çekime kapılan
pervaneler kadar iradesiz kaldık. O çağırmadı, bizler gitmek istedik.
Durduğumuz nokta yanlıştı bu doğru, ama neticede birer pervaneydik.
Hiç öyle olmasaydı ellerimizi keser de acısını bilmez miydik?⁷¹⁷

"Efendim Gazeli, Yûsuf'un Dilinden" adlı bölümde geçen "ben ki kuyulara alışkın Yûsuf'um/hiçbir kuyuda Züleyha'nın zenahtânında/ yittiğim kadar yitmedim" ifadelerinde, Divan şairlerinin sıkça kullandığı "çâh-ı zenahtân" mazmununa yer verilmiştir. Züleyha'nın çene çukuru, Yusuf'un kaybolduğu bir kuyu gibi düşünülerek Divan şiirine öykünülmüştür. Öte yandan "Züleyha'nın Yusuf'u Hatırlaması" adlı bölümde geçen "Aşk, gökyüzünün tabakalarını inip de birer birer, Züleyha'nın kalbinin zarına değdi, o en içteki fuada işledi." cümlesi Divan şiiri geleneğindeki *sevda/süveyda* kelimesinin anlamını hatırlatır. Buna göre kalbin ortasındaki kara benek olan *süveydâ*, Divan şairlerince insanın manevî varlığının ve idrakinin merkezi olarak bilinir, ilahî aşkın tecellî ettiği yer olarak algılanırdı.⁷¹⁸ Giritli Sırrı Paşa da Yûsuf sûresi 30. âyette geçen شَعْفُ "*şegaf*" kelimesini yüreği kaplayan ince zar yahut süveyda denilen siyah renkteki kandan bir nokta olarak açıklar ve âyeti "Yusuf'un aşkı ve muhabbeti Züleyha'nın kalbini kaplamış olan örtüyü delip geçerek gönlünün süveydasına ulaştı."⁷¹⁹

⁷¹⁶ "Gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar şem' ile uğraşır durur." (Ahmet Talât Onay, *age*, s. 333.)

⁷¹⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 172.

⁷¹⁸ Pala, *age*, s. 429.

⁷¹⁹ Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenü'l Kasas Yusuf Sûresinin Güzellikleri*, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yay., İstanbul 2013, ss. 131-132.

şeklinde tefsir eder. Nazan Bekiroğlu, Züleyha'nın Yusuf'a duyduğu aşkı bu çerçevede değerlendirmiştir.

Divan şiirinde güneş; ışığı, parlaklığı, cömertliği ve hayat verici yönleriyle anılır. Söz konusu özellikleriyle hem sultanı hem de sevgiliyi temsil eder.⁷²⁰ Romanda Yakup, oğullarını buğday istemek üzere Mısır'a gönderirken şunları söyler: "Güneş bir ucundan doğar bir ucundan batar dünyanın. Işığı bir yerde saklamak mümkün müdür? Güneş olup da ışığını adaletsiz dağıtmak uygun düşer hüküm müdür?"⁷²¹ Görüldüğü gibi romanda güneş imgesinin kullanımı, kelimenin Divan şiirindeki "hükümdar" ve "sevgili" çağrışımları ile örtüşmektedir.

5.4. Söz Sanatlarını Kullanma

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanında Divan şiiri geleneğiyle kurduğu metinlerarası ilişkiyi söz sanatlarını çağrıştıran ifadelerle pekiştirmiştir. Söz sanatlarının bu şekilde kullanımı mesnevi geleneğine bir gönderme olarak düşünülebilir.

Romandan alıntıladığımız bazı örnekleri sıralayalım:

"Sustu Yakub. Sonra mavi gözlerinin derinlerinde denizler kabarak ağladı." (s.43, *mübalâğa sanatı*)

"...kuyu söze başladı: Âh, dedi, benim bahtım da seninki kadar olmasa da şaşılasi bir bahttır doğrusu." (s. 51, *intak sanatı*)

"Züleyha gülümsedi, açıldı bütün beyaz zambaklar, bütün bahçelere bahar geldi." (s. 67, *hüsn-i talil sanatı*)

"Bir kalabalığın kentine, bir ıssızlığın çölüne baktı Züleyha" (s. 95, *tezat sanatı*)

⁷²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, güneş ile hükümdar arasındaki benzerlikten doğan bu imgeyi "saray istiaresi" olarak niteler ve bu benzerliği şu şekilde açıklar: "Sevgilinin bütün davranışları hükümdarın davranışlarıdır. Sevmez, bir nevi tabii vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lutfeder. Hattâ hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse, bu lutfu ve ihsanı esirger. Hattâ cevr eder, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saray, bir yığın mabeyinci, gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle mücadele halindedir. Hülâsa saray nasıl mutlak ve keyfi irade, hattâ kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür iradedir. Peyzajda, güneş sisteminde, kozmik hadiselerde benzerlerini gördüğümüz bu aşk istiaresi tabiatıyla duyuş ve duygulanma tarzlarını da tayin edecekti. Eski şiirimizde aşk, sosyal rejimin ferdi hayata aksi olan bir kulluktur"(Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4.Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, s. 6).

⁷²¹ Bekiroğlu, *age*, s. 196.

"Bir şey yok dedi Züleyha kocaman kılıca." (s. 95, *mecaz-ı mürsel sanatı*)

"Gül diyor gül deriyor her akşam, gül alıyor gül satıyor her sabah." (s. 98, *tekrir sanatı*)

"Yûsuf'un gömleği, İbrahim ateşteyken sırtındaki gömleği." (s. 110, *telmih sanatı*)

"Bir iş var gibi görünüyor bu işte. Yanlış hesap gittiği yerden geri döner nasılsa günü gelince." (s. 117, *irsal-i mesel sanatı*)

"Rûzigar, kurumuş bir hurma dalının ucunda sallanan Yûsuf'un gömleğini okşayıp da usulca, kokusunu çekti içine, en derinine." (s. 118, *teşhis sanatı*)

"Ey Yûsuf'un gömleği..." (s. 118, *nida sanatı*)

"Züleyha, güzelliğin bir derin kuyu senin." (s.122, *teşbih sanatı*)

"bana benim kadar yakınsın, yok, dedi Züleyha, bana benden daha yakınsın. Sen benim kalbimdesin. Yok, yok, dedi Züleyha, Rabbim sen benim kalbimde değilsin sen benim kalbimsin." (s. 137, *tedric sanatı*)

5. 5. Züleyha'nın İlk Duası/Mecnun'un Dilinden Gazel

Nazan Bekiroğlu, romanında bazı Divan şairlerinin eserlerinden parçalar alarak onları farklı bağlamlarda yeniden yazmış, böylece klasik eserler ile metinlerarasılık oluşturmuştur. Bunlardan birisi de Fuzulî'nin *Leylâ ile Mecnun* adlı mesnevisidir. Fuzulî'nin bu eseri yazarken yaptığı da bir bakıma metinlerarası dönüştürme işlemi olarak düşünülebilir. Çünkü Fuzulî, Araplara ait bir çöl menkıbesini alıp dünyanın en etkili duygu ve ızdırap anıtına dönüştürmeyi başarmıştır.⁷²² Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanında, Züleyha, Yusuf'un Rabb'ine iman ettikten sonra ilk duasını etmeye başlar. Bu bölümün başlığı "Züleyha'nın İlk Duası"⁷²³ şeklindedir. Fuzulî'nin *Leylâ ile Mecnun* adlı mesnevisinde ise Mecnun'un babası, oğlunun aşk hastalığından kurtulması için dua etmek üzere oğluyla beraber Kâbe'ye gider. Burada Mecnun'un dua niyetiyle tekrar ettiği şiir "Bu Gazel Mecnûn Dilindedir"⁷²⁴ başlığıyla verilir. Mecnun'un Kâbe'de ettiği duanın bazı beyitleriyle Züleyha'nın duası arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliği, şu şekilde takip edebiliriz:

⁷²² Fuzulî, *Leylâ ile Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan, 5. Baskı, YKY, İstanbul 2007, s. 14.

⁷²³ Bekiroğlu, *age*, s. 139.

⁷²⁴ Fuzulî, *age*, ss. 216-218.

Mecnun'un Duası:

*Ya Rab, belâ-yı aşk ile kıl âşinâ meni
Bir dem belâ-yı aşkdan etme cüdâ meni*

Züleyha'nın Duası:

*Rabbim, her şeye razıyım. Hepsine razıyım. Yeter ki aşktan azad etme kalbimi. Yeter ki
gözyaşlarımın serininde yıka içimi.*

Mecnun'un Duası:

*Az eyleme inâyetüni ehl-i derdden
Ya'ni ki çoh belâlara kıl mübtelâ meni*

Züleyha'nın Duası:

*Gözyaşlarımı ve aşkımı alma, onlar bende kalsın. Bedel olsun. Ödül olsun. Bağış olsun.
Yoksulluğum zenginliğim olsun.*

Mecnun'un Duası:

*Eyle za'îf eyle tenüm fûrkatinde kim
Vaslına mümkün ola yetürmek sabâ meni*

Züleyha'nın Duası:

*Aşkim yeter, benim beni hapsedtiği zindandan aşkımın kanatlarıyla geçip gideyim.
Aşkla var olduğum yerde yine aşkla yok olayım.*

Mecnun'un Duası:

*Nahvet kılup nasîb Fuzûlî kimi mana
Yâ Rab mukayyed eyleme mutlak mana meni*

Züleyha'nın Duası:

*Rabbim, dedi Züleyha çıkar aradan takılıp kaldığım tenimi, kaldır aradan saf aşkla
aramdaki perdeleri.*

Her iki duaya dikkatli bakıldığında, aşk acısından mutlu olan, zahirden batına, görülenden maveraya, gölgeden asla yönelen ruhların terennümlerini görmek mümkündür. Fuzulî, Leyla adı altında "Allah'ın sıfatlarını", Mecnun kimliği ile de "Allah'a ulaşma yolunda meşakatlere katlanan insanı" anlatır.⁷²⁵ Bu bağlamda düşünüldüğünde Züleyha ile Mecnun arasında ilahî hakikatin yolcuları olma noktasında bir benzerlik vardır. Nitekim Züleyha -tıpkı Mecnun gibi- Yusuf'a duyduğu aşk

⁷²⁵ Fuzulî, *age*, s. 15.

vasıtasıyla manevi yönden terfi etmiş, hatasından dönüp Yusuf'un gerçekleşen rüyasında bir yıldız olma şerefine ermiştir. Fuzulî, mesnevisinin dibacesinde yer alan mensur bölümde Leyla'yı hakikat sırrının, Mecnun'u da insan ruhunun sembolü olarak kullandığını ifade eder.⁷²⁶ Yusuf'tan murat almak isteyen, sonrasında hatasından rücu edip Rabb'ine yönelen Züleyha da bu yönüyle kusurlu insan ruhunun sembolüdür. Yusuf ise gerek ilahî güzelliğin bir yansıması olması gerekse Allah'ın yardımıyla hataya düşmekten korunması cihetiyle hakikat sırrını temsil eder. Züleyha, Yusuf'ta hakikat sırrını bulur.

5.6. Divan Şairlerinden Çeşitli Mısralar

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda alıntı, gönderge yahut anıştırma gibi yöntemlerle çeşitli Divan şairlerine ait mısralar ile metinlerarası ilişki kurulmuştur. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Şeyh Galip'in mısralarını anımsatan ifadeler yer verilmiştir. Romanda geçen "Firavn, Züleyha, dedi, sesinde gizlese de aşikâr etse de şefkat vardı."⁷²⁷ cümlesi Şeyh Galip'in bir şarkısında geçen "Gizlesem de aşikâr etsem de cânımsın benim" mısrasına atıfta bulunur. Aynı yerde geçen "Firavn, söyle, demedi. Öyle demedi de, bize söyleyecek bir şeyin var mı Züleyha, böyle dedi." cümlesi ise *Hüsn ü Aşk*'ta geçen "Zannetme ki şöyle böyle bir söz/ Gel sen dahi söyle böyle bir söz"⁷²⁸ beytine bir göndermedir. Yazar, geçmişteki suçunu kabul etmek üzere Firavun'un huzuruna çıkan Züleyha'nın ruh halini anlatırken *Hüsn ü Aşk* mesnevisi ile metinlerarası ilişki kurar. Züleyha için "İçine düştüğü yangının ateşten denizini mumdan gemileriyle geçen..."⁷²⁹ ifadesi kullanılır. Mesnevi kahramanı Aşk'ın meşakkatli iç yolculuğunun duraklarından biri olan "ateşten denizleri mumdan gemilerle aşma" epizodu romanda Züleyha'nın manevi yükselmesinin bir durağı olan suçunu kabullenmesiyle özdeşleştirilmiştir. Bu gönderme, eserin geneline hâkim olan tasavvuf atmosferinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Görüldüğü gibi Nazan Bekiroğlu, eserinin satır aralarında Şeyh Galip'in lirik anlatımından yararlanmış, kimi zaman da anıştırma yöntemiyle okuru klasik metinlere yönlendirmiştir.

⁷²⁶ Fuzulî, *age*, s. 15.

⁷²⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 174.

⁷²⁸ Şeyh Galip, *age*, Haz. Muhammet Nur Doğan, s. 404.

⁷²⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 173.

Zeki Bulduk, Fuzulî'nin Türkçe divanında yer alan kıt'a nazım biçimindeki meşhur mısralarını alıntılamaş ve halk hikâyecisi üslubunca yeniden yazmıştır:

Babil'den kopup gelmiş Ken'an aşiretindendi dersek, aslında aşk öykülerinin birçoğunun altından kazındıklarında Yusuf ile Züleyha'nın suretleri çıkmaktadır. 'İlm, bir kıyl-u kal; aşk her ne varsa o'nun varı yoğuymuş.' denmesinin sebebi de Yusuf'un ömründe aransa gerektir.⁷³⁰

Abdulkakim Koçin'in eserinde de romanın anlatıcısı aşkın kutsiyetini ve önemini zikrederken aynı mısralara alıntı yöntemiyle yer vermiştir.⁷³¹ Bu mısralar romanın ön sözündeki epigrafta da yer almaktadır. Romanda anlatıcı, kahramanların duygularını anlatırken kimi zaman araya girip Fuzulî'den alıntıladiğı mısralara yer vermiştir:

Aşkın ne olduğunu bilmiyordu daha. Zaten herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı da yoktu aşkın. Bu yüzden, en düşük derecesinin, '*canını canan uğruna feda etmeyi cana minnet bilmek*' olduğunu, gerisinin ise, hezeyan ve hastalıktan başka bir şey olmadığını çok sonra anlayacaktı Züleyha.⁷³²

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ'da, rüyasında gördüğü kişi Züleyha'ya şöyle söyler: "Ey Züleyha, sabreyle! Aşk demirden bir leblebidir ya da demirden bir dağı delip boynuna almak gibidir."⁷³³ Görüldüğü gibi yazar aşkın zorluğunu ifade etmek için Taşlıcalı Yahya Bey'in aşkın insana getirdiğı ağır yükü somutlaştırdığı "Bir demir dağı delip boynuna almak gibidir." mısrasını alıntılamaştır. Romanda, Züleyha'nın Yusuf'a söylediğı "Âh!.. Yusuf, sen gelmeyince bir bilsen aklıma neler gelir."⁷³⁴ sözü Nâbî'nin bir gazelinde geçen meşhur "Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelür." dizesini anıştırmaktadır. Hayalî'ye ait "O mâhîler ki deryâ içredir, deryâyı bilmezler"⁷³⁵ dizesi ve Mevlânâ'ya ait "Eger be-yâr ne-resîdî, çerâ taleb ne-konî /V'eger be-yâr resîdî, çera tarab ne-konî?"⁷³⁶ şeklindeki Farsça dizeler de aynı romanda alıntılanmıştır.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, kuyunun kurdu teselli etmek için söylediğı "...Yûsuf döner gelir bir gün Ken'an'a, çıkarısın bir gün elbet

⁷³⁰ Bulduk, *age*, s. 20.

⁷³¹ Koçin, *age*, s. 149.

⁷³² *Age*, s.61.

⁷³³ Koçin, *age*, s. 77.

⁷³⁴ *Age*, s. 103.

⁷³⁵ Koçin, *age*, s. 100.

⁷³⁶ *Age*, s. 99.

temize, ben tanıgım. Mahzun olma."⁷³⁷ cümlesi Hafız-ı Şirazî'nin bir gazelinde geçen "Döner yine kaybolan Yûsuf Kenan'a gam yeme/Hüzünler kulübesi gül bahçesi olur bir gün gam yeme" şeklindeki dizelerini anıttırır. Aynı dizeler *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*'nın başında da epigraf olarak alıntılanmıştır.⁷³⁸

Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necat* adlı mesnevisinde geçen "Çün ezelden bana aşk oldu delîl/Yanar isem yanayım ben ey Halîl"⁷³⁹ şeklindeki dizeler Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında "Nar ve Hüzün" adını taşıyan bölümün başında epigraf olarak alıntılanmıştır.⁷⁴⁰ Böylece yazar, Züleyha'nın aşk yüzünden çektiği acıları ateş kavramıyla özdeşleştirmiş ve yaptığı alıntıyla metnin anlam alanını genişletmiştir.

6. HALK EDEBİYATI UNSURLARI

Kutsal kitaplarda yer alan bir kıssanın yüzyıllar içerisinde edebî bir hikâyeye dönüşmesi sürecinde yazılı ve sözlü gelenek olmak üzere iki ana koldan bahsetmek mümkündür. Kıssa, kutsal kitaplardan yazılı edebiyata, daha sonra da sözlü geleneğe intikal etmiştir.⁷⁴¹ Kıssas-ı enbiyalar, tefsirler ve mesneviler bu sürecin yazılı yönünü oluştururken kıssanın sözlü geleneğe yansımaları halk hikâyelerinde tecessüm eder. Konuyla ilgili kapsamlı bir araştırma yapan Özkan Daşdemir, *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha* adlı eserinde hikâyenin 21 farklı varyantına yer vermiştir.⁷⁴² Özkan Daşdemir, kıssanın yazılı ve sözlü gelenekteki dönüşümüyle ilgili şu tespitte bulunur:

Mesela tefsir gibi eserler Yusuf Kıssası'nın ibret ve hikmetleri üzerinde yoğunlaşır. Divan şâirleri hikâyedeki aşk unsurunu ön plana çıkararak tasvirlerle zenginleştirir. Sözlü gelenekteyse doğal olarak Kur'an kaynaklı Yusuf Kıssası halk ananesinin icap ettirdiği ölçülerde değişir, artık bambaşka bir hikâye olur. Halk muhayyilesi bu hikâyeyi sevdiği masalların içine katar.⁷⁴³

Yusuf ile Züleyha Hikâyesi'nin farklı coğrafyalardan derlenen varyantlarına bakıldığında aşk temalı halk hikâyelerinde görülen birçok motife rastlamak

⁷³⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 53.

⁷³⁸ Bkz. Polat, *age*, s. 9.

⁷³⁹ Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-Necat*, Haz. İskender Pala, 3. Basım, Kapı Yay., İstanbul 2012, s. 90.

⁷⁴⁰ Bulduk, *age*, s. 17.

⁷⁴¹ Özkan Daşdemir, *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*, Fenomen Yay., İstanbul 2012, s.22.

⁷⁴² *Age*, ss. 123-162.

⁷⁴³ Daşdemir, *age*, s. 24.

mümkündür. Saz çalma, bâde içerek âşık olma, Hızır'dan yardım alma, insan dışındaki varlıklarla konuşma, gurbete çıkma, zindana atılma bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında hikâyeye kimi masalsı unsurlar da eklenmiştir. Örneğin Behçet Mahir anlatımında Yusuf, başına üç defa devlet kuşunun konması neticesinde Mısır'a hükümdar olmuştur. Kimi zaman alt metinlerde olmayan motiflerle hikâyeye genişletilmiş, kimi zaman da alt metinlerde yer alan bazı olay halkaları çıkarılarak indirgeme işlemi gerçekleştirilmiştir.⁷⁴⁴

Özkan Daşdemir, hikâyenin iki kahramanlı klasik aşk hikâyelerinden biri olarak değerlendirilmesini doğru bulmamaktadır. Gerek dinî hüviyetli bir hikâyeye olması, gerekse aşk temasını gölgede bırakan farklı motiflere sahip olması bu hikâyeyi klasik aşk hikâyelerinden ayırmaktadır. Özkan Daşdemir bu gerekçeden hareketle hikâyenin Batılıların "bildungsroman" olarak adlandırdığı, kahramanın ideal insan olma sürecini anlatan biyografik bir hikâyeye olarak düşünülebileceğini ifade etmektedir.⁷⁴⁵

Çalışmamıza konu olan romanlardan altısının adında, klasik aşk hikâyelerinde olduğu gibi "Yusuf" ve "Züleyha" isimleri bir arada kullanılmıştır. Bu isimlendirmelerin haricinde Zeki Bulduk, eserine *Züleyha* adını vermiş; Melike Çakmak, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf* adlandırmasını tercih etmiştir. Rasim Özdenören ise kıssa ile metinlerarasılığın yolunu açacak şekilde uzun öyküsüne *Kuyu* adını vermiştir. Adları klasik aşk hikâyelerine benzemesine rağmen romanların genelinde kahramanların ideal insan olma yolunda yaşadıkları anlatıldığı için eserler "bildungsroman"⁷⁴⁶ başlığı altında değerlendirilebilir. Ancak bazı romanlarda, anlatıcıların yahut kahramanların dilinden hikâyenin bir aşk hikâyesi olduğu ifade edilmiştir. Örneğin Sinan Yağmur'un *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha* adlı romanında geçen "Aşka yalan deme! Eğer öyle ise Yusuf ile Züleyha'nın Kur'an'da işi ne?"⁷⁴⁷ ifadeleri okuyucuya hikâyenin *Kur'an* kaynaklı bir aşk hikâyesi olduğu iletisini vermektedir. Oysa Kur'an'da anlatılan, bir aşk hikâyesinden ziyade imtihan vurgusunun ön planda olduğu ibretlik bir kıssadır. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı eserinde Züleyha için "...Leylâ'dan, Aslı'dan, Şirin'den, Zühre'den ve hatta

⁷⁴⁴ Bkz. Yeliz Özyay, *Halk Hikâyelerinde Metinlerarasılık*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, ss. 50-55.

⁷⁴⁵ Daşdemir, *age*, s. 19.

⁷⁴⁶ Bildungsroman türünün ortaya çıkışı ve tarihî gelişimi ile ilgili kısa bilgi için bkz. Peter Childs and Roger Fowler, *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, Routledge, Abingdon 2006.

⁷⁴⁷ Yağmur, *age*, s. 12.

Zahide'den sahici..."⁷⁴⁸ nitelemesi yapılmış, Yusuf için ise "...Mecnun'dan, Ferhad'dan, Tahir'den ve hatta Arap Mustafa'dan daha gerçek âşık..."⁷⁴⁹ ifadesi kullanılmıştır. Nazan Bekiroğlu ise aşk hikâyelerinin meşhur kahramanlarına naz ile niyaz makamının yer değiştirmesi bağlamında atıfta bulunur:

Hanım hanımcık ol, böyle denecek Leylâ'ya. Ve o da öyle olacak.
Çöle düşen Mecnun, Leylâ değil. Leylâ ağlamak için bile bahane
bulmak zorunda. Ben öyle miyim ya?

Şirin'in bahtına düşen, uğrunda dağlar delinen olmak olacak, dağlar
delen değil. Suyu bulmak Ferhâd'ın bahtı.

Aslı, en fazla bir âh, felekleri tutuştursa da. Açılıp kapanan düğme
Aslı boyundan ayağa. Yanıp küle dönmek Kerem'in hakkı olacak.

Ben Aslı gibi miyim ya?⁷⁵⁰

İki kahramanlı klasik aşk hikâyelerinin kahramanlarıyla özdeşim kurulsa bile çalışmamıza konu olan romanların asıl konusunu; Yusuf'un, Züleyha'nın, Yakup'un, Yusuf'un üvey kardeşlerinin, hatta Firavun'un ideal insan olma yolundaki kişisel sergüzeştleri oluşturmaktadır. Romanların bazılarında klasik aşk hikâyelerinin aksine Yusuf ile Züleyha'nın kavuşmaları dahi belirsiz bırakılmıştır.

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlar içerisinde halk edebiyatı unsurlarına en çok yer veren yazar Zeki Bulduk'tur. Yazarın *Züleyha* adlı eserinde anlatıcı, bir meddah görünümündedir. Anlattığı hikâye ise kalabalık bir dinleyici kitlesini muhatap alan aşk içerikli bir halk hikâyesi izlenimi uyandırmaktadır. Yazar, kadim bir anlatı geleneği içerisinde oluşan rivayet zincirine modern çağdan bir halka ekleme çabasına girer. Bu bağlamda romanda geçen "...aslında aşk öykülerinin birçoğunun altından kazındıklarında Yusuf ile Züleyha'nın suretleri çıkmaktadır..."⁷⁵¹ ifadesi, metinlerarası imgelerden palempsest ile örtüşür. Romanlarda yer alan halk hikâyeciliği geleneğine ait unsurları kısaca inceleyelim:

⁷⁴⁸ Bulduk, *age*, s. 19.

⁷⁴⁹ *Age*, s. 19.

⁷⁵⁰ Bekiroğlu, *age*, s. 82.

⁷⁵¹ Bulduk, *age*, s. 20.

6.1. İfade Kalıpları Taklidi

Nurullah Çetin, ifade kalıpları taklidini metin dönüştürme yöntemi çerçevesinde değerlendirir. Bu yöntem "başka tür metinlere ait ve onlar için özgün birer unsur olan bazı ifade kalıplarının mahiyet olarak benzetilerek alınıp kullanılması"⁷⁵² şeklinde tanımlanır. Bu yöntem, metinlerarası ilişkiler bağlamında pastişe (üslûp taklidi) tekabül eder. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında benzerlerine halk hikâyelerinde rastlanan kimi ifade kalıplarına rastlamak mümkündür. Romanda geçen "Yusuf ki sınanadursun konakta biz hikâyeyi değiştirelim..."⁷⁵³, "Buraya bir mim koyup Züleyha'nın hallerine bakmakta hayr olacağını umuyorum."⁷⁵⁴ şeklindeki ifadeler bir halk hikâyecisini anımsatmaktadır. Söz konusu anlatıcı, kimi zaman anlatımın akışını kesip okura seslenir. Örneğin Züleyha'nın Kuteyfer'e gelin olduğu geceden söz ederken "O gece ne olup bittiği bizi pek ilgilendirmez. Kederli şeb-i aruz diyeceğiz biz o geceye."⁷⁵⁵ der. Zeki Bulduk, romanını oluştururken bilinçli olarak "ünlemek, uğru, karavaş, çıkım" gibi yazı dilinden ziyade halk dilinde kullanılan kelimeleri tercih ederek halk hikâyecilerinin üslûp özelliklerine öykünür. Kimi zaman da yansılama (parodi) yöntemini kullanarak halk hikâyecilerinin üslubuyla alay eder: "Ama bacakları ki namli hocaların 'nah sütun gibiydi' diye ünledikleri bacakları, dermansız düşmüştü Züleyha'nın."⁷⁵⁶

6.2. Karavelli ve Atışma Geleneği

Hikâyenin aslında olmayıp halk hikâyesi anlatıcılarının anlatıma ilave ettiği çoğu zaman mizahî unsurlar içeren müstakil hikâyelere "karavelli" denir.⁷⁵⁷ Hikâyenin monotonluğunu kırıp dinleyicinin dikkatini başka yöne çeken bu hikâyeler metinlerarasılık bağlamında bir çeşit genişletme işlemi olarak düşünülebilir. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı eserinde "hikâyât" başlığıyla verilen kısa hikâyeler, Dilencinin Hikâyesi, Aziz Mahmud Hüdaî'ye ait mizahi bir menkıbe halk hikâyeciliğindeki Karavelli geleneğini yansıtan hikâyelerdir. Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı eserinde yer alan "Öykü: Bedevinin Yusuf'a bir

⁷⁵² Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 216.

⁷⁵³ Bulduk, *age*, s. 62.

⁷⁵⁴ *Age*, s. 56.

⁷⁵⁵ *Age*, s. 36.

⁷⁵⁶ Bulduk, *age*, s. 31.

⁷⁵⁷ Yolcu, M. Ali, "Karavellilerde Dinsel Otoritenin Mizahi Eleştirisi", *Millî Folklor*, 2014, S. 22, s. 66.

Ayna Armağan Etmesi", "Öykü: Dilenci ve Züleyha Züleyha'nın Gülümsemesi", "Öykü: Vurgun Yiyen Mahir Dalgıç", "Öykü: Züleyha'nın Suret Köşkü", "Öykü: Bulut ve Züleyha", "Öykü: Gözleri Bağlanan Tanrı", "Öykü: Dilenci ve Züleyha Dilencinin Züleyha'ya Gülümsemesi", "Öykü: Yûsuf'un Yakup'a Mektup Yazması Ama Her Defasında Harflerin Silinmesi" başlıklarıyla anlatılan olaylar da yazarın anlatıma eklediği sembolik anlamlar içeren hikâyelerdir. Bu hikâyeler, olayların birbirlerine mesnevilerde olduğundan daha güçlü bir şekilde bağlanması ve kahramanların duygularının yansıtılması bakımından romanın olay örgüsüne katkı sağlamaktadır.

Âşık tarzı halk edebiyatı geleneğinde "En az iki âşığın irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleri"⁷⁵⁸ genel bir kavram olarak "karşılaşma" adıyla anılmaktadır. "Atışma" ise karşılaşmanın rakibi mağlup etmekten ziyade eğlence maksatlı yapılan bir çeşidi olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵⁹ Zeki Bulduk, *Züleyha*'da, tefsirlerde geçen bir diyalogu âşıklık geleneğine öykünme yoluyla romanına aktarmıştır. Tefsirlerde geçen söz konusu diyalogda Züleyha, Yûsuf'a göz, yüz ve saçlarının ne kadar güzel olduğunu söylemekte, buna karşılık Yusuf ise bütün uzuvlarının toprakta çürümeye mahkûm olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁰ Romanda ise bu diyalog Yûsuf'un nefsiyle mücadelesi bağlamında ele alınmış ve "atışma" başlığı altında verilmiştir. Romanda geçen Yusuf ile Züleyha'nın atışmalarından bir kesit şu şekildedir:

Atışma(7. Nefs)

"Kalbimi nar eyleyip kırsam, nar tanesi gibi her bir derdim bir yana saçılrsa, cümle kamu dertlerimden ağlasa ne gam; sen o kalbe bir nazar kılmadıktan sonra", der, Züleyha.

"Rahmet yağmuru ki bir damlasın düşürmezse o kalbe; ben nasıl nazar kılarım, nasıl elim atıp da yarasını daha bir kanatırım", dedi, Yusuf.

"Ellerim salkım salkım olsa da kollarımdan koparılsa, senin gültenine bir dokunmadıktan sonra o eller ha yasemen tutmuş ha ölümün elini tutmuş ne fark eder?!" der, Züleyha.

⁷⁵⁸ Doğan, Kaya, "Karşılaşma, Atışma ve Değişme Kavramları Üzerine Düşünceler ve Feymânî'den Örnekler", *Folklor/Edebiyat*, 1999, S. 20, ss. 133.

⁷⁵⁹ Kaya, *agm*, ss. 131-134.

⁷⁶⁰ Mahmud Sâmî Ramazanoğlu, *Hazret-i Yusuf*, Erkam Yay., İstanbul 2015, ss. 58-59.

"Eller ki dokunmakla kirlenir, eller ki yunmakla temizlenir. Eller ki ellere dokunmakla yanar, kavrulur. Elin olan ele, nasıl elim sürerim." dedi, Yusuf.⁷⁶¹

Görüldüğü gibi Taberî Tarihi'nde⁷⁶² ve tefsirlerde geçen bir diyalog, öykünme yöntemiyle romana aktarılmış; böylece aşkının şiddetinden iradesine hâkim olamayan bir Züleyha, buna karşılık nefesine hâkim olmak için mücadele eden bir Yusuf portresi çizilmiştir.

6.3. Formülistik Sayılar

Hikâyenin mesneviler ve halk hikâyelerindeki anlatımında yer alan üç, yedi ve on iki sayıları dikkat çeken fomülistik sayılardır. Örneğin birçok anlatımda Yusuf kuyuda üç gün, zindanda ise yedi veya on iki yıl kalmıştır. Geleneksel anlatılarda yer alan bu sayılar çoğu zaman romanlarda da varlığını muhafaza etmiştir.

Bunları şu şekilde örneklendirebiliriz: "...çah içre üç vakit kaldıktan sonra..."⁷⁶³, "Üç rüya... Üç koca yıldan sonradır ki Züleyha çölden yana bakar oldu."⁷⁶⁴, "Yedi uzun yıl sürmüştü o odaya gelmesi."⁷⁶⁵ "Yedi ölümcül zamandı geride yaşadığı."⁷⁶⁶ "Yedinci gömleğinden gayrısı kalmamıştı Yusufun üzerinde."⁷⁶⁷ "Kalbi önce açıldı, yedi yıl açılmış gibi. Sonra sıkıldı, yedi yıl sıkılmış gibi."⁷⁶⁸ "Firavn içinden, tam on iki kez, diye geçirdi, tam on iki kez güneş devr-i daimini Yusufu görmeden tamamladı."⁷⁶⁹, "Yûsufun gömleğinin arkadan yırtıldığı gece ile aralarında tam on iki yıl vardı."⁷⁷⁰, "Yûsuf'un kalbinden geçmişte kalan on iki karanlık yıla yetecek kadar güneş bir arada

⁷⁶¹ Bulduk, *age*, ss. 90-91.

⁷⁶² Bu olay *Tarih-i Taberî*'de şu şekilde geçmektedir: "...evde yalnız kaldıklarında her zaman derdi ki: 'Ey Yusuf, ne güzel sûretin vardır?' Yusuf aleyhisselam 'Bu sûret toprak olacaktır.' derdi. Bazen derdi ki 'Ey Yusuf, ne güzel gözlerin var.' Yusuf aleyhisselâm 'Bu gözlere kabir içinde kurtlar düşecektir, o kurtların yemeğidir.' derdi. Ve buna benzer nice sözler söylerdi." Bkz. Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, C. 1, s. 232.

⁷⁶³ Bulduk, *age*, s. 29.

⁷⁶⁴ *Age*, s. 40.

⁷⁶⁵ *Age*, s. 93.

⁷⁶⁶ *Age*, s. 93.

⁷⁶⁷ *Age*, s. 93.

⁷⁶⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 167.

⁷⁶⁹ *Age*, s. 172.

⁷⁷⁰ *Age*, s. 173.

kalktı."⁷⁷¹ "Üç aydır yoldadırlar, üç ayrı kıtayı geçerek... Yükleri ağır kırk kervancı. Kılı kırk yarararak ilerlediler."⁷⁷², "Üçüncü gün, güneş tam tepe noktasındayken, kuyunun üzerinde karartıların olduğunu fark etti Yusuf."⁷⁷³

6.4. Nazım-Nesir Karışık Olma

Halk hikâyelerinde olaylar düzyazı biçiminde anlatılırken kahramanların ruh hâlleri çoğunlukla koşma düzenindeki manzum kısımlarla anlatılır. Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında, halk hikâyelerinin bünyesinde bulunan ve kahramanların duygularını yansıtan manzum bölümler ile öykünme yöntemi kullanılarak metinlerarası ilişki kurulmuştur. Romana göre Züleyha, Kuteyfer'i ilk gördüğünde bu adamın daha önce rüyasında gördüğü kişi olmadığını anlar. Böylece Züleyha'nın evliliği kederli bir "şeb-i arus"a dönüşür. İşte bu noktada Züleyha'nın duygularını içeren ve "Züleyha'nın Ağıdır"⁷⁷⁴ adını taşıyan manzum bir bölüme yer verilir. Bu bölüm mısralar hâlinde yazılsa da bir kafiyeye düzenine ve ölçüye sahip değildir. Her bendin sonunda tekrar edilen "Muradımı göremedim" cümleleri kahramanın roman boyunca süren hüznünü ifade etmektedir. Romanda yer alan "Zekât mı Borç mu Gülümseme mi" adlı manzum bölüm de bu minvalde değerlendirilebilir. Çalışmamıza konu olan diğer romanlarda da manzum bölümlere ve şiirsel ifadelere yer verilmiş ancak *Züleyha*'da olduğu gibi halk hikâyelerinin üslup özelliklerine öykünme söz konusu olmamıştır.

7. YENİ TÜRK EDEBİYATI UNSURLARI

Mehmet Tekin'in ifadesiyle "Roman, modern zamanların anlatım türüdür."⁷⁷⁵ Nasıl ki masal tarih öncesi dönemlere, destan toplumların millet kimliği kazandığı çağlara, mesnevî İslamî bir muhite aitse roman da Batı'daki birtakım sanatsal ve bilimsel gelişmelerin oluşturduğu sahada ortaya çıkan bir türdür. Edebî türlerin tarihsel gelişimine bakıldığında; sözlüden yazılıya, anonim olandan yazarı belli olana, olağanüstülüklerin fazla oluşundan yaşanmış ve yaşanması mümkün olana doğru bir gidiş görülür. Bu bağlamda rönesans, reform ve aydınlanma çağının ardından ortaya

⁷⁷¹ Bekiroğlu, *age*, s. 175.

⁷⁷² Yağmur, *age*, s. 51.

⁷⁷³ Koçak, *age*, s. 49.

⁷⁷⁴ Bulduk, *age*, s. 37.

⁷⁷⁵ Tekin, *age*, s. 7.

çıkan maddeci, gerçekçi ve nedenselci dünya görüşünün roman türünün doğuşunda ve doğumundan itibaren uzun yıllar gerçeğe sadakatle bağlı kalmasında etkili olduğu söylenebilir. Romandaki bu gerçekçi anlayış 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.

Nurullah Çetin, roman sanatında 1960'lardan sonra görülen anlayış değişimini şöyle ifade eder: "Ancak postmodern romanla birlikte pozitivist anlayışın dışarda bıraktığı, kabul etmediği fiziksel nitelikli olmayan ve gerçeklik dışı kabul edilen unsurlar, başka gerekçelerle romana tekrar girmeye başladı."⁷⁷⁶ Oysa bizim edebiyatımızdaki söz konusu anlayış değişikliği Batı'ya göre çok daha geç meydana gelmiş, Türk romanı çok uzun bir süre realist anlayışa bağlı kalmıştır. Belki de Yusuf Kıssası gibi tahkiyeye uygun, imgesel zenginliğe sahip bir konunun uzun yıllar Türk romanında ihmal edilmiş olması bu sebepten kaynaklanmaktadır.

Yıldız Ecevit, Türk edebiyatında bir eserin estetik değerini belirleyen bir ölçüt olarak uzun yıllar realizmin görüldüğünü; Türk romancıların geleneksel anlatılara bu yüzden sırt çevirdiğini ifade ederek aynı konuya dikkat çeker:

Realist/rasyonalist/determinist/pozitivist ilkelere ve toplumun gereksinimlerine sıkı sıkıya sarılmak, Türk edebiyatçısı tarafından uzun süre Batılılaşmanın bir gereği gibi görülmüştür. Destanları, mitleri ve masallarıyla bir fantastik kurmaca cenneti olan Anadolu'nun son yüzyılındaki edebiyat, bu özelliklere uzun süre sırt çevirmiştir.⁷⁷⁷

Özellikle 2000 sonrası Türk edebiyatında romancıların realist olma zorunluluğundan kurtulmaları, onları geleneksel malzemeyi kullanmaya yöneltmiş, geleneksel konuları romana taşımalarını sağlamıştır. Bu bağlamda konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların yazarları, eserlerini oluştururken hem geleneksel anlatılar ile metinlerarası ilişki kurmuşlar hem de yaşadıkları çağın zihniyetini eserlerine aktarmışlardır. Çalışmamıza konu olan eserlerde, Yeni Türk Edebiyatı döneminde eser vermiş birçok sanatçı ile gizli veya açık metinlerarası ilişki kurularak bir söylem zenginliği yakalanmıştır. Böylece farklı türlere ait özelliklerin bir arada bulunduğu, geleneksel olan ile modern olanın yan yana durduğu karnaval çoksesliliğini yansıtan bir anlatım oluşturulmuştur. Bu hususiyetlerin özellikle Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üstünde Titreyen Hüzün* adlı eserinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

⁷⁷⁶ Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, s. 68.

⁷⁷⁷ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 84.

Şimdi romanlardan derlediğimiz Yeni Türk Edebiyatı sanatçıları ile metinlerarasılık oluşturan bölümleri kısaca inceleyelim:

7.1. "Yusuflar Zindanda"

Faruk Nafiz Çamlıbel, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nde tutuklanıp Yassıada'ya gönderilen Demokrat Partili siyasetçiler arasında yer alır. Duruşmalar esnasında kendisinin parti içindeki muhalif kanattan olduğunu ifade etmekle beraber başbakanın aleyhinde tek bir cümle etmez. Buna rağmen bu süreçte kötü muameleye maruz kalır. Yaşadığı sıkıntıları da "Han Duvarları"na nazire olacak şekilde "Zindan Duvarları" başlığı altında şiire aktarır.⁷⁷⁸ Şiirinin bir dörtlüğünde haksız yere hapse atılan mahkûmları "Yusuflar" olarak adlandırır:

"Gece zindanda Yusuflar, sıralanmış yatıyor;
Yüzlerinden okurum sapsarı rü'yâlarını...
Kimi sehpa'da görür kendini, çarmıhta kimi;
Ve ararlar yine zindandaki dünyâlarını..." (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üstünde Titreyen Hüzün* adlı eserindeki şu bölüm Faruk Nafiz Çamlıbel'in mısralarını anıştırmaktadır:

Zalim zindanda mazlum zindanda. Yûsuf'lar zindanda.
Yûsuf'lar ki masum, Yûsuf'lar ki her birinin alınından bir elif geçer,
Yûsuf'lar ki her birinin alınından, Yûsuf'un alın yazısı geçer. Yûsuf'lar
ki görülür dava Mahkeme-i Kübra'da, "şahit olarak O yeter" büyük
Divan'da.⁷⁷⁹

Görüldüğü üzere, bir suçu olmadığı hâlde zindana atılan Yusuf, tarih boyunca zulme uğrayanların ve haksız yere hapse atılan masum insanların sembolü olmuştur. Nazan Bekiroğlu, "Yûsuf'lar zindanda" ifadesini kullanarak Faruk Nafiz Çamlıbel'in mısraları ile metinlerarasılık oluşturmuştur. Ancak şiirde bir suçu olmayan mahpusların başlarına geleceklerin kaygısıyla tedirgin bekleyişleri anlatılırken, romanda Yûsuf'un yaptığı gibi Allah'a tevekkül edenlerin er ya da geç ilâhi mahkemede aklanacağı vurgulanır.

⁷⁷⁸ M. Latif Salihoğlu, "Cunta, Darbe ve Zindan Duvarları", *Yeniasya*, 27 Mayıs 2016.

⁷⁷⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 150.

Faruk Nafiz Çamlıbel'e ait bu mısralar, Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında epigraf (tanımlık) olarak kullanılmıştır. Bir alıntılama biçimi olan epigraf, Kubilay Aktulum'un tâbiriyle "en öze indirgenmiş ön söz"⁷⁸⁰ dür. Yazar "Zindanın Türküsü"⁷⁸¹ başlıklı bölümden önce bu mısraları alıntılamış, bu sayede suçsuz yere hapse atılan Yusuf'un zindandaki durumunu özetlemiştir.

7.2. Züleyha'nın Sırdaşı: İncir Ağacı

Sinan Yağmur'un *Aşkın Meali-I Yusuf ve Züleyha* adlı romanında saraya gelin giden Züleyha'nın sırdaşı, bahçesinde bulunan incir ağacıdır. Romanda, bu ağacın işlevi şu cümlelerle anlatılır:

İncir ağacının altına oturur, saatlerce düşünür dururdu. Bazen kendi kendine mırıldanıp incir ağacı ile dertleştiği de olurdu.

Çocukluğundan bu yana incir ağacına ayrı bir düşkünlüğü vardı. Dedesi ona, "Ocağına incir ağacı ekilmesin." dediğinde incir ağacının etrafında başka bir bitkinin yeşermesine izin vermediğini anlatmıştı. Hatırladı, hayıflandı...⁷⁸²

Sinan Yağmur, Züleyha'nın kaderini incir ağacı ile somutlaştırmıştır. Yağmur'un oluşturduğu incir ağacı imgesi, dikkatli okurların aklına Necip Fazıl Kısakürek'in *Bir Adam Yaratmak* adlı oyununu getirecektir. *Bir Adam Yaratmak*'in ana kahramanı Hüsrev, meşhur bir oyun yazarıdır. Son oyunundaki kahraman, tıpkı babasının yaptığı gibi kendisini bahçedeki incir ağacına asarak intihar etmiştir. Gazeteciler, yazarın babasının da kendisini incir ağacına asarak hayatına son verdiğini öğrenince yazarın hayatı ile oyun arasında ilişki kurarlar. Bu süreç, Hüsrev'in kaderini babasının kaderine yaklaştırır. Ancak yazarın annesi Ulviye Hanım, incir ağacını kökünden keserek oğlunun olası bir intiharını engeller.⁷⁸³ Oyunun ana kahramanı Hüsrev, incir ağacına verdiği kıymeti "Bu incir ağacı, bilseniz bana neler hatırlatmaz. Bütün bir çocukluk, bütün bir geçmiş zaman."⁷⁸⁴ cümleleriyle anlatır.

⁷⁸⁰ Aktulum, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, s. 475.

⁷⁸¹ Mutlu, *age*, s. 109.

⁷⁸² Yağmur, *age*, s. 49.

⁷⁸³ Beşir Ayvazoğlu, Necip Fazıl'ın bu incir ağacını oyuna, dedesinin Çemberlitaş'taki konağını anlatırken sözünü ettiği dut ağacından ilhamla eklemiş olabileceğini söyler. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, "Necip Fazıl ve Ağaçlar", *Karar*, 05.06.2016.

⁷⁸⁴ Necip Fazıl Kısakürek, *Bir Adam Yaratmak*, 34. Basım, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 2016, s. 19.

Annesi bu ağacı kestirdiğinde Hüsrev sitemini şu sözlerle dile getirir:

Çünkü o babamdı. O bendim. O çocukluğumdu. O her şeyimdi. Küçükken onun dibinde oynardım. Ona yaslanır, bulutları seyredirdim. Gölgesine sığındım. O benim dadımdı.(...) Şimdi onu kestiniz. Ta dibinden, toprak hizasından kestiniz. Böylece dünyamı kesmiş oldunuz. Artık anlıyorum ki dünyam, ta dibinden, toprak hizasından kayboldu.⁷⁸⁵

Sinan Yağmur, Necip Fazıl'ın *Bir Adam Yaratmak* oyununda geçen bir motifi metinlerarası bir dönüşümle romanına aktarmış, tutkuları yüzünden hayal kırıklıkları yaşayan Züleyha'nın ruh hâlini yansıtmak amacıyla kullanmıştır. Yazar, bu motife alt metindeki anlamından farklı bir anlam vererek "benöyküsel dönüşüm" gerçekleştirmiştir.

7.3. Evlilikte Huzursuzluk ve Aldatma: *Aşk-ı Memnu*

Çalışmamıza konu olan romanların bazılarında, Züleyha'nın evlilikte aradığını bulamamayı ve Yusuf'a karşı nefsanî duygularının uyanışı anlatılırken kurgusal yönden Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanını anıstıran bölümler bulunmaktadır. Bihter'in hayatındaki aşamalar ile Züleyha'nın yaşadıkları bazı açılardan benzeşmektedir.⁷⁸⁶ Örneğin *Aşkın Meali-I, Yusuf ve Züleyha*'da, yoksul bir köylü kızı olan Züleyha babasının kumar borcundan dolayı yaşlı Potifar ile zorunlu bir evlilik yapmış, sarayın cazibesine rağmen bu evlilikten duyduğu memnuniyetsizlik onun Yusuf'a yönelmesinde etkili olmuştur. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, "Züleyha'nın Teninin Uyanışı" adlı bölümde anlatılan olaylar Bihter'in Göksu gezisi sonrası aynada kendi güzelliğinin farkına varıp bedensel arzular hissetmesini hatırlatır.⁷⁸⁷ Bu gezide Behlül, Peyker'i boynundan öper; Firdevs Hanım'ı çapkın bakışlarla salıncakta sallar. Gezide gözlemlediği olaylar Bihter'i derinden etkilemiştir. Bihter, eve gidince karamsar bir ruh hâliyle odasına çekilir, elbiselerini çıkarır. Yanına gelen kocasından kendisini yalnız bırakmasını rica eder ve bir iç muhasebeye çekilir. Babasına benzeyen Peyker'in mutlu evliliğini kıskanır. Annesine benzemeyeceğine dair

⁷⁸⁵ Kısakürek, *age*, s. 125.

⁷⁸⁶ Berna Moran, Bihter'in üç aşamadan geçtiğini ifade eder: "1.Genç kızlık emellerine kavuşacağı umuduyla zengin Adnan Bey ile evlenen ve görevini yapmaya çalışan Bihter. 2.Hayalkırıklığına uğradığı için mutluluğu yasak bir sevgide bulan Bihter.3.Bıkıldığını ve terk edildiğini anlayarak kıskançlıkla boğulan ve intikam için her şeyi yıkıp intihar eden Bihter. Bkz. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 24.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

⁷⁸⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, 30. Baskı, Özgür Yay., İstanbul 2011, ss. 196-220.

yeminler eder. Bu iç muhasebe neticesinde hayatındaki büyük eksikliğin farkına varır: Sevmek... Kendisini "mutantan odanın servetleri içinde siyah mermerlerle örülmüş bir mezarda diri diri gömülmüş gibi"⁷⁸⁸ hisseder. Ardından da gecenin loş ışığı altında, aynada çıplak vücudunun detaylarını inceler. Bu muntazam vücut onu mest edecek bir aşka muhtaçtır. Ancak arzu ettiği sevmek duygusu, "memnu"dur. Kocasına ihanet etmemelidir.

Görkemli bir saraya gelin giden, lakin aradığı huzuru bulamayan Züleyha'nın iç çatışması da Bihter'in yaşadığı çatışmaya benzemektedir. Züleyha, önce endam aynalarında, ardından suret aynalarında kendi güzelliğini seyrederek Tenindeki ürpertiye fark eder. Bir "Yusuf" der, bir "Potifar" der. Sadakatin sıradanlığı ile tensel uyanışın ve ihanetin sıradışılığı arasında bocalar. Kendini ihanetten kurtarması için Potifar'a seslenirken dahi teninin Yusuf'un adını anmasına engel olamaz:

Bir Yûsuf, dedi Züleyha, bir de Potifar, dedi. Yûsuf, dedi, Yûsuf, bildim seni. Bildim seni ve bildim beni, bildim her şeyi. Ben Züleyha'yım, çölden saraylarda bildim yangınımı, kumdan kalelerde yağmalandı kervanlarım. Ama böyle bilmek bana ağır geliyor. Potifar, dedi Züleyha, Potifar çağır beni. Dipsiz kuyularda yitirme beni. Sesi öyle kısık, öyle soluktu. Potifar, çağır beni. Yûsuf, dedi Züleyha'nın teni. Teninde yıkıya bırakılmış atların yeleleri. Siyah bir ırmağa düştü Züleyha, gözleri Yûsuf'un gözleri."⁷⁸⁹

Görüldüğü gibi her iki kahraman da sadakat ile ihanet arasında gidip gelmekte, mutsuz bir evliliğin neticesinde arayış içine girmektedir. Nazan Bekiroğlu, iki kahramanın yaşadığı çatışma unsurlarının benzerliğinden hareketle izleksel bir benzeşim kurarak elöyküsel bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Böylece kahramanın iç dünyası daha iyi yansıtılmış, esere psikolojik bir derinlik kazandırılmıştır.

Zeki Bulduk da *Züleyha* adlı romanında, *Aşk-ı Memnu* romanının olay halkalarından biri ile yansılama (parodi) yöntemini kullanarak metinlerarası ilişki kurmuştur. Romanda, bileğini keserek intihar etmeye çalışırken baygın düşen Züleyha'nın haberini, bahçedeki gülleri kesen Yusuf'a bir Habeşî köle getirir: "Habeşî bir karavaş -ki Züleyha'ya tutkun hadım- gelipte Yusuf'un gül bedenini hoyratça sallayıp: 'Züleyh öldü, Züleyha öldü! Züleyha senin yüzünden öldü.' dediğinde Yusuf'un

⁷⁸⁸ Uşaklıgil, *age*, s. 212.

⁷⁸⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 85.

ellerindeki güller yere saçıldı..."⁷⁹⁰ Gizliden gizliye Züleyha'ya âşık olan bu kölenin sözleri *Aşk-ı Memnu*'da Nihal'e karşı içten içe aşk duyguları besleyen Beşir'in sözlerini anımsatır. Romanda Bihter ile Behlül'ün konuşmalarına şahit olan Nihal, ikili arasındaki yasak aşkı öğrenince baygınlık geçirir. Adnan Bey, kızını odasına götürür. Bu esnada kapıda beliriveren Beşir, olanları anlamaya çalışan Adnan Bey'e şunları söyler: "Küçük hanımı öldürüyorlar..."⁷⁹¹ Böylece, Zeki Bulduk, *Aşk-ı Memnu*'daki Beşir'i anımsatarak geleneksel hikâyelerdeki zenci tipini romanına taşımıştır.

7.4. Mısraların Diyaloglaşması

Postmodern anlatıların niteliklerinden birisi de metinlerin diyaloglaşmasıdır.⁷⁹² Bu bağlamda konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan bütün romanlarda, alt metinler ile (*Kur'an-ı Kerim* ve Yusuf u Züleyha mesnevileri) sıkı bir diyaloglaşmadan söz edilebilir. Ancak özellikle Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanında metinlerarası alan biraz daha genişletilerek Yeni Türk edebiyatının çeşitli şairlerinden seçilmiş mısraları anıştıran ifadelere yer verilmiştir. Örneğin romanda geçen "Leylâ Mecnun'u, Şirin Ferhad'ı, Züleyha Yûsuf'u sevdiğini zannedebilir." (s. 14), "Kuş diyorsam Yûsuf demek istiyordum. Ağaç da Yûsuf demektir. Su, Yûsuf'un ta kendisi." (s. 88) gibi cümleler uzak bir çağrışımla Sezai Karakoç'un "Bütün şiirlerde söylediğim sensin/Suna dedimse sen Leylâ dedimse sensin." dizelerini hatırlatır. "mademki Yusuf'un alnından ırmaklar geçer/ceylanlar birazdan su içmeye iner..." (s. 78.) ifadesi İlhan Berk'in "Ne zaman seni düşünsem/Bir ceylan su içmeye iner." mısralarını anıştırır. Yusuf'un elleri betimlenirken kurulan "bir narçiçeğini ezebilir mi benim Yûsuf'um" (s. 76.) cümlesi Sezai Karakoç'un meşhur *Mona Rosa* şiirinde geçen "Ellerin, ellerin ve parmakların/ Bir narçiçeğini eziyor gibi." mısralarını anıştırır. Aynı bölümde geçen "kaç zamanı araladı Yûsuf'un elleri" (s. 76) ifadesi ise Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Bu Eller miydi?" şiirini çağrıştırır. Yûsuf'un duasında geçen "Sen tutmazsan elimden şüphesiz meyledenlerden olurum. Düştüğüm kuyudan daha derin ve karanlık bir kuyu değil mi güzeller güzeli Züleyha? Tut elimden yoksa boş yere mi göründü o rüya bana?" (s. 108.) cümleleri Cahit Zarifoğlu'nun bir şiirinde geçen "Allah'ım/ Yol boyunca/ Bırakma elimi/ Düşerim yoksa." mısralarını

⁷⁹⁰ Bulduk, *age*, s. 70.

⁷⁹¹ Uşaklıgil, *age*, s. 503.

⁷⁹² Gariper. Küçükcoşkun, *agb*, s. 135.

anıştırır. Züleyha, yaşadıklarının hikmetini anlayıp görünenlerin ardındaki hakikati idrak ettiğinde, zaman kavramı ile kendi varlığını şöyle bütünleştirir: "Dünün ve yarının olmadığını, ân'ın derinliğinde bir bütün olduğumu bildim." (s. 183.) Bu cümle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Ne içindeyim zamanın,/Ne de büsbütün dışında;/Yekpâre, geniş bir anın/Parçalanmaz akışında." mısralarını anıştırır.

8. TASAVVUFÎ UNSURLAR

Tasavvuf kelimesinin kökeni ve anlamı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*'de tasavvufun Yunanca yün anlamına gelen "sof" yahut hikmet anlamına gelen "sofya" dan geldiğini belirtmektedir.⁷⁹³ Süleyman Uludağ ise kelimeye "sof giymek, saf olmak, ilk safta bulunmak, suffa ashâbı gibi yaşamak"⁷⁹⁴ anlamlarını vermiştir.

Tasavvuf kavramı, ortaya çıkışından günümüze gelinceye kadar sûfilerce farklı şekillerde tanımlanmış ve anlamlandırılmıştır. Bu tanımlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: "Karşılıklı sevgi ve dostluktur."(Şıblî), "Fuzulî işleri terk etmektir."(Ebu Said), "Kadere sabır, Hakk'ın verdiği rıza, gerçekleri aramak için dere tepe dolaşmaktır." (İbn Hafif), "Edepten ibarettir."(Ebu Hafs)⁷⁹⁵ Bu tariflerden hareketle tasavvuf kavramını; tek olan varlığın sırlarını anlamayı, nefsi kötü arzulardan arındırıp Allah'a yönelmeyi, çeşitli manevi mertebeleri tırmanıp kâmil insan olmayı amaçlayan bir inanç ve düşünce sistemi olarak anlamlandırmak mümkündür. Agâh Sırrı Levent, tasavvufun bir düşünce sistemi olmaktan ziyade belli bir topluluğun düşünce dünyasına hâkim olmuş bir akide olması hasebiyle önem arz ettiğini söyler ve "Fani dünyaya kıymet vermemek telâkkisi" olarak nitelendirdiği tasavvufun fikir ve sanat alanındaki geniş etkisine dikkat çeker.⁷⁹⁶ Tasavvuf düşüncesinin temeli, vahdet-i vücut nazariyesine dayanmaktadır. Buna göre varlık tektir, o da Allah'ın varlığıdır. Başka varlıklar ise Allah'ın varlığının yansımalarından ibarettir. Varlık âleminin yaratılışı (tekvin) konusunda mutasavvıflar ile ehl-i sünnet âlimlerinin arasındaki temel görüş farkını Agâh Sırrı Levent şu şekilde açıklamaktadır:

⁷⁹³ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1978.

⁷⁹⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 345.

⁷⁹⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yay., İstanbul 1992, s. 7.

⁷⁹⁶ Agâh Sırrı Levent, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, 4. Basım, İstanbul 1984, s. 13.

Görülüyor ki, ehl-i sünnet itikadı ile mutasavvıfların telâkkisi arasındaki esaslı fark, ehl-i sünnetin, eşya ve mevcudatı Allah'tan gayrı ve Allah'ın mahlûku addetmesine mukabil, mutasavvıfların, eşya ve mevcudatı Allah'ın muhtelif tecellisinden ibaret telâkki etmesindedir.⁷⁹⁷

Tasavvuf düşüncesinin kaynağı ile ilgili Hint, İran, Yunan kökenli kimi inanç sistemlerini gösterenler olduğu gibi kavramın temelinde İslamî olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.⁷⁹⁸ Tasavvufun İslam dini içerisinde bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkışında İslam devletinin sınırlarının kısa sürede genişlemesi, farklı coğrafyalardan ve farklı milliyetten insanların mensubu oldukları yeni dinin akidelerini kabullenmekte zorlanmaları, Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan siyasî, fikrî görüş ayrılıkları ve bunun sonucunda teşekkül eden mezhepler etkili olmuştur. Örneğin Hasan Basrî, Veysel Karanî gibi tabiiyyundan şahsiyetler birer mutasavvıf olmaktan çok Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların yaşam tarzında meydana gelen değişimleri protesto eden zahitlerdir.⁷⁹⁹ O hâlde denilebilir ki tasavvuf bir zühd hareketi olarak doğmuş, "zühd" ve "riyazet" kavramları tasavvufun çekirdeğini oluşturmuştur. Zühd, dünyayı ahirete, maddeyi manaya tercih etmemek, bedeninin arzularından çok kalbin ve ruhun sesine kulak vermek anlamını ihtiva eder; riyazet ise nefsi terbiye etmenin yollarını kapsamaktadır.⁸⁰⁰

Sûfi adıyla anılan ilk mutasavvıf şahsiyet Kûfeli Ebû'l Hâşim'dir.⁸⁰¹ Hicrî ikinci yüzyılda Irak'ta (Kûfe, Basra, Bağdat) doğan tasavvuf akımı, hicrî altıncı yüzyıldan itibaren hızla yayılarak İran, Horasan ve Türkistan'da etkili olmuştur.⁸⁰² Tasavvuf düşüncesi içerisinde zühdü esas alan "Irak mektebi", ilahî aşk ve cezbeyi esas alan "Horasan mektebi" gibi farklı yorumlar oluşmuş; zamanla "tarikât" denilen sûfi teşekkülleri ortaya çıkmıştır.⁸⁰³

Mutasavvıf şairler, yüzyıllar içerisinde mutlak varlığı layıkıyla anlatabilmek, gizli tutmak istedikleri sırları saklamak, duygu ve fikirlerini daha rahat ifade edebilmek

⁷⁹⁷ Levend, *age*, s. 15.

⁷⁹⁸ *Age*, s. 36.

⁷⁹⁹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 4.

⁸⁰⁰ Kara, *age*, s. 9.

⁸⁰¹ Levend, *age*, s. 43.

⁸⁰² Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, Akçağ Yay., 6. Baskı, Ankara 2000, s. 30.

⁸⁰³ Üstüner, *age*, s. 5.

gibi amaçlarla sembol ve mecazlardan oluşan bir tasavvuf dili oluşturmuşlardır. Başlangıcında zühd odaklı oluşan klasik tasavvuf dili, sonrasında hakikat ile mecaz arasında gidip gelen, ince, derinlikli, şairâne bir dile dönüşmüş; İmam-ı Gazalî'nin *Kimya-yı Saadet*, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Tercüman'ül-Esvak*, Mahmud-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eserleri sembolik tasavvuf dilinin oluşmasında ve anlaşılmasında önemli rol oynamıştır.⁸⁰⁴ 14. yüzyıldan itibaren Türk divan şairleri de İran şiirinin birikiminden yararlanarak bu sembolik tasavvuf diline kendi şiirlerinde yer vermişlerdir. Ömer Ferit Kam, İran edebiyatının Osmanlı şairleri üzerinde en fazla "tasavvufi edebiyat" yönünden etkili olduğunu ifade ederek meselenin önemine dikkat çekmiştir.⁸⁰⁵

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda çeşitli tasavvufî kavramları yansıtan bölümlere, bazı mutasavvıf şahsiyetlerden alıntılara yer verilmiş; özellikle Züleyha'nın serencamı anlatılırken ilahî aşk yolundaki sâlikin geçtiği mertebelerle özdeşim kurulmuştur. Romanlarda geçen tasavvufî unsurları kısaca inceleyelim:

8.1. Züleyha'nın Hâlleri

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanını kurgularken Muhyiddîn İbn Arabî'nin *Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinin 178. bölümünde yer alan sevgi makamının adlarını kullanmıştır. İbn Arabî, bu eserde sevginin adlarını "heva, hubb, ışk, vedd" olmak üzere dört başlık altında değerlendirir. Buna göre *heva*, birdenbire ortaya çıkan, ani sevgi eğilimidir. *Hubb*, tıpkı bir yıldız kayması gibi kalbe inen kararsız sevginin bir karar bulup Allah'a yönelmesidir. Sevgide aşırılık olarak tanımlanan *ışk*, insanı bütünüyle kuşatan, âşığı sevdiğinden gayrısına kör eden bir hâldir. *Vedd* ise artık hiçbir dış etkinin değiştiremediği, sevgide sebat ve kararlılığı ihtiva eder.⁸⁰⁶

Zeki Bulduk, romanını bu adlandırmalardan hareketle beş bölüme ayırmıştır. Bu bölümler, "I.Bölüm: Makamların Önünde, II. Bölüm: Heva Makamı, III. Bölüm: Hubb Makamı, IV. Bölüm: Işk Makamı, V. Bölüm: Vedd Makamı" adını taşımaktadır. Son dört bölümün başında bu makamlarla ilgili İbn Arabî'den alıntılanan açıklamalara ve

⁸⁰⁴ Üstüner, *age*, ss. 22-37.

⁸⁰⁵ Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı*, Hazırlayan: Halil Çeltik, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 83.

⁸⁰⁶ Muhyiddin İbn Arabî, *İlahî Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., 18. Baskı, İstanbul 2016, ss. 84-90.

menkıbelere yer verilmiştir. Söz konusu makamlar Züleyha'nın aşk yolculuğunda yükselişini, aşk ateşinin kalbine düşmesinden vuslata erene kadar geçirdiği aşamaları temsil etmektedir.

Yusuf, Züleyha'nın konağına köle olarak girdikten sonra -Kuteyfer ile olan evliliği bir hayalkırıklığına dönüşen- Züleyha'nın ilgi odağı olur. Züleyha'nın yüzü arzuladığına kavuşmaktan al al, Yusuf'un yüzü ise cehenneme giden yol gülistandan geçer sözünün kahrediciliğiyle kıpkırmızı kesilmektedir. Yusuf için bu durum bir imtihandır ve düşman, nefsin ordularıdır. Züleyha'nın günden güne artan karşılıksız sevgisi onu intihara sürükler. Züleyha, kemik saplı bıçağı bileğine çalsa da bıçak kesmez. Ancak üçüncü girişiminde Züleyha'nın kanı akmaya başlar. Züleyha, mermer zemine akan kanına baktığında Yusuf'un adını görür. Böylece aşkıdaki kararlılığı sayesinde "heva" makamından "hubb" makamına geçer. Bu bölümde Züleyha, talihsiz hikâyesini Zebercetoğlu Zülfazl'a anlatır. Mağrip ülkesinden gelip Yusuf sanarak Kuteyfer'e gelin olmuş, muratsız kalmıştır. Yıllar sonra baba ocağını ziyarete gittiğinde anne ve dadısının öldüğünü, babasının yaşlanıp güçten düştüğünü öğrenmiştir. Tekrar Mısır'a döndüğünde ise artık kanatları koparılmış bir şahin gibidir. Çöl ufkundan gelmesini beklediği ay yüzlü, köle pazarından gelmiş; Züleyha kendini bir gülin dibinde bulmuştur.

Züleyha'nın Yusuf'tan murat almak istediği demden mahkemeye kadarki dönem romanda "ışk" bölümünü oluşturur. Bu bölümde Züleyha, yaşadığı iç muhasebenin ardından Hakk'ı bilir. Yusuf'un aklandığı mahkemeden sonra yaşananlar ise "vedd" bölümünü oluşturmaktadır. Züleyha, Firavun'un düzenlediği mahkemede Yusuf'un yüzüne bir kez olsun bakmaz. Mahkemenin ardından da nefsinin bütün ordularını kalp kalesine çağırır. Bu bölümde, hikâyeci Zülfazl ile Züleyha'nın diyalogları geniş yer tutmaktadır. Züleyha, adının tarih boyunca kötü anılmasına itiraz edip aşkıdaki kararlılığını anlatır. Zülfazl ise Zünnun-ı Mısırî, Mevlana, İbn Arabî, Hasan-ı Basri gibi mutasavvıf şahsiyetlerin menkıbe, söz ya da hayatlarından bahsederek Züleyha'ya nasihat eder.

Görüldüğü gibi Zeki Bulduk, Züleyha'nın aşk yolculuğunda yaşadığı hâlleri Muhyiddin İbn Arabî'nin düşüncelerinden hareketle anlatmıştır. Böylece alt metni indirgeme işlemine tabi tutarak Züleyha'nın hayatı bağlamında yeniden yazmıştır.

8.2. Zühhd ve Riyazet

Rağbet etmemek, dünyadan el etek çekmek gibi anlamlara gelen *zühhd*, tasavvufta dünyevî olandan yüz çevirmeyi ifade eden bir kavramdır.⁸⁰⁷ Terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalma anlamlarını kapsayan *riyazet* ise çeşitli yollarla nefsi terbiye etmek anlamında kullanılmaktadır.⁸⁰⁸ Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda özellikle Yusuf zindana girdikten sonraki dönemde Züleyha'nın dünya nimetlerinden el etek çektiğini, bir çeşit inziva hayatı sürerek nefsini terbiye ettiğini görmek mümkündür.

Örneğin Murat Koçak'ın *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* adlı romanında, Yusuf zindana girdikten sonra Züleyha Aziz Potifar ile olan evliliğini sonlandırır ve sarayı terk eder. Sürekli bir vicdan muhasebesi içindeki Züleyha, gözlerden uzak viran hanesinde bir zühhd yaşamı sürdürmeye başlar. Bir gün yaşlı bir kadının ağıt şeklinde söylediği şiiri işitir. "Yusuf'unu arayan düşmeli Rabb'in yoluna.", Hak yolu, mana kuyusu içine dalmak gerek.", "Yusuf halis incidir, çıktığı kaynağı ara." gibi öğütler içeren bu şiirin ardından Züleyha kadınla sohbet eder. Şiiri çok beğendiği için ona Potifar'ın gönderdiği sandıkta yer alan elmaslardan vermek ister. Kadın bunu umursamaz ve Züleyha'yı gerçek hazineyi bulmaya davet eder. Birlikte Sina Çölü'ne giderler ve buradaki kulübelerde yedi gün boyunca nefislerini terbiye ederler. Böylece Züleyha aradığını bulmuştur:

Sevgiydi kâinatın harcı. Katışıksız, beklentisiz, hesapsız sevgi... Her şeyden fazla Rabbini sevmeliydi âdemoğlu. Ve Rabb'i sevmenin idrakinden yansıyan duyguyla suyu, toprağı, çiçeğı, böceğı sevmeliydi. İnsanı sevmeliydi. O'ndan istemeliydi. O'ndan dilemeliydi. O'nun sevgisini kazanacak amelleri, O'na gidecek yolları bilmeliydi.
Şükürler olsun ki bildim!
Bildim ve buldum.⁸⁰⁹

⁸⁰⁷ Uludağ, *age*, s. 397, s. 297.

⁸⁰⁸ *Age*, s. 397.

⁸⁰⁹ Koçak, *age*, s. 125.

Aşkın Meali-I, Yusuf ve Züleyha'da da çöl, kahramanı dönüştürüp arındıran bir mekân olarak sunulur. Züleyha, Yusuf zindandan çıkmadan önce gördüğü bir rüyadan hareketle şehri terk eder. Hesapsız ve sonu belirsiz bir gidiştir bu. Züleyha'nın yolu çölden geçer. Çölün her dem kendini yenileyen ikliminden o da nasibini alır. Yolculuğun nihayetinde tavanı sazlarla örtülü, derme çatma bir eve yerleşir. Burası onun için "hidayetın konağı" olur. Görüldüğü gibi her iki eserde de tıpkı Mecnun'un aşkından çöllere düşmesi gibi geleneksel anlatılarda görülen tasavvufî motiflere öykünme söz konusudur. Nefis terbiyesi sayesinde Züleyha'nın maneviyatı yükselmiş, Yusuf'a denk bir aşk kahramanı olabilmesinin yolu açılmıştır.

Bu bağlamda *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de yer alan "Çöl ile Başlasın Bu Hikâye" bölümü de dikkat çekicidir. Çöl, sessiz ve ıssız bir mekân olması münasebetiyle yokluğu anımsatır. Bu açıdan bakıldığında çöl ile başlayan hikâyeler, yokluktan varlığa geçişi temsil eder. Öte yandan çöl, ilâhî kudretin detaylı olarak müşahede edilebileceği bir coğrafyadır. Bu yönüyle de üzerinden geçenleri Allah'a yöneltme gücüne sahiptir.⁸¹⁰Yazar, romanın başında böyle bir başlık açarak *palempsest* kuramında belirtildiği üzere kadim anlatılarla da bir metinlerarasılık kurar. Çünkü birçok edebî ürünün kaynağı çöldür. Örneğin kasideler, göçebe Arap şairlerin, çöldeki konaklama yerlerinde sevgilileri ayrıldıktan sonraki hazin manzarayı betimlemelerinden doğmuştur.⁸¹¹ Kays'ı "mecnûn" edip hakikî bir âşığa dönüştüren mekân da çöldür. Dolayısıyla romanın çölle başlaması yazarın hem tasavvuf ile hem de kadim anlatılarla metinlerarasılık oluşturma çabasının bir tezahürüdür. Zeki Bulduk da *Züleyha* adlı romanında çöl ile Züleyha'nın muradını bekleyişini özdeşleştirir. Züleyha, üç kez rüyasında gördüğü imranî delikanlının çöllere gelmesini umar. Böylece bekleyişin timsali olan çöl, Züleyha'ya sabrı öğretir. Romanlarda, külbe-i ahzanında sabır ve tevekkülle yaşayan Yakup'un durumu da bir çeşit riyazet hayatı olarak anlaşılmaya uygundur.

⁸¹⁰ Nitekim "hidayet" kelimesi "doğru yolu arama, doğru yola girme" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1978. Cahiliyye döneminde çölde yol bulan kılavuzlara "hâdi" denilmekteydi. Bu kelime İslamiyet'in gelmesiyle manevi bir anlam kazanmıştır. Bkz. Gazâlî, *Bidâyetü'l Hidâye Hidayet Rehberi*, Haz. Veysel Akkaya, İnsan Yay., İstanbul 2003.

⁸¹¹ Mehmet, Çavuşoğlu "Kasîde", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 1986, C. LII, S. 415-416-417, s. 17.

8.3. Âh

Âh, âşığın iç âlemindeki ateşin ifadesi olan ve yeis, azab, hüzn, ıztırâb gibi kalbî hâllere delalet eden bir edattır.⁸¹² Bu kelime, Divan şiirinde âşıkın aşk ateşiyle ağzından çıkan bir duman olarak düşünülmüş ve yazılış şekli itibariyle birçok benzetmelere konu olmuştur. Tasavvufta ise Allah kelimesinin ilk ve son harfi bir araya getirildiğinde ortaya çıkması münasebetiyle Allah lafzını temsil etmektedir.⁸¹³

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, "âh" kelimesi sıkça tekrar edilmiştir. Bu kelime bazen Züleyha'nın Yusuf'a hitaptan öte geçemeyen mektubunda "Bil ki kelâmdan da ötede sadece âh var, âh ki dünya onun üzerinde durur, gök kubbe onun hararetiyle döner." (s. 130) şeklinde yer bulmuş, bazen Züleyha'nın Yusuf'un Rabb'ini bilmesinde "Âh kalbim, âh kalbimiz. Âh Rabbim, Âh Yusuf'un Rabb'i, âh benim Rabb'im." (s. 138) şeklinde yinelenmiş, bazen de Yusuf'un dilinden Züleyha için söylenen bir gazelde "Nun'un nakşı bir âh'a Bismillah!/ Bir âh çekip de derûndan kalbimde buluverdiğim/Gül-i siyâha Bismillah" (s. 177) şeklinde zikredilmiştir. Böylece kelimenin hem Divan şiirinde ihtiva ettiği anlamı, hem de tasavvuftaki anlamı çağrıştıırılarak gelenekle metinlerarası ilişki kurulmuştur. Yaşanan her şeyin ilahî gücün kontrolü dâhilinde olduğu ve Züleyha'nın "âh"tan Allah'a giden yolun bir yolcusu olduğu "âh" kelimesinin bir leitmotif olarak tekrarlanmasıyla vurgulanmış, bu durum roman kurgusunun ritmine katkıda bulunduğu gibi temayı da güçlendirmiştir.

8.4. Kâf u Nûn ve Yaratılış

Kâf ve nûn harflerinden oluşan ve "ol" anlamına gelen "kûn" kelimesi, kâinatın yaratılış emridir. İbn Arabî, kâf harfinin âlemin batın yönüne, nun harfinin ise zâhir yönüne işaret ettiğini söyler. Ortadaki vav harfinin ise gaybı temsil ettiğini belirtir.⁸¹⁴ Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı romanının birçok yerinde "kûn" emrinin tasavvufî anlamına göndermede bulunur. Hayatın başlangıcı gibi anlatılacak hikâyenin başında da bu söze yer verilir: "Önce söz vardı, hayat sonradan geldi."⁸¹⁵ Yakup'un Yusuf'a kavuştuğu vuslat sahnesinin

⁸¹² Uludağ, *age*, s. 26.; Onay, *age*, s. 44.

⁸¹³ Üstüner, *age*, s. 304.

⁸¹⁴ İbn Arabî, *age*, s. 41.

⁸¹⁵ Bekiroğlu, *age*, s. 13.

betimlenmesinde de kelimenin çağrışım gücünden yararlanılır: "...sufi kâf u nûn'u hatırladığında, unutkan kalp ezel hatırası içinde uyandığında hissettiği ne ise, onu hissetti Yakub Yusuf'un kokusu ruhuna değdiğinde."⁸¹⁶ Firavun'un, hidayete erişinde de bu sözü hatırlayışı etkili olur: "... hatırladım, 'ol', dendiğinde duyduğum sesi, kâf u nûn, hatırladım verdiğim sözü, bana üflediğin nefesi,"⁸¹⁷

Tasavvuf düşüncesine göre mutlak güzellik sahibi olan Allah, tıpkı insanın kendini görmek için aynaya bakması gibi kendi güzelliğini görmek ve göstermek üzere kâinatı yaratmıştır.⁸¹⁸ Tasavvuftaki bu görüşün temeli "Ben, gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim. Halkı bilinmek için yarattım." anlamına gelen hadis-i kutsiye dayanmaktadır. İsmail Hakkı Bursevî (1652-1728) *Kenz-i Mahfi* adlı eserinin mukaddimesinde bu hadisin sıhhatini değerlendirir.⁸¹⁹ Buna göre Muhyiddin İbn Arabî, *Fütuhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde, bu hadis için "Keşfen sahih(tir), fakat naklen sabit değildir." beyanında bulunmuştur. İmam-ı Suyûtî, *Dürer-i Münteşire* adlı eserinde bu hadisin asılsız olduğunu kaydetmiştir. İsmail Hakkı Bursevî ise senedi olmadığı için naklen sahih olmasa da hadisin keşif itibarıyla sahih olduğu görüşündedir.⁸²⁰ Nazan Bekiroğlu, Tanrı ile insan arasındaki ontolojik ilişkiyi açıklayan bu hadisi anlamsal bir dönüşüm işlemine tabi tutarak roman kurgusuna dâhil eder. Aşk, kalbinin zarına işleyip ruhu Yûsuf'un ezelf kokusunu hissettiğinde, Züleyha her şeyde Yusuf'u görmeye başlar. Bu, aşkın ilk aşamasıdır. "Siyah bir ırmağa düştü Züleyha, gözleri Yusuf'un gözleri."⁸²¹ ifadesinde geçen "siyah" kelimesi yaradılış öncesini anırtır. Görmekten sonra görülmek ise aşkın ikinci kademesini oluşturur. Züleyha, Mısır'ın bütün tanrılarına şöyle seslenir: "Esirgeme ki ben bir hazineydim, görüleyim, bilineyim. İlle Yûsuf görsün beni."⁸²² Böylece efendi-köle ilişkisi tersine döner. Bu durum Yenişehirli Avnî'nin "Çünkü sen âyine-i kevne tecellâ eyledin/Öz cemâlin çeşm-i âşıktan temaşa eyledin."⁸²³ mısralarında veciz bir şekilde dile getirdiği gerçekle örtüşmektedir. Züleyha, kendi

⁸¹⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 204.

⁸¹⁷ *Age*, s. 215.

⁸¹⁸ Levend, *age*, s. 15.

⁸¹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfi Gizli Hazine*, Sadeleştiren: Abdulkadir Akçiçek, Rahmet Yay., İstanbul 1967, ss. 12-14.

⁸²⁰ İsmail Hakkı Bursevî, hadisin sıhhatine delil olarak Mevlana Fenârî'den aktardığı bir rivayete yer verir. "Hz. Davut, zulmetler âleminden sıyrılıp nurlar âlemine yöneldiği bir sırada Hazret-i Rububiyet'ten sordu: 'Ya Rabbi, bu halkı niçin yarattın?' İzzet perdeleri ötesinden şu nida geldi: Ben gizli bir hazineydim; bilinmemi istedim. Halkı, bilinmek için yarattım." Bkz. Bursevî, *Kenz-i Mahfi*, s. 14.

⁸²¹ Bekiroğlu, *age*, s. 85.

⁸²² *Age*, s. 90.

⁸²³ Levend, *age*, s. 15.

güzelliğini Yusuf'un aynasında görmek istemektedir. Böylece Nazan Bekiroğlu, alt metin olan kutsî hadisi farklı bir bağlamda kullanmış, alt metin ile ana metin arasındaki izleksel benzeşimi koruyarak elöyküsel bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.

8.5. Fenâfillah

Fenâ kelimesi "geçicilik, yokluk, hiçlik" anlamlarına gelir. Fenafillâh ise tasavvufî düşüncede insanın kötü huy ve davranışlarından sıyrılıp kendi varlığını Allah'ın varlığında yok etmesidir. Nefsini terbiye eden kul, bu makama eriştiğinde artık Allah'ın mutlak irade ve kudretini tam olarak tanımıştır.⁸²⁴

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanında, tasavvuftaki fenafillâh düşüncesini bir alegori oluşturarak anlatır.⁸²⁵ Roman, "Kaplanlar ve Avcılar" (s. 9) başlıklı bölümle başlar. Burada anlatılan hikâyeye, kaplan avcılarının kaplanları nasıl avladıklarını içermektedir. Buna göre kaplan avcıları, hayvanların geçiş güzergâhına içi kan dolu bir tepsi bırakırlar. Kaplanlar, bu davete hayır diyemezler ve derhal dillerini tepsiye daldırırlar. Hikâyenin kalan kısmı Züleyha'nın çeşitli manevi hâllerden geçip ilahî aşka ulaşmasının ardından "Kaplanların Ölümü" (s. 144) başlığıyla verilen bölümde tamamlanır. Kaplanlar bir süre sonra içtikleri kanın etkisiyle sarhoş olurlar ve dillerinin kanadığını fark etmezler. Kaplardaki kan bitse de onlar kendi kanlarını içmeye devam ederler. Sonunda tabana dizilen jiletler kaplanların dillerini parçalar ve kaplanlar kendi kanlarını içerken ölürler. Böylece oluşturulan sembolik hikâyeye okuru kurmaca dünyanın sınırlarına çeker. Kaplan Züleyha'yı, kan ise aşk ve tutkuyu temsil etmektedir. Kaplanların vecd hâlinde kendi kanlarını içerken can vermeleri ise Züleyha'nın *heva*, *hubb*, *ışk*, *vedd* hâllerini geçip Hakk'ın varlığında kendi benliğinden geçmesini simgelemektedir.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün adlı romanında yer alan "Öykü: Vurgun Yiye Mahir Balıkçı" (ss. 86-87) başlıklı sembolik iç öykü de fenafillâh düşüncesini yansıtmaktadır. Öyküde Züleyha'nın Nil'de gezintiye çıktığı, bu sırada genç ve tecrübesiz bir balıkçının Züleyha için Nil'in en güzel incisini çıkarmak üzere nehre daldığı anlatılır. Bir süre sonra dalgıç, baygın bir vaziyette dışarı çıkar. Züleyha,

⁸²⁴ Üstüner, *age*, s. 172.

⁸²⁵ Mehmet, Özger, "Kadim Bir Anlatıya Yeni Bir Yorum: Züleyha", *Yediiklim*, 2012, S. 271, s. 46.

kayıkçısına bunun nedenini sorar. Kayıkçı bu soruyu, dalgıcın vurgun yemeden önce Mısır'ın bütün içkilerini içmiş gibi sarhoşa döndüğü, bu yüzden de çaresiz kaldığı şeklinde yanıtlar. Züleyha, bu durumu kendine uyarlar. O da kölesinden vurgun yemiştir, yapılması gerekeni bildiği halde çaresizdir. Öte yandan tasavvuf hakkında bir miktar bilgisi olan okuyucular için dalgıcın ateşe âşık pervaneler misali sevdiğinin yolunda canını feda etmesi ilahî aşk yolundaki sâlikin kendi canından geçmesini anıştırmaktadır.

8.6. Nefs

Arapça *nefese* kelimesinden türeyen nefis/nefis; bir şeyin varlığı, can, kişi, ceset, beden, herhangi bir şeyin özü, iç yüzü, azamet, izzet gibi çeşitli anlamlara gelen bir kelimedir.⁸²⁶ Tasavvufta, nefsin tanımından ziyade insanın nefisle mücadelesi üzerinde durulmuştur.⁸²⁷ Bu mücadelenin yolu da riyazet ve çileden geçmektedir. Nefs kelimesi insanın zatı, mahiyeti anlamında da kullanılır. Süleyman Uludağ, nefsin bu anlamını şu şekilde açıklar:

Eğer bu nefis süflî arzulara karşı gelir ve kötülük yaptığı zaman sahibini kınarsa buna *nefs-i levvame*(insanı kınayan, sahibini sorgulayan nefis) denir. Kötülüklerden arınırsa *nefs-i mutmainne* adını alır. Nefsin yedi makamı şöyle sıralanır: *nefs-i emmare*, üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis; *nefs-i levvame*, üzeri hafif ve ince perdelerle kaplı nefis; *nefs-i mülhime*, üzeri nur-zulmet karışımı perdelerle kaplı nefis; *nefs-i mutmainne*, bir öncekine göre nurlu perdelerin ağırlıkta olduğu nefis; *nefs-i raziye*, bir öncekine göre nurun daha fazla, karanlığın daha az olduğu nefis; *nefs-i merdiye*, bir öncekine göre nurun daha fazla, karanlığın daha az olduğu nefis; *nefs-i kâmile*(*nefs-i zekiye*), perdelerin tamamen kalktığı, zulmetin kalmadığı nefis makamı. Birinci nefsten yedinci nefse doğru gelindikçe cismaniyet, zulmaniyet, kesafet azalırken derece derece ruhaniyet, letafet artar."⁸²⁸

Zeki Bulduk, Züleyha adlı romanında nefis kelimesinin tasavvufî anlamlarına uygun bir kurgu oluşturmuş, Yusuf'un Züleyha'nın çağrısı karşısındaki durumunu nefsin tasavvuftaki çeşitleri ile ilişkilendirmiştir:

⁸²⁶ Üstüner, *age*, s. 209.

⁸²⁷ *Age*, s. 209.

⁸²⁸ Uludağ, *age*, s. 274

Konak kapısından girerken nefs-i sâfiye gömleğini soyundu.
Salondan geçerken nefs-i marziyye gömleğini bıraktı.
Merdivenleri çıkarken nefs-i raziye gömleğini çıkardı.
Züleyha'nın kapısına vardığında mutmain olan nefsi kapıya koydu.
İçeri girip kapıyı örttüğünde mülhimme olan nefsi de düştü üzerinden.
Ki Züleyha hamle edip kapıyı kilitlediğinde levvame nefsi de
utancından güneş kurmuş tül gibi kızarıp çekildi kenara.
Yusuf'ta nefs-i emmare mi kalmıştı, Züleyha 'gelsene!" dediğinde?⁸²⁹

Görüldüğü gibi yazar, Züleyha'nın daveti karşısında Yusuf'un durumunu anlatırken anıştırma yöntemini kullanarak "nefs" kavramının tasavvufî anlamlarına yer vermiştir. Yusuf, üzerinde bulunan nefsin manevî gömleklerini teker teker kaybetmiş, sonunda üzerinde yalnızca kötülüğü emreden nefs-i emmare gömleği kalmıştır.

Rasim Özdenören ise *Kuyu* adlı eserinde "nefs" kavramını köpek imgesiyle anlatmıştır. Tasavvufta, nefsin benzetme yoluyla somutlaştırıldığı hayvanlardan birisi de köpektir.⁸³⁰ Öte yandan köpek, Kıtımîr örneğinden hareketle şeyhe sadakatin de timsali olmuştur.⁸³¹ Müritler için şeyhin kapısında beklemek bir şeref addedilmiş, Abdulkadir Geylanî'nin türbesine pîrlerin kapısında köpek olmayı öven sözler yazılması emredilmiştir.⁸³² Rasim Özdenören, öykünme yöntemini kullanarak tasavvufî gelenekte yer alan bu sembolü öyküsünün kahramanlarından biri hâline getirmiştir. *Kuyu*'da, Yusuf'un nefsinin sembolize eden köpek, hakikat yolculuğunda ona yol arkadaşı olmuştur.

Köpek imgesinin *Kuyu*'da nasıl kullanıldığını kısaca inceleyelim. Öykünün kahramanı Yusuf, bedeninin arzularına teslim olmak ile edilgenlik duygusu arasında bocalarken gözlerini yumar. Rüyasında altın bir tahtın üzerine oturmuş, gülümseyen, güzel yüzlü bir erkek görür. O anda kendisi de iri, uyuz, kara bir köpeğe dönüşür. Köpek kendini bu adamın dibine atmaktadır. O anda, kadın saçlarından örülmüş bir kırbaç peyda olur. Köpek, kendine bu kırbaçla vurulmasını beklese de adam lisan-ı hâl

⁸²⁹ Bulduk, *age*, s. 92.

⁸³⁰ Üstüner, *age*, s. 213.

⁸³¹ Kıtımîr'in sâfilere için önemi, müridin mürşidiyle (ve o yoldan geçerek Tanrı'yla) olan ilişkisine bir örnek yahut numune teşkil etmesidir. Nasıl köpek Ashâb-ı Kehf'in ardından mağaraya girmiş, imanı ve sadakati sayesinde Allah'ın inayetine lâyık görülmüşse, derviş de şeyhini tam bir iman ve sadakatla sonuna kadar takip ederek visâle erebilir ancak. Bkz. T24, "İslâmiyetin En Kutlu Köpeği Kıtımîr", 2017, Kaynak: <http://t24.com.tr/k24/yazi/islamiyetin-en-kutlu-kopegi-kitmir,723>, (Erişim Tarihi: 28.07.2017).

⁸³² M. Bahâeddin Nakşibend'in(718-91/1318-89), Abdulkadir Geylanî'nin (470-561/1077-1166) türbesine Farsça olan şu ibarenin yazılmasını emrettiği kaydedilmektedir: "Pîrlerin kapısında köpek ol / Eğer Hakk'a yakın olmak istersen / Zira arslanlardan daha şereflidir / Geylânî'nin kapısındaki köpek." Bkz. Uludağ, *age*, ss. 216-27.

ile bunun vaktinin gelmediğini anlatır. Bu esnada Yusuf, yaralarının üzerinden sürünerek geçer. Bu erkek yüzünü görene dek çok fazla yara almıştır ve bu yaraların ancak bu keskin kırbaç darbeleriyle iyileşeceğini düşünmektedir. Ancak yaralarının iyileşme zamanı henüz gelmemiştir. Rüyanın devamında buradan ayrılan Yusuf iğrenç kokuların geldiği, tiksinti uyandıran, leşler içinde bir mekâna gelir. Burada bulunan pislik içindeki sularla arınamayacağını fark eder. Kan ter içinde uyanan Yusuf, abdest alıp üzerini değiştirdikten sonra sabah namazı için camiye gider. Namazdan sonra kara sakallı bir adam ona: "Sen başıboşlardan mısın, kardeş?"⁸³³ diye sorar. Ardından da sözlerini "Köpekler de başıboş gezerler, insanların köpeklerden farkı... bir yere bağlı olmaları... bağlandıktan sonra da köpek gibi bağlı olmaları... sadakatle..."⁸³⁴ şeklinde devam ettirir. Gördüğü rüya ve adamın sözleri Yusuf'un üzerinde iz bırakır. O da köpekler gibi başıboştur ve köpekler gibi sadakatle birisine bağlanmalıdır. Zaten her ne kadar günaha bulaşmış olsa da kasabaya gelişindeki ilk gaye de budur. Öykünün ilerleyen bölümlerinde kahramanın köpeğiyle olan ilişkisi önemli yer tutar. Yusuf, onu varlığının bir parçası olarak kabul etmiştir, onun istek ve beklentilerini bilmektedir. Bu bakımlı bir köpektir. Banyodan çıktığında her tarafını losyonla ovar, aynalarda kendine bakmaya bayılır, kendini beğenir. Kimi zaman köpek, işlediği günahın ağırlığı altında ezilen Yusuf'u yönlendirir. Ne de olsa bir kere günaha bulaşmıştır, nasıl olsa sonunda pişman olup tövbeye oturacağına göre başka günahlar işlemesine bir engel yoktur. Bir köpeğin sözüne uyulur mu, diye düşünür Yusuf. Ardından da bu monolog, diyaloga dönüşür:

Sen şimdi diyorsun ki, madem tövbe edeceksin, öyleyse elinden geleni ardına koyma, elindeki bütün fesaketleri işle. İyi de, tövbe etmek için mi fesaket işleyeceksin? Başka ne? Başka ne için? Tövbe etmeyeceksem fesaket işlememin ne anlamı kalır? Ben de diyorum ki tövbe edersen fesaketin ne anlamı bulunuyor?
Sen kimsin?
Ben, köpeğiniz efendim, âcizâne.⁸³⁵

Yusuf'un nefsi/köpeğiyle birlikte çıktığı arayış yolculuğunda yaşadığı karmaşık durum kuyu metaforuyla anlatılır. Modern zamanların Yusuf'u, Mısır'a giden yolun peşindeyken kuyuya düşmüştür. Yusuf burada, kuyudan çıkmak için nefsi öldürmenin gerekli olup olmadığını sorgular:

⁸³³ Özdenören, *age*, s. 48.

⁸³⁴ *Age*, s. 48.

⁸³⁵ *Age*, s. 65.

Bunlara rağmen kuyudan çıkması gerekiyor, öyle mi? Öyleyse ağırlıklarını bırakması mı gerekiyor? Ağırlıkları? Ağırlıkları ne olabilir? Bundan kolay ne var, ne olacak? Ağırlığı, bizzat nefsinden başka ne olabilir? Ama onu nasıl terk etmeli? Terk edebilir mi? Nefs, terk edilebilir mi? Bir de, demiyorlar mıydı ki, insan nefsiyle güzeldir ve o, nefsiyle sevilir. Vay canına! Gene açmaza giriyor. Nefsini hem terk etmesi gerekiyor, hem onu yüklenmesi, öyle mi? Böyle bir şeyin üstesinden gelinebilir mi? Belki de bu yüzden, bu işin üstesinden gelmeyi öğretecek bir üstadın bulunması gerektiği söyleniyordu.⁸³⁶

Yusuf, yolculuğuna devam edeken tövbe edip bir şeyhe intisap eder. Gördüğü bir düşün yorumunda şeyhi ona nefsin öldürülelemeyeceğini anlatır:

Sen, o üç düşmandan ikisini vurup öldürmüşsün, öldürdüklerin dünya sevgisiyle şeytandır, geriye yalnızca nefsin kalmıştır. Onu da zaten öldüremezsin, o, ömrün oldukça seninle yaşayacaktır, ama görevim seni ki, onu öldürmeden onunla başa çıkabilesin! Büyüklerimiz de marifetin burada olduğunu söyler. Hayır, gözünü kör etmeye çalışma, gözün görsün, ama sen onu denetle. Kulağını sağır etmeye çalışma, kulağın işitsin, ama onun işittiklerini denetlemeye bak.⁸³⁷

Öykünün sonunda Yusuf, kasabadan -geldiği gibi trenle- ayrılır. Burada aradığını bulup bulmadığı, trenin son hızla nereye gittiği belirsizdir. Belirli olan tek şey, yolculuğu devam ettiği sürece içindeki köpeğin hiç susmayacağıdır. Nitekim öykü Yusuf'un köpekle olan diyaloguyla sona erer. Yusuf, boynunu yana devirip kendisini seyreden köpeğe şu soruyu sorar: "Söyle bakalım, ahpap, şimdi biz kuyunun içinde miyiz, dışında mı?"⁸³⁸ Köpeğin cevabı ise yalnızca "Hav, havv!.." olur.

Melike Gökcan Türkdoğan, *Kuyu*'nun ana kahramanı olan Yusuf'un iç dünyasındaki bu mücadeleyi alt-ben (nefis) ile üst-ben (vicdan) arasındaki ruhsal çatışmanın ürünü olarak görür ve Yusuf'un durumunu şu cümlelerle özetler:

Rabb'inden gelen yardım ve ilhamla nefsin ve arzuların karşısında dimdik duran evvel zaman Yusuf'unun ahir zamandaki adaşı 'nefs-i emmare' ile 'nefs-i mülhime' arasına sıkışmıştır. 'Esfelessalihin'le 'eşref-i mahlûkat' sarkacında acı ve ümit dolu bir salınımdır Yusuf'un varlığı. Nefsinin arzuları ikide bir de içine düştüğü bir kuyudur. Bir girdap gibi dolanıp içine çeker. Dünya, ansızın uçurumlaşırken tehlikeli bir imtihan alanıdır. Yanlış bir adım, kuyuya düşüştür.⁸³⁹

⁸³⁶ Özdenören, *age*, s. 87.

⁸³⁷ *Age*, s. 104.

⁸³⁸ *Age*, s. 111.

⁸³⁹ Türkdoğan, *agm*, s. 15.

8.7. Vahdet-i Vücûd ve Tecelli

Vahdet-i vücûd düşüncesi, bütün varlıkların mutlak vücûd sahibi olan Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi olduğu esasına dayanır.⁸⁴⁰ Vahdet-i vücûd düşüncesini sistemleştiren âlim Muhyiddin İbn Arabî'dir.⁸⁴¹

Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de vahdet-i vücûd düşüncesini yansıtan ifadelere yer vermiştir. Romanın "Söz Başı" adını taşıyan ilk bölümü, geleneksel metinlerdeki tevhid görünümündedir. Yazar, bu bölümde anlatılacak öykünün tasavvufî boyutuna dikkat çeken cümlelere yer verir: "hiçbir yol O'ndan özgeye çıkmıyor aslında, 'gönül tahtına O'ndan özge sultan' olunmuyor. Değil mi ki her şey O'ndan, gidecek yer yok O'ndan başka. Geline yer yok O'ndan başka."⁸⁴² Kimi zaman da anıştırma yöntemini kullanarak romanın ve hayatın özetini "vahdet-i vücûd" düşüncesiyle ifade eder:

İşte bütün hikâye: Kim düştü kuyuya, Yûsuf mu, Yakub mu, Züleyha mı? Zindan kimin kaderi, Yusuf'un mu, Yakub'un mu, yoksa Züleyha'nın mı? Yûsuf, Yakub ve Züleyha yok aslında. Hepsi bir, hepsi O bir, hepsi tek bir.⁸⁴³

"Görünmek", "açığa çıkmak" ve "zuhur etmek" gibi anlamları olan *tecelli*, tasavvufta gayba ait nurların kalbe doğması ve görünmeyen kalpte görünür hâle gelmesi olarak tanımlanır.⁸⁴⁴ Tasavufa göre Hakk'ın cemal ve celal tecellileri mütemadiyen kâinatta aksetmektedir.⁸⁴⁵ Tecelli'nin nasıl meydana geldiğini Allah'tan başka kimse bilemez.⁸⁴⁶ Nazan Bekiroğlu, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de tasavvufî düşüncedeki tecelli kavramına, genişletme yöntemini kullanarak olay örgüsüne dâhil ettiği sembolik hikâyeler aracılığıyla değinmiştir. Örneğin "Öykü: Bedevinin Yusuf'a Ayna Armağan Etmesi" adlı bölümde geçen "o güzellik güneşi", "Kenan'a doğan dolunay", "en parlak ışığın yansıması" gibi ışık imgesi etrafında oluşturulan tamlamalar tecelli kavramıyla ilgilidir. Bu bölümün sonunda yer alan cümlelerde ise oluşturulan ışık imgesi zirveye ulaşır:

⁸⁴⁰ Üstüner, *age*, s. 45.

⁸⁴¹ *Age*, s. 45.

⁸⁴² Bekiroğlu, *age*, s. 14.

⁸⁴³ *Age*, s. 16.

⁸⁴⁴ Uludağ, *age*, s. 346 ; Üstüner, *age*, s. 148.

⁸⁴⁵ Üstüner, *age*, s. 148.

⁸⁴⁶ Levend, *age*, s. 20.

Sen sûretsın O asıl. Sen fersin O mana.
Sen bedensin O ruh. Sen gurbetsin O yurt.
Sen parçasın O bütün. Sen gölgesin O ışık.
Böyle söyleyip de geldiği uzun yolları aşmak üzere geri dönerken
bedevi, Yûsuf baktı elindeki aynaya. Ve, bildim, dedi. Her şey O'ndan,
sen de O'ndan, ben de O'ndan! Bunu söylemek istiyorsun. Ve ben
bunu biliyorum.⁸⁴⁷

Yakup'un Yusuf'a duyduğu sevgide de tecelli kavramı önemli rol üstlenir. İlahî nurun cezbesine kapılan Yakup, nakşı görüp nakkaşa kayıtsız kalamaz. Böylece onun sevgisi evlat muhabbetinden öte bir anlam kazanır. O, evlâtları arasında ayırım yapan bir baba değil, bir nebinin nuruna tutulmuş pervanedir.⁸⁴⁸ Nitekim romanın sonundaki vuslat sahnesinin ardından Yakup'un hissettikleri âşık-mâşuk mazmunu çerçevesinde anlatılmıştır.⁸⁴⁹

Baba ile oğul arasındaki muhabbetin tasavvufî bir çerçevede ele alınmasına *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyhâ*'da da rastlanır:

Vefâkar iki dost gibi lütufkâr nazarlarla birbirlerine baktılar. Perdesiz tecelliler gün gibi ortadaydı. Yakup, Yusuf'un alınına yansıyan peygamberlik nurunu ayan beyan görüyordu. O nur ki, Hz. Âdem'in alından bütün peygamberlerin yüzüne konuk olan ve en son Hz. Muhammed'in alında sakın olan bir nurdu.⁸⁵⁰

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de bir leitmotif olarak tekrar edilen "gül-i siyah" ifadesi de tasavvufa bir gönderme olarak okunabilir. Tasavvuf edebiyatında "gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesi" anlamına gelen gül, güzel taç yaprakları ve dikeniyile ilâhî cemali ve celali en mükemmel şekilde yansıtır.⁸⁵¹ Güzel koktuğu için, Hz. Muhammed'in terine de nispet edilir. Siyah renk ise belirsizlik anlamı taşır. Bu özelliğinden dolayı Hakk'ın nurunun renksiz ve keyfiyetsiz olduğu ifade edilir.⁸⁵² Ayrıca, siyah renk, karanlıkta hiçbir şeyin ayırt edilememesinden nispetle "Zat-ı Hak" anlamında da kullanılır.⁸⁵³ Sâliklerin abası ve Kâbe'nin örtüsünün siyah

⁸⁴⁷ Bekiroğlu, *age*, s. 29.

⁸⁴⁸ *Age*, s. 212.

⁸⁴⁹ *Age*, s. 205.

⁸⁵⁰ Koçin, *age*, ss. 19-20.

⁸⁵¹ Uludağ, *age*, s. 149.

⁸⁵² Kadir, Özköse, "Tasavvufu Renklerin Dili", *Somuncubaba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 2014, S. 160, s. 28.

⁸⁵³ Uludağ, *age*, s. 321.

olması bu remze bağlanır.⁸⁵⁴ Bir nevi renksizlik anlamına gelen ve bütün renkleri içinde barındıran siyah, gaybın ve tevhidin timsalidir. Siyahın bütün renkleri yutan özelliğinden hareketle mutasavvıflar, Allah'ın yaratma iradesinden önceki mertebeyi, yani "Zât-ı Ahadiyyet"i, tecellisizlik ve mutlak anlamda idrak edilemezlikten dolayı bu renkle simgelemişlerdir.⁸⁵⁵ Romanda, adının levh-i mahfuz sathına Züleyha'nın adıyla yan yana yazıldığını hatırlayan Yusuf, Züleyha'ya "ey dalgaları beyaz denizin gül-i siyâhı Züleyha"⁸⁵⁶ şeklinde hitap eder. Züleyha'nın suçunu kabul etmesinin akabinde Yusuf'un dilinden söylenen Bismillah Gazeli ise şu ifadelerle biter: "Bir âh çekip de derûndan kalbimde buluverdiğim/Gül-i siyâha Bismillah!"⁸⁵⁷ Züleyha ile evlendikleri gecenin sabahında, Yusuf'un dilinden söylenen Merhaba Gazeli'nde geçen ifadeler ise şu şekildedir: "ey Mısr'ın yorgun ve siyâh gülü/ırmak olarak bana akacaksın unutm,/gül dikenine dayayıp da sinemi/öleceğim unutm".⁸⁵⁸ Görüldüğü gibi, Nazan Bekiroğlu, "gül-i siyah" ifadesi üzerinden tasavvufî düşünceye bir kapı açmış, anıştırma yöntemini kullanarak ifadenin tasavvufî çağrışımlarına yer vermiştir. Matemin ve hüznün rengi olan siyah, gülün güzelliğiyle birleşip Züleyha'ya sıfat olmuştur. Yusuf için ise bu ifade gayb âlemini işaret eder. Nitekim zaman geçtikçe perdeler aralanır; Yusuf'un yarım kalmışlığı, gaybın ve Zat-ı İlahî'nin timsali olan Züleyha (gül-i siyah) ile tamamlanır.

8.8. Seyr u Sülûk

Seyr u sülûk, "Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuk"⁸⁵⁹ olarak tanımlanır. Sâir ve sâlik denilen yolcu, ilâhî iradenin hâkimiyetine girmek amacıyla kötü huylardan arınıp iyi huylar edinerek bu yolda mesafe kat eder ve insan-ı kâmil mertebesine yükselir.⁸⁶⁰

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda Züleyha, manevî bir yolculuğa çıkan sâlik görünümündedir. Bu durum en çok *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de belirgindir. Romanın satır aralarından Züleyha'nın kesretten vahdete

⁸⁵⁴ Ali, Yıldırım, "Renk Simgeciliği ve Şeyh Galip'in Üç Rengi", *Milli Folklor*, C. 18, S. 72., s. 6.

⁸⁵⁵ *Age*, s. 10.

⁸⁵⁶ Bekiroğlu, *age*, s. 158.

⁸⁵⁷ *Age*, s. 177.

⁸⁵⁸ *Age*, s. 180.

⁸⁵⁹ Uludağ, *age*, s. 316.

⁸⁶⁰ *Age*, s. 316.

olan bu yolculuğunu takip etmek mümkündür. Romanın en başında Züleyha'nın Allah'tan başkasını sevmeyeceği vurgulanır: "İnsan o ki, O'ndan başkasını sevemez sevginin mahiyeti icabı, O'ndan başkasını bilemez bilginin mahiyeti icabı."⁸⁶¹ Ancak Züleyha bu durumun farkında değildir. Yusuf'a duyduğu aşk yüzünden acı çeker ve sabrın ne olduğunu bilmeksizin sabreder. Bu durum romanda, "Aşk verilmiş ona, aşkı bilmiyor. Sabır verilmiş, sabra sahip çıkmıyor."⁸⁶² cümlesiyle ifade edilir. Züleyha, ancak aşkının manasını anladığında bir nebiye yol arkadaşı olarak yaratıldığını idrak edip aşkına sahip çıkacaktır. Ne zaman ki Züleyha aradığını kendi tanrısında bulamaz, o demde aydınlanan ruhundan diline şu sözcükler dökülür: "Beni sana getirmeyeceksin Yûsuf'un aşkını ne yapayım?"⁸⁶³ Böylece Züleyha'nın önüne Leyla'dan Mevla'ya giden yol çıkar. Nitekim Yusuf da onu bu yola çağırıştır: "Sonra, gel, demişti Yûsuf Züleyha'ya, şimdi sen gel. Ama bana değil benim Rabb'ime gel. Gel ve Rabb'i bil."⁸⁶⁴ Züleyha, Yusuf'un Rabb'ini bilir. Aynalara baktığında gençliğini ve güzelliğini kaybettiğini anlayan Züleyha, bir münacat edasıyla Allah'a yalvarır; güzelliğini geri ister. Ancak duası icabet bulmaz.

Manevi yolculuğunda Züleyha'nın önündeki son engel, ayağının sürçtüğü yeri bilip hatasını kabul etmektir. Yusuf'un aklanması maksadıyla kurduğu mahkeme için adamlarına Züleyha'yı çağırılan Firavn, "Getirin ki Züleyha'nın sınavı tamamlansın, getirin ki Yûsuf yeni hayatına başlasın."⁸⁶⁵ diyerek Züleyha'nın imtihan yolculuğuna imada bulunur. Yusuf da içinden, "Züleyha tamamla sınavını"⁸⁶⁶ diye geçirir. Ardından da "Sen onun göğsünü aç, belini büken yükünü kaldır üzerinden"⁸⁶⁷ şeklinde dua eder. Züleyha, Firav'ın kurduğu mahkemede Yusuf'un masumiyetini ikrar edip rahatlar. Yolculuğun devamında Yusuf ile Züleyha evlenirler.

Züleyha, sûreti aşp sîrete ulaştığında daha önce reddedilen duası icabet bulur ve güzelliği ona geri verilir. Aslında bu nokta Züleyha'nın manevi yolculuğunu tamamlayıp insan-ı kâmil olduğu yerdir. Bu durum, Züleyha'nın dilinden şu cümlelerle ifade edilir:

⁸⁶¹ Bekiroğlu, *age*, s. 14.

⁸⁶² *Age*, s. 93.

⁸⁶³ *Age*, s. 132.

⁸⁶⁴ *Age*, s. 135.

⁸⁶⁵ *Age*, s. 173.

⁸⁶⁶ *Age*, s. 174.

⁸⁶⁷ *Age*, s. 175.

Çünkü yüzümün de arkasında saklı olan asıl yüzü gördüm. Dünün ve yarının olmadığını, ân'ın derinliğinde bir bütün olduğumu bildim. Genç Züleyha, çocuk Züleyha, O Züleyha, bu Züleyha. Hepsi üzerimde katman katman, halka halka. Ben evvel'im ve âhir'im aynı zamanda. Kız'ım ve kadın'ım. Öyleyse ben her zaman'ım. Ben zamanın da üstündeki zamanım. Ben Züleyha'yım. Sûretin de arkasındaki asladır iştiyakım. Ne gençliğimi ne güzelliğimi Rabbim, senden istemiyorum geri. Çünkü ben Züleyha'nın da arkasındaki Züleyha'yım.⁸⁶⁸

8.9. Mutasavvıf Şahsiyetler

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların bazılarında, zamanda ileriye sıçramalar yapılarak vaka zamanından uzun yüzyıllar sonra yaşamış kimi mutasavvıf şahsiyetlerin hayatlarından kesitlere yahut sözlerinden alıntılara yer verilir. Örneğin *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yusuf ve Züleyha*'da, Züleyha'nın mecazi aşktan hakiki aşka yönelmesi şu şekilde anlatılır:

Zaten putunu kırdığı günden beridir, Yusuf'tan gördüğü kadarıyla bildiği ibadetlerini, Allah'a karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmeye çalışıyordu. Yusuf, ondaki bu değişikliğin aşktan kaynaklandığını biliyordu. Çünkü aşk bir rehberdir; her şeyin canıdır. Samimi ve kararlı bir şekilde yola çıkanları hedefine mutlaka ulaştırır. Vefatından yüzlerce yıl sonra bile ismi unutulmayan ve kendisine "Efendimiz" diye hitap edilen alimlerden birinin, kendisini derinden etkileyen aşkın ne olduğunu soranlara, "Benim gibi ol da bil." demesi, ünlü bir şairin, "Aşk gelince cümle eksikler biter." diyerek aşkı her derdin devası olarak görmesi ve yine ünlü bir başka şairin.
"Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kil u kal imiş ancak"
diyerek aşktan başka her şeyi, her bilgiyi birdedikodu olarak görmesi bu yüzdendir.⁸⁶⁹

Görüldüğü üzere burada sırasıyla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yunus Emre ve Fuzulî'nin aşk kavramı ile ilgili söz ve mısralarından alıntılar yapılarak söylem zenginliği yakalanmaya çalışılmıştır.

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsünde Yusuf'un intisap etmek istediği zât, ona Cüneyd-i Bağdadî'ye atfedilen şu sözü söyler: "Efendim, hakikat aramakla

⁸⁶⁸ Bekiroğlu, *age*, s. 183.

⁸⁶⁹ Koçin, *age*, ss. 148-149.

bulunmaz, ama onu bulanlar arayanlardır." Böylece öykü boyunca vurgulanan arayış izleği alıntılanan bu cümleyle pekiştirilir.⁸⁷⁰

Benzer şekilde Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da birçok mutasavvıf şahsiyete ait menkıbelere yer verilmiştir. Hasan-ı Basri, Zünnûn-ı Mısrî, Şems-i Tebrizî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhyiddin İbn Arabî, Aziz Mahmud Hüdâî romanda çeşitli vesilelerle isimleri zikredilen mutasavvıf şahsiyetlerdir.

9. POSTMODERN ANLATI UNSURLARI

Postmodernizmin 20. yüzyılın ikinci yarısında "moderniteyi eleştiren ve sorgulayan bir söylem alanı"⁸⁷¹olarak oluştuğu ifade edilse de kavramın tanımı ve çerçevesi konusunda bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir. Mahiyeti tam olarak belirlenemeyen ancak bilinmeyi anlamlandırma çabasıyla üzerinde birçok fikir beyan edilen bir kavram olan postmodernizm, bu yönüyle adeta bir mite dönüşmüştür. Kelimeyi, oluşumuna dikkat çekmek üzere "*POSTmodernİZM*" şeklinde yazarlar da vardır.⁸⁷² Her ne kadar kelimenin başındaki "post" ifadesi Batı dillerinde bir sürecin sonunu anlatıyor olsa da; post-modernizm, terim olarak "modernin sonu, modernden sonra doğmuş; onun devamı, içerdiği boyutlardan birinin süreği yahut anti-modernizm" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁸⁷³ Kelimenin sonundaki "izm" ise postmodernizmin "ideoloji karşıtı bir ideoloji"⁸⁷⁴ oluşuna atfedilebilir.

Batı dünyasının gerçeğe yaklaşma biçiminde tarihi süreç içerisinde meydana gelen değişim, konuyu bir nebze anlaşılır kılmaktadır. Dilek Doltaş, bu değişimi üç aşama olarak tasnif eder.⁸⁷⁵ Bunlardan ilki, Aydınlanma Çağı'ndan önceki döneme hâkim olan ve Tanrı'yı merkeze alan düşünce biçimidir. İkincisi, Hümanizm'in doğurduğu ve modern döneme hâkim olan insan (birey) merkezli düşünce biçimidir. Üçüncüsü ise gerçeği tanımlamada odak kabul etmeyen, merkezsiz düşünce sistemidir. Bunlardan sonuncusu kabaca 'postmodern düşünce' olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten de Aydınlanma Çağı ve ve Sanayi Devrimi'nin ardından başlayan süreç

⁸⁷⁰ Özdenören, *age*, s. 96.

⁸⁷¹ Sazyek, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", s. 510.

⁸⁷² İshak, Yetiş, "Türk Öykücülüğünde Postmodernizmin İzleri", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, s. 389.

⁸⁷³ İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, ss. 20-21.

⁸⁷⁴ *Age*, s. 2.

⁸⁷⁵ Dilek Doltaş, *Postmodernizm ve Eleştirisi*, İnkılâp Yay., İstanbul 2003, ss. 19-20 ; aktaran İsmet Emre, *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 38.

"dünyevileşme ve demokrasi temelinde yükselen bilimci, akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci bir ideoloji"⁸⁷⁶ olarak modernizmi doğurmuştur. Geleneğin eleştirisinden beslenen modernizm, akli ve bilimi hayatın merkezine yerleştirirken dini ise kişisel alana itmiştir. Bu dönemde insanlık tarihinin önceki dönemleriyle kıyaslanamaz bir ilerleme kaydedildiği yadsınamaz. Ancak bütün bu süreçte yaşanan büyük savaşlar, ülkeler arasındaki silahlanma yarışı, küreselleşmenin millî değerler üzerindeki olumsuz etkisi, kontrolsüz sanayileşme, teknoloji bağımlılığı, maddeye değer verilip manevi olanın ötelenmesi gibi hususlar insanları yabancılaşmaya ve kimlik bunalımına itmiştir. İşte postmodernizm, bu kimlik bunalımının yaşandığı ortamda hayat bulmuştur.⁸⁷⁷

Gerçek algısında yaşanan söz konusu değişim doğal olarak roman sanatını da etkilemiştir. 20. yüzyıla kadar dün, bugün, yarın zincirinde akan somut olayları zorlanmadan okuyan okurlar, 20. yüzyıldan sonra farklı biçimlerde yazılmış, bütünlükten yoksun, gerçeği parçalara bölen, "avangart"⁸⁷⁸ romanlarla karşılaşır.⁸⁷⁹ 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan edebiyat ise çelişkileri ve karşıtlıkları kanıksamıştır.⁸⁸⁰ Edebî eserlerde, geleneksel ile modernin, kral ile soytarının, ciddiyet ile ironinin yan yana yer alması artık yadırganmamaktadır. Yıldız Ecevit, bu tabloyu mizahi bir üslûpla betimler: "Abiye bir giysinin altına postal giyip pistte tek başına dans edilerek istenilen figürün yapıldığı, barok müziği için kurulmuş orkestranın Beatles çaldığı bir çağın edebiyatıdır bu."⁸⁸¹ Böylece *çokseslilik*, *metinlerarasılık*, *oyunsuluk*, *üstkurmaca* gibi kavram ve tekniklerle inşa edilen, okurun eseri anlamlandırma sürecinde daha etkin olduğu, kitlenin beğenisine, dine ve geleneğe sırt çevirmeyen, modern sonrası dönemin belirsizliğini, karmaşasını ve bunalımını yansıtan, yeni bir roman anlayışı doğmuştur. Necip Tosun, postmodernist sanat anlayışının başlıca özelliklerini şu şekilde sıralar:

⁸⁷⁶ Sezgin Kızılcıkelik, *Postmodernizm Dedikleri*, Saray Kitabevleri, İstanbul 1996, s. 13; aktaran Çetişli, *age*, s. 156.

⁸⁷⁷ Çetişli, *age*, ss. 156-157.

⁸⁷⁸ Avangart kelimesi ilk olarak askeri alanda "öncü birlik, keşif kolu" anlamlarında kullanılmış, sonradan "öncü, yenilikçi, deneysel" çalışmaları nitelikle için kullanılan bir ifade olarak kabul görmüştür. Hakan Sazyek, avangart kavramını 20. yüzyılın başlarındaki tepki temelli modernist sanat anlayışı içinde doğan ve sahip olduğu eleştirel tutumu, geçmişi inkâra, onu yıkmaya vardırın bir uç nokta olarak tanımlar. Bkz. Hakan, Sazyek, "Türk Edebiyatının İlk Avangart Hareketi: Yeni Lisan" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, S. 24, ss. 115-117.

⁸⁷⁹ Ecevit, *Orhan Pamuk'u Okumak*, ss. 16-27. Ayrıca bkz. Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 10. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 38.

⁸⁸⁰ Ecevit, *Orhan Pamuk'u Okumak*, s. 25.

⁸⁸¹ *Age*, s. 26.

Toparlarsak; çokseslilik, bölünmüşlük, heterojenlik, seçkin sanat ile kitle kültürü arasındaki mesafenin kapatılması, sanatla yaşamın birleştirilmesi, metinlerarasılık, değişik parçaların bir arada kullanılması, yazma sürecine okurun dahil edilmesi, okura okuduğu şeyin gerçek değil kurgu olduğunun sürekli hatırlatılması, türler ayırımına karşı çıkış, ideolojik olmaya çalışmayan, bir mesajı olmayan metinler, bütünlülük ve düzeni reddediş, her şeyin belirsiz ve muamma oluşu, kesinlikten uzaklaşma, paradokslar, rastlantılar ve iç içe geçmiş zaman parçaları, parodi, pastiş, şizofreni, ironi, çoğulculuk, meleziştirme, insansızlaştırma postmodernizmin temel özellikleridir.⁸⁸²

Batı edebiyatında yaklaşık yüz yıllık bir sürede meydana gelen modernist/postmodernist değişimleri, Türk edebiyatı, yirminci yüzyılın sonunda yaklaşık otuz yıllık bir dönemde deneyimlemiştir.⁸⁸³ Bu değişimin Batı'daki düşünsel arka plandan yoksun olarak kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesi edebî eserlerdeki modernist ve postmodernist niteliklerin keskin bir çizgiyle ayrılmasını güçleştirmektedir.⁸⁸⁴ Tahkiyeye son derece uygun olmasına rağmen Türk romanında uzun yıllar Yusuf Kıssası'nın konu olarak işlenmeyişi de roman anlayışındaki bu değişimle yakından ilgilidir. Türk romanı, Yıldız Ecevit'in tespitiyle çok uzun yıllar sadece gerçekçi olmuş, romantizm ve realizmin birer eğilimden ibaret olduğu unutulmuş, "romantik" kelimesi adeta "estetikten yoksun, değersiz" anlamıyla özdeşleşmiştir.⁸⁸⁵ Oysa Türk romanı modernist/postmodernist biçimcilikle ilk kez romantizmle tanışmıştır.⁸⁸⁶ Postmodernist romanın modernizmin seçkinciliğine karşı sanatı popülerleştiren, özgünlüğün yerine metinlerarasılığı önemseyen, gelenekle, dinle ve tarihle barışan bu yeni anlayışı özellikle 2000 yılından sonra konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların sayısını artırmıştır. Ülkü Eliuz, bu konuya şu ifadelerle temas eder:

⁸⁸² Necip, Tosun, "Postmodern Öykü ve Türk Öyküsünde Postmodernizmin İzleri", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, s. 377.

⁸⁸³ Ecevit, *Orhan Pamuk'u Okumak*, s. 28.

⁸⁸⁴ Tâlât Sait Halman'ın bu konudaki düşünceleri dikkat çekicidir. Halman, Batı'dan gelen her eğilimin- önce modernizm, ardından postmodernizm- çağdaşlaşma adı altında taklit edilmesini eleştirir ve bu durumun bizi sanatsal ve entelektüel anlamda sömürgeliğe mahkûm edebileceğine dikkat çeker. Bkz. Tâlât Sait, Halman, "Post-Post-Modernizm" *Hece*, 2008, S. 138-139-140, ss. 618-619.

⁸⁸⁵ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 84.

⁸⁸⁶ *Age*, s. 12.

Modern hayatın bizden aldığı değerleri sorgulamak, elimizden alınanlara uzanmak, varoluş kaynaklarımıza dönmek, büyü bozulan hayatta yaşamaya çalışmak ve geçmişin büyüünü şimdiye taşımak isteyen postmodernizmin asıl kaynaklarından biri de gelenektir. 'Kendin ol' çağrısının bir yansıması olan postmodernizm, eskiyi güncelleştirerek bireyi, çözülmekten, dağılmaktan, anlamsızlaşmaktan, değersizleşmekten kurtarır ki, bu işlevi onu gelenekle buluşturur.⁸⁸⁷

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların oluşumuna etki eden postmodern eğilimleri metinlerarası ilişkiler bağlamında kısaca açıklayalım.

9.1. Üstkurmaca

Üstkurmaca kavramı, "roman teorisini roman yazma pratiği içinde gösterme işi"⁸⁸⁸ olarak tanımlanmaktadır. 20.yüzyılın ikinci yarısında oluşan roman estetiğinin geçmiştekenden farklı bir yönelim gösterdiğini ifade eden Yıldız Ecevit, bu yönelimi şöyle açıklar: "Artık edebiyat, dış ya da iç dünyayı, somut ya da soyut yaşamı anlatmaktan çok, kendini yansıtmaktadır, objektifi kendi üstüne çevirmiştir."⁸⁸⁹ Postmodern olarak adlandırılan dönemde yazar, sözcüklerden oluşturduğu yapay dünyayı nasıl kurguladığını okura anlatır, hatta bu süreçteki sorunları okurla tartışmaktan çekinmez. Böylece öznenin silikleştiği, anlatıcıların çeşitlendiği, kurmaca ile gerçeğin sınırlarının iç içe girdiği, velhasıl edebiyatın oyunlaştığı bir anlayışın ürünü olarak "üstkurmaca" kavramı doğar. Hakan Sazyek, kavrama dört maddeyle bir çerçeve çizmektedir. Bu maddeleri; metnin kurgulanma sürecinin anlatıya dâhil edilmesi/diğer kurmaca metinlerin anlatıya yerleştirilmesi, gerçek-kurmaca çelişkisinin belirginleştirilmesi, anlatıcının etkinleştirilmesi ve anlatıcının çeşitlenmesi olarak özetlemek mümkündür.⁸⁹⁰ Çalışmamıza konu olan romanları bu çerçevede dâhilinde kısaca inceleyelim.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de yazar sık sık anlatılan olayların kurmaca dünyaya ait olduğunu vurgular: "Çöl ile başladı bu hikâye" (s. 23), "Bünyamin henüz bu öykünün dışında kalacak kadar küçüktü." (s. 32), "Sustu Yakub.

⁸⁸⁷ Ülkü, Eliuz, "Geleneğin Direnişi Nazan Bekiroğlu'nun Yusuf ile Züleyha'sı", *Yeni TürkEdebiyatı Araştırmaları*, 2009, S. 2, s. 112.

⁸⁸⁸ Yavuz, Demir, "Üst(ü)kurmaca A(n)l(a)tı Roman", *Hece (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı)*, 2008, S. 138-139-140, s. 357.

⁸⁸⁹ Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, ss. 97-98.

⁸⁹⁰ Sazyek, *Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler*, ss. 511-516.

Sonra mavi gözlerinin derinlerinde denizler kabarak ağladı. O kadar ki en güzel kışanın sonuna kadar ağladı." (s. 43), "Ve dedi ki öykünün tam burasında..." (s. 118), "Potifar. Züleyha'nın kocası. Bu mesneviden sessiz sedasız çekip gitmişti." (s. 170), "Yakub ki bu hikâyeyi ibtidasından ve sonundan hasretiyle kucaklamıştı." (s. 196), "Her hikâye gibi bu hikâyenin de sonu yaklaşırken..." (s. 200). Görüldüğü gibi yazar, anlatılan olayları nitelerken "hikâye, öykü, kıssa, mesnevi" gibi adlandırmaları kullanmış, bu vesileyle romanın kurgusuna etki eden alt metinlere de atıfta bulunmuştur.

Postmodern eğilimin bir özelliği de yazar, anlatıcı ve okurun metnin içinde bir roman kişisine dönüşüp kurguya dâhil olmalarıdır. "Çünkü güzelliğin özeti yazıcının sözcüklerinden çok okuyucunun muhayyilesi demektir." (s. 27) cümlesi bu eğilimin ürünüdür. Benzer şekilde Züleyha, Yusuf'a mektup yazarken bir anda kahraman ile yazar yer değiştirir: "Tezatlarım benim, benim tekrarlarım/Ama muhabbetinden asla rücu etmediğim/Gün geçtikçe çoğalan benzetmelerim/ Sözcüklerim, lügatim..." (s. 129.) Böylece yazar bir divan şairinin en değerli hazinesi olan söz sanatları ile Yusuf'a hitap ederek Divan şiirine atıfta bulunur. Öte yandan "sözcüklerim, lügatim" ifadesi romanın sözcüklerden oluşan kurmaca bir dünyanın ürünü olduğunu, kişilerin ise homo logostan ibaret olduğunu anımsatarak üstkurmacaya hizmet eder.⁸⁹¹ "Her biri bütün kadınlar, bütünü her bir kadın anlamına gelse de..." (s. 169) cümlesi de bu minvaldedir. Yazar, kardeşleri Yusufu kuyuya attıktan sonraki sahneyi anlatmak için Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde kullanılan bir bölüm başlığını alıntılamaı tercih eder: "Üçüncü boyutunu gönüllü terk etmiş kaç nakkaşa minyatür sahifesi, kaç mesneviye bölüm başı: "Yûsuf-ı bîçareyi kardeşlerinin çâha attığıdır." (s. 39) Böylece hem okuru geleneksel metinlere yönlendirir, hem de gerçek ile kurgu arasındaki ilişkiyi gündeme taşır. Öte yandan "Mesnevi bahçesinin direktmiş dildârı merhaba!" (s. 177) diyerek kendine selam göndermeyi ihmal etmez. Romanın sonunda da "Değil mi ki ben kâtib-el-esrârım kimi yazarak öldüm, kimi ölererek yazdım." (s. 224) cümlesiyle gerçek ile kurgu arasındaki paradoksa değinir.

⁸⁹¹ Yıldız Ecevit, yazarın sözcüklerden oluşturduğu kurmaca dünya için Beckett'ın "sözcükten adam" anlamına gelen "homo logos" tâbirini kullandığını belirtir. Bkz. Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, s. 98.

Yazar, kimi zaman postmodern bir tavırla kurguyu oyunlaştırır: "Züleyha henüz korkusu aşkından büyük olan bir öyküydü." (s. 93) Nesnel gerçeklik ile kurmaca dünya arasındaki çelişkiye değinir: "...ama hiçbir yazıcının öle yazsa da yazamayacağı kadar çok hayat vardı. Züleyha yazı değil hayattı." (s. 174) Kurmaca dünyanın kahramanları, örneğin Firavn, romanın yazarına hitaben cümleler kurar: "belki benim içimden geçenleri, ve benim sözcüklerimi de, kalbimin verdiği sözü de bilir belki..." (s. 212) Divan şairlerine öykünerek eseri bitirdiği tarihin kaydına yine Firavn'ın dilinden yer verir: "bir defterin kareli ve pembe renkli sayfelerini, söze tarih, bitirirken iki bin senesi Mart ayının yirmi yedinci gününde" (s. 212)

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da üstkurmaca başlığı altında değerlendirilebilecek ifadeler mevcuttur. Yazar kurguyu ve yazma sürecini okurla tartışır: "Okuyucu da oradan çıkıp 'Sen de yazacak bir şey bulamadın da Züleyha'nın hallerini mi karaladın?' der. Haklıdır!" (s. 34) Zaman zaman kurmacayı alaya alır: "Denilebilir ki anlatıcılar ve yazıcılar kervancılardan önce çıkarmışlardır Yusufu kuyudan." (s. 24.) Sözcüklerden oluşan dünya ile gerçek dünya arasındaki karşıtlıklara ve çelişkilere değinir: "Ne kadar kolay; doğdular, âşık oldular, ızdırap çektiler ve de Hakk'ın rahmetine erdiler, diye söz çuvalının ağzını bağlamak!" (s. 20) Yazar, İmru'l Kays, Homeros, Mahabarata gibi anlatıcıların adını zikrederek anlatıyı kadim bir anlatı zincirine bağlamaya çalışır: "Ben bunu İmru'l Kays'tan yani Müleyha'dan duydum.⁸⁹² O da daha usta bir anlatıcıdan, Homeros'tan, o dahi İskenderiye kütüphanesindeki kör anlatıcıdan dinlemiş..." (s. 24) Kimi zaman da anlatının tarihi hakkında açıklamalar yapar: "En itibarlı zamanlarını Helenistik çağda ve Cahiliye Arapları devrinde yaşayan anlatı; modern zamanlarda ancak simgeye, imgeye, metafa ve insanların hoşgörüsüne dayanarak ayakta durmaktadır." (s. 45) Romanda bir anlatıcı çeşitliliğinden söz etmek mümkündür. Romanın önemli bir kısmı meddah görünümlü hâkim anlatıcının ağzından anlatılırken "Hubb Makamı" adını taşıyan bölümünden itibaren yazar anlatma görevini Zebercetoğlu Zülfazl'a devreder. Zebercet ismi, Anayurt Otel'i'nin ketum karakterini çağrıştırırsa da buradaki Zebercet, oğullarını hikâye anlatıcısı olarak yetiştiren bir anlatıcı ailesinin reisidir. Yazar, Zebercetoğlu Zülfazl üzerinden anlatıcının kurmaca kişiliğini

⁸⁹² İmruülkays (ö.540 civarı), Cahiliye devrinin tanınmış Arap şairidir. Şiirdeki başarısının Hz. Peygamber ve Hz. Ali tarafından övüldüğü yönünde rivayetler vardır. Kaynaklarda klasik kasidede ilk şeklini veren, Arap şiirini belli kurallara bağlayan şair olarak tanıtılır. Şiirleri Kâbe'ye asılan yedi meşhur muallâka arasında yer almıştır. Bkz. Ahmet Savran, "İmruülkays b. Âbis", DİA, İstanbul 2000, C. 22, ss. 237-238.

sorgular: "Zülfazl anlatıcı mıydı yoksa yoklardan mıydı? Züleyha neydi? Bir aşk abidesi mi bir günah keçisi mi? Anlayamadı Zebercetoğlu." (s. 90) Bu noktadan sonra Züleyha da adının üzerindeki lekeleri temizlemek üzere anlatıcı kervanına dâhil olur ve Zülfazl'a şöyle seslenir: "Dinle, ey dinlenmeyi dinleme cüreti gösteren anlatıcı!" (s. 133) Anlatıcı Zülfazl'a, Züleyha'nın nar ikram etmesi ve aralarındaki röportaj görünümündeki diyaloglar üstkurmaca açısından dikkat çekicidir.

Murat Koçak'ın *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha* adlı romanı, biri modern biri kadim zamanlarda geçen iç içe geçmiş iki hikâyeden oluşmaktadır. Buna göre, Trabzon'dan Mardin'e üç günlük bir gezi düzenleyen bir grup kız üniversite öğrencisi, onlara gezi rehberliği yapan Yusuf isimli gencin yakışıklılığına hayran kalırlar. Grubun Nihal isimli üyesi tasarladığı plan neticesinde Yusuf ile bir gece mağarayı andıran bir mekânda kalır. Nihal'in tahriklerine kapılmayan Yusuf, bu süre zarfında *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha* adını taşıyan eski bir kitabı okumaya başlar. Kitap'ta Yusuf ile Züleyha'nın hikâyesi anlatılmaktadır ancak buradaki hikâyeye mesnevi geleneğinden biraz farklıdır. Olaylar, Yusuf'un zindandan çıkacağını müjdelediği ve sonradan kendisine yardımcı olarak atadığı Gulbenk'in dilinden anlatılır. Bunun yanında Yusuf'a attığı iftiranın ardından Potifar'dan ayrılıp inzivaya çekilen Züleyha da başından geçenleri adeta bir deneme üslubuyla anlatmaya başlar. Hikâyenin sonunda Yusuf ile Züleyha'nın kavuşup kavuşmadığı belirsiz kalır. Rehber Yusuf, sabaha karşı yakınlardaki köyün muhtarına Nihal'in yerini göstermiş ve tuhaf bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Mardin dönüşünde otobüsteki bir arkadaşından *Kur'an'ı* alıp Yusuf Kıssası'nı okuyan Nihal çok şaşırmıştır. Günler sonra rehber Yusuf'tan kalan ahşap kutuyu açtığı anda Yusuf'un Züleyha'ya verdiği sandıktan çıkan papirüsteki cümlelerle karşılaşır: "Korku imandan olmalı yürekte,/Fakat asla ümidini kaybetme."

Böylece çerçeve hikâyeye de belirsizlikle tamamlanarak okurun zihninde bitmemişlik izlenimi uyandırılır.⁸⁹³ Alt metin olan kıssada ve ana metin olan romanda anlatılan olayların benzerlerine her zaman rastlanabileceği düşüncesi dolaylı olarak okurun belleğine taşınır. Roman, alt metin ile ana metnin kesişmesiyle son bulur. Yazar, Yusuf Kıssası'nı güncel zamana üstkurmaca yoluyla taşımıştır. Nihal, Gulbenk,

⁸⁹³ Bkz. Hakan Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Hece Yay., Ankara 2015, s. 74.

Züleyha, Yakup karakterlerinin romanda birer anlatıcı olarak yer alması da postmodern metinlerin bir özelliği olan anlatıcı çeşitlenmesi ile örtüşmektedir.

9.2. Çoksesli Yapı/Züleyha'nın Yükselen Sesi

Postmodern anlatıların temel özelliklerinden birisi de çoksesli bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu tarz romanlarda tek merkezli bir anlatımdan ziyade olayların farklı kişi, nesne ya da varlıkların odağından görülmesi/anlatılması söz konusudur. Bu bağlamda düşünüldüğünde kutsal kitaplardan mesneviye, mesneviden romana uzanan süreçte olaylara Züleyha'nın odağından bakıldığını söylemek mümkün değildir. Batı edebiyatlarında Züleyha, yakışıklı kölesine arzu duyan, kötü ahlaklı bir kadın olarak görülmektedir.⁸⁹⁴ Yusuf ile Züleyha'yı konu alan 21 halk hikâyesini inceleyen Özkan Daşdemir, Müslüman Türklere ait 20 varyantta Züleyha karakterinin bulunduğunu, Hristiyan Türklerine ait Urum varyantında ise bu kahramanın hiçbir şekilde geçmediğini kaydeder.⁸⁹⁵ Dolayısıyla bütün hayatını Yusuf'un aşkına harcayan Zeliha/Züleyha, İslami muhayyilenin oluşturduğu bir tiptir.⁸⁹⁶ Melike Gökcan Türkdoğan, Züleyha'nın pek çok mesnevide görüldüğü gibi mecazi aşktan hakiki aşka uzanan çileli bir yol yürüdüğünü ifade eder.⁸⁹⁷ Buna göre dillere destan bir güzelliğe sahip Züleyha, üç kez rüyasında gördüğü, kendisinin Mısır azizi olduğunu söyleyen gence âşık olur. Sevdiğine kavuşmak için Kıtıfir ile evlenir ancak onun, rüyasında gördüğü genç olmadığını anlayınca hayal kırıklığı yaşar. Düşlerindeki sevgili ise karşısına köle olarak çıkmıştır. Züleyha, kölesi Yusuf'u elde etme çabaları sonuçsuz kalınca ona iftira eder. Bundan sonraki süreçte ise kendisiyle hesaplaşma cesaretini gösterir. Gençliğini, güzelliğini ve mal varlığını kaybetse de manevi olarak olgunlaşır. Yusuf'un zindandan çıkıp ikbale yürüdüğü dönemde de putlarını kırıp tek olan Allah'a iman eder. Züleyha'nın bahsi geçen tekâmülü ve aşktaki sebatı mesnevi şairlerince övülse de aşk mesnevilerinin genelinde kadınlar için olumlu vasıflar kullanılmamıştır. *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerinin bazılarında kadınlar; yalancı, hilekâr, sözünde durmayan, olayları muhakeme yeteneğinden yoksun, nefesine düşkün kişiler olarak

⁸⁹⁴ Türkdoğan Gökcan, *age*, s. 96.

⁸⁹⁵ Daşdemir, *age*, s. 8.

⁸⁹⁶ *Age*, s. 24

⁸⁹⁷ Türkdoğan Gökcan, *age*, ss. 96-102.

anılmıştır.⁸⁹⁸ Örneğin Hamdî'nin mesnevisinde, "Miskin ol hem hevâ perest imiş/ Bâde-i şehvet ile mest imiş."⁸⁹⁹ mısralarıyla Yusuf'tan vuslat talep eden Züleyha'nın şehvetine düşkünlüğü vurgulanır. Yusuf'un dilinden söylenen "Bana geh sağdan erdi geh soldan/ Mekr ü efsûn okudu has yoldan"⁹⁰⁰ mısralarında ise Züleyha'nın amacına ulaşmak için her türlü hileyi kullandığından bahsedilir. Züleyha'nın olumsuz vasıflarına gerekçe olarak kadının, erkeğin sol kaburgasından yaratıldığı düşüncesine atıfta bulunulması dikkat çekicidir: "Zeni pehlû-yı çepden eyledi Hak/Eğrinin hâli eğridir mutlak"⁹⁰¹ Hamdullah Hamdî'ye göre, kaburga kemiği eğri olduğu için Züleyha'nın hâlinin/karakterinin de eğri olması doğaldır. Şairlerin bu bakış açısında, mesnevi türünün ait olduğu çağdaki erkek egemen toplum yapısının etkisi büyüktür. Bunun yanında kıssada geçen "Kadının kocası Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce, dedi ki: şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür."⁹⁰² ifadesinin de mesnevi şairleri üzerindeki etkisinden söz edilebilir.

21. yüzyılda kadın hakları alanında meydana gelen gelişmeler romana da yansımış, çoksesli roman estetiği içinde kadınların sesi daha çok duyulmaya başlamıştır. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda da kadın duyarlılığının bir yansıması olarak Züleyha'nın yükselen sesini duymak mümkündür. Alt metinlerde (mesnevilerde) geri planda kalan Züleyha; aşkının büyüklüğü, çektiği sıkıntılar ve tereddütleriyle romanların başat kahramanı hâline gelmiştir. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, yazar Firavn'a "Yûsuf'tan çok Züleyha'yı anlayan biri öyleyse" (s. 212) ifadesini söyletir. Bu ifade, yazarın romanını kurgularken Züleyha'yı anlama çabası içinde olduğunu gösterir. Yazarın hikâyeye eklediği "Züleyha'nın Gelecek Zamanlara Seslenmesi"⁹⁰³ başlıklı bölüm ise kadın duyarlılığını yansıtan bir bakış açısının ürünüdür. Züleyha, zamanlar ötesinden kurmaca ya da gerçek dünyanın gelmiş geçmiş bütün kadınlarına seslenir. Yazgısının aşk olduğunu, kendisinin diğer kadınların aksine "aşkı için mücadele eden" konumunda olduğunu vurgular. Züleyha seslendiği kadınları "fethetmeyi değil fethedilmeyi bekleyen kale" olarak nitelendirir.

⁸⁹⁸ Ülkü Çetinkaya, *Aşk Mesnevilerinde Kadın Yusuf u Züleyha ve Hüsrev ü Şirin Mesnevileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss. 168-176.

⁸⁹⁹ Hamdî, *age*, s. 328.

⁹⁰⁰ *Age*, s. 329.

⁹⁰¹ Hamdî, *age*, s. 330. ; akt. Münire Kevser, Baş, *agm*, s. 375.

⁹⁰² *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/28.

⁹⁰³ Bekiroğlu, *age*, ss. 80-83.

Bu ifade Erzurumlu Emrah'ın "Güzel sevmek bir sarp kale/Ya alınır alınmaz" dizelerini anıştırır. Böylece kadınların aşk konusundaki edilgen konumunun tersine kendisinin mücadelecı rolüne dikkat çeker. Ona sevdiğini beklemek değil, dağları delen Ferhat'ın ya da yanıp küle dönen Kerem'in rolü biçilmiştir. Bu nedenle diğerk kadın kahramanlar ile arasında yer ile gök arasındaki kadar mesafe olacak, Züleyha daima eteğindeki çamurları akıtmak için mücadele etmek zorunda kalacaktır. Görüldüğü gibi yazar, anlatının odağına Züleyha'yı yerleştirmiş, onun iç dünyasına eğilerek hakkındaki olumsuz nitelermelere kendi ağzından cevap vermesini sağlamıştır.

Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı romanında da meddah görünümlü anlatıcı, her daim Züleyha'nın hakkını teslim etme çabasındadır: "Yine soruyoruz: 'Kadınım, kadın!' diyen, Hürrem'den, Leyla'dan, Lut'un karısından ve Havva'dan huy almış Âdem kızı, Yûsuf suretinde ve huyundakiyle nice yıl aynı çatı altında eteğinin bir danteli oynamadan nasıl otura ki?" (s. 20.) İlerleyen bölümlerde anlatıcı Zülfazl da aynı tavrı sürdürerek meclistekilere "Züleyha'yı sevmeyenler bu meclisi terk etsinler!" (s. 80) diye seslenir. Romanın Zülfazl ile Züleyha'nın diyalogundan oluşan son bölümünde "Şu dökülen nar taneleri kadar iftira var aşkımin üzerinde Zülfazl!" (s. 89) diyen Züleyha, kendini savunur. "Son Ne Ola Ki"⁹⁰⁴ başlıklı bölümde ise yazar Züleyha'nın bir kadın olarak verdiği mücadeleye dikkat çeker. Züleyha "Günahını sevaba çevirme maharetini yılların sabır ve pişmanlık hamurunda yoğurarak elde etmiş bir kadın" (s. 147) olarak nitelendirilir. Özetle Zeki Bulduk da hikâyeye Züleyha cephesinden yaklaşmış, okuru Züleyha'nın derdine ortak olmaya davet etmiştir. Mehmet Özger, romanda Züleyha'nın odağa alınmasının sebebini şu şekilde izah eder:

Yaradılış, aşkla vuku bulduğu için yani başlangıç aşk olduğu için sonuca götürecekt yol da aşkla olacaktır. Bu bağlamda yazarın Yusuf'u değil de odağa Züleyha'yı alması önem arz etmektedir. Yusuf, peygamber olduğundan iradesi yönlendirilmektedir oysa Züleyha'nın iradesi için böyle bir kayıt söz konusu değildir.⁹⁰⁵

Murat Koçak'ın *Aşk-ı Yusuf Sabr-ı Züleyha* adlı romanında Züleyha, günlük türünün samimiyetine yaklaşan cümlelerle kendisiyle hesaplaşır ve başından geçenleri birinci ağızdan anlatır. Bu sayede Züleyha'yı hataya sürükleyen yoğun duygular ve sonrasındaki nefis terbiyesi psikolojik bir derinlikle anlatılır. Sinan Yağmur'un *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha* adlı eserinde geniş bir yer tutan mektuplar da Züleyha'nın

⁹⁰⁴ Bulduk, *age*, ss. 144-148.

⁹⁰⁵ Özger, *agm*, s. 46.

yoğun duygularını yansıtmak üzere hikâyeye eklenmiştir. Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsünde yer alan Zeliha, ucuz otellerde gündelik ilişkiler yaşayan, bir erkeğin himayesine muhtaç, yoksul bir kadın olarak bu çerçeveden farklı bir görünüm arz eder. *Kuyu*'da Züleyha'nın rolü, hakikat yolculuğundaki Yusuf'u günaha sürüklemesi ve onda arınma ihtiyacının doğmasına katkı sağlamasından öteye gitmez. *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha, Yusuf ve Züleyha, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha* adlı romanlarda ise olaylar daha çok Yusuf'un hayat çizgisi etrafında ilerlemektedir.

9.3. Karnavallaşan Metinler

Kubilay Aktulum'un altını çizdiği gibi "Postmodern söylemi, geleneksel söylemden ayıran en temel özellik onun metinlerarasına yani farklı alanlara açılabilir olma özelliğidir."⁹⁰⁶ Bu bağlamda karnaval görünümlü metinler, postmodern anlatıların farklı alanlarla temasının yolunu açar. Karnaval roman kavramından ilk defa bahseden kuramcı Mikhail Bakhtin'dir⁹⁰⁷. Bakhtin, Antik veya Orta Çağ'daki karnaval folklorünün bir çeşitlenmesinden etkilenmiş olan edebiyatı "karnavallaşmış edebiyat" olarak adlandırır.⁹⁰⁸ Ancak Bakhtin'in burada kastettiği belli normlar dâhilinde düzenlenen, hiyerarşinin hâkim olduğu, mizahtan uzak Orta Çağ resmî festivalleri değildir; onun kastettiği Orta Çağ'daki yerleşik toplum düzeninin geçici olarak bir kenara bırakıldığı, rütbe ve hiyerarşilerin askıya alındığı kural tanımaz halk festivalleridir.⁹⁰⁹ Bu bağlamda Bakhtin, romanı da tıpkı halk karnavalları gibi farklı söylemlerin kesiştiği, farklı seslerin duyulduğu, farklı metinlerin diyaloglaştığı bir alan olarak değerlendirir ve onu karnaval imgesiyle açıklamaya çalışır.

Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda da Bakhtin'in sözünü ettiği karnavallaşan metinlere yer yer rastlamak mümkündür. Ancak bunlar, karnavelesk romanlarda olduğu gibi mizahî içerik taşımazlar. Örneğin Zeki Bulduk'un *Züleyha* adlı

⁹⁰⁶ Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 9.

⁹⁰⁷ Bkz. Mikhail Mikhailovich Bakhtin, *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.

⁹⁰⁸ Mikhail Mikhailovich Bakhtin, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çev. Cem Soydemir, Metis Yay., İstanbul 2004, ss. 166-167.

⁹⁰⁹ Mikhail Mikhailovich Bakhtin, *Rabelais and His World*, Trans. Hélène Iswolsky, Indiana UP, Bloomington 2004, s. 9; aktaran Zerrin Eren, "Karnavelesk Roman Örneği Olarak Ayfer Tunç'un Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi", *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 2011, S. 51, ss. 209-210.

romanında Sümer, Mısır, Yunan mitolojisinin kahramanlarına rastlanır. "... sfenkslerin bağrında hasretle direnecekti hayata..." (s. 25), "...o Ra'nın şevki kadar kuvvetli ışığını ve Marduk kadar dinmeyen sızını, İsis kadar hüznü yüzünü..." (ss. 32-33), "...ne Gılgamış ne Enkidu senin lanetli kavimlerin ayakları altında çiğnenmeni, tüm zamanların suçlusu olarak kalmanı engellemeyecekler." (s. 33) Romanda görünen bu kişilerin olay halkaları içinde belirgin bir rolleri yoktur. Sadece metnin kalabalığında bir fon oluştururlar ve hikâyeyi kadim anlatılara bağlarlar.⁹¹⁰ Bunları, tıpkı palempsest adı verilen kâğıtlarda olduğu gibi hikâyenin içinde kalan, geçmiş hikâyelerin silinmemiş izleri olarak düşünmek mümkündür.⁹¹¹ Öte yandan Züleyha'nın hikâyesi, ona eşlik eden *Hüsn ü Aşk*'in ateşten denizlerinden Kerbala çöllere kadar uzanan birçok hikâye ile diyaloglaşan ifadeler eşliğinde anlatılır:

Derler ki Züleyha'nın o endamı, o saçları, o ay parçası yüzü olmasa, o sarmalasin için yalvarılan yaban sarmaşığı kolları dahi olmasa lacivert bir gecede iki yıldızı içine hapsedmiş gece gözleri vurgunlar vurgununa, ateşten denizlerde mumdan kayıklar gibi erimeye, su olup kербela çöllerinde başını taştan taşta vurmaya, bir çocuk padişah gibi yeniçerilerin çakallar gibi saldırdığı lahzadan cânın vermeye, geçilemez denilen Büyük Sahra Çölünü bir Tuarek olup geçmeye, ki kuyulardan çıkıp Mısır sultan olmaya ve umutsuzluğunda dahi umudun çekirdeklerini inciler gibi saklayan rüyalara sonsuzcasına dolmaya değerdi, derler.⁹¹²

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de de benzer metinlere rastlamak mümkündür. Örneğin "Yûsuf'un Kokusu Ruhuna Değdiğinde Yakub'un Hissettikleri" adlı bölüm; sûfilerin, âşıkların ve peygamberlerin peş peşe sıralandığı coşkulu bir resmigeçit görünümündedir:

⁹¹⁰ Gılgamış Destanı'nın çağdaş yorumlarını metinlerarası ilişkiler bağlamında inceleyen Gonca Gökalp Alpaslan, destanın olay çizgisinde "yolculuk" ve "mücadele" öğelerinin hâkim olduğunu ifade eder. Bkz. Alpaslan, *age*, s. 40. Roman kahramanı Züleyha da manevi mertebelerden geçerek -tıpkı ölümsüzlüğün sırrını arayan Gılgamış gibi- ilahî aşka doğru ilerlemektedir. Bu açıdan bakıldığında en yakın arkadaşı Engidu'nun ölümünden sonra ölümsüzlüğün sırrını aramaya başlayan Gılgamış'ın hayatı ile Yusuf'a duyduğu aşka yaşadığı hayal kırıklığının ardından ilahî aşka yönelen roman kahramanı Züleyha'nın hayatı arasında bir koşutluktan söz etmek mümkündür.

⁹¹¹ "Palimpsest, matbaa öncesi kültürde kâğıt kıtlığında el yazması metinleri silip yerine yeni bir metin yazılmasına, daha doğrusu böyle kullanılmış kâğıda verilen addır" (Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 10.Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 323).

⁹¹² Bulduk, *age*, ss. 41-42.

Mevlâna, kuyumcu Selâhaddin'in çekiç darbelerini işitip de içindeki akışla dışında dönen akış aynı olduğu anda semaa başladığında, Mecnun, Leylâ'nın gözüne bakıp da gördüğü her ne ise, bir ceylanın kılavuzluğunda kendisini çöle attığında, İbrahim Edhem, avlanmayı niyet ettiği ceylâna avlandığında ne duyduysa, Ferhad son külünk darbesini vurup da dağa, suyu bulduğunda, ne ise hissettikleri, onu hissetti Yakub Yûsuf'un kokusu ruhuna değdiğinde.⁹¹³

Böylece yazar, uzun bir ayrılığın ardından oğluna kavuşan Yakup'un duygularını anlatırken birçok tarihî ve dinî şahsiyetin adını anmış, Yakup'un duygularını karnavallaşan metin aracılığıyla okura aktarmıştır. Bu bölümde Âdem'in kendi ege kemiğinden yaratılan Havva ile tamamlanması, onu yitirdikten sonra yeniden bulması, ateşin İbrahim için gül bahçesine dönmesi, İbrahim'in oğlunu kurban etmek üzereyken gökten indirilen koçu görmesi, Eyyüb'ün şifa bulması, Yunus'un balığın karnından çıkması, Kızıldeniz'in Musa'ya yol açması, Nuh'un gönderdiği güvercinin ağzında zeytin dalıyla dönmesi, Yûsuf'un zindandan aydınlığa çıkması şeklindeki olaylar sıralanarak Yakup'un sevincinin büyüklüğü ve anlamı okura hissettirilmiştir.⁹¹⁴ Burada dikkat çeken bir husus da anlatılan hadiselerin Yûsuf sûresinin sonunda geçen "Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi."⁹¹⁵ âyetinin manasıyla örtüşmesidir.

9.4. Anlatı İçinde Anlatılar

Postmodern anlatıların metinlerarasılık oluşturan yöntemlerinden birisi de anlatı içinde anlatı yöntemidir. Anlatı içinde anlatı, bir metnin içine, metnin konusunu yineleyen, anlamını açan, başka yazarlara ait metin ya da metinler eklenmesidir. Burada kapsanan metin kapsayan metnin vermek istediği iletiye açıklık getirir ve ona anlamsal olarak daha zengin bir boyut katar.⁹¹⁶ Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanında Muhyiddîn İbn Arabî'nin *Fütühâti'l-Mekkiyye* adlı eserinde geçen tasavvufî öykülere yer vermiş, bu

⁹¹³ Bekiroğlu, *age*, ss. 204-205.

⁹¹⁴ *Age*, s. 205.

⁹¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/110.

⁹¹⁶ Aktulum, *age*, s. 162.

sayede aşk kavramının ilahî boyutunu okuyucuya sezdirmek istemiştir. Örneğin romanda "Hubb Makamı" başlıklı bölümün ilk paragrafını bu türden bir alıntı oluşturur:⁹¹⁷

"Bir gün âşık, şeyhin evine gider. Şeyh, ona sevgiden bahsetmeye başlar. Bunun üzerine âşık erimeye ve incelmeye, hatta ipince bir su gibi akmaya başlar. Öyle olur ki bütün cismi şeyhin önünde çözülür, erir ve küçük bir su damlası hâline gelir. O sırada şeyhin bir arkadaşı oraya gelir ve şeyhin yanında hiç kimseyi göremeyince, 'Buraya gelen adam nerede?' diye sorar. Şeyh de suyu göstererek, 'O adam işte, şu sudur!' der ve âşığın başına geleni anlatır...⁹¹⁸

Romanda ayrıca dişisi avcıya yakalanan erkek kumrunun intihar etmesi, Sumnun adlı sûfi bir kadın, aşk hakkında konuşurken yanına sokulan kuşun ağzından kan gelerek ölmesi, Mevlana'nın zevk evinin önünden geçerken oradaki hayat kadınlarını "Siz ne güzel insanlarsınız, şehrin erkeklerinin bütün kirlerini alırsınız." diye övmesi, Baziğa isimli kadının Yusuf'u gördükten sonra malını mülkünü fukaraya dağıtıp inzivada Hakk'ı tespih etmesi gibi çeşitli menkıbe ya da olaylara yer verilmiştir. Bunlar, ilâhî aşk temasını destekleyen, romanın tasavvufî anlam katmanını zenginleştiren iç öykülerdir. Romanın içinde "Hikâyenin Hüsnü/Aslı" başlığıyla Yusuf Kıssası'na yer verilmesi de bir çeşit anlatı içinde anlatı olarak düşünülebilir.

Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün'de, yazar, olay örgüsüne serpiştirdiği kısa, sembolik öykülerle model metni genişletmiştir. Bu öykülerin çoğu yazarın kendisine ait olduğu için metinlerarasılık oluşturmazlar ancak ifade ettikleri sembolik anlamla kıssanın mesneviden romana, başka bir deyişle gelenekten geleceğe taşınmasında önemli rol üstlenirler. Örneğin "Öykü: Bedevinin Yusuf'a Bir Ayna Armağan Etmesi" başlıklı bölüm, Yusufun güzelliğinin ilahî boyutunu anlatmak için kurgulanmış bir iç anlatıdır. İnsanın kendi güzelliğini fark edip bu güzelliğin ilahî kaynağını idrak etmesi, bir hazine bulmak kadar paha biçilemezdir. Yusuf, roman boyunca ilahî nurun bir yansıması olarak ışık imgesiyle anlatılmıştır. Örneğin onu kuyudan çıkarırlar şöyle düşünür: "Sonra kaldırıp başlarını bir evreni aydınlatan güneşe baktılar, bir de bakracın içinde oturan çocuğa. Çocuk daha güzeldi."⁹¹⁹ Bedevinin

⁹¹⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *age*, s. 133.

⁹¹⁸ Bulduk, *age*, s. 77.

⁹¹⁹ Bekiroğlu, *age*, s. 45.

hediyeye ettiği ayna da romanın genelindeki tecelli anlayışının bir yansıması olarak düşünülebilir. Benzer şekilde eser boyunca bilinçli bir şekilde "aydınlık-karanlık" (s. 34), "Neş'eler Evi-Hüzünler Evi" (s. 43), "tanık-sanık" (s. 47), "bir alan-birçok satan" (s. 48), "Kenan'ın Yusuf'u Mısır'a yazgılı-Mısır'ın Züleyha'sı Kenan'a yazgısı" (s. 59), "yarım-bütün" (s. 61), "yükselmek için düşmek, arınmak için kirlenmek, çıkmak için batmak" (s. 82), "kalabalığın kenti-ıssızlığın çölü" (s. 95), "tekil-çoğul" (s. 114), "ölümün kilidi-yaşamın anahtarı" (s. 192)" gibi karşıtlık oluşturan ifadeler bir arada kullanılmıştır. Bu çerçevede "Züleyha'nın Dilenci'ye Gülümsemesi" ve "Dilenci'nin Züleyha'ya Gülümsemesi" adlı öyküler simetrik bir şekilde olay örgüsüne eklenerek aşkın diyalektik yönü vurgulanmıştır. "Bulut ve Züleyha" adlı öyküde ise Züleyha, küçük bir bulutun güneşin önünü kapatmasına şahit olur ve bu durumu kendi hayatına uyarlar: Zindan da bulut gibidir, görünüşte Yusuf'un önünü kapatmaktadır ama gerçekte bunu başarması mümkün değildir. Bu öykü, Züleyha'nın roman boyunca anlatılan zahirden batına doğru yolculuğunu simgeleştirir. "Yusuf'un Yakub'a Mektup Yazması Ama Her Defasında Harflerin Silinmesi" adını taşıyan öykü ise kıssadaki kader vurgusunun romana yansıması olarak düşünülebilir.

9.5. Geleneğin Parodisi

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsündeki ana kahraman Yusuf, dünyanın dağdağasında bir yol ve rehber arayışı içindeyken Zeliha'ya rastlamış ve günaha sürüklenmiştir. Öyküdeki Yusuf, kıssadaki aksine Zeliha'nın çağrısına direnemez, böylece sırtındaki ağır yüke işlediği günahın ağırlığı da eklenir. Yazar, bu bölümün anlatımında gelenekle parodik bir ilişki kurar. Ancak bu ilişki, geleneği alaya almaktan ziyade kıssayı okurun gündemine yeni bir bağlamla taşıma boyutunda gerçekleşir. Çünkü Rasim Özdenören, "metinlerarası ilişkiyi bir nevi mazmun geleneğini sürdürmek, kültürel kodlarla teması devam ettirmek bir de metnin anlam derinliğini sağlamak"⁹²⁰ maksadıyla kullanır.

Kendisinden sonra yazılan Yusuf u Züleyha mesnevileri için bir model metin özelliği taşıyan Hamdî'nin eserinde Züleyha'nın putundan utanması olayı özetle şu şekilde anlatılmaktadır:

⁹²⁰ Türkdoğan, *agm*, s. 170.

Hz. Yusuf, duraksadığı sırada perdeyle örtülü bir şey gördü. Züleyha'ya örtünün altında ne olduğunu sordu. Züleyha örtünün altında putunun olduğunu söyledi. Kendisinin putundan utandığını, 'Beni günah işler vaziyette görmesin.' diyerek üzerini örtüyle kapattığını söyledi. Onun bu hâli Hz.Yusuf'a çok tesir etti.'O cansız putundan utanırsa ben Hay ve Kayyum olan Rabb'imden nasıl hayâ etmem.' diyerek gaflet uykusundan uyanıp sıçradı ve çabucak Züleyha'dan kaçmaya başladı. Hangi kapıya varsa eli anahtar gibi kapıyı anında açıyordu. Bu şekilde kaçarken yedinci hânedeki Züleyha ona yetişti ve gömleğini arkadan çekerek yırttı. Hz. Yusuf kendisini dışarı attı.⁹²¹

Kuyu'da ise kendisine yol gösterecek kişiyle görüşmek üzere geldiği kasabada bir otele yerleşen Yusufun yolu, musluğun damlayan suyunu kapatmak için gittiği tuvaletin lavabosunda bir kadınla kesişir. Aralarındaki kısa diyalogdan sonra ayakları onu gayriihtiyarî kadının odasına götürür. Yusufun gelişine hiç şaşırmayan kadın, bebeğini doyurmakla meşguldür. Kadın, bebeğin babası tarafından terk edildiklerini, iki aydır bu otelde kaldıklarını, şimdi yine gebe olduğunu söyler. Ardından da "Bana yardım edebilirsin diye düşünüyorum, gel, uzan yanıma, karşılıksız kalmaz yardımın." (s. 23) diyerek onu yatağına davet eder. Yusuf, inanılmayacak bir düş içindedir. Kadın, kapıyı kapatır, elindeki tülbentle bebeğin bulunduğu sepetin üstünü örter. Bunun sebebini soran Yusuf'a "Ondan utanıyorum." (s. 26) şeklinde cevap verir. Yusuf, "Zeliha" adını yakıştırdığı kadına, bu kişinin "Mısır maliye nazırının karısı" olduğunu söyler. Kadın, "Gazete okumam ben, nazır boşamış mı onu?" (s. 26) diye sorar. Yusufun cevabı öyküde şu şekilde anlatılır:

Binlerce yıllık olay bu, dedi Yusuf, işte o Zeliha, Yusuf aleyhisselamı odasına çağırınca odada bulunan bir heykelin yüzüne bir peçe örttü. Yusuf aleyhisselam da ona heykelin yüzünü niye örtüyorsun diye sordu. Zeliha da, ondan utanıyorum, onun için örttüm, dedi. Yusuf da ona, sen bir taş parçasından utanıyorsun da ben her şeyi gören rabbimden utanmaz mıyım, diye cevap verdi.⁹²²

⁹²¹ Halıcı, *agt*, s. 49.

⁹²² Özdenören, *age*, ss. 26-27.

Yusuf'un anlattıklarını umursamayan kadın, onu kolundan tutar ve "Gitme" (s. 27) diye yalvarır. Yusuf, ertesi gün çok önemli birini ziyaret edeceğini söyler fakat kadının ısrarları karşısında daha fazla direnemeyerek kendini ona teslim eder.

Görüldüğü gibi alt metinlerde (mesnevilerde ve tefsirlerde) Yusuf'un iffeti bağlamında yer alan olay halkası, *Kuyu*'da ontolojik ve sosyolojik bir düzlemde yeniden yazılmıştır. Zeliha, kendisini ve bebeğini himaye edecek bir erkek arayışındadır. Yusuf'tan da bunu beklemektedir. Oysa Yusuf'un zihni başka sorunlarla meşguldür. Üstelik geçmişte hayal kırıklığı ile sonuçlanan, yarım kalmış bir aşkın acısı hâlen kalbini kanatmaktadır. Öykünün sonunda Yusuf bir mürşide intisap eder. Kendisine söylenenler doğrultusunda oteldeki banyoda düşün altına girer, bu sayede çamurlardan ve pisliklerden arındığını varsayar. Çıkışta karşılaştığı Züleyha, ona "Bana yalan söyledin, maliye nazırı falan değilmişsin sen. Pis bir serseriymişsin!" (s. 101) diyerek tepki gösterir. Yusuf, cevap verme gereği duymaz. Kadının suçlamaları Yusuf'un kasabadan ayrıldığı trende de devam eder.

10. MOTİFLER

Kökeni, harekete geçirici neden anlamındaki "motive" kelimesine dayanan motif, edebiyatta "Kendi başına konuya özellik kazandıran öğelerin her biri"⁹²³ anlamında kullanılır. Gürsel Aytaç, kavramı "tipik hale gelmiş kalıplar" olarak açıklar, ardından da "zengin kızıyla yoksul delikanlının aşkı ya da iki kadın arasında kalan erkek" örneklerini verir.⁹²⁴ Şaban Sağlık, motifi, "bir edebî eserde bir karakter tipi, tema veya imaj gibi sürekli ortaya çıkan, tekrarlanan edebî bir görünüş" olarak tanımlamaktadır.⁹²⁵ Anlatmaya bağlı edebî metinlerde, kendi içinde anlam bütünlüğüne sahip olan ve metnin genel yapısına katkı sağlayan, temayı güçlendiren unsurları motif olarak adlandırmak mümkündür. Alt metinlerde (kıssada ve mesnevilerde) yer alan çeşitli motifler konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda da korunmuş; bazı metinlerarası dönüşüm yöntemleriyle ana metinlere taşınmıştır.

⁹²³ Bkz. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, bkz. <http://www.tdk.gov.tr/>

⁹²⁴ Aytaç, *age*, s. 220.

⁹²⁵ Sağlık, *age*, s. 43.

10.1. Rüya

Gerek kıssada gerekse mesnevilerde Yusuf'un çocukken gördüğü rüya başından geçecek olayların bir özeti mahiyetindedir. Bu yönüyle rüya, Allah'ın ezeli ilmiyle insanların idrakinin fevkinde bir bilgiye sahip olmasına işaret etmektedir. Öte yandan Yakup'un peygamber ferasetiyle oğlunun başına gelecekleri sezmesi ve buna binaen mütevekkil bir tavır sergilemesi de bu durumun farkında olduğundan ileri gelmektedir. Nitekim kıssanın ilerleyen bölümlerinde Yakup, oğullarını Mısır'a buğday istemeye gönderdiğinde, onlara şehre farklı kapılardan girmeleri yönünde telkinde bulunarak bir tedbire başvurmuş, ardından da hükmün Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Kıssanın sonunda Yusuf'un, kendisini kuyuya atan kardeşlerine "Siz cahil kimseler iken Yûsuf ve kardeşlerine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"⁹²⁶ şeklinde seslenmesi ise rüya ile başlayan kıssadaki kader vurgusunun en güçlü noktasıdır. Çünkü Yusuf'un kardeşleri, babalarının sevgisini kendi üzerlerine çekmek için haince bir plan uyguladılar da ilahî kudret, onların kuyuya attıkları Yusuf'u Mısır'a sultan yapmıştır. Onlar da başlarından geçen olaylar neticesinde "cahil kimseler" olmaktan çıkıp Allah'ın sonsuz kudretini takdir etmişlerdir.

Yûsuf Kıssası'nda anlatılan "Yûsuf'un çocukken gördüğü rüya, zindandaki iki gencin gördüğü rüyalar ve Firavun'un gördüğü rüya" olayların akışını belirleyen bir öneme sahiptir. Bu rüyalar Yûsuf u Züleyha mesnevilerinde de korunmuş, bunların yanında hikâyeye model metinde yer almayan "Yakup'un rüyası, Züleyha'nın rüyası, kervancı Mâlik'in rüyası" gibi yeni rüyalar dâhil edilmiştir.⁹²⁷ Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda ise öykünme yöntemi kullanılarak hem kıssadaki hem de mesnevi geleneğindeki rüyalara yer verilmiştir. Ancak bazı roman yazarları rüyaların içeriğinde değişiklikler yaparak bu motifi genişletmişlerdir. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Züleyha'nın rüyası ve Yûsuf'un zindanda tekrarlanan rüyası ezeli bir tanışıklığın hatırlanmasına vesile olmuş, bu sayede onların vuslata ermelerinde etkili olmuştur. *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*'da zindandaki iki mahkûmun gördüğü rüyaların içeriği, kıssadan ve mesnevilerden farklılık arz eder. Fırıncı, rüyasında, elinde bir aynayla bir aslandan kaçtığını görmüştür. Koşarken ayağı kayıp düşmüş, aynası da kırılmıştır. Bu rüya, Tolstoy'un *İtirafımlarım* adlı eserinde bahsi

⁹²⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Yûsuf 12/89.

⁹²⁷ Türkdoğan Gökcan, *age*, ss. 156-162.

geçen bir hikâyeyi anıştırır.⁹²⁸ Sâki ise rüyasında, duyduğu çılgınlardan dolayı kulağından kan fışkırdığını görmüştür. Rasim Özdenören'in *Kuyu*'sunda ise kıssada ve mesnevilerde geçen rüyalar yer almasa da modern zamanların Yusuf'unun gerçek ile düş arasında bir hakikat yolcuğu sürmesi, rüya ile başlayıp rüyanın gerçekleşmesi ile sona eren Yusuf Kıssası'nı çağrıştırmaktadır.

10.2. Gömlek

Gömlek, Yûsuf Kıssası'nın imgesel zenginliğine ve anlatımındaki mükemmelliğe katkı sağlayan motiflerin başında gelir. Necip Tosun'un ifadesiyle "Gömlekle giden gömlekle gelir."⁹²⁹ Yusuf'un çocukluk dönemini hatırlatan kanlı gömleğinin onun mazlumiyet ve mağduriyetini, delikanlılık dönemini özetleyen arkası yırtık gömleğinin onun iffet ve ismetini, olgunluk ve iktidar dönemini işaret eden kardeşleri aracılığıyla babasına gönderdiği son gömleğinin ise onun istikrar ve istikametini simgelediği düşünülür.⁹³⁰ Mesnevi şairleri hikâyeye, Hz. İbrahim'den yadigâr kalan "kamis-i İbrahim", Cebrail'in cennetten getirdiği "kamis-i İsmail" gibi Yûsuf'un seçilmişliğini simgeleyen yeni gömlekler ilave etmişler; ayrıca "hil'ât kuşanma", "hil'ât çıkarma" gibi kahramanın terfisini ya da tenzil-i rütbe oluşunu anlatan motiflerle hikâyeyi genişletmişlerdir.⁹³¹ Bu motiflerin kaynağı, gömlek anlamına gelen "kâmis" kelimesine tefsirlerde ve lügatlerde "yüksek makam" anlamının da verilmesi olmalıdır.⁹³² Romanların genelinde ise gömlek motifinin kıssada üstlendiği rol korunmuş, bununla birlikte gömleğe birçok tarihî olayı hatırlatan yeni anlamlar

⁹²⁸ "Bir seyyahla, onun çölde karşılaştığı yırtıcı hayvanları anlatan o şark masalını kim bilmez ki. Seyyah, yırtıcı bir hayvandan kurtulmak için susuz bir kuyuya atar kendini. Orada, kuyunun dibinde bir ejderha görür, seyyahı yutmak için ağzını açmıştır. Yırtıcı hayvan tarafından parçalanmamak için yukarı çıkmaya cesaret edemeyen, ama ejderha tarafından da yutulmamak için aşağıya atlayamayan bu zavallı, kuyunun duvar taşları arasında yetişen dalı yakalar ve ona sımsıkı tutunur. Elleri uyuşur ve az sonra, kendisini her iki taraftan bekleyen felaketin kucağına düşeceğini hisseder, ama hâlâ sımsıkı yapışıp durmaktadır dala. O sırada biri beyaz biri kara iki farenin, onun tutunduğu dalın çevresinde dolaşıp, dalı kemirmekte olduklarını görür. Birkaç dakikası vardır, çalı kopacak, o da canavarın ağzının ortasına düşecektir. Seyyah, bunu görür ve kurtulma şansı olmadığını bilir. Ama havada debelendiği sürece çevresine bakılmaktadır. Çalının yapraklarında bal damlaları görür, dilini uzatıp bunları yalamaya koyulur. İşte ben de aynen öyleyim, ölüm ejderhasının kaçınılmaz bir şekilde beni beklediğini, beni parçalamaya hazır olduğunu bildiğim halde, hayatın dallarına tutunuyorum ve bu azaba niye düştüğümü bir türlü aklım almıyor"(Tolstoy, *İtirafımlarım*, Çev. Orhan Yetkin, 16. Basım, Kaknüs Yay., İstanbul 2012, ss. 27-28).

⁹²⁹ Tosun, *age*, s. 40.

⁹³⁰ Bkz. Abdullah Yıldız, *Yusuf'un Üç Gömleği*, 14. Basım, Pınar Yay., İstanbul 2016, ss. 23-98.

⁹³¹ Türkdoğan Gökcan, *age*, ss. 295-301.

⁹³² Kurt, *age*, s. 83.

yüklenmiştir. Örneğin *Züleyha*'da gömlek motifi Hz. Osman, Hz. Hüseyin, Maria Magdela, Veysel Karanî ve Ka'b bin Züheyr ile ilişkilendirilir. Gömlek, "...ak gömlek, ak sakalı ve ak olana çağırın kitabın sayfaları kan, kan ve yine kan olduğunda..."⁹³³ ifadesiyle Hz. Osman'ın şehadetine tanık olur. "Peygamberin torununun sırtından yetmiş iki okun parçalayamadığı gömleği çıkarıldığında..."⁹³⁴ ifadesiyle Hz. Hüseyin'in cesaretinin remzi olur. Kimi zaman Hz. İsa'nın koruduğu kadının sırtındadır, kimi zaman Hz. Peygamber'in Veysel Karani'ye ve Ka'b bin Züheyr'e verdiği abadır. Dolayısıyla gömlek motifi *Züleyha*'da birçok tarihî kişiliğin yaşamöyküsüyle metinlerarasılığın yolunu açar. *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, Mısır'ın batı kapısına asılan Yûsuf'un gömleği, haksızlığa uğrayanları temsil eden bir remze dönüşür ve rüzgâr tarafından teselli edilir. Diğer romanlarda kıssadan ve mesnevilerden farklı bir anlatıma rastlanmaz.

10.3. Ayna

Edebiyatta, eşyayı aksettiren nesne anlamının dışında "parlak, mücella satıh, tecellî mahalli, vâsıta" gibi çeşitli anlamlar ifade eden ayna, Türkçede "közgülü", Arapçada "mir'ât", Farsçada ise "âyîne" kelimeleriyle ifade edilir.⁹³⁵ Tasavvufta ayna sembolünün anlamı "Hakk'a nazaran bütün kâinat ayna mesabesindedir ve bu aynanın cilası insandır."⁹³⁶ cümlesiyle özetlenebilir. "Mir'ât-ı Hâk" ve "âyine-i rahman" olarak da anılan ayna, insan-ı kâmilin kalbidir.⁹³⁷ Öte yandan her şey zıddı ile kâim olduğu için Vücûd-ı Mutlak'ın zıddı olan adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür.⁹³⁸ Bazı mesnevi şairleri, eserlerinde, Yusuf'un çocukken aynaya bakıp kendi güzelliği karşısında mest oluşunu içeren bir olaya yer verirler ve bu epizodu "Yûsuf'un sebeb-i felaketi" olarak adlandırırılar.⁹³⁹ Roman yazarları, Yusuf'un başına gelen olaylara gerekçe teşkil eden bu olaya itibar etmemişlerdir. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda ayna motifine, genellikle tasavvufî bir anlam katmanı oluşturmak ve aynanın konuşurulması yoluyla anlatımda çoksesliliği sağlamak gibi amaçlarla yer

⁹³³ Bulduk, *age*, s. 94.

⁹³⁴ *Age*, s. 94.

⁹³⁵ Onay, *age*, s. 72.

⁹³⁶ Uludağ, *age*, s. 56.

⁹³⁷ *Age*, s. 56.

⁹³⁸ Pala, *age*, s. 57.

⁹³⁹ Türkoğan Gökcan, *age*, s. 331.

verilmiştir. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de bedevinin Yusuf'a ayna hediye etmesi Yusuf'un sahip olduğu güzelliğin kaynağını fark etmesine vesile olur ve onun manevî gelişimine katkı sağlar. Ayna, roman kurgusunda; hem Züleyha için hem de Yusuf için zahirden batına, sûretten sûrete, gölgeden asıla geçişin bir sembolü olarak yer almıştır. Nazan Bekiroğlu, alt metin olan mesnevilerde Yusuf'un başına gelen sıkıntılara gerekçe olarak gösterilen ayna motifine⁹⁴⁰ yenidenyazma aşamasında olumlu bir değer yüklemiş, böylece değersel bir dönüşüm işlemi gerçekleştirmiştir. Romanın "Söz Başı" adlı birinci bölümünde geçen "Her Yûsuf u Züleyha bir öncekinin hem aynı hem başkası. Bu da öyle. Ayna aynı, kitap farklı."⁹⁴¹ cümlelerinde geçen "ayna" sözcüğünün çağrışım alanı oldukça geniştir. Burada, Yusuf ile Züleyha hikâyesi bir "ayna", onu yeniden yazan her sanatçı ise "kitap" hükmündedir. Aynaya her bakan kendisini ve yaşadığı çağın izlerini görür. Bu yüzden 15. yy.dan aynaya/Yusuf Kıssası'na bakan mesnevî şairi Hamdî'nin gördükleri ile 2000 yılından aynaya bakan roman yazarı Nazan Bekiroğlu'nun gördükleri arasında fark vardır. Ayna aynı, kitap farklıdır. Zeki Bulduk ise *Züleyha* adlı romanında ayna motifinden hareketle bir metin karnavalı oluşturmuştur:

Aynalar... Ayine-i İskender ki gösterir gelen tehlikeyi, oyunu, saldırıyı...
Bir bedevi ki dayanamaz Yusuf'a en kıymetli aynayı verir.
Bir falcı kadın ki suretten sireti okuyan aynasını kırar Züleyha'nın sadrına baktığında.
Tüm aynalar ki Yakup geçerken utançlarından sırlarına döner yüzlerini karartırlar...
Kurtlar ki bir ışıltı gördüklerinde aynadır diye uğramazlar köylere, kentlere, insanoğlunun olduğu mekânlara...
Aynalar ki düştüklerinde boğulurlar kendilerinden kudretli bir suret avcısı gördüklerinde kuyuda.
Aynalar ki varamazlar zindana; kendi kendilerinin tutsağı olmamak için.
Aynalar ki yok onların hafızası!
Irmağa inen Nergis ki kendi sûretinde kaybolur...

⁹⁴⁰ Örneğin Hamdî'nin *Yusuf u Züleyha*'sında, Taberî *Tarihi*'nde de geçen bir olaya yer verilir. Bkz. Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, C. 1, s. 220. Buna göre Yusuf'un başına gelen sıkıntılarının sebebi olarak bir zamanlar eline bir ayna alıp kendi güzelliğini seyrederken "Eğer bir köle olarak satılsaydım değerime pahabıçilemezdi." şeklinde düşünmesi gösterilir. Bkz. Hamdî, *age*, s. 98. Benzer bir motif Thomas Mann'in *Yusuf ve Kardeşleri* adlı romanında işlenir. Romanda Yusuf, evdeki kuyunun başına oturup gece yalnız başına güzelliğinin sudaki olağanüstü görüntüsünü seyretmekten haz alır. Bkz. Settari, *age*, s. 27.

⁹⁴¹ Bekiroğlu, *age*, s. 16.

Çinli ressamın karşısına çıkan Rumlu ressam ki aynanın iki sırrı olduğuna vakıf olmalarıyla üstün olmuşlardı.
Leyla ki baktığı aynada görmeseydi Kays'ın sûretin...
Aslı ki ah eylediğinde pirinç ayna görmeseydi bir çalı gibi yandığını muradına eremeyenin...
Ferhad ki bir aynadan daha keskin gözlere sahip olmasaydı bilir miydi Şirin'in ikizinden farkını?..⁹⁴²

Görüldüğü gibi yazar, Nazan Bekiroğlu'nun romanında geçen bir bedevînin Yusuf'a ayna hediye etmesine, İskender'in güneş ışıklarını yansıtarak düşman gemilerini yaktırmak için yaptırdığı ifade edilen dev aynaya⁹⁴³, kendi güzelliğine âşık delikanlı Narkizos'un sudaki aksini seyrederken suya atlayıp boğulmasına⁹⁴⁴, Mevlana'nın gönül aynasının temiz tutulması gerektiğini öğütlemek için anlattığı Çinli ve Rumlu ressamın hikâyesine⁹⁴⁵ kadar sözlü veya yazılı birçok metne göndermede bulunmuştur.

10.4. Diğer Motifler

Kuyu, zindan, kurt ve rüzgâr, konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların anlam katmanlarını oluşturan ve sembolik anlamlar içeren diğer motiflerdir. Roman yazarları öykünme yöntemini kullanarak kıssada ve mesnevilerde geçen bu motifleri roman kurgularına dâhil etmişlerdir. Romanların genelinde kuyu ve zindan, tasavvufi anlamda çileye karşılık gelen ve Yusuf'un tekâmülünde aşması gereken engeller olarak karşısına çıkan mekânlardır. Kurt ise mesnevilerde olduğu gibi üzerindeki iftira lekesini temizleme çabasıyla ön plana çıkar. Ancak roman yazarları postmodern bir tavırla ve roman çöksesliliği içinde kurdun sesini biraz daha ön plana çıkarırlar. Örneğin *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de, kurt, uzun bir monologla adının kimi zaman mertlik ve onurla kimi zaman da hainlik ve kirlilikle anıldığını belirterek bir türlü adını temize çıkaramadığını ifade eder.⁹⁴⁶ Zeki Bulduk ise *Züleyha*'nın bir çeşit sebep-i telif özelliği gösteren "Yazıcının Duası" adlı giriş bölümünde kurdun hakkını teslim etme konusundaki duyarlılığını şu şekilde dile getirir: "Bu hikâyeyi belki de bu

⁹⁴² Bulduk, *age*, ss. 88-89.

⁹⁴³ Pala, *age*, s. 58.

⁹⁴⁴ *Age*, s. 369.

⁹⁴⁵ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, Mütercim Süleyman Nâhîfî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yay., İstanbul 2014, ss. 141-142.

⁹⁴⁶ Bekiroğlu, *age*, ss. 49-51.

hikâyenin en bahtsız olan, iftiranın kurbanı, dağların şahı, ne siyah ne de beyaz olan, her daim arada bırakılan o gri kurdun ve ailesinin günahını almak için yazıyorum."⁹⁴⁷ Coşkun Mutlu'nun *Yusuf ve Züleyha* adlı romanında bozkurt, kervanın peşinden Mısır'a kadar gelir ve Yusuf aklanıp zindandan çıkana kadar ona eşlik eder.⁹⁴⁸ Mesnevilerde önemli bir işlevi olmayan rüzgâr ise *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*'de Yûsuf'un gömleğini teselli etmekle görevlidir.⁹⁴⁹ Ayrıca romanda, rüzgâr, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu Yakup'a taşıyarak Yakup'un gözlerinin açılmasına vesile olmuştur.⁹⁵⁰

⁹⁴⁷ Bulduk, *age*, s. 12.

⁹⁴⁸ Mutlu, *age*, s.175.

⁹⁴⁹ Bekiroğlu, *age*, ss.118-119.

⁹⁵⁰ *Age*, s. 201.

SONUÇ

Kur'an'da "kıssaların en güzeli" olarak takdim edilen Yusuf Kıssası, insanın dünyadaki konumunu simgeleyen ve hayat yolculuğunda karşılaşılması muhtemel imtihanları ortaya koyan bir içeriğe sahiptir. Bu yönüyle kıssa, Müslüman sanatçıların alakasını cezbetmiş; zamanla kıssada hatasını kabul etmesine rağmen muradına eremeyen Aziz'in karısının etkin bir role sahip olduğu Yusuf u Züleyha hikâyeleri doğmuştur. Şiirin hâkim olduğu bir edebiyat geleneğinde bu hikâyeyi anlatmaya en uygun nazım biçimi ise mesneviler olmuştur. Böylece İslam edebiyatında Yusuf u Züleyha hikâyeleri mesnevi şairlerinin değişmez konularının arasına girmiş, yüzyıllara direnen bir anlatı geleneği inşa edilmiştir. Zaman içinde, kıssa-ı enbiyaların ve tefsirlerin de etkisiyle hikâyeye kıssada olmayan olay halkaları eklenmiş, naz ve niyaz makamının tersine döndüğü, tasavvufî unsurlarla anlam alanı zenginleşen mesneviler kaleme alınmıştır.

Yusuf ve Züleyha hikâyesi anlatma geleneğinde, mesnevinin yerini romana bıraktığı Tanzimat dönemi Türk edebiyatından 20. yüzyılın sonuna kadar bir kesinti söz konusudur. Özellikle Cumhuriyet Dönemi romanındaki "gerçekçi" olma çabasının yanında, dine ve geleneğe sırtını dönen yaklaşım sebebiyle kaynağını bir *Kur'an* kıssasından alan Yusuf ve Züleyha konusu, tahkiyeye uygun yapısına rağmen romanlarda işlenmemiştir. Postmodern edebiyatın -modernist edebiyatın seçkinciliğinin aksine- din ve gelenekle barışması, bunun yanında sanatın popülerleşmesine olanak tanınması, roman yazarlarını uzun bir aradan sonra yeniden Yusuf Kıssası'na yöneltmiştir. 1999 yılında yayımlanan Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsü ve 2000 yılında yayımlanan Nazan Bekiroğlu'nun *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* adlı eserleri bu konuda öncü olmuştur. 2000 sonrası Türk edebiyatında konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan bizim tespit edebildiğimiz sekiz adet roman yazılmıştır. Hiç kuşkusuz konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların bünyesindeki bütün metinlerarası unsurları eksiksiz olarak ortaya çıkarmak bu çalışmayla elde edilen sonuçlardan birisi değildir. Ancak bu çalışma ile kadim bir anlatı geleneğine eklenen romanların oluşumuna etki eden metinlerarası unsurlar tespit edilerek sanatsal yaratıcılığın düzeyi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamız neticesinde ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda alt (model) metin olarak *Kur'an*'ın varlığı daima hissedilmiş, romanlarda en çok *Kur'an* âyetleri ile metinlerarası ilişki kurulduğu tespit edilmiştir.
2. Mesnevi şairleri, Yusuf u Züleyha hikâyesini nazmederken tefsirlerin çizdiği çerçeveye sadık kalmışlar; roman yazarları ise bu konuda daha esnek davranarak *Tevrat* anlatımından da bir alt metin olarak yararlanma yoluna gitmişlerdir.
3. Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde sıkça görülen masalsı unsurlarla bezeli anlatım, romanlarda yerini daha makul bir anlatıma bırakmıştır. Kadim bir hikâyeyi 21. yüzyıl insanına roman formunda yeniden sunan yazarlar; olağanüstülüklerin azaldığı, daha sembolik ve imgesel bir anlatımı tercih etmişlerdir.
4. Romanların genelinde Yusuf'tan ziyade Züleyha odağa alınmış, Züleyha'nın hakkını teslim etme gayesi güdülmüştür. Çünkü Züleyha, Allah'ın bahsettiği güçle iffetini muhafaza eden bir peygamberden ziyade; hata yapan, ayağı sürçen, yaşadığı iç muhasebenin neticesinde hatasını kabul edip tövbe eden bir insan olarak roman okuyucusunun örnekliliğini daha kolay benimseyebileceği bir kahraman konumundadır. Öte yandan son birkaç yüzyıl içinde sosyal hayatta yaşanan gelişmeler, kadının toplumda erkeğe denk bir yer edinmesini sağlamıştır. 21. yüzyıl kadını artık kendisi için dağları delecek bir Ferhat bekleyişinde değil, bilakis sevdiğine kavuşmak için engelleri aşabilecek özgüvendedir. Dolayısıyla kadının toplumdaki edilgen rolü değişmiş, bu durum konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlara da yansımıştır. Mesnevi şairlerinin kadına karşı olumsuz bakışlarının aksine roman yazarları, aşk yolunda mücadeleden yılmayan Züleyha'nın bir kadın olarak gösterdiği cesaretin altını çizmişlerdir.
5. Konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanlarda kahramanlar başlarından geçen olaylar neticesinde olgunlaşarak ideal insan olma yolunda ilerleme kaydetmişlerdir. Kıssada olduğu gibi romanlarda da kişilere salt olumsuz yönleriyle yer verilmemiş, kahramanların davranışları olumsuzdan olumluya doğru evrilmiştir. Bu bakımdan romanları, Türk edebiyatındaki tahkiye esaslı mesnevilerde olduğu gibi, bir çeşit bildungsroman (eğitim, oluşum romanı) olarak değerlendirmek mümkündür.
6. Çalışmamıza konu olan romanlar arasında bünyesinde en çok metinlerarası unsuru barındıran eser, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün* olarak tespit edilmiştir. Alt metinlerden alınan metinlerarası unsurların ana metinde farklı

bağlamlarda kullanılması, eserin sanat değerini artırmaktadır. Öte yandan romanda kullanılan edebî dil, alt metinler hakkında hiçbir bilgisi olmayan sıradan okurların dahi estetik haz elde edebilmesini ve romandan farklı anlamlar çıkarabilmesini mümkün kılmaktadır.

Rasim Özdenören'in *Kuyu* adlı uzun öyküsünde modern insanın hakikat arayışı Yusuf Kıssası ile metinlerarası ilişki kurularak anlatılmıştır. Yolculuk hâlindeki ana kahramanın bilinçaltı düzleminde ilerleyen olaylar, Hz. Yusuf'un kuyudan Mısır'a uzanan imtihan yolculuğu ile koşutluk içinde ve sembolik bir dille anlatılmıştır. *Kuyu*'da geleneğin arayış izleği bağlamında yeniden yorumlanması, onun kendini yenileyerek varlığını devam ettirebilmesi adına olumlu bir örnektir.

Zeki Bulduk, *Züleyha* adlı romanında bütüncül bir pastiş işlemi uygulayarak halk hikâyecilerinin üslubuna öykünmüştür. Romanda, Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde anlatılan ana hikâye, Züleyha'nın tekâmülü bağlamında yeniden yazılmıştır. Yazar, birçok alt metni Züleyha'nın ilâhî aşk yolundaki sergüzeşti doğrultusunda bir araya getirmiştir. Murat Koçak, *Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yusuf* adlı romanında, hikâyeyi modern zamanlarda geçen bir çerçeve olayın içinde sunmuş, çoğul anlatıcı yöntemini kullanarak olayları farklı kişilerin odağından anlatmıştır.

Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha, Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha, Yusuf ve Züleyha, Zindandan Saraya Hz. Yusuf, Aşkın Meali Yusuf ve Züleyha I adlı romanlarda; Yusuf Kıssası'nın imgesel zenginliği ve modern insanın karmaşık ruh hâline seslenen yönleri göz ardı edilerek mesnevilerde anlatılan olaylar tekrar edilmiş, metinlerarasılığın sunduğu olanaklardan yeterince yararlanılamamış, estetik kaygılardan ziyade hitap edilen kitlenin beğenisi gözetilmiştir.

7. Yusuf ile Züleyha hikâyesinin uzun süren bir mesnevi tecrübesinin ardından 2000 sonrası Türk romanında yeniden işlenmeye başlanması önemli bir gelişmedir. Bu noktada roman yazarlarının metinlerarasılığın sunduğu geniş olanaklardan ve Yusuf Kıssası'nın çağrışımsal zenginliğinden yararlanarak modern insanın gündemine hitap eden edebî eserler üretmeleri, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara zenginleştirilerek aktarılması açısından büyük önem arz etmektedir. Postmodernizmin bir sonucu olarak sanatın geniş halk kitlelerine açılması, bununla birlikte konusunu Yusuf Kıssası'ndan alan romanların anlatı geleneğine eklenmesi, olumlu bir gelişme

olsa da üretilen eserlerin büyük kısmında görülen dilin özensiz kullanımı, anlatımdaki yüzeysellik, yazım kuralları ve noktalama işaretlerinin kullanımındaki keyfilik gibi hususlar bir "nitelik sorunu"nu ortaya çıkarmıştır.

Yusuf Kıssası, sahip olduğu mükemmel yapı ve imge zenginliğiyle model bir metindir. Özelde Mekke'de işkenceye maruz kalan Hz. Peygamber ve ashabına, genelde dünya hayatının dağdağası içinde ayağı sürçen, günaha düşen, evlat acısı yaşayan, aşk acısı çeken, kardeşini kıskanan, sevdiklerinden ihanet gören, iftira atan, iftiraya uğrayan velhasıl insan olan herkese Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceğini müjdelemektedir. Dolayısıyla kıssada verilen mesajların mesnevi tecrübesinden de yararlanılarak edebî metinler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Söz konusu anlatı geleneğini değerler eğitimi bağlamında ele alan yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Gençlere; hatada ısrar etmeme, kötülüğe karşı iyilikle mukabele etme, hiçbir zaman ümidini kaybetmeme, tedbiri elden bırakmayıp takdiri Allah'a bırakma, iffetini her koşulda muhafaza etme, kendisine yapılan hatayı affedebilme, yaptığı hatayı farkedebilme ve hatadan dönme gibi birçok olumlu değerler Yusuf Kıssası'ndan hareketle kurgulanacak roman ve hikâyeler aracılığıyla kazandırılması mümkündür. Ne var ki kaleme alınacak eserlerde özenli bir dil, güçlü ve etkili bir anlatım yakalanmış olmalıdır. Ayrıca mesnevilerdeki olay halkalarının hiçbir metinlerarası dönüşüm işlemine tabi tutulmaksızın romana aktarılması kolaycılığına tevessül edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Açıklamalı Kutsal Kitap, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2010.
- Adamo, David Tuesday, "The Nameless African Wife of Potiphar and Her Contribution to Ancient Israel", *Old Testament Essays*, 2013, 26/2, ss. 221-246.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa*, Haz. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1985.
- Akdağ, Soner, "Klasik Türk Edebiyatı'nda Adına Mesneviler Yazılan Kadın: Züleyha", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2009, S. 40, ss. 59-74.
- Aktaş, Şerif, *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama*, Kurgan Edebiyat Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.
- Aktulum, Kubilây, *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, Ankara 1999.
- Aktulum, Kubilây, *Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*, Kanguru Yayınları, Ankara 2011.
- Akün, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.
- Alpaslan, Gonca Gökalp, *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamiş Destanının Çağdaş Yorumları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2007.
- Alptekin, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Ayan, Gönül, "Ahmed Yesevî Etkisiyle Yazılan İki Yusufu Züleyha", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, S.3, ss.31-38.
- Aydemir, Abdullah, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 1990.
- Aydın, Hilal, *19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Edebiyatında Öykü*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008
- Aytaç, Gürsel, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2003.
- Aytaç, Gürsel, *Edebiyat Yazıları III*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1995.

- Ayvazoğlu, Beşir, "Necip Fazıl ve Ağağlar", *Karar*, 5 Haziran 2016, Kaynak: <http://www.karar.com/yazarlar/besir-ayvazoglu/necip-fazil-ve-agaclar-1258>, (Erişim Tarihi: 25.08.2017)
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, 6. Baskı Ankara 2013.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich, *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, ev. Cem Soydemir, Metis Yayınları, İstanbul 2004.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich, *Esthétique et Théorie du Roman*, Paris Gallimard 1975.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich, *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, ev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich, *Rabelais and His World*, Trans. Hélène Iswolsky, Indiana UP, Bloomington 2004.
- Baş, Münire Kevser, "Yûsuf ile Züleyhâ Aşkının Klasik ve Modern İfadesi: Hamdî ve Nazan Bekiroğlu Örneği", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 51, ss. 349-394.
- Bekiroğlu, Nazan, *Yûsuf ile Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzün*, Timaş Yayınları, 58. Baskı, İstanbul 2015.
- Belli, Handan, "Aşkın Tasavvufî Seyri Hüsn ü Aşk Mesnevisini Metinlerarası İlişkilerle Yeniden Okumak", *Turkish Studies*, Winter 2015, Volume 10/4, ss. 197-2014.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, Sahihu'l-Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, eviren Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, 2. Baskı, Konya 2003.
- Bulduk, Zeki, *Züleyha*, Koyu Kitap, İstanbul 2014.
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014.
- Childs, Peter. Roger Fowler, *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, Routledge, Abingdon 2006.
- Çakmak, Melike, *Zindandan Saraya Hz. Yusuf*, TDV Yayınları, Ankara 2015.

- Çavuşoğlu, Mehmet, "Kasîde", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), 1986, C. LII, S.415-416-417, ss.17-77.
- Çetin, Nurullah, Roman Çözümleme Yöntemi, Öncü Kitap Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2012.
- Çetin, Nurullah, *Yeni Türk Şairinin Yusuf ile Züleyha Hikâyesi Duyarlılığı*, Hece Yayınları, Ankara 2004.
- Çetinkaya, Ülkü, *Aşk Mesnevilerinde Kadın Yusuf u Züleyha ve Hüsrev ü Şirin Mesnevileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2009.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *İnanna'nın Aşkı Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2006.
- Daşdemir, Özkan, *Halk Hikâyesi Olarak Yusuf ile Züleyha*, Fenomen Yayınları, İstanbul 2012.
- Demir, Yavuz, "Üst(ü)kurmaca A(n)l(a)tı Roman" *Hece* (Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008, S.138-139-140, s. 357-359.
- Demirci, Senai, *Üç Yusuf Üç Rüya Üç Gömlek*, Timaş Yay, İstanbul 2014.
- Desplancques, Sophie, *Antik Mısır*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, Ankara 2006.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Doltaş, Dilek, *Postmodernizm ve Eleştirisi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2003.
- Ecevit, Yıldız, *Orhan Pamuk'u Okumak Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.
- Ecevit, Yıldız, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2008.
- Ekiz, Mehmet, *Yûsuf ile Züleyha Kıssası'nın Divan Şiirine Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2010.

- Ekiz, Tevfik, "Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı?", Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,2007, S.47, ss. 119-127.
- Eliuz, Ülkü, "Geleneğin Direnişi Nazan Bekiroğlu'nun Yusuf ile Züleyha'sı", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2009, S. 2, ss. 111-128.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Aziz Dağıtım, İstanbul 1992.
- Emre, İsmet, *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık,2.Baskı, Ankara 2006.
- Eren, Zerrin, "Karnavelesk Roman Örneği Olarak Ayfer Tunç'un Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 2011, S.51, ss. 207-229.
- Filizok, Rıza. Günay, Doğan. Korkut, Ece. Gökmen, Ayla. Özсарı, Mustafa. Kıran Eziler, Ayşe. Aktulum, Kubilay, *Eleştiri Kuramları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.
- Fuzulî, *Leyla ve Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.
- Gariper, Cafer. Küçükcoşkun, Yasemin, "Edebiyatta Yenidenyazma ve Nazan Bekiroğlu'nun Yûsuf ile Züleyha Adlı Anlatısı", 1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu 27-28 Mart 2008, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, ss. 121-143.
- Gazâlî, *Bidâyetü'l Hidâye Hidayet Rehberi*, Haz. Veysel Akkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Genette, Gérard, *Palimpsestes, la littérature au second degré*, Paris Suil 1982.
- Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenü'l Kasas Yusuf Sûresinin Güzellikleri*, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yayınları, İstanbul 2013.
- Goldman, Shalom, *The Wiles of Women The Wiles of Men Joseph and Potiphar's Wife in Ancient Near Eastern Jewish and Islamic Folklore*, State University of New York Press, New York 1995.
- Gombrich, E.H., *Sanatın Öyküsü*, Çevirenler: Erol Erduran, Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 2006.

- Gur-Klein, Thalia, "Potifar's Wife and the Cultural Template of Sacred Sexuality", *Lectio difficilior*, 1/2001, Kaynak: http://www.lectio.unibe.ch/01_1/po.htm, (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2017).
- Gülsoy, Murat, *Büyübozumu: Yaratıcı Yazarlık Kurmacanın Bilinen Sırları ve İhlal Edilebilir Kuralları*, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2013.
- Halıcı, Mete, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları*, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013.
- Halman, Tâlât Sâit, "Post-Post-Modernizm", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, ss. 618-619.
- Harman, Ömer Faruk, "Yûsuf", *DİA*, İstanbul 2003, C.44, ss. 1-5.
- el-Hasenî, İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Çeviren: Dilâver Selvi, Semerkant Yay., 3. Baskı, İstanbul 2015, C. 4, s. 437.
- Hamdî, *Yusuf u Züleyhâ*, Hazırlayan: Naci Onur, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Mehmet Yazgan, , Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- Hornung, Erik, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yay., İstanbul 2004.
- Isparta, İsmail, "Tahkiye Yönüyle Hz. Yusuf Kıssasına Kısa Bir Bakış ", *Edebistan*, 2011, Kaynak: <http://www.edebistan.com/index.php/isamilisparta/tahkiye-yonuyle-hz-yusuf-kissasina-kisa-bir-bakis/2011/02/>, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2017)
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yayınları, Tercüme: Bekir Karlığa, Bedriddin Çetiner, İstanbul 2002.
- İçli, Ahmet, "Yusuf Kıssası ve Beyrek Hikâyesinde Gömlek Sembolizmi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6, S. 26, ss. 267-274.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhû'l Beyan Tefsiri*, Haz. Muhammed Ali Sabunî, Damla Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî Gizli Hazine*, Sadeleştiren: Abdulkadir Akçiçek, Rahmet Yayınları, İstanbul 1967.
- İzdiham, "Nazan Bekiroğlu ile Konuştuk", 2016, Kaynak: <http://www.izdiham.com/nazan-bekiroglu-ile-konustuk/>, (Erişim Tarihi: 09.09.2017)

- Kâm, Ömer Ferit, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkikâtı*, Haz. Halil Çeltik, Birleşik Yayınları, Ankara 2008.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınevi, Ankara 1992.
- Karaburgu, Oğuzhan, "Postmodern Anlatılarda Zaman", *Hece*, 2008, S.138-139-140, ss. 363-367
- Karakoç, Sezai, *Yitik Cennet*, Diriliş Yayınları, 22. baskı, İstanbul 2015.
- Karaman, Hayrettin. Çağrıcı, Mustafa, Dönmez Kâfi. Gümüş, Sadreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Karağuz, Güngör, *Âdem'in Çocukları, Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre*, 2.baskı, Çizgikitabevi, Konya 2015.
- Kasırğa, Merve, *Yûsuf ile Züleyha Mesnevilerinde Yâkûb Peygamber*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Kaya, Doğan, "Karşılaşma, Atışma ve Deyişme Kavramları Üzerine Düşünceler ve Feymânî'den Örnekler", *Folklor/Edebiyat*, 1999, S. 20, ss. 131-140.
- Kemikli, Bilâl, *Türk İslam Edebiyatı Giriş*, Emin Yayınları,34. Baskı, Bursa 2017.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Bir Adam Yaratmak*, Büyük Doğu Yayınları, 34. Basım, İstanbul 2016.
- Koçin, Abdulhâkim, *Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ve Züleyha*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012.
- Koca, Osman, "Muhakkî Rasim Özdenören ve Kuyu", *Yediiklim*, 2015, S. 305, ss. 78-81.
- Korkmaz, Ferhat, "Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 2017, S. 7., ss. 71-88.
- Köksal M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara 2015.
- Kur'an-ı Kerim*.
- Kurt, Yaşar, *Hız. Yusuf'un Tarihsel Hayatı Mukayese ve Değerlendirme*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

- Kurtubî, Muhammed İbn Ahmed, *El-Câmiu Li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Terceme ve Notlar: M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 1999.
- Kutub, Seyyid, *Fîzilâl-il-Kur'an*, Mütercimler: Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul 1986.
- Kutub, Seyyid, Kur'an'da Edebi Tasvir, Çev. İsmail Aslan, Ravza Yayınları, İstanbul 1999.
- Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Lings, Martin, *H. Muhammed'in Hayatı*, Çeviren Nazife Şişman, İnsan Yayınları, 206. Baskı, İstanbul 2015.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi-Metinler*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2000.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â, *Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Mevlânâ, Celaleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, Mütercim Süleyman Nâhifî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Montaigne, *Essais (Denemeler)*, Çeviren Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul 2006.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, 24. Baskı, İstanbul 2011.
- Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, Çeviren: M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2016.
- Muhyiddin İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, Çeviren: Mahmut Kanık, , İnsan Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2016.
- Mutlu, Coşkun, *Yusuf ve Züleyha*, Kültür Ajans Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.
- Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hazırlayan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.

- Özay, Yeliz, Halk Hikâyelerinde Metinlerarasılık,(Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Özdenören, Rasim, *Kuyu*, İz Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul 2015.
- Özer, Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Özger, Mehmet, "Kadim Bir Anlatıya Yeni Bir Yorum: Züleyha", *Yediiklim*, 2012, S. 271, ss. 43-46.
- Özköse, Kadir, "Tasavvufta Renklerin Dili", *Somuncubaba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 2014, S. 160, ss. 27-30.
- Öztürk, Zehra, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, İstanbul 2003, C. 15, ss. 452-454.
- Öztürk, Zehra, "Züleyha", *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, ss. 552-553.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul 2002.
- Panken, Aaron D. "Joseph and Potiphar: The Named, The Neutered and the Neutralized", *ReformJudaism.org.*, 29 Kasım 2010, Kaynak: <https://reformjudaism.org/learning/torah-study/mikeitz/joseph-and-potiphar-named-neutered-and-neutralized>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2017).
- Parla, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2010.
- Polat, Halil İbrahim, *Aşkın Zamiri Yusuf ile Züleyha*, Granada Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî, *Hazret-i Yusuf Aleyhisselâm Yûsuf Sûresi Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2015.
- Raymond, Farrin, *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text*, White Cloud Press, Ashland Oregon 2014.
- Râzî, Fahrûddîn, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Tercüme: Lütfullah Cebeci vd., Akçağ Yay, Ankara 1992.
- Sabitfikir, "Dünyanın tek ve en büyük aşk hikâyesinin keşfedilişi", 2012, Kaynak: <http://www.sabitfikir.com/fikrisabit/dunyanin-tek-ve-en-buyuk-hikayesinin-kesfedilisi>, (Erişim Tarihi: 26 Mart 2017).
- Sağlık, Şaban, *Popüler Roman Estetik Roman*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

- Sağlık, Şaban, "Modern/Postmodern Öykü ve Romanda Anlatıcının Değişimi ve İşlevi", *Hece Modernizmden Postmodernizme Roman Özel Sayısı*, 2008, S.138-139-140, ss.297-310.
- Salahshur, Farajullah, *Hazret-i Yusuf (Yusofe Payambar)*, Rasool Ahadi(Yap.), İran 2008.
- Salihoğlu, M. Latif, "Cunta, Darbe ve Zindan Duvarları", *Yeniasya*, 27 Mayıs 2016, Kaynak: http://www.yeniasya.com.tr/m-latif-salihoglu/cunta-darbe-ve-zindan-duvarlari_398391, (Erişim Tarihi: 25.08.2017)
- Sami, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Âbis", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 237-238.
- Sazyek, Hakan, *Roman Terimleri Sözlüğü Roman Sanatından Yüz Terim*, Hece Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.
- Sazyek, Hakan, "Türk Edebiyatının İlk Avantgar Hareketi: Yeni Lisan" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, S. 24, ss. 113-136.
- Sazyek, Hakan, "Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler", *Hece*, 2002, S. 65-66-67, ss. 510-528.
- Schick, Irwin Cemil, "İslâmiyetin En Kutlu Köpeği Kıtımîr" *T24*, 2 Haziran 2016, Kaynak: <http://t24.com.tr/k24/yazi/islamiyetin-en-kutlu-kopegikitmir,723>, (Erişim Tarihi: 25.08.2017)
- Settârî, Celal, *Züleyha'nın Aşk Derdi Hz. Yusuf Hikâyesi*, Şule Yayınları, İstanbul 2014.
- Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Konuşan: Sefer Turan, Timaş Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2017.
- Süleyman Çelebi, *Mevlid Vesiletü'n-Necât*, Haz. İskender Pala, Kapı Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2012.
- Şahin, Veysel, "Rasim Özdenören'in Öykülerinde Kendine Dönüş İzlekleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, S. 2, ss. 31-42.
- Şeref, İzzet, *Nazan Bekiroğlu'nun Kurmaca Eserlerinde Metinlerarası İlişkiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Şentürk, Atilla. Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2014.

Şengül, İdris, "Kıssa", DİA, İstanbul 2002, C. 25, ss. 498-501.

Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, Haz. Muhammet Nur Doğan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyân Te'vîli'l-Kur'ân*, Çevirenler: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 2001.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Tarih-i Taberî Tercümesi*, Haz. Mehmet Eminoglu, Can Kitabevi, 2. Baskı, Konya 1980.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2006.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 4.Baskı, İstanbul 1976.

Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı 1*, Ötüken Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2003.

Tevrat, Andaç Yayınları, Yayına Hazırlayan: Hasan İlhan, Ankara 2015.

The New Testament İncil, Yeni Yaşam Yayınları, B. 2, İstanbul 2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Hazırlayan: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *İtirafımlarım*, Çev. Orhan Yetkin, 16. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2012.

Tosun, Necip, *Doğu'nun Hikâye Kuramı*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2014.

Tosun, Necip, "Postmodern Öykü ve Türk Öyküsünde Postmodernizmin İzleri", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, ss. 374-388.

Tökel, Dursun Ali, "Bir Kurmaca Varlık Olarak İslâmî Türk Edebiyatı", 1. İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu, 29-30 Nisan 2011, Ed. Yalçın Yaman, Sütun Yayınları, İzmir 2012, ss. 33-51.

Türkdoğan Gökcan, Melike, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Ankara 2011.

Türkdoğan Gökcan, Melike, "Klâsik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*, 2010, C. 3, S. 15, ss. 64-92.

- Türkdoğan, Melike, "Rasim Özdenören'in Kuyu Öyküsünde Metinlerarası İlişkiler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 35, ss. 167-189.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2016.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, Özgür Yayınları, 30. Baskı, İstanbul 2011.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14.yy. ve 15. yy. Divanlarına Göre)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.
- Ünver, İsmail, "Mesnevi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 1986, C. LII, S.415-416-417, ss. 430-563.
- Vercoutter, Jean, *Eski Mısır*, Çev. Emine Çaykara, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2003.
- Wikipedia, "MecdelliMeryem", t.y., Kaynak:
https://tr.wikipedia.org/wiki/Mecdelli_Meryem, (Erişim Tarihi: 27.05.2017)
- Yağmur, Sinan, *Aşkın Meali I Yusuf ve Züleyha*, Karatay Akademi Yayınları, Konya 2012.
- Yakıt, İsmail, *Yunus Emre'de Sembolizm Çıktım Erik Dalına*, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Levh-i Mahfûz", *DİA*, İstanbul 2003, C. 27, s. 151.
- Yetiş, İshak, "Türk Öykücülüğünde Postmodernizmin İzleri", *Hece*, 2008, S. 138-139-140, ss. 389-394.
- Yıldırım, Ali, "Renk Simgeciliği ve Şeyh Galip'in Üç Rengi", *Milli Folklor*, C.18, S. 72, ss. 129-140.
- Yıldız, Abdullah, *Yusuf'un Üç Gömleği*, Pınar Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2016.
- Yiğit, İsmail, *Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2005.
- Yolcu, Mehmet Ali, "Karavellilerde Dinsel Otoritenin Mizahi Eleştirisi", *Milli Folklor*, 2014, S. 22, ss. 65-73.

